

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E
İZMİR'İN SOSYOEKONOMİK YAPISI

İBRAHİM OĞUZ

2501140293

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. GÖR. ŞEVKET KAMİL AKAR

İstanbul-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : İBRAHİM OĞUZ Numarası : 2501140293
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT TARİHİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEVKET KAMİL AKAR
Tez Savunma Tarihi : 31.07.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : II.MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İZMİR'İN SOSYOEKONOMİK YAPISI

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KAYA BAYRAKTAR		
2- DOÇ. DR. ÖMER KARAOĞLU		
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEVKET KAMİL AKAR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP AKKUŞ		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ KENAN DEMİR		Kabul

ÖZ

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İZMİR'İN SOSYOEKONOMİK YAPISI İBRAHİM OĞUZ

Bu çalışmanın konusu; Osmanlı hükümdarlığının son döneminde ve cumhuriyetin ilan edilme arifesinde Anadolu'nun önemli liman şehirlerinden biri olan İzmir'in sosyal ve ekonomik yapısının birlikte incelenmesidir. Üç bölüm halinde incelenen çalışmada ilk bölüm; süreç olarak 1908 - 1923 yılları arasındaki ekonomik faaliyetler ve gelişmelere odaklanmıştır. Ülkenin bugünkü tarım ülkesi olma kimliğini kazandığı tarım konusunun yanında hayvancılık ve sanayi bu başlık altında incelenilen diğer konulardandır. Kapitalist anlayışın yer etmeye başladığı bu süreçte mevcut ham maddelerin ne kadarının, ne miktarda kullanılabildiği mevzusuna da bulunan kaynaklar ışığında açıklık getirilmiştir. Sanayinin ilk adımlarının atıldığı bu dönemlerde mütareke yıllarının içerisinde bulunulmasının etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise; ticaret ve bu alanda etkisi büyük olan madenler, konuları incelenmiştir. bu süreçte yapılan ticari faaliyetler başlığı altında ülkede yeni yeni toplu üretimine başlanan mahsullerin yurtdışına ihracatı ve bunlar karşılığında ithal edilen ürünler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm ise; göçe açık kozmopolit şehir yapısının oluşmaya başladığı İzmir'de mahalle olarak Yahudi, Müslim, Hristiyan v.s inançlı vatandaşların şehir içerisinde dağılımlarının yanı sıra, şehrin mimari yapısı da; her milletin kendi kültürel mimarisini yaşadığı mahalleye yansıtmasıyla oluşmuştur. Yine bunun yanında o dönemki eğitim sistemine yer verilmiş hangi alanlarda eğitime önem verildiği araştırılmıştır. Bununla birlikte, kozmopolit şehir nüfusunun bir arada yaşamaya başlamasının etkisiyle de şehirde yaygınlaşan hastalıklar ve hastalıklar sonucu meydana gelen ölüm rakamları grafikler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ve son kısım, şehrin bu süreçteki en büyük yıkımı olan ve o döneme kadar tutulan kayıtların büyük çoğunluğunun yok olduğu İzmir yangını olayının incelendiği bölümdür.

Sonuç bölümünde ise dönem Osmanlısının nasıl çöküşe gittiği ve İttihat ve Terakki'nin ele geçirdiği yönetimle, yabancı milletlerden çoğunlukla arındırılan

şehirin yeni kimliğiyle Cumhuriyet rejimine geçişinde İzmir'in durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelime : Milli İktisat, Büyük İzmir Yangını, İzmir Limanı, Dış Ticaret, İttihat ve Terakki

ABSTRACT

SOCIOECONOMIC STRUCTURE OF İZMİR FROM SECOND CONSTITUTIONAL TO REPUBLIC ERA

İBRAHİM OĞUZ

The aim of this study is to examine the social and economic structure of İzmir, which was one of the important port cities of Anatolia during the last period of Ottoman rule and on the eve of the proclamation of the Republic. The first part of the study, which was examined in three sections, focused on economic activities and developments between 1908 and 1923 as a process. Besides the issue of Agriculture in which the country gained its identity as an agricultural country today, animal husbandry and industry are among the other topics examined under this heading. In this process, when capitalist understanding begins to take place, it is clarified in the light of the resources that exist in the matter of how much of the raw materials and how much they can be used. The effects of the armistice years were examined in these periods when the first steps of the industry were taken. In the second part; trade and mines, whose influence in this area is great, topics are examined. In this process, under the title of commercial activities in the country, new batch production of the newly started exports of crops abroad and imported products in exchange for these were evaluated. The third part is; as a neighborhood in İzmir, where the cosmopolitan city structure open to migration began to form, Jewish, Muslim, Christian, etc. the architectural structure of the city was formed by reflecting the cultural architecture of each nation to the neighborhood in which it lived, as well as the distribution of the citizens of s faith within the city. In addition, it was investigated which areas of education were given importance to the education system at the time. However, due to the fact that the population of the cosmopolitan city started to live together, the death figures that were caused by the diseases and diseases that became widespread in the city were tried to be explained with the help of charts. And the last part is the one where the İzmir fire incident, which was the

biggest destruction of the city in this process and the vast majority of the records kept up to that period were destroyed.

In the conclusion section, the situation of Izmir was examined in the transition to the Republican regime with the new identity of the city, which was mostly free of foreign nationalities, with the administration that the Ottoman Empire of the period went to collapse and the Union and progress were taken.

Keywords: national economy, greater Izmir fire, Izmir Port, Foreign Trade, Union and progress

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı İzmir'in tarihiyle alakalı zihinlerde birçok soru işareti bırakan dönemin (1908 - 1923) sosyoekonomik olarak incelenmesi konusunda küçük bir katkı sağlamaktır. Dünyada başlayan sanayi devrimi sonrası büyük gelişime paralel olarak aslında dönem Osmanlı yönetimine de gerek sanayi, gerek ticari, gerekse tarımsal olarak bir çok alanda gelişme sağlanmış ve bunlar yetkili merciler tarafından kayıtlara geçirilmiştir. Ancak 1922 Büyük İzmir Yangını ile şehrin dörtte üçünden fazlası kül olduğundan dolayı, kayıtlı olan verilerin neredeyse tamamı yok olmuştur. Bundan dolayı bu konuda araştırma yapabilmek ülkemiz kütüphanelerinde yer almayan birçok kaynağın temin edilmesiyle mümkün olabilecekti.

Sosyoekonomik yapı olarak adlandırdığımız konu üzerine şimdiye kadar birçok eser yazılsa da, geniş kapsamda açıklık getirilemeyen ve birçok eleştiriye maruz kalan ekonomik ve sosyal yaşama biraz da olsa katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu süreci ve sosyal- ekonomik ilişkileri açıklama amacını güden çalışmalar bu konuların ana çizgilerini çizmeyi başardılarsa da, gelişmelerin olumlu yanlarını belirtirken madalyonun diğer yanını yani olumsuz yanlarını gerektiğince vurgulayamadıkları görülmüştür. Dönem Osmanlısında sanayinin yeni yeni hareketlenmeye başlamasındaki emperyalizmin etkisi ve günümüzdeki dışa bağımlı ekonomi yapısının aslında o günlerde temellerinin atıldığı, Düyun-u Umumiye ve Osmanlı ekonomisinin Avrupa ülkelerinin denetimi altına girdiği gerçeği, piyasada ekonomiyi canlandırma adı altında yabancı sermayeli şirketlere gereğinden fazla imtiyaz hakkı tanındığı, sosyal olarak ise yerel kültürler harici birçok kültürel geleneğin yerleşmeye başlaması ve gitgide ele geçirilen iç piyasanın etkisinde yabancı kültüründe geleneksel yaşantıyı ele geçirmeye başlaması madalyonun diğer tarafını göstermektedir. Bunlar yapılan çalışmaların çoğunda görüyoruz ki göz ardı edilmiştir.

Bu çalışmanın konusu; yeni verilerin ışığında, belirtilen tarihler arasındaki sosyal ve ekonomik yaşamın bir sarmal halinde nasıl geliştiğini gözlemlemek ve

birbirlerine olumlu ya da olumsuz olarak etkilerini ortaya koymaktır. Ancak konunun cazibesine kapılıp araştırılmak istenen dönemin verilerinin Büyük Yangın sırasında yok olmuş olması araştırma sürecini uzatmış fakat konunun farklı kaynaklardan, özellikle o dönemde yaşamış birçok yazarın dönem üzerine yazılmış eserlerine ulaşma imkanı bulundu ve uzun sürse de sağlıklı bir çalışma ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Konunun sınırlarının çizilmesinde kıstas olarak iki tarih belirlenmiş olsa da dönemin ekonomik faaliyetlerinin gelişimini kanıtlamak adına ve bazı alanlarda gerçekten o süreci kapsayan verilen bulunamadığından dolayı en azından yakın dönemin bilgileriyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tezin yazılımında her konuya eşit miktarda yer verilememiştir: Türkçe yazılı kaynaklar kısıtlı olmasına karşın resmi kayıtlı evraklar da fazla miktarda değildi. Bundan dolayı birçok konu realitesinin de öğrenilebilmesi için hem Türkçe hem de yabancı kaynaklardan araştırılıp, harmanlanarak hazırlanmıştır. Fazla veri elde edilen konular daha detaylı olarak incelenme imkanı bulunmuştur.

Neden böyle bir konu ve bu dönem diye bir soru sorulacak olursa; II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar İzmir'in tarihinde hem sosyal hem de ekonomik hayatın birlikte değerlendirilmesi gereken bir dönem olduğunu düşünüyorum, ayrıca İzmir'in memleketim olması da İzmir'e katmak istediğim bu araştırmada beni teşvik eden etkenlerden biri olmuştur.

İzmir tarihi üzerine birçok eser yazılmış olsa da araştırma konum üzerine yapılan çalışmaların az olması ve büyük İzmir yangını sırasında kül olup yok olan birçok belge ve yayının eksikliği tez konumu doldurabilmem için zorlayıcı bir 5 yıla mal olsa da bu durum asla gözümü korkutmadı aksine daha çok gururla ve sabırla çalışmama yol açtı. Özellikle yabancı kaynakların temininde İzmir Yunan konsolosluğu arşivlerinin kapılarını tarafıma açarak bu konuda çok yardımcı olmuşlardır. Bazen bir konu için bir belgenin gelmesini 4 ay beklemem gerekti ve geldiğindeyse konum olan tarihler dışında bir süreci gösterdiğinden işime yaramadı ve bu gibi boşa geçen zamanlarım da oldu, bundan dolayı tez çalışmamı 2019 yılının

Temmuz ayında değerli danışman hocam Dok. Öğrt. Gör. şevket Kamil AKAR hocama incelemesi için teslim edebildim.

Son olarak kullanılan yaklaşım, bir imparatorluğun hükümlranlığının son döneminde yabancı güçler ve ülkenin içerisindeki karşıt güçlü yapılanmalara karşı mücadelesi dönemlerinde yapılan sosyal ve ekonomik faaliyetlerin belli tarihler kıstas alınarak nasıl geliştiğinin ve bu gelişmeler sırasında nelerle mücadele edildiğinin özgün kaynaklardan reel olarak aktarılması ve değerlendirilmesidir.

İbrahim OĞUZ
İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

20. YY'IN İLK ÇEYREĞİNDE İZMİR VE EKONOMİK YAPISI

1.1. Osmanlıda Tarım ve Hayvancılığın Son Yılları.....	9
1.1.1. Tarım	9
1.1.2. Hayvancılık	18
1.2. Sanayi Sektörü	20

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE YILLARINDA TİCARİ HAYAT VE TİCARİ FAALİYETLER

2.1. Ticaretin Kalbi İzmir Limanı	87
2.1.1. İzmir Şehri ve Limanının Dış Ticaret Faaliyetleri	87
2.1.2. Gümrük Faaliyetleri	110
2.1.3. İthalat.....	111
2.1.4. İhracat.....	131
2.2. Doğal Kaynak Ormanlar ve Ormancılık Sektörü.....	156
2.3. Ekonomik Kalkınmada Madenlerin Rolü	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE SOSYAL VE TOPLUMSAL YAŞAM

3.1. Toplumsal Yapının İskeleti: Nüfus	176
3.1.1. Türkler.....	183
3.1.2. Levantenler.....	184
3.1.3. Ermeniler.....	186
3.1.4. Rumlar.....	187
3.1.5. Yahudiler.....	188
3.2. Mütareke Yıllarında Eğitim	189

3.3. Kozmopolit Toplum İçerisinde Kültürel Hayat	194
3.4. İzmir Ulaşımında Önemli Adımlar	198
3.4.1. İzmir - Aydın Demiryolu	199
3.5. İşgal Dönemi Yaşanan Hastalıklar ve Tedavileri.....	201
3.5.1. İşgal Dönemi Sağlık Hizmetleri.....	201
3.5.2. İşgal Dönemi Sağlık Hizmetleri.....	204
3.5.3. Salgın Hastalıklar	205
3.5.3.1. Çiçek Hastalığı.....	205
3.5.3.2. Frengi Hastalığı.....	207
3.5.3.3. Kolera Hastalığı	209
3.5.3.4. Grip Hastalığı.....	209
3.5.3.5. Kuduz Hastalığı.....	210
3.5.3.6. Sıtma Hastalığı.....	210
3.5.3.7. Veba Hastalığı.....	211
3.5.3.8. Verem Hastalığı	212
3.5.4. Hastalıklarla Mücadele	215
3.5.4.1. Karantina İdaresi	215
3.6. Büyük İzmir Yangını ve Sonuçları	216
SONUÇ.....	222
KAYNAKÇA	217
EKLER.....	235

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 1922 yılında İzmir’de Üretimi Yapılan Kuru Gıda Malzemelerinin Miktarları.....	14
Tablo 1.2 Batı Anadolu’da İncir ve Üzüm Üretilen Arazilerin Alanı (dönüm).. Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 1.3 Batı Anadolu’da İncir ve Üzüm Üretimi..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 1.4 1922 Yılı Genel Üretimnin Bölgelere Dağılımı.....	16
Tablo 1.5 Rum göçmenlere sağlanan kredilerin kazalara göre dağılımı	17
Tablo 1.6 Anadolu’nun savaştan önceki ve savaş sonrasındaki hayvan sayısı	19
Tablo 1.7 Sanayi Sektöründe Çalışan Şahısların sayıları	22
Tablo 1.8 1913 - 1915 Senelerinde Sınai Faaliyet Gösteren İşletmelerin Sayısı	24
Tablo 1.9 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre İthal Edilen Makinalar	26
Tablo 1.10 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Değirmenler ve Kapasiteleri	27
Tablo 1.11 Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine göre değirmenlerin sayısı ve elde edilen mahsul miktarları	28
Tablo 1.12 1885-1914 yılları arasında ülkedeki halı üretimi içerisinde İzmir’in payı	29
Tablo 1.13 Osmanlı sanayi sayımlarına göre değirmenlerin üretim kapasitesi ve tüketime oranı.....	30
Tablo 1.14 J.Gout’un İzmir’in Pamuk İhracatındaki Payı	44
Tablo 1.15 Osmanlı Sanayii İstatistiklerine göre Ülke Geneli Dokuma İthalatı rakamları	52
Tablo 1.16 Osmanlı Sanayii İstatistiklerine göre dokumaların çeşitlerine göre yıllık ihracatları (kilo)..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 1.17 Osmanlı Sanayii İstatistiklerine göre Belirtilen Tarihlerde Kurulan Matbaalar (Adet)	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Tablo 1.18 1891-1913 Yılları Arasında İzmir’deki İngiliz Şirketlerine ait Buhar Makinalarının Adet ve Güç Oranları	73
Tablo 1.19 Batı Anadolu’da ki sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı ve değerleri	76
Tablo 1.20 II.Dünya Savaşı Sonrası ülke geneli üretim yapılan sektörler ve sayısal verileri	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Tablo 2.1 1919-1923 yılları arasında İzmir’in ithalat ve ihracat verileri	84
Tablo 2.2 16 Mart 1338 tarihli Ahenk gazetesine göre I. Dünya Savaşı sonrası İzmir Limanı’ndan yabancı ülkelerle yapılan ticaretin ülke genelin göre oranları.....	85
Tablo 2.3 İzmir Limanından Yapılan İthalat ve İhracatın Osmanlı Devleti İthalat ve İhracatı İçerisindeki Yeri (1908 - 1913).....	95
Tablo 2.4 İzmir Gümrük İdaresinin Gelirleri (kuruş).....	103
Tablo 2.5 II.Meşrutiyet öncesi gelişen ticari faaliyetlerin sonucu İzmir İthalat kayıtları (sterlin).....	113
Tablo 2.6 II. Meşrutiyet öncesi İzmir limanına dünya ülkelerinden yapılan ithalat verilerinin değişimi (Birim?).....	117
Tablo 2.7 II. Meşrutiyet öncesi ithalat hacimlerindeki değişimin ülkelere göre oranları	118

Tablo 2.8 İzmir Limanından ithal edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş) 1908 - 1913.....	127
Tablo 2.9 II. Meşrutiyet öncesi dönemde ihraç edilmeye başlanan malların kuruş cinsinden değerleri	132
Tablo 2.10 II.Meşrutiyet öncesi Osmanlı Dış Ticareti'nde ihracat oranlarının ülkelere göre değeri (kuruş)	136
Tablo 2.11 Ülkelere göre yapılan ihracatın oranları.....	138
Tablo 2.12 İzmir ve çevresinden ihraç edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş) (1908-1913).....	150
Tablo 2.13 İzmir ve çevresinden ihraç edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş) (1908-1913).....	151
Tablo 2.14 I. Dünya Savaşı döneminde bazı ürünlerin üretim miktarları (1914 – 1918)	154
Tablo 2.15 1917 senesi Haziran ayında hükümetim madenlerden aldığı narh oranları	161
Tablo 2.16 Batı Anadolu'da İngilizler tarafından işletilen madenler (Adet) 1902 .	163
Tablo 2.17 20. yüzyılın Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancıların Payları (%).....	170
Tablo 2.18 1921 yılı maden işçilerinin gündelikleri	171
Tablo 3.1 19. yüzyılda İzmir'de milletlere göre ticari işletme sahiplerinin oranları	173
Tablo 3.2 1912 Osmanlı Kaynaklarına Göre İzmir'de Nüfus	182
Tablo 3.3 I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Nüfus.....	183
Tablo 3.4 Aydın Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre 19. Yüzyıl sonları İzmir'de mevcut okullar ve öğrenci sayıları	191
Tablo 3.5 İzmir'de ilkokulların ilk kuruluş tarihleri	192
Tablo 3.6 1917 yılı İzmir'deki milletlere göre okul, öğretmen ve öğrenci sayısı ...	193
Tablo 3.7 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki kültürel yaşam ile ilgili kuruluşların sayısı	197
Tablo 3.8 Eğlence mekanlarına halkın talebi (%)	198
Tablo 3.9 İzmir'de verem hastalığından ölenlerin toplam ölümlere göre oranı.....	214

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

II.MEŞRUTİYET SONRASI İZMİR'E AİT BAZI FOTOĞRAFLAR.....257

1. Kartpostallarda kalan kozmopolit İzmir fotoğrafları, işgal öncesi durumu gösteren kareler 1905 yılındaki İzmir'in en işlek caddesi olan Kordon boyundaki günlük yaşamdan izler taşımaktadır.
2. Agios Georgios Rum Ortodoks kilisesi ve arkada Kadifekale'ye dek uzanan Türk mahalleleri. Eski İzmir farklı dinlerde vatandaşların bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehirdi. Tarih: 3 Ağustos 1906
3. İşgal dönemi öncesi daha çok Yahudi milletin elinde olan liman ticaretini gösteren karedir. İzmir'deki ilk ulaşım aletlerinden olan tramvay da şehiriçi ulaşımında etkilidir. Tarih: 5 Mayıs 1908
4. Fransız mahallesinin yangın sonrası son durumu gözler önündedir. Tamamen kullanılamaz hale gelen şehrin felaketzedeleri de şehri terk ederken son görüntüleridir. Tarih: 30.09.1922
5. İşgal günüyle alakalı çok önemli bir karedir bu, fotoğrafı çeken bilinmese de, Kordon'da farklı dilden insanların "Geliyorlar" naralarıyla bağınıştığı ve Türk askerlerinin önlerinde sürdükleri Yunan askerleriyle İzmir'e girişlerini göstermektedir. Tarih:8 Eylül 1922
6. Yunan ordusunun Türk askerleri tarafından İzmir'e sürülmesiyle arada kalan koca şehir 1922 yangınıyla, büyük bir oranda kül olmuştur. Yer: Basmahane

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
a.g.t.	: Adı geçen tez
AMAEF	: Fransız diplomatik belgeleri, Dışişleri bakanlığı Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DH.KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.AYŞ.	: Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Belgeleri
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İrade Dahiliye Belgeleri
DH.İUM	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
Esiad	: Ege Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
Enst.	: Enstitü
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İ.B.B.K.Y.	: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
K.A.A.M	: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi

L.	: Levant
MV.	: Meclisi Vükela Mazbataları
PRO.	: (Public Record Office) İngiliz Devlet Arşivi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ş.Y	: Şehir yok
T	: Türkiye
T.Y.	: Tarih yok
Yay.	: Yayınevi
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yayınları
Y.PRK.SH	: Yıldız Tasnifi Perakende Sadaret Hususi Evrakı

GİRİŞ

Ege'nin incisidir İzmir, eski dönemlerdeki adıyla Smyrna. Dünya üzerindeki kozmopolit yapısı ve yıllardır süre gelen farklı kültürlerin karışımıyla bugün büyüleyici ve hala 19. - 20. yüzyıllardaki gibi ilgi odağıdır. Harmanlanmış bir tarihin ürünü olan şehir, eski dönemlerdeki paylaşılamama ortamının yarattığı gergin yılların aksine bugün modernizmin ve dünyaya açılan birçok yönüyle karmaşık toplum kültürünün temsili olmuştur.

Jeopolitik olarak bakıldığında Asya'nın batı kıyısında, Ege denizinin; Muğla ve Ayvalık sınır şeridinde kadar olan bölgesini kapsar. Gediz, Büyük - Küçük Menderes gibi nehirlerin açtığı vadilerle geniş bir havzaya sahip olan İzmir'in verimli topraklarında bugün, dünya çapında ticareti yapılan ürünler yetişmektedir. Akdeniz iklim kuşağının görüldüğü şehirde buna bağlı olarak maki bitki örtüsü görülmektedir ve iklimin etkisiyle daha çok tropikal ürünler yetiştirilmektedir. Coğrafi olarak iklimsel, jeopolitik, kozmopolitik olarak stratejik bir bütünü oluşturma ötesinde, geniş kültür miraslarına ev sahipliği yapmış bir şehirdir ve tüm bunlardan dolayıdır ki, Ege dendiğinde akla ilk İzmir gelir.

Kozmopolit Smyrna bir Yunan şehri değildi, fakat ne Osmanlı İzmir'i bir Türk şehriydi, ne Ermenilerin yabancı olduğu bir şehirdi, ne de Yahudilerin kendi evinden başka bir yeri. Her toplumdan insanın eşit haklarının bulunduğu ve ortak bir yönetim sisteminin devam ettirildiği şehirdi İzmir. Yıllardan bu yana belki de yanlış öğretilen yabancı toplumlarla Türk toplumunun gerilimlerinin aslında hiyerarşik sebeplerden kaynaklı değil, siyasi bir ortama bağlı olduğundan ve bu ortamın da kısa sürede çıkarlar doğrultusunda hizmet ederken, uzun vadede ise toplumlar için ağır bedellere mâl olmuştur. Şehir yıllardır kendi çeşitliliğini kendi yaratmış, homojenlik yorumlarına asla taviz vermemiştir. İzmir, tarihine rağmen ve onca kırılganlığa, kara günlere inat bugün cazibesiyle dünyanın her yerinden ve her toplumdan misafire kucak açmaktadır. Konumuz olan 20. yüzyılın başlarına göre tek fark ise o zamanlar her toplumdan insanın ortak memleketi olan İzmir, Cumhuriyet dönemi sonrası sadece Türklere ait olan bir şehir kimliği kazanmış olmasıdır. O günlere nazaran değişen tek şey yönetimdir ve bununla beraber yabancıların Türk

nüfusunun artması sonrası azınlık durumuna düştüğü bir toplum haline gelmesi olmuştur.

O dönemi ekonomik açıdan değerlendirecek olursak; daha çok “**kozmopolit**” kelimesinin anlam kazandığı bir yapı vardı. Günümüze göre çok daha farklı kimlikte insanlar vardı ve onlarla birlikte konuştukları dilleri, farklı para çeşitlerinin piyasada işlem görmesi ekonominin o dönemde de gelişmiş olduğunun göstergesiydi.

19.yüzyılın başlarında İzmir’de görev yapmış olan Fransa konsolosu kentin ekonomik durumunu şöyle tanımlıyor;

“...İzmir, bütün Asya Türkiye’sinin bir antreposu olduğundan büyük bir ticari önem taşırdı. Limanına bütün devletlerin gemileri geldiği gibi, hemen her gün bir eşeğin sürüklediği ve Asya’nın bütün mahsullerini taşıyan deve kervanlarının aktığı görülürdü. Hind muslin ve şallarını; Mısır pirinç, şeker ve hurmalarını; Ege adaları yağ ve şaraplarını; Makedonya ve Trakya yün ve tütünlerini; İstanbul ise Karadeniz’in bütün ürünlerini; Avrupa da kendi sömürge ve fabrika ürünlerini hep buraya gönderirdi. Yılda 100 milyon frank olduğu sanılan bu büyük ticaret, İzmir’i Türkiye’nin en kalabalık ve zengin şehirlerinden biri yapar. İzmir adeta Avrupa, Asya ve Afrika’nın bir pazarıdır...”¹

Aydın vilayetinin yönetim merkezi olan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci büyük şehri olan İzmir, asıl olarak Kadifekale’nin eteklerinde kurulmuş, daha sonraları nüfusun artması, ticaretin gelişmesi gibi etnik ve ekonomik nedenlerle diğer bölgelere doğru yayılmaya başlamıştır. Dünya geneline hitap edebilecek bir limana sahip olan İzmir, limanı da kapsayan büyük bir körfeze sahiptir. Jeolojik olarak ise Antik Yunandan kaldığı düşünülen bir Kadifekale Dağı’nın güney kesimini süsleyen Aziz Anna Vadisi’nde Büyük İskender döneminden kalma su kemerleri bulunmaktadır. Aziz Anna ile Profito İlios Kilisesi arasından akan nehir ise Meles Çayı’dır.

¹ Yaşar Aksoy, **Bir Kent bir İnsan İzmir’in Son Yüzyılı**, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1986, s.46

İzmir 20.yüzyılın ilk yarısında da Avrupa ve Amerika'nın çoğu limanıyla direkt ihracat - ithalat yapabilecek ve yapılan ithalatın da kolayca yurdun iç kesimlerine sevkiyatını sağlayabilecek ağı hakim bir limana sahip olan şehirdir. Hatta liman aracılığıyla civar adaların da çoğu ihtiyacını buralardan sağlıyordu. Önceki yüzyıllarda ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerde bulunulan şehirde son üç yüzyıl içerisinde farklı alanlarda da faaliyetlere başlanmıştır. İzmir, tarımsal olarak doğunun ihtiyacı olan çoğu ürünün yetiştirilebildiği, Anadolu'nun silosu olarak kabul edilebilir. Verimli ve geniş Menderes havzası çoğu tarım ürününün üretimine izin vermektedir. Sanayi devriminin başlangıcıyla fabrikalarda işlenen zeytin ve yağı Avrupa ve Amerika'nın her bir yanına büyük miktarlarda ihraç edilmiştir. Aynı şekilde beyaz altın olarak da bilinen pamuk da en çok üretimi yapılanlar arasındaydı. Yine tütünün de o dönemin Anadolu ve Avrupa'sının ihtiyacının belli kısmını karşılayabilecek kapasitede üretimi yapılıyordu.

Üzüm; daha çok Manisa yöresinde üretimi yapılan tercihe göre kurutulmuş veya yaş olarak yurtdışına ihracatı yapılan ve bu sayede ülkemize önemli miktarlarda ihracat geliri kazandıran bir mahsuldür. Yine incir de iki farklı şekilde ithalatı yapılan ve özellikle Aydın yöresinde üretimi yapılan bir meyvedir. İlerleyen yıllarda fazla üretimin ihracı farklı sektörlerin doğmasına da sebep olmuştur (kasacılık v.b)³.

Şehir yumuşak bir iklime, yeni yapılanan semtlerinde taş döşeli geniş yollara, bu geniş yolları sağlıklı sollu süsleyen otel, nalbur, berber, terzi v.b birçok esnaf ve ticarethaneye sahipti.

Şehrin nüfusu ise bu dönemlerde çok sağlıklı sayımlar yapılamasa da imkanlar dahilindeki sayımlara göre ve o dönemki seyyahların rakamsal verilerine göre 350.000 civarındadır. Bunun da neredeyse yarı yarıya kısmını gayrimüslim nüfusu oluşturmaktaydı. Yazlık konutların yapıldığı daha çok Kordelio (Perea) ve Enopi (Göztepe) gibi çok güzel sayfiye ve banliyöleri vardır. Bunların yanında Narlıköy, Hacılar, Pınarbaşı, Kokluca, Buca, Seydiköy gibi mahalleler Hamidiye Şirketi'nin küçük, buharla çalışan vapurları ve tramvayla şehre bağlanıyorlardı.

³ Engin Berber, **İzmir 1876 ve 1908**, İmaj Basım Yayınevi, İzmir, 2008 s.82-83

Anason, tahıllar, balmumu, lokum, koza, şekerleme, peynir, baş, yumurta, zeytin, zeytinyağı, incir, üzüm, kuru üzüm, sünger, badem, ceviz, kestane, metal, altın, deri, meyan kökü, tuz, tütün, halı, yünler, manganez, zımpara, antimon, bakır, afyon gibi madde ve gıda ürünlerinin bilimum çeşitleri liman aracılığıyla yurtdışına yapılan ihracatın ana maddelerindendir.⁴

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile memleketin kavuştuğu hürriyet havası içinde gerek sanayii gerek ticari milli teşebbüslerinde belli bir dirlik, uyanış hasıl olmuştur. Meşrutiyetin ilanından, mütareke döneminin sonuna kadar yerli sermayenin desteklenmesiyle zayıf bir ekonomi de olsa da şahıs veya şirket şeklinde bir çok sınai ve ticari girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle 1914 sonrasında memleketin birçok iş sahası kullanılamaz olmuş, böylece tekrar yenilenme sürecine giren sanayi ve ticari alanlarda yabancı azınlıkların tasfiye edilmesi planlanmış ve daha sağlam adımlar atılmıştır. Bu dönemde Türk girişimciler yeni yeni iş sahalarına atılırken diğer taraftan “milli kantariye, milli mahsulat, milli mensucat, milli ekmekçilik.. v.b” gibi isimlerle yeni ticarethaneler açılmış, kooperatifler kurulmuş, milli sermaye ile bankalar kurulmaya başlanmıştır. Ekonomik ve kültürel anlamda **“milli ruh”** ön plana çıkmaya başlamış ve devlet de milli şuuru ve girişimleri destekleyici politikalar oluşturmaya başlamıştır. Harp döneminin başlamasıyla milli sanayi girişimlerini yabancı rekabetine karşı korumak amacıyla 1916 yılında bir gümrük kanunu yürürlüğe koyuldu. Milli sanayiye teşvik edecek bir **“Teşvik-i Sanayi Kanunu”** belirlendi. Milli harp döneminin sonlarına doğru Cumhuriyet öncesi dönemde bunlara benzer milli şuuru benimsetici çeşitli teşebbüslere girişildi. Ancak bir çok alanda da planlanan onlarca teşebbüs, gerçekleştirilemeden kağıt üzerinde son bulmuştu.

Mütareke döneminin sonlarında hasta adam artık iyice bitkin düşmüştü ve Sevr anlaşmasıyla parçalanmış yurda dört bir yandan yabancı baskınları yapılmaktaydı. Değil ekonomi veya ticaret, Türk Milleti'nin hayat ve mevcudiyeti tehlikeye düşmüştü. Ekonomide, sosyal hayatta, sanayide, ticarete yapılan onca yenilik ve yapılamayan planlar daha ömrünün baharındayken son bulmak üzereydi.

⁴ a.e. s.83

Fakat mütareke döneminin sonuna doğru Osmanlı mevcut topraklarındaki idari hakimiyeti eline geçirerek, yeni bir dönemin başlangıcına kapı aralamıştır. Herşey bitti denilen sürecin ardından Osmanlı'nın tekrar idari yönetimi eline geçirmesiyle ticari faaliyetler, sosyal hayat, sanayi çalışmaları can bulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

20. YY'IN İLK ÇEYREĞİNDE İZMİR VE EKONOMİK YAPISI

20. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalıların gözdesi haline gelen şehir, tıpkı bir Küçük Paris'i andırıyordu. Gelişiminde birinci kaynağı ticaret olan liman şehri, Türk, Rum, Musevi ve Levantenleriyle harmanlanmış bir toplum yapısına sahiptir. Hepsi sadece ticari faaliyetler altında birleşebilen bu karmaşık toplum tarihteki birçok farklı milletin bir arada ve bu kadar uyumlu yaşayabildiklerini kanıtlayan bir örnek durumundadır.

1900'lü yılların başında, İzmir'deki ticari yaşamı Halit Ziya şöyle anlatır;

"İzmir'le ilgisi olan büyük bir Anadolu parçasının bütün elde ettiği ürünler gelir, Yemiş Çarşısı'ndan başlayarak Gümrük dolaylarına kadar geniş bir alanı doldururdu. Ve bu alan içinde dünyanın her yanından akın etmiş çeşitli bayraklara bağlı yabancılarla, gene dünyanın neresinden çıktıkları belli olmayan, ama öteden beri İzmir'de kurulu oldukları bilinen, ceplerinde değişik, üstelik birkaç tane uyrukluk pasaportları ile ; sanki Frenkler ve bunların arasında Rumlar, Ermeniler ve özellikle Musevilerden oluşmuş bir mahşer kalabalığı kaynaşırdı.. Şurada burada tek tük Müslüman mağazaları vardı. Türk ticaret adamları bu piyasada sadece aracılık yapıyorlardı. Anadolu'dan gelen ürün, çürük ve çatlak bir su borusundan akar gibi ziyan olup giderken ; yabancıların cebinde kabaran yumaklar meydana getiriyordu.."⁵

19. yüzyılın başlarında İzmir ticaretine uzunca sürecek bir durgunluk dönemi hakim olmuştur. Bununla birlikte gelişen gazetecilik sektöründe yeni birçok gazetenin yayın hayatına girmiş olması, yabancı seyyahların İzmir'e ziyaretlere başlamış olması, ilk Fransız ve Avustralya Postahanelerinin açılması ile ticari hayat

⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, **İzmir Hikayeleri**, Özgür Yayınları, İzmir, 2005, s.183-184

yeniden aktif hale gelmiş ve bu da İzmir Limanı'ndaki hareketliliklerin başlamasına olanak tanımıştır. Ticari hayattaki hareketlilik bu dönemlerde başlamış ancak Sanayi Devrimi'nin etkisinin daha fazla hissedilmeye başlandığı 19.yüzyıl başlarında ticari hayat daha düzene girmiş ancak bu da çok uzun sürmemiştir. Rum ve Ermeni nüfusun baskın olduğu ticari hayat mütareke yıllarında en iyi dönemlerini yaşarken II. Meşrutiyet dönemlerinin sonlarındaki canlılığını kaybetmiştir

İzmir limanındaki hareketlilik dönemsel üretimlere göre değişmektedir. Nitekim ticaret sezonunun Haziran başından Eylül sonuna kadar uzandığı ve bunun hasat döneminde ve çeşitli ihraç ürünlerinin bu ticaret limanında toplandığı döneme denk düştüğü söylenir. 19. yüzyılın son dönemleri ve 20. yüzyılın ilk dönemleri belli ürünlerin bu limandan ihracı yapılmaktaydı. Bunlar; sultani üzümü, pamuk ve kuru üzümdü. Hayvancılık olarak ise; büyük baş ve küçük baş yetiştiriciliği mevcuttu. İzmir o dönemlerde deve kervanlarının son durağıydı. Evliya çelebi de seyahatnamesinde buradan bahsederken deve kervanlarını hatırlatır. Hatta o döneme ait kartpostallarda o dönemin etkili 2 faaliyeti, batı kaynaklı moderniteye geçişin simgesi olarak makinelerin bulunduğu bir fabrika önünde yüklü develerin olduğu bir kare resmedilmiştir. Eski Roma dönemlerinden kalma, Ege bölgesi civarları için kullanılan “**Levant**” diye tabir edilen bir kavram bulunmaktadır. Bu kavram 19. yüzyılda Avrupalı düşünürlere göre imparatorluğun doğusunu ya da Doğu Akdeniz ülkesini kapsamaktadır.⁶

Çeşitli tariflere göre de bu sınırlar içerisinde kalan İzmir 17. yüzyıldan itibaren diğer Levant şehirlerinden gerek ticari gerek de kültürel yaşam olarak daha hızlı gelişmiş ve özellikle 17. – 20. yüzyıllar arasında en parlak dönemini yaşamıştır.⁷ Bu dönemlerde İzmir'e gelen birçok gezgin de İzmir Levant'ın başkenti gibi yorumlarda bulunmuştur. Bu dönemlerde İzmir'i bu kadar güçlü yapan ve

⁶ İlhan Pınar, Levant, Levanten ve Levantenlik, **İzmir Kent Kültür Dergisi**, İzmir, Mart 2001,s.3-s.53

⁷ a.e., s.55

gelişmesinde neyin etkili olduğu sorusunun cevabını dönemin en sağlam kaynaklarından biri olan gezginlerin seyahatnamelerinden incelenebilir.⁸

İzmir çevre olarak verimli topraklara ve alüvyon olarak zengin büyük nehirlerle sahiptir. Bunların sayesinde de verimlenen topraklarda çeşitli mahsullar elde edilebilmiştir. Üretilen ürünlerin birçoğunun da ticari olarak satılıyor olması İzmir limanının hinterlandını genişletmiştir. Bu konuda yıllardır iki büyük ve verimli şehir arasında nakliyyeyi sağlayan İzmir-Aydın demiryolunun da etkisi göz ardı edilmemelidir. Demir yolu ağının olması o bölgeyi hem tarımsal hem de ticari olarak daha kullanışlı kılmaktadır. Diğer bir sebep de; Osmanlı döneminde yabancılara verilen tek taraflı kapitülasyonları ve buna destek olarak özellikle Fransızların ve İngilizlerin kurdukları şirketlerin faaliyetleridir. Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nda serbest ticaret hakkı elde eden Fransız ve İngiliz firmaların arasındaki rekabeti arttırmıştır. Bunun sonucunda İzmir'in gelişmesinde pozitif etki yaşandıysa da ileriki dönemlerde milliyetçilik ayrımları yaşanacağı dönemlerde toplum ve ülke adına kötü izlenim bırakmıştır.

II.Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda, İzmir'de çok sayıda dil konuşulurdu. Üst düzeydekiler için zorunlu dil Fransızca'ydı, hizmetçilerle Rumca konuşulur, dükkanı olan esnafla İtalyanca pazarlık yapılır, ticaret ise daha çok Fransızca ve İtalyanca yürütülürdü. İngilizce bilen ise çok azdı.

Bu dönemlerdeki yaşam standartlarını da Nail Moralı şöyle anlatır;

*“... 1910'larda bir okka -1280 gram- ekmek 1 kuruştı.
..20-30 kuruşa ayakkabı alınırdı. İngiliz pabuçları 60 kuruşa idi.
Babamın mağazasında baş katip Mustafa Efendi'nin maaşı 4
Napolyon -310 Kuruş-'du. ..Koyun etinin okkası 7 kuruştı. Bir
teneke petrol 11 kuruştı. Kraemer'de bir bardak Sulina bira
havyarlı Kanepe mezesi ile 40 paraya içilirdi. 1908'de*

⁸ A.Maria Müller, **İzmir 1726 Seyahatname; Özgün Adı : Peregrinus In Jerusalem**, Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir, 1998, s.22;

Rana Von Mende, 19. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Batı Anadolu, **Petermans Mitteilungen ve Globus Dergileri**, yay. Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi Yay., İzmir, 1994, s.175; Necmi Ülker, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.1

Karşıyaka'nın Papaz Köyü'nde bir deve yükü karpuzu bir mecidiyeye aldığımızı bilirim.”⁹

20. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı'nın hasta adam olarak nitelendiği döneme denk gelmiştir. Bu süreç boyunca İzmir'de yabancı olarak nitelendirilen Rum, Ermeni nüfus piyasayı elinde bulunduruyordu. Limandan yapılan ticaretten çarşıda elden yapılan ticarete kadar yabancıların tekelindeydi. Çünkü hasta adam rolündeki Osmanlı'nın maddi durumunun zayıflığına karşı yabancı nüfusun maddi durumu daha yerinde idi. Hatta ilerleyen yıllardaki milli iktisat reformunun oturtulmasında dahi İttihatçıların teşvikleri sonucu yapılacak yatırımlarda yabancı sermayesinden faydalanılmıştır. Osmanlı nüfusuna karşı azınlık durumunda olan yabancılar o dönemde İttihatçıların uyguladıkları yaptırımlara boyun eğmek zorundalardı. Bundan dolayı bulundukları topraklardan ayrılmama amacıyla bu sermaye desteğine birçok yabancı razı olmuştur.

1.1. Osmanlıda Tarım ve Hayvancılığın Son Yılları

1.1.1. Tarım

Osmanlı ekonomisi ilk kurulduğu dönemlerden buyana tarıma dayalı ekonomiye sahip bir ülke olarak bilinmektedir. Verimli topraklara sahip Osmanlı, yetiştirdiği tarım ürünleriyle kendini tarım ülkesi olarak tanıtmıştır. İzmir'in liman kenti olması dış ülkelere ihracatı kolay hale getiriyordu, bundan dolayı özellikle Batı Anadolu tarım ve ekiliş yönünden daha gelişmiş durumdaydı. Tarımda da I. Dünya Savaşı öncesi olduğu gibi sonrasında da dışa bağımlılığı devam eden Osmanlı daha çok yurt dışı ülkelerinin ihtiyaçlarına göre üretim yapmaktaydı. Bunların başında ise; Ege topraklarının da üretimde verimli olduğu incir, üzüm gibi direkt tüketime dönük ürünler gelmekteydi. Pamuk, keten, tütün üretimleri daha çok sanayi alanında işlenerek kullanıldığından sanayide öncü ülkeler (ABD, İngiltere, İtalya, Fransa) tarafından tercih edilmekteydi.¹⁰

⁹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.59-60

* İttihat ve Terakki Cemiyeti

¹⁰ Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, Yurt yayınları, Ankara, 1988, s.20.

Dönemin savaş ülkesi olan Osmanlı, Yunan işgali sonrası ekonomi ve sanayide olduğu gibi tarımda da önemli darbeler almıştır. II.Meşrutiyet'in ilanı döneminde İttihat ve Terakki'nin etkisiyle mübadele amaçlı veya zorunlu göç ettirilen Rum ve Ermeniler I. Dünya Savaşı döneminde geri dönmüştür.¹¹ Yurt içinde farklı bölgelere göç ettirilen Rumların dönüşüyle de İzmir eski yabancı nüfus seviyesine geri dönmüştür.¹² Bu dönemde İttihatçıların zorunlu olarak gönderdiği yabancıların İzmir'e geri dönmesiyle Türkler Anadolu'dan geldikleri yerlere geri dönmeye başlamışlardır.¹³ Tarım alanında gelişmiş bir ülke üretim için yerli işgücünü uzun süren savaşlar sebebiyle kaybediyordu. Bu durum gelecek günler için özellikle tarımsal faaliyetleri sekteye uğratmıştır buda direk ekonomiye darbe yapmıştır. Nüfusun tekrar geriye gelmesi, ekonominin biraz olsun nefes alması ve bunların sebebi olarak da tarımın gelişim göstermesi ancak Cumhuriyet sonrası dönemde mümkün olmuştur. Yabancıların Türk topraklarından atılarak Türk nüfusun geriye gelmesi 1923 Cumhuriyet sonrası dönemde gerçekleşmiş ve ondan sonraki dönemlerde de kesintisiz olarak devam etmiştir.¹⁴

Yunan işgalinin de tarım üzerine etkilerine bakarsak; İttihatçıların kalkınma amaçlı yaptığı çalışmalara rağmen büyük zararlar verilmişti. Bunun yanında işgal sonrası Türk asker kaçaklarının dağlardaki çetelerin¹⁵ de tarımsal üretimdeki faydaları

- Kemal Arı, Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** 1/3, İzmir, 2003, s.33,

- Bülent Durgun, **1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir 1998, s.173-201

¹¹ İbn'ül Cemal M. Ragıb, Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye, **Türkiye İktisat Mecmuası** 1/3, Mart 1922, s.74- 76

¹² Engin Berber, **Sancılı Yıllar: 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yay., İzmir, 1997, s.228

- Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Ege Çevresi**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.31

¹³ Engin Berber, Mütareke..., **a.g.e.**, s.228

- Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.38

¹⁴ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)**, Tarih Vakti Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.33-34

¹⁵ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.**, s.22-23 ; Abdülhamid devrinde İzmir ve civarında eşkıyalık önemli ve korkunç bir hale gelmişti. Özellikle Meşrutiyet sonrası dönemde isyan eden şahıslar dağlarda belli isimlerin önderliğinde toplanıyorlardı. Kamalı, Çakırcalı, Tekelioğlu çeteleri bu dönemde İzmir civarında isim yapmış ve halkın başına bela olan çetelerdi. Bunlarla birlikte Rum ve Yunan çeteleri de bulunmaktaydı, bunlar hem Türk milletine zarar vermek hem de siyasi anlamda rahatsızlık vermek için sahillerde baskınlar yapmaktaydılar.

azalmıştır. Baskın Yunan despotluğuyla sivil halk da ektiği mahsulleri hasat etmekte tereddüt ediyordu.¹⁶

Dönemi en iyi anlatan bir gazete yazısında da konuyla alakalı bir olaydan bahsedilmektedir.¹⁷

Dönemin İktisat mecmuasında çıkan bir yazı ise iktisadi durumu özetler niteliktedir.¹⁸

1909 yılı itibariyle Osmanlıda dikilen hububatın sadece %1.1 gibi küçük bir meblağı İzmir ve civarında bulunmaktadır. Hariciye istatistik verilerinde göreceğimiz gibi de en çok ekilen hububat arpa olarak kayıtlara geçmiştir ki, Osmanlı geneli toplam üretimin %2.8'lik kısmına tekabül etmektedir. Daha sonra ise buğday gelmektedir, bu da 43.783 ton üretim ile Osmanlı üretiminin %1.3'üne karşılık gelmektedir. Son olarak en çok üretimi yapılan hububat ise burçak olarak kayıtlara geçmiştir. Bu da 2.700 ton ile Osmanlı üretiminin %2.0'sine karşılık gelmektedir. İzmir limanından yapılan ihracat içerisinde her zaman önemli bir kalem olarak kayıtlara geçen hububatlar ana gıda maddelerinin de hammaddesini oluşturduğundan dolayı en çok ihtiyaç duyulanlardan olmuştur.¹⁹

İzmir geneli üretimi yapılan bakliyatlarla bakacak olursak; öncelikle ekili dikili alanlar 19.802 dönüm ile Osmanlı genelinde yapılan üretiminin %13.2'lik payına sahiptir. İzmir'in toprak ve iklim yapısı göz önünde bulundurulduğunda en çok üretimine elverişli olduğu bakliyatlar nohut ve bakla olduğu görülmektedir ki elde edilen üretim kayıtları bunu kanıtlamaktadır. En çok bakla 74.171 dönümlük araziye ekilidir ki elde edilen üretim miktarı 18.068 tondur. En çok üretimin olduğu bakla Osmanlı geneli üretimin de 1/3'lük kısmına tekabül etmektedir. İkinci sırada gelen nohut işlenen arazi olarak daha küçük bir paya sahiptir ki oda 6.452 dönümlük araziye ekilidir. Elde edilen mahsul miktarı ise 1.513 ton olarak kayıtlar geçmektedir.

¹⁶ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminde İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994, s.102

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. **Ahenk**, 19 Teşrinisani 1335, s.6

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. **Türkiye İktisat Mecmuası**, 6 Temmuz 1338, s.16

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Tevfik Güran, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913 ve 1914)**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011, s.48-49

Üçüncü sırada ise fasulye gelmektedir. Ancak üretimi sadece 221 ton kadardır oda ülke geneli toplam üretimin %0.8'lik kısmına karşılık gelmektedir.

1913 yılı verileri değerlendirilecek olursa hububat ekim alanlarının İzmir civarında 1909 yılına nazaran %36 oranında azaldığı görülmektedir. 389.735 dönüme düşen ekili alanlar Osmanlı geneline oranlandığında %0.8'e karşılık gelmektedir. Burada şu akla gelmektedir, II. Meşrutiyet'ten itibaren milli iktisat anlayışının da yerleşmesinden dolayı daha çok sanayi alanlarındaki yatırımlara önem verilmiş, tarımla uğraşan nüfus sayısında da haliyle azalma olmuştur, bu da direkt ekili dikili arazi miktarını azaltmıştır. Resmi kayıtlarda bu oranın Osmanlı genelinde düşüş göstermesi de hububat üretiminde ülke geneli bir daralma olduğunu göstermektedir.²⁰

Bu yıl da hububat üretimine nazaran daha fazla arpa üretimi yapılmıştır. Tarım alanlarındaki azalma haliyle arpa ekilen dönüm adetini de etkilemiştir. 1909 yılına nazaran %20'lik düşüş ile 229.519 dönüm araziye arpa ekimi yapılmış ve bundan 66.265 ton arpa mahsulü elde edilmiştir. İkinci sırada gelen buğday ekimi de daralmadan nasibini almış ve 1909 yılındaki ekim alanlarının yarısı kadar ekim yapılmış ve bunun karşılığında 40.775 ton mahsul elde edilmiştir. Üçüncü sırada ise mısır, diğer adıyla darı üretimi 1909 yılında hiç yapılmamasına karşın bu sene 23.279 dönümlük araziye ekilerek 6.032 ton mahsul elde edilmiştir. Rakamlardan şunu anlıyoruz ki 1913 yılı üretilen buğdayın verimi 1909 yılına göre daha fazladır.²¹

Bakliyat üretim alanlarını değerlendirecek olursak İzmir üretiminde 1909 yılına nazaran %15'lik artış meydana gelmiştir. 1909 yılı toplam bakliyat ekilen alan 82.122 dönüm iken bu rakam 1913 yılı kayıtlarında 97.087 dönüme yükselmiştir. Bakliyat üretiminde hububata göre ters bir orantı görünmektedir. 1913 yılına gelindiğinde ekilen toprak miktarı artmasına rağmen elde edilen mahsul tonaj olarak önceki yılın yarısından daha aşağı bir seviyeye düşmüştür. Mahsullerin üretim seviyesine göre bakılacak olursa en çok yine bakla üretimi yapılmaktadır ikinci sırayı

²⁰ 1325 **Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği**, Orman ve Maden Nezareti, İstanbul, 1329 r./1913 k.1

²¹ **Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği**, Dersaadet (İstanbul): Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, 630.21 1332 R (1916 M) 1 k.1, s. 5-6

nohut korurken üçüncü sırada da yine fasulye bulunmaktadır. 1909 yılına göre tek farklı olan bu sene mercimek üretimine çok az da olsa bir pay ayrılmıştır. Bakliyat üretiminde Osmanlı geneli ekilen arazi dönümü 1913 yılında azalmasına rağmen İzmir sancağında 1913 bu durum tam tersine artmıştır ve bu da İzmir'deki ekili arazi oranının %5.2'den %6.5'e yükselmesini sağlamıştır. Ancak daha öncede belirtildiği gibi elde edilen mahsul olarak değerlendirilseyse hem Osmanlı geneli üretim hem de İzmir civarında üretilen mahsulde düşüş meydana gelmiştir, yüzdesel olarak %13.2'den %8.6'ya olan gerileme de bu durumu kanıtlamaktadır.

1914 yılında 66 milyon olan tahıl ve hububat üretimi 1919 yılında üretim 35 milyon dönüme düşmüştür, doğal olarak bu da üretilen ekmeklik hububatın %50 oranında düşmesine neden olmuştur.²² 1919 yılında vergi sistemi 1909 yılının düzenlemelerine uygun olarak işlemektedir.²³ Öşür %12,5 oranında alınırken,²⁴ arazi vergisi olarak, öşür veren toprak sahiplerinden %0.6, öşür vermeyen arazi sahiplerinden %1 alınıyordu.²⁵ Ancak hasta adam durumunda olan Osmanlı vergilerini toplamakta zorlanırken, topladığı vergileri de satamayarak, ambarlarda çürümeye terk edilmiştir.²⁶ 20.yy'ın ilk çeyreğinde Batı Anadolu'daki ekili dikili alan Türkiye geneli dikili arazinin %22'sini oluşturmaktadır. İzmir'in 1922 yılında 12 bin kilometrekarelik üretim yapılan topraklarının kullanım olarak dağılımı aşağıdaki gibidir;²⁷

- Ekili- Dikili Topraklar : %35
- Nadas Toprakları : % 3
- Ormanlar : %20
- Çayırlar ve Ormanlar : %14

²² Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 1975, s.384-385

²³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1990 s.126

²⁴ Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi... **a.g.e** , s.42

²⁵ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının... **a.g.e**, s.107

²⁶ **Türkiye İktisadi Mecmuası**, 6 Temmuz 1338, s.164 – 165

²⁷ İbn Cemal M. Ragıb, İzmir Livasının Zirai İstihsalatı, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 12 Temmuz 1923, s.118 - 119

- Ürün Vermeyen Yerler : %28

Tablo 1.1 1922 senesi 6 aylık gıda ve mamül mal üretimi

Cinsi	Miktarı (kıyye)
Hububat	54.466.286
Zeytin Tanesi	37.221.256
Kuru Üzüm	8.185.280
Tütün	4.357.217
Kuru İncir	2.681.136
Pamuk Kozası	999.816
Palamut	683.790
Meyan Kökü	398.224
Pamuk	512
Yekûn	108.993.517

Kaynak : İbn Cemal M. Ragıb, “İzmir Livasının Zırai İtihsalatı”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 12 Temmuz 1923, s.118-119.

*6 Aylık işgal dönemi verilerde yer almamıştır.

1920’lerde köylü ailelerinin % 40’ı toprağın %80’ine sahipken ancak bir miktar ürün elde edebiliyorlardı. Bununla birlikte kalan %60 oranındaki köylü aileleri, işlettikleri %20’lik tarım alanında artık ürün alamıyorlardı. İzmir’de Türkler tarım alanlarının 53694 dönümüne sahipken ‘Rumlar 176 bin 877 dönüm, yabancılar 175 bin 119, Ermeniler 5 bin 471, Museviler de 561 dönüme sahiptiler. Bu bölgedeki tarımsal işletmelerin büyüklüğü ticari ve sanayi nitelikli ürünlerin etkisindeydi. Ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 45 dönümdü. İzmir’deki tarımsal işletmelerin %18’i 10 dönümden daha az % 36’sı 11–50 dönüm, %46’sı 51 dönümden daha büyük arazilerden oluşuyordu. Ekili arazinin %73’ünde tahıl ürünleri, (436905

hektar), %4'ünde sebze (24207 hektar), % 6'sında sanayi bitkileri (pamuk, keten, tütün palamut) (34665 hektar), % 72'sinde üzüm (104434 hektar) yetiştiriliyordu.”²⁸

²⁸ Bülent Durgun, 1919-1922..., **a.g.e.**, s.110

Tablo 1.2 1922 Yılı Zirai İstihsalinin Bölgelere Dağılımı

Ürün İlçe	Kuru Üzüm (kıyye)	Zeytin Tanesi (kıyye)	Hububat (kıyye)
İzmir	2346856	6960000	3572972
Nif	2427200	1358000	1423440
Karaburun	438000	1532000	559776
Bergama	23304	11524000	13520432
Menemen	841376	688000	11031168
Foça	168600	924000	825936
Çeşme	205104	584000	496272
Urla	1305160	1952000	681936
Seferihisar	409328	1297600	646656
Kuşadası	14944	284360	753984
Yekün	8179872	27103960	33502572

Kaynak : İbn Cemal M. Ragıp, “İzmir Livasının Zirai İtihsalatı”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 12 Temmuz 1923, s.119

Dönemin finansman destek amaçlı kurulan ilk bankalarından Ziraat Bankası'nın tarımı desteklemek için sağlayacağı maddi olanaklar beklentileri karşılayamamıştı. Bundan dolayı, maddi anlamda sıkıntı çeken yerli halk çaresiz ellerindeki mal varlıklarını satılığa çıkarıyorlardı. O tarihlerde basılan Ahenk gazetesi arşivlerine göz atıldığında görülüyor ki işgal öncesi dönemde bir çok arazi ve çiftlik satılık ilanlar sayfasını dolduruyordu. İşgal öncesi (1920-1921) süreçte bu durumu fırsat bilen Yunanlılar, Rumlar ise satılan hiçbir yeri kaçırmıyorlardı çünkü nakit problemleri yoktu. Yurtdışından gelen her yabancı o dönemdeki çoğu yerli halktan daha zengindi ve maddi desteği kalmayan halk da yabancıların sermayesine ihtiyaç duyuyordu.

Yunan idaresinin Türk köylüsüne yardımı, kasabalarda, maliyet fiyatına ucuz ve hafif sabanlar satmak ve Torbalı'da zirai denemeler için bir istasyon açmaktan ileri gitmemiştir.²⁹

Tarımı ülkede ileriye taşıma adına Ziraat Bankası'ndan sonra diğer bir alternatif ise yerli halka yabancıların sunduğu kredi imkanıdır. Yunanlılar başta Rum göçmenler olmak üzere tüm ihtiyacı olan çiftçilere kredi imkanı sağlamışlardır.

Tablo 1.3 1920 yılında Rum göçmenlere sağlanan kredilerin kazalara göre dağılımı

Numara	Kazalar	Kredi Miktarı (kuruş)	Kredi Alanların Sayısı
1	Bergama	2.899.350	1491
2	İzmir + Urla	813.265	993
3	Çeşme	3.889.650	4957
4	Menemen	798.950	660
5	Karaburun	2.899.350	2886
6	Foça	1.687.350	1838
7	Ayvalık	3.323.155	2248
8	Akhisar	1.192.700	1063
9	Yekun	17.503.765	16136

Kaynak : Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1919-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.226

Tarımı kalkındırma amaçlı verilen kredi desteği, İzmir'deki yabancıların tarımsal üretim üzerindeki otoritesini de arttırmaktaydı. Yunan hükümeti kaynaklı bu destekler, yerli halkın üretim kapasitesini de kontrol altında tutuyordu. Yeterli destek alamayan yerli halk ise bu durum karşısında ya arazilerini yabancılara kiralıyor yada satıyordu.

²⁹ Vedat Eldem, **Cihan Harbi...**, a.g.m., s.166

1.1.2. Hayvancılık

Hayvancılık konusuna gelindiğindeyse; Ege bölgesi bitki örtüsü olarak maki bitki örtüsüne sahip olduğundan dolayı hayvancılığa elverişli çok zengin bir yapıya sahip değildir. Daha çok küçük çalı kümeleri ve bodur ağaçlara sahip bölge geniş meralar yönünden eksiktir. Bununla birlikte savaş dönemlerinde çekilen zorluklarla hayvancılık Ege bölgesinde yok olmaya yüz tutmuştur.³⁰ Özellikle I. Dünya savaşından Cumhuriyet'e kadar geçen dönemde %50 oranında azalmış, bundan dolayı da hemen hemen ihtiyacı karşılayamayacak hale gelmiştir.³¹ Cumhuriyet sonrası dönemdeyse hükümet destekleriyle biraz daha hareketlilik sağlanmıştır. I. Dünya savaşı döneminde, çıkan gazete haberlerinde İzmir Limanı'na gelen gemilerin canlı hayvan getirdikleri yazılmaktadır. Bölge ihtiyacını karşılayamayınca yurtdışından ithal canlı hayvan getirilmekteydi. Ancak bu da daha çok yabancıların faydasına olmaktaydı, maddi anlamda zaten dar boğazda olan yerli halk kendi yetiştirdikleri haricinde satın olarak canlı hayvan satın alamıyordu.

Yunanlıların İzmir'i işgali de hayvancılığa en büyük darbelerden birini yapmıştır. İhtilal sırasında birçok hayvanın telef olduğu bilgisi belgelerle mevcuttur. "Yalnız İzmir, Saruhan ve Aydın sancakları, köy ve kasabalarında 65 bin hane tahrip olmuş, 219 bin büyükbaş ve 534 bin küçükbaş hayvan itlaf edilmiştir. Bu üç sancakta sebep olunan mecmu zararın tutarı 568 milyon lira olarak tahmin edilmiştir."³² Savaş döneminin tüm Osmanlı topraklarında meydana gelen hayvan sayısındaki düşüş içerisinde İzmir'de şüphesiz hissesini almıştır. I. Dünya Savaşının etkisi üzerine bir de Yunan işgalcilerinin yağmalaması ve el koyması bölgedeki hayvancılığı bitirme seviyesine getirmiştir.

Hayvancılıktan alınan vergiler, devlet gelirleri açısından da önemli bir kaynaktı. İşgal dönemi öncesinde hayvan başına alınan vergiler bütçe gelirlerinin %12-13'ünü oluşturmaktaydı.³³ Yunan işgali ile azalan hayvan sayısı bu sektöre en

³⁰ Tefik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.28-29

³¹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi... a.g.e** , s.166

³² Vedat Eldem, **Cihan Harbi... a.g.e** s.166

³³ Tefik Çavdar, **Milli Mücadele..., a.g.e.**, s.32

büyük darbeyi vurmuş ve bu da direkt devlet gelirlerine etki etmiştir. Osmanlı'ya yapılan bu ekonomik olarak son darbelerden biri olmuştur. Cumhuriyet sonrası gerek yabancı sermaye destekli, gerek yerli halkı tasarruflarıyla elde ettiği gelirlerle hayvancılık sektörü tekrar ayağa kaldırılmış ve yeni dönem Türkiye'sinde devlete ekonomik destek sağlayan gelir kaynağı olmaya devam etmiştir.

Tablo 1.4 1920'de Anadolu'nun I. Dünya Savaşı'ndan öncesindeki ve sonrasındaki hayvan sayısı

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda	1922	1923 - 1925
Sığır	6.938.306	4.188.000	—	4.000.000
Atlar	1.050.580	630.000	—	—
Katır	144.600	85.000	—	—
Merkep	1.373.700	825.000	—	—
Koyun	18.721.550	11.200.000	15.000.000	—
Keçi	16.463.180	2.065.000	—	11.000.000

Kaynak: Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınevi, 1971, İstanbul, s.108

Daha genel bir açıdan bakılan hayvan sayısı ülkedeki savaşın etkisini farklı bir açıdan kanıtlamaktadır. İncelenen dönem içerisinde İzmir'e en çok kasaplık sığır getirilmiştir. Bu ticarete özellikle Yunanistan'dan dana getiriliyordu. İşgal sonrasında Yunanistan ve İzmir arasındaki bağların sağlamlaştırılması hedeflenmişti. Bundan dolayı kırmızı et ihtiyacı bu dönemde özellikle Yunanistan tarafından sağlanmıştır.³⁴

³⁴ **Ahenk** , 23 Teşrinisani 1335, s.6;
19 Şubat 1338, s.3;
9 Haziran 1338, s.7;
16 Mart 1338, s.8

1.2. Sanayi Sektörü

1876 yılında II. Abdülhamit dönemi başlamıştır. İlk Meşrutiyetin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın kurulmasıyla Anadolu'da bağımsız bir sanayinin kurulması için, yani aslında Abdülhamit döneminin başlangıcıyla sanayi ve ekonomi alanında millileşme düşünceleri yer etmeye başlamıştır. Bundan sonraki dönemlerde de Anadolu'da yabancı sermaye desteksiz bir sanayileşme hedeflendi. Bunu başlatabilmek için ise o dönem itibariyle Sanayi Mektepleri'nin teşviki konusunda karar alınmıştır. 20. yüzyılın başlamasıyla ise sanayi işçilerini temin edebilecek yeterli sayıda mektep açılmış bulunmaktaydı. Bu dönem itibariyle özellikle Fransızların desteklediği gazetecilik sektörü hız kazanmakta, çevrede tarım reformları yapılmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise ilk buharlı vapurların kullanıldığı İzmir- Karşıyaka hattında 8 adet vapur faaliyet göstermeye başladı. Yine bu yıl içerisinde sanayileşmeyi desteklemek adına bir Alman firmasına, tarım ve ziraat aletleri üretmek adına fabrika açma hakkı tanındı.³⁵

Daha sonra çeşitli sebeplerle yavaşlayan sanayileşme 20.yüzyılın başından itibaren getirilen “kurulacak sanayi tesisleri için 10 yıl süre ile vergi muafiyeti” yasasıyla beraber yeniden hızlanmıştır. Islah-ı Sanayi Komisyonu* denemesinin de boşa çıkmasıyla girişimcilere fabrikalarının kuruluşunda gerekli olan makinaların Avrupa'dan vergisiz olarak ithal edebilme imkanı sağlanmıştır.³⁶ Mesela 1901'de Uşak'ta “Yılancızade Biraderler Şayak Fabrikası” ve “Hamzazadeler ve Şürekası İplik ve Şayak Fabrikası” açılmıştır ve bu dönem itibariyle şehir aydınlatılması başlatılmıştır. 1910'lu yıllar itibariyle de İzmir'de “Kozineri Lui İplik Fabrikası” kurulmuştur.

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında, devlet sınırlı olsa da sanayileşmeyi özendirici birçok adım atmıştır. Bahsedilen mekteplerin açılması ise bunlardan birisiydi. Gelişen sanayileşmenin korunabilmesi için, girişimcilerin

³⁵Önder Küçükerman, **Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası**, Sümerbank Yayınları, 1990, İstanbul, s.56

* Islahı Sanayi Komisyonu: Abdülhamid döneminde kurulan, yerli sanayiye destekleme amaçlı başlatılan ancak, maddi yetersizliklerden kaynaklı fazla ayakta kalamayan kurumdur.

³⁶Önder Küçükerman, **Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası**, Sümerbank Yayınları, Ankara, 1986, s.42

denetlenebilmesi için birçok alanda önlem alınmıştır. Dönemin yasa ve tüzükleri, ruhsatnameler ve imtiyaz sözleşmeleri birçok yükümlülüğü de beraberinde getirmekteydi. Ancak bunların yanında iç pazarda hakim olan yabancı mallarına karşı gümrük vergilerinde çok fazla kısıtlama getirilemiyordu. Çünkü yerli mallarının yabancı mallara karşı rekabet edebilmesi de isteniyordu.³⁷ 1913 senesi tahrir neticelerine göre sanayinin yoğunlukla bulunduğu vilayetler İstanbul, İzmir, Bursa, Balıkesir'dir. Doğuya doğru gidildikçe sanayinin yoğunluğu azalmaktaydı. Bu dönemde sanayi müesseselerinin %5.39'u İzmir'de bulunmaktaydı.

³⁷ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908 - 1918**, Yurt yayınları, Ankara, 1982, s.116

Tablo 1.5 1913 Senesi Sanayi Sektöründe Çalışan Şahısların sayıları

Vilayetler	Müessese adeti	4 kişiye kadar	4 kişiden yukarı
İstanbul	8.634	6.134	2.500
İzmir	3.522	2.689	833
Bursa	3.209	2.596	613
Balıkesir	2.597	2.099	498

Kaynak: İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla Türkiye’de Sanayi**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1946, s.38

Osmanlı saltanatının sanayi geçmişi hakkında anca 1915 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yapılan sanayi sayımları sayesinde bilgi edinebiliyoruz. 1913 yılındaki sanayi sayımları da mevcuttur ancak bu dönemlerde yeterince gelişmiş bir teşkilat bulunmadığından dolayı sayımlar yalnızca belli şehirlerde yapılmıştır.

Bu incelemeler ülkenin pek sınırlı kesimlerini ihtiva ediyorsa da yine memleket sanayisi hakkında bilgi verebilecek mahiyettedir. Çünkü 1913-15 dönemlerinde de ağırlıklı sanayi Batı Anadolu bölgesinde kurulmuştur. Yurtdışından getirilen ilk sanayi makinaları bu bölgede kurulduğu ve ilk üretimler buralarda başladığından dolayı geniş kapsamlı olmasa da 1913 sayımları da fayda göstermektedir. 1915 sanayi sayımları ise bir sanayi sayımından ziyade bir fabrika ve atölye sayımı mahiyetinde idi. Çünkü daha çok el ve emek işçiliğini de katmaktan ziyade üretim miktarı ve değeri üzerine araştırma yapılmıştır.

Sayımlar sırasında incelenen sektörler sanayi kolları olarak ayrılmıştır. Sanayinin en çok geliştiği illerin ikinci sırasında bulunduğundan dolayı İzmir’de de bu sektör sınıflandırmaları yapılarak tahrirler gerçekleştirilmiştir.³⁸

1. Sanayii gıdaiye (gıda sanayi)
2. Sanayii turabiye (toprak sanayi)

³⁸ İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi ve İctimai...**, a.g.e. , s.11

3. Sanayii dıbagıye (deri sanayi)
4. Sanayii haşebiye (kereste ve tahta mamülleri sanayi)
5. Sanayii nesciye (dokuma sanayi)
6. Sanayii kırtasiye (kağıt ve mamülleri sanayi)
7. Sanayii kimyeviye (kimya sanayi)
8. Sanayii madeniye (maden sanayi)

I. Dünya Savaşı sebebiyle maden sanayinin tahriri yapılamamıştır. Savaşın başlamasıyla da mevcut işletmelerin çoğuna el koyulmuştur. Diğer birçok işletmenin ise sadece alet ve edevatına el koyulmuştur. Bundan dolayı istenen derecede sonuç elde edilemediğinden, alkollü içki, ayakkabı, hazır elbise ve çamaşır imal eden bir çok işletme yetersiz ve geçersiz sayıldığından dolayı hesaplama alınmamıştır.³⁹

İlk sanayileşmenin başlamasından itibaren, iç piyasaya ve yurt dışına üretimin sağlanmasıyla, İzmir Limanı'nda aşırı bir yoğunluğun olduğu yıllarda İzmir'de bir "servet birikimi dönemi" olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Sınai tahrirlere göre sınai müesseselerinde çalışan memur ve işçilere yıllık olarak ödenen ücretler dönemin kayıt defterlerinde bulunmaktadır.

Yevmiye oranlarının 1915 yılında artış gösterdiği gözlemlenmektedir. 1913 senesinde 4 kuruş ile 17,5 buçuk kuruş arasında değişen ücretler 1915 senesine gelindiğinde 4 ile 19,6 kuruş arasında değişmektedir. En az ücret ödemeleri ise en çok kadın işçi çalıştıran tütün ve ipek fabrikalarında yapılmaktadır. Çünkü işçi kanunları resmi olarak oturtulmadığından dolayı kadınlar iş gücü olarak görülüyordu. Ağır sanayiinin de olmadığı ipek işleme sanayiinde ucuz ücret karşılığında kadın işçiler istihdam ediliyordu.⁴⁰

³⁹ a.e., s.12

⁴⁰ a.e., s.15

Tablo 1.6 1913 - 1915 Senelerinde Sınai Faaliyet Gösteren İşletmelerin Sayısı

Sanayi Grubu	İstanbul ve Civarı		İzmir		Sair Mahalleler		Umumi Sınai Toplam	
	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915
Gıda sanayii	43	45	23	23	10	10	76	78
Toprak sanayii	19	20	1	1	---	---	20	21
Dericilik sanayii	10	11	2	2	---	---	12	13
Kereste ve mamulleri sanayii	10	15	9	9	---	---	19	24
Dokuma sanayii	14	15	6	8	55	55	75	78
Kağıtçılık sanayii	44	44	11	11	---	---	55	55
Kimya sanayii	4	4	8	8	---	---	12	13
YEKUN	144	155	60	62	65	65	269	282

Kaynak : İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla Türkiye’de Sanayi**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1946, s.18

Belirtilen rakamlar tam olarak ülkedeki bütün sanayi işletmelerini belirtmemekle birlikte, gerçeğe yakın rakamlar eldeki belge ve yazılı kaynaklara dayanarak gösterilmiştir.

1913 senesinde yapılan sayımlara göre İzmir’de bulunan değirmenler;⁴¹

Asli Müesseseler

- Stefanidis ve P.Milakopidis, İzmir, Darağaç.
- Stimatyadi Kastaki ve Yakovos, İzmir, Darağaç.
- Birahyoti Con., İzmir, Kömür Sokağı.
- Çinçini Dakik Fabrikası, İzmir, Darağaç.
- Tuzcuoğlu Yovanaki, İzmir, Darağaç.
- Karmanyola M., İzmir, Darağaç.

⁴¹ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913-1915 Sanayi İstatistiki**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s.48

- Magnifiku Alfons, İzmir, Darağaç.
- Venturato Panayot Değirmeni, İzmir, Sinekli.
- Yorgalo Biraderler Değirmeni, İzmir.

Listeden de anlaşılacağı gibi İzmir’de bulunan değirmenlerin sayısı 9 adettir. Ek olarak bir de Faypees Değirmeni var ise de 1915 yılının başlarında yanmış ve yeniden inşa edilmediğinden dolayı listeye alınmamıştır.

Listedeki isimlerden de anlaşılacağı gibi bu dönemde yatırımlar genel olarak yabancılar tarafından yapılmaktaydı. Tarım alanında gelişmiş bölgelerdeki yerli nüfus da bu alanda daha tecrübeli idi. Ancak sonradan gelen yabancı yatırımcılar, ticari girişimlerini hayata geçirebilecekleri uygun ortamı bulmuşlar ve İzmir sanayisi bu şekilde canlanmaya başlamıştır.

O dönemdeki değirmenler genel olarak getirilen ürünleri sadece öğütme işlemini yapıyordu ve tekrar getirene teslim ediyordu. Öğütülen hububatı tekrar geri satın alabilecek bir değirmen bulunmuyordu. Bu da İzmir’de sanayinin tam anlamıyla gelişmemiş olduğunu ve değirmen inşa edenlerin İzmir nüfusunun ihtiyaçlarına gerektiği ölçüde cevap veremediğinden yeterli sermayeye sahip olamadıkları gözlemlenmektedir. İzmir’de değirmenler daha gelişmiş olan İstanbul’a nazaran daha yeni yapılanmadır. İlk değirmen 1877 yılında Stimatyadi tarafından yapılmıştır.⁴² Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 3 adet değirmenin açılmasıyla değirmencilik sektörüne talep artmıştır. Kullanılan makinaların nereden getirildiğine bakılacak olursa; ilk açılan değirmenlerde ağırlıklı olarak İngiltere’den ithal edilen makinalar kullanılmıştır. Daha sonraki yıllarda kurulan değirmenlerde ise Alman ve İsviçre makinalarına da yer verilmiştir. Hatta İngiltere ithal kayıtlı makinalar hiç kullanılmamıştır. Bunlar özellikle İzmir’de İsigonis ve Rankin De Mas Fabrikaları mamulatıdır ki toplam 440 beygir gücünde makine görülmüştür. Bu makinaların çoğunluğu buhar gücüyle çalışmaktadır.

⁴² a.e., s.50

Tablo 1.7 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre İzmir’den İthal Edilen Makinalar

Makinaların Adları	Toplam	Yerli olanlar	Makinaların Adları	Toplam	Yerli Olanlar
Zikzak	43	7	Üstüvani elek	234	36
Öreka	79	9	Santrifüj elek	164	7
Lavaj (yıkama)	47	9	Plancisten	63	----
Buğday fırçası	35	6	İrmik sasörü	105	5
Krema makinesi	138	4	Kepek fırçası	29	----
Vals (silindir)	289	----	Kollektör	37	5
Taş	158	24	Toplam	1.421	107

Kaynak: Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Sanayi İstatistiki**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s:51

Bu dönemde ek olarak yerli üretim makinalar da kullanılmıştır, ancak yabancı teknolojisiyle yarışamayacak seviyede olan yerli üretim teknolojide beklenen karşılanamamıştır. Tabloda görüldüğü gibi aletlerin 107 adet yani %7.5’inin yerli fabrikalar tarafından yapılmış, bunların da hemen hemen tamamı İzmir üretimi makinalardır. Özellikle taşra fabrikalarının bunları tercih ettiği ve Valsler (silindirler) hariç bütün teçhizatın İzmir fabrikaları tarafından imal olunduğu görülmüştür. İzmir’deki değirmenlerde toplam çalışan sayısı 216 kişi idi, ülke geneli değirmenlerde çalışan toplam işçi sayısına oranlandığındaysa %17,4 lük bir kısma tekabül etmekteydi.⁴³

⁴³ a.e., s.53

Tablo 1.8 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Değirmenler ve Kapasiteleri

Mevkii	Değirmenler		Azami Üretim Kabiliyetleri	
	Sayı	%	Sayı	%
İstanbul	14	42.42	7.700	59.17
İzmir	9	27.27	3.800	28.94
Diğer Şehirler	10	30.37	1.560	11.88
	33	99.99	13.130	99.99

Kaynak : Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913-1915 Sanayi İstatistiki, Hil Yayınları**, İstanbul, 1984, s:54

1913-1915 yıllarındaki istatistiki üretim değişimleri açısından değerlendirildiğinde aslında sanayi ve olanakların geliştiğinden üretimin artmış olması beklenirdi. Ancak İzmir değirmenlerinin kapasitesinin şehir ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede olmadığından ve barış dönemlerinde Adalara da hizmet verilmesi hatta bu dönemde ihracat yapılması (1913’de 4.793 kental) ve savaş nedeniyle tam kapasite çalışılmadığından dolayı üretimde 2 yılda %16.7 oranında düşüş görülmüştür.⁴⁴ Bunu tabloda gösterecek olursak;

⁴⁴ a.e., s.55-56

Tablo 1.9 Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine göre değirmenlerin sayısı ve elde edilen mahsul miktarları

Mevkii	Değirmenlerin Sayısı				Bilgi Veren Değirmenciler						300 Gün İtibariyle Üretim Kabiliyetlerinden Elde Edilen Yararın % si	
	Toplam		İşler Durumda Bulunan		Sayısı		24 Saatte Üretim Kabiliyetleri (kental)		Öğütülen Hububat (kental)			
	1 9 1 3	1 9 1 5	1 9 1 3	1 9 1 5	1 9 1 3	1 9 1 5	1 9 1 3	1 9 1 5	1 9 1 3	1 9 1 5	1 9 1 3	1 9 1 5
İzmir	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

Kaynak : Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913-1915 Sanayi İstatistiki**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s:54-55

Üretim yıllık 300 gün çalışıldığı varsayılarak hesaplandığında İzmir'in dışarıdan un ithal etmesine gerek yoktur aslında. İzmir'deki üretim kendi nüfusuna yeterliydi çünkü ithalat üretime oranlandığında %5-6 değerleri arasında çıkmaktadır. Bu dönemde 350.000 nüfus olduğu kabul edilirse toplam üretim de 435.505 kg olduğunda kişi başı tüketim 130 kg olarak hesaplanmaktadır. Bu da aylara oranlandığında aylık 10.8 kg'a tekabül etmektedir. Bundan dolayı İzmir, İstanbul'a oranla tarımsal üretime daha verimli arazilere sahip olduğundan dolayı ihtiyacı olan üretimi kendi bünyesinde sağlayabilmekteydi. Ancak İstanbul hem fazla nüfusa sahip olması hem de üretim için yeterli kapasitesi olmadığından dolayı İzmir kadar şanslı değildi. 19. yüzyıl genel olarak Türk sanayiinin çeşitli sorunlarla iç içe bulunduğu bir dönem olarak kayıtlara geçmektedir. Çünkü geleneksel üretim yollarının henüz terk edilmemesi ve yeni üretim yöntemlerine geçişin istenmesi, Batı üretim sanayinin hızlı değişimi ve etkileyici gücü karşısında çok zorlanmaktaydı. Buna bir örnek

olarak halıcılık sektörünü verirsek; sanayi adına atılan ilk adımlardan biri bu alanda atılmıştır. Halıcılık konusunda ülkenin o günlerde en önemli kuruluşu olan Hereke'nin dışında hemen hemen her küçük halıcılık işletmesi bu zorlukları derinlemesine yaşamıştır.⁴⁵ 1910 – 1914 yıllarındaki istatistiklere bakacak olursak, Ege Bölgesinde; 1175 tezgah, 5500 işçi, senelik 150.000 metrekaare halı üretilmekte ve 16,9 milyon/kuruş değerinde olmaktadır.⁴⁶ Aynı kaynaktan, yıllar içinde halı ihracatını ve bu ihracat içinde İzmir'in rolünü görebiliyoruz. Aşağıdaki rakamların da gösterdiği gibi halıcılık teşkilatlandırıldıktan sonra ilerleyen yıllarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.⁴⁷

Tablo 1.10 1885-1914 yılları arasında ülkedeki halı üretimi içerisinde İzmir'in payı

Yıllar	Toplam (milyon/kuruş)	İzmir (Ton)	İzmir (milyon /kuruş)
1885-86	13	—	—
1891-92	21,5	—	—
1897-98	21,8	640	16
1901-02	43	1240	31,2
1910-11	80,8	2016	73,5
1911-12	—	1584	66,3
1913-14	81,8	2000	73,7

Kaynak : Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, Ankara, s.143

Bulunduğu jeopolitik durum itibariyle tarıma daha elverişli olan Anadolu toprakları dönem Osmanlı'sının ekonomisini belirliyordu. İzmir ekonomisinin de Anadolu'dan farkı yoktu. Çünkü 18.yy İngiltere kaynaklı başlayan sanayileşmenin

⁴⁵ a.e., s.10

⁴⁶ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, Ankara, s.141

⁴⁷ a.e., s.143

henüz Anadolu topraklarında fazla etkisi görülememekteydi. İlk sanayileşme çalışmaları da ülke içerisinde üretim şeklinde değil de İngiltere ve Almanya'dan getirilen ikinci el makinalarla başlamıştır. Bu makinalarda ilk olarak İstanbul'da, ilerleyen yıllardaysa %55 oranında İstanbul, %20 oranındaysa İzmir'de kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁸

Yatırımın bu iki ilde yoğunlaşmasının sebebi olarak; hammadde kaynaklarının çokluğu, işgücünün fazla olması, sermaye yeterliliği, pazar bulma imkanlarının fazla olması ve ulaşımın kolay olması gibi maddeler gösterilebilir. Bu imkanlarla birlikte bu bölgeye yapılan yatırımlara bakıldığında yurtdışına giden yerli sermayenin az bir kısmının geri döndüğü gözlenmektedir. Geri dönmeyen sermaye ise ülke içerisinde yapılan teknolojik yatırımlarda aksamaya sebep olmaktadır.

Tablo 1.11 Osmanlı sanayi sayımlarına göre değirmenlerin üretim kapasitesi ve tüketime oranı

Mevkii	Üretim (kilo)	İthalat (kilo)	İhracat (kilo)	Tüketim (kilo)	Tüketime oranla üretimin yüzdesi	Değirmenlerin 300gün itibariyle azami üretimi (kental)	Tüketime oranla azami üretimin yüzdesi
İstanbul	1.232.328	1.090.112	883	2.321.557	53.1	1.818.810	78.4
İzmir	435,505	—	4.793	455.436	95.7	889.200	195.4

Kaynak : A.D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Tercüme eden: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara, Ekim 1979, s.10

1913 yılı sayımlarına göre makarna imalatı yapan işletmeler;⁴⁹

⁴⁸ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı... a.g.e.** , s.64;

- Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu... a.g.e.**, s.167, 171'de mevcut sanayi işletmelerinin %25'inin İzmir'de bulunduğunu belirtmektedir.

⁴⁹ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii..., a.g.e.**, s.50

- Samolada İbrişimci ve Şürekası Makaronya Fabrikası, İzmir
- Kirasta Çubulu Kimon Makaronya Fabrikası, İzmir, Saman İskeleyi

Ekmek fabrikalarının haricinde o zamanda bu iki işletme de makarna ve şehriye üretimi yapmaktaydı. Daha önceki dönemlerde kurulmuş olan işletmeler tahminen 20 yıllık geçmişe sahiplerdi ve fabrikalarda kullanılan makinaların çoğu yerli üretimdi. Değirmencilik sektöründe bahsedilen İzmir'deki makina sanayinde üretilmişlerdi. Sektör hakkında çok bilgi bulunmamakla birlikte dış ticaret istatistikleri incelendiğinde; ithalatın %13,9'u ve ihracatın %75.1'inin İzmir limanından yapıldığı tespit edilmiştir.

İzmir'de o yıllarda özellikle her türlü şekerli ve tatlı gıda üretimi yapılan işletmelerden sayımı yapılan firmalar aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.⁵⁰

- Jarboni ve Hacı Yenaki Şeker Fabrikası, İzmir, Eski Balık Pazarı
- Samolada İbrişimci Helva ve Tahin Fabrikası, İzmir
- Klidara Andon A. Şeker Fabrikası, İzmir, Eski Balık Pazarı
- Kesanaki Yorgi Çatal Sakal ve Mahdumları Şeker Fabrikası, İzmir, Şekerciler
- Lipovac Vereses Tahin Fabrikası, İzmir

Listede belirtilen işletmelerin tümü özel sektördedir ve şahıslar tarafından işletilmektedir. Listedekilerin hepsinde helva, tahin üretimi yapılmakta ve bunlardan ayrı olarak aralarında sabun ve susam yağı üretimi yapılan işletmelerde bulunmaktadır. Bu dönemde Avrupanın ihtiyaçlarını tedarik ettiği yerlerden biri olan İzmir'de üretilen tatlı gıdalar özellikle de lokum üretimi yapılan ve çoğunluğu ithal edilen gıdalardan biri haline gelmiştir. En eski kuruluş ise Kesanaki Yorgi'ye ait olan işletmedir ve 1843 yılında kurulmuştur.⁵¹ İlk açılan işletmelerde işlemler tamamen

⁵⁰ a.e., s.50

⁵¹ a.e., s.51 İlk işletmeler genelde hayvan gücünden faydalanılarak kurulurdu ve bundan dolayı genelde isim olarak da işlek olarak anılırdı. Sanayileşmenin izleri görülmeye başlayıncaya kadar bu sistem

ilkel olarak insan ve hayvan gücü kullanılarak yapılmaktaydı. Ancak 1915 sanayi sayımlarında 2 işletme hariç diğerlerinin tamamen mekanik sisteme yani makinaların üretimi sağladığı bir sisteme geçtiği görülmektedir.⁵²

Üretimde artışı, yapılan ithalat miktarı teşvik etse de üretimde belli problemler ortaya çıkmıştır. Ülkede yeterli şeker üretimi yapılmadığından dolayı ithal ediliyordu, işlenen şeker mamul hale geldikten sonra yurtdışına ihraç ediliyordu. Ancak savaş dönemi bu durumu etkilemiştir. İthalatın kesilmesi fabrikaları kapanışa kadar sürüklemiş ve Samolada ve Klidara isimli işletmeler bu dönemde piyasa koşullarına karşı koyamamış ve kapanmışlardır. Geriye kalan diğer 3 işletme ise üretimlerini çok az bir seviyeye indirmek zorunda kalmışlardır.⁵³ 1916-1917 yıllarında şekerin 200 kuruştan 1500 kuruşa çıkarılması bu sektörde faaliyet gösteren şirketlere yapılan en son darbe oldu. 1913 yılından 1915'e gelindiğinde çalışan sayısı %61.1 oranında azalmıştır.

İlk defa kadınların iş hayatına bu sektörde dahil edildiği görülmüştür. 1915 yılı sayımlarında yine iş hayatında bulundukları belgelerde görülmüştür ve özellikle ambalaj işlerinde çalıştırılmışlardır. 1915'te 28 işçi çalıştırılmış ve ücret olarak toplam 106.440 kuruş ödenmiştir. İşçi başına yılda ortalama 3.801, 1913 yılındaysa kişi başına yıllık 2,127 kuruş düşmekteydi. Yani 2 yıl içerisinde %8'lik bir artış gözlemlenmiştir. Diğer sanayi kollarıyla kıyaslandığında sektör içi ücretlerin daha düşük olduğu görülmüştür. Çünkü sektörde çalışan oranı daha çok kadınlardan oluşmaktaydı. Özellikle ambalajlama kısmında çalışana ihtiyaç olduğundan ve kadın çalışanların ücretleri daha düşük olduğundan dolayı kadınlar tercih edilmekteydi.

İmalatı en çok olan tatlı gıda ise helva idi ve bunun da toplam ülke içi üretiminde %93.3'lük kısmı İzmir'de üretilmekteydi. En çok ise Samolada Fabrikası'nda üretilmekteydi. Dış ticaret istatistiklerinde de görülüyor ki bu dönemde, 3,4 milyon kg toplam ihracatın 1,8 milyonu İzmir'den temin edilmiştir.

böyle devam etmiş Kesenaki'nin işletmesi de bunlardan biridir. Detaylı bilgi için bkz; Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii... a.g.e.**, s.51

⁵² a.e., s.52-53

⁵³ a.e., s.54

Helva üretiminin %71'i ihraç edildiğinden dolayı helvacılık bir ihraç sanayi olarak kabul edilebilir.

İhraç edilen helvanın %59'u Romanya'ya gönderilmekteydi. Bunun yanında Yunanistan, Mısır, Tunus ve Cezayir'e ihracat yapılmaktaydı. Hammaddesi başka ülkelerden ithal edilse de üretim masraflarının düşük olması ve mamul hale gelen ürünlerin satışı da daha yüksek fiyatlara çıktığından dolayı hammaddesinde dışa bağımlı ve her zaman risk içerisinde olan bir sektör olmuştur.

Konserve hammadde olanakları açısından diğer sektörlerle nazaran daha zengin olan bir sektör olsa da köklü bir geçmişi bulunmamaktadır. Bu alanda ülke genelinde en eski fabrika 1903 yılında İzmir'in Bornova semtinde kurulmuştur. Daha çok sanayi sektörüyle de ilişkili olan sektör sanayinin gelişmesi ve fabrikacılık sisteminin oturmasıyla ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu sektörle uğraşan iki firma ise;

- Birun Abad Konserve Fabrikası, İzmir, Birun Abad
- Çıamris Yani Konserve Fabrikası, İzmir, Basmahane

Üretim sonrası muhafaza amaçlı kullanılan teneke kutu ülke içerisinde imal edilemediğinden dolayı ithal edilmekteydi. İngiltere'den ithal edilen teneke kutu ve kauçuk maddesi, savaş dönemi nedeniyle ithalatı sektöre uğramıştır. Bundan dolayı 1915 sanayi sayımlarında görülüyor ki faaliyetler kısıtlı kalmış, hatta Çıamris Yani isimli fabrika kapanmıştır.

İzmir'de konservecilik daha çok mevsimsel bir sektör olduğundan kadınlar da bu dönemde belli dönemlerde istihdam edilmekteydi. Sebze ve meyve dönemi olan Nisandan Ekime kadar olan süreçte çalışmakta, erkekler ise diğer aylarda kutu imalatı, dolum ve ambalajlama gibi işleri görüyorlardı. Kadın işçilerin tercih edilmesi bu sektörde de daha ucuz işçilik sağladığından dolayıdır. Kadınlar günlük 8-10 kuruşa çalışırken, hatta 1913 yılında bu rakamlar 4-6 kuruşa kadar gerilemiştir. Erkekler ise 1915 sayımlarına göre aylık 800-1000 kuruş arasında ücret alırken 1913 sayımlarında bu rakamlar 400-600 olarak kayıtlara düşülmüştür. Günlük ücrete göre

oranlandığında sonuçlar gösteriyor ki erkek işçiler neredeyse kadın işçilerin ücretlerinin 3 katını almaktadır.

Gıda olarak daha çok sebze konserveleri yapılmaktaydı. Özellikle de bamya, bakla, kabak gibi sebzelerin konservesi yapılmaktaydı. Meyve konservesinin payı ise toplam üretim içerisinde %10'luk bir paya sahipti. İstatistiklere bakıldığında aslında ithalat yapıldığı kadar yurtiçi tüketimde bir o kadar fazlaydı. Buradan da kayıt dışı yani ev ve atölyelerde 2-3 kadın işçi çalıştırılarak kayıtlara geçmeyecek kadar az sayıda ama yaygın üretimlerin de yapıldığını çıkarmaktayız.⁵⁴

1913 sanayi istatistiklerine göre alkollü içecek imalatı alanında çok fazla üretim fabrikası bulunmamaktadır. Bu dönemde ülke genelinde 4 adet üretim fabrikası vardır. Bunların ikisi İzmir'de bulunmaktadır. Fabrikanın birisi idare merkezi Cenevre'de bulunan Bomonti- Nektar Müttehit Bira Şirketlerine aittir. Diğer işletme ise 1912 yılında Aydın'da kurulan Aydın Bira Fabrikası'dır. Diğerisi ise daha eski yıllarda kurulmuş olup Madam Pirakob isimli bir şahısa ittir ve çok önce kurulduğundan dolayı halen ilkel yöntemlerle üretim yapılmaktaydı. Lakin mütareke dönemindeki zorlayıcı dönemde bu atölye kapalı kalmıştır. Ana madde arpanın üretilmemesi ve yakıt kıtlığı sebebiyle en az üretim 1915 yılındaki sayımlarda ölçülmüştür. Ülke içerisinde ihtiyacı karşılayacak kadar üretim yapılmakta ve onun kadar da ithal edilmekteydi.⁵⁵

1913 yılı buz imalatı sayımlarına göre iki fabrika bulunmaktadır;

- Keşiş dağı Buz Fabrikası, Atina Şula, İzmir.
- Mısır Şarl Buz Fabrikası, İzmir

Asli nitelikteki fabrikalar özel sektörün işletmesinde senelik olarak bulundukları şehrin ve yurtiçi diğer ihtiyaçlarında %50'sini karşılayabilmekteLERDİR. İki fabrika da II. Meşrutiyet'ten sonra, yani 1909 da kurulmuştur. İlk çalıştığı dönemlerde faal olarak tam kapasite çalışan fabrikaların 1915'te kapandığını

⁵⁴ a.e., s.61

⁵⁵ a.e., s.63

görmekteyiz. Bu dönemde sadece İstanbul'daki Bomonti Fabrikası'nda üretim yapılmıştır.

Çalışanların nitelikleri açısından bakıldığında memur, işçiler çalışmaktaydı ve günlük olarak aldıkları ücretler ise 1913 yılında 12-13 kuruş olarak kayda geçilmiştir. Buz kısa ömürlü bir mamul olduğundan dolayı o dönemlerde yeterince muhafaza edebilme olanağı da olmadığından dolayı her hangi bir ithalat ve ihracatı söz konusu değildir.⁵⁶

1884 yılında kurulmuş tek tütün fabrikası bulunmaktaydı ve bütün ülke geneli üretimler tek bir tekelin elindeydi. Memalik-i Osmaniye Tütünleri İdare-i İnhisariyesi adı altında Reji Şirketi işletmekteydi. Tek fabrika olarak kalmıştır. İlerleyen yıllarda ihtiyaca göre kapasite artışı yapılmış veya daraltılmaya gidilmiştir.

Osmanlı hükümeti bu işletmeyle ortak çıkar içerisindeydi. Reji idaresi 1914 yılında imzalanan sözleşme ile Düyun-u Umumiye'ye yıllık bedel olarak 800.000 lira ödemekte ve Düyun-u Umumiye hasılasına belli bir ölçüde katılmaktaydı.

1913 sayımlarına göre tam kapasitede çalışan fabrikada 1915 sayımlarında kapasite düşüşü gözlemlenmiştir. İşçilere ödenen ücret açısından bakıldığında 1913 yılında bir işçi senelik 3.675 kuruş, 1915 yılında ise 3.097 kuruş düşmekteydi. İzmir Fabrikasında ara sıra yapılan grevlerden dolayı senelik olarak tam gün zamanlı çalışmamıştır. Bundan dolayı, senelik takriben 240 gün çalışıldığı göz önünde bulundurularak bir işçinin günlüğü 12,8 kuruş olarak hesaplanmıştır.

1913 senesinden 1915'e gelindiğinde yıllık tütün imalatı %9,2 arttığı halde değeri %14.5 azalmıştır. Tütün üretimi ülke genelinde tek elde bulunduğundan dolayı ayrı sınıflandırmaya tabidir. Dış ticaret istatistiklerinde ithalata yer verilmemektedir. İhracat ise %23'ü Fransa, %19'u Almanya, %10.5'i İngiltere ve mülhakatıyla İsviçre'ye gitmekteydi.

Çimento üretiminde tek şirket faaliyet göstermektedir.

⁵⁶ a.e., s.63 - 64

- Nikolaidi Biraderler, İzmir, Darağaç

Bu işletmede çimento boru, karo, basamak ve buna benzer çimento ve mozaik mamulâtı yapılmaktaydı. İhtilal dönemi bu sektörü de kötü yönde etkilemiştir. Hatta savaş döneminin sona ermesiyle İzmir işletmesi piyasa şartlarına karşı daha fazla direnemeyerek kapılarını kapatmıştır.

1913 senesi sanayi sayımlarında deri sanayii;

Sanayileşmenin en eskilerinden biri ve aynı zamanda en yaygın olanı dericiliktir. 19. yüzyıl ve öncesi dönemlerde ilkel yöntemlerle de ülke içi ihtiyacı gayet karşılıyor ve ihracata yetecek kadar da üretim yapılıyordu, ancak ülke içinde hayvancılığın fazla gelişmemesi ve buna bağlı olarak yeterince kaliteli deri ve kösele mamulü üretilemediğinden dolayı sektör gitgide zayıflamıştır. Kaliteli bir ayakkabı üretilmesi için ağır deri kullanılması gerekliydi ancak hayvanlardan elde edilen deriler; büyükbaşlar genellikle 12-13 kg ağırlığındaydı ancak yurtdışındaki ülkelerde ise hayvanlardan elde edilen deriler genelde 23-24 kg kadar gelmekteydi, bundan dolayı Türkiye ithalatı da kötü yönde etkilenmiştir.

Debbağlar çeşitli yollarla debağat yapmaktalardı. Köseleler genelde çam kabuğu ve dökülmüş palamut ile 6-8 ay kuyularda tutuluyor, daha sonra köseleyi palamut özü ile 48 saat dolaplarda pişiriliyordu. Oldukça zahmetli bir üretim sektörü olduğundan bu dönemde Teşvik-i Sanayi'nin de etkisiyle ithalatı kısıtlayıcı gümrük politikaları uygulanarak ülke içerisinde üretimin artırılması amaçlanmıştır. Küçük baş hayvanların derileri ise daha çok Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilerek değerlendirilmekteydi. Küçükbaşta her ne kadar kaliteli deri üretimi sağlanıyor olsa da bunun işlenmesi büyük baş hayvan derisi kadar kar sağlamamaktaydı bundan dolayı daha çok yarı mamül olarak yada meşin olarak kullanılmaktaydı. Debağat sektörünün ülkemizde gelişme gösterememesi aslında kaliteli deri üretilmesinden dolayı değil, derilerin mamül hale getirilmesi için kullanılan çam, meşe, palamut,

sumak, kestane ve diğer malzemeler açısından zengin olduğundan dolayıdır. Bunlardan palamut özü üretimi yapan iki adet fabrika İzmir’de bulunmaktadır.⁵⁷

Sayımların sonuçlarına bakıldığında İzmir’de resmi olarak debağat yapan iki firma bulunmaktadır.⁵⁸

Yarı mamul ürün üretilse bile bunlar genellikle yarı mamul olarak ithal edilmekte, ayakkabı üretebilecek teknolojimiz bulunmadığından dolayı bu ihtiyaç yurtdışından ithal edilerek tedarik edilmekteydi.⁵⁹

İzmir’de debağat mesleğiyle uğraşan fabrikalara baktığımızdaysa;

- Liçe Ropolo Biraderler, İzmir, Darağaç
- Valcı K. ve Mahdumları, İzmir, Darağaç

Yeterli gücü olan ve en az 10 işçi çalıştırabilen müesseseler bu sayılara dahil olabilmıştır. Bundan dolayı ülke geneli oranlama yapıldığında üretim yapan %14.4’lük kesim İzmir’de bulunmaktaydı. En eski işletme ise Valcı ve Mahdumları

⁵⁷ a.e. s.97 : İzmir’de buluna bu fabrikalar 1913’de 6 milyon kuruş değerinde 2.9 milyon kilo palamut özü üretmişlerdir. Bizde öz olarak değil de, devamlı olarak toz halinde ham olarak kullanılan palamut değerli bir debağat maddesidir. Meşe yaprakları ve dallarında bir cins haşaratın yaptığı üsareden ibaret olan mazo en çok üretildiği şehirlerden biri İzmir olsa da debağlar mamül üretiminde bu maddeyi çok kullanmamışlardır. Detaylı bilgi için bkz.

⁵⁸ a.e., s.97-98: Genelde olarak az işçi çalıştıran küçük debağlar ihtiyaçları karşılamaktaydılar. Her şehirde hemen her su başında çok sayıda debağhaneye rastlanmaktaydı. Bunlar özellikle koyun, keçi derileri üzerinde çalışmaktaydılar ve daha çok yarı mamül üretim yaparak bu küçük derilerle büyük rakamlarda ihracat yapmaktalardı. Bu küçük atölyelerin gerek yerli gerek yabancı debağ fabrikaları gibi kösele yapmaları mümkün değildir. Ancak dış ticaret konusuna gelindiğinde 1913 rakamlarına bakarsak; 50.8 milyon kuruş değerinde 4.2 milyon kg ithalatımız görülmektedir. Ayrıca işlenmiş mamul deri olarak ise; 565.390 kg ithalatımız, 631.956 kg ihracatımız bulunuyor. Demekki deri ithalat miktarımız yuvarlak hesap olarak 4.8 milyon kg olup değeri 83.2 milyon kuruş, ihracatımız ise 0.56 milyon kg ağırlığında 9.3 milyon kuruştur. İhracatın büyük bir kısmı yarı mamul koyun ve keçi derileridir. Detaylı bilgi için bkz.

⁵⁹ a.e., s.100 mevcut sanayiden yine de birçok küçük terlik ve kavafiye atelyeleri ülkemizde pek yaygın şekilde bulunmaktaydı. Bunlarda sadece yerel ihtiyacı karşılamakla kalmıyor, Yunanistan, Amerika, İran ve Mısır’a çok miktarda ihracat yapılıyor. 2.818.446 kuruş olan ihracatımızın %80’i bu cins mamullerden oluşmaktaydı. 1913 de ayakkabı ithalatımız 14.903 .060 kuruştur. Bunun %48.4’ü İngiltere’den %18.5’i Avustralya ve Macaristan’dan , %10.1’i Amerika’dan ve %9.1’i Almanya’dandır. Sözü edilen ithalatın %10.7’si İzmir’e aitti. Bu dönemde yapılan ithalat ve ihracat genel olarak İzmir ve İstanbul limanlarından yapılmaktaydı. Bu limanlardan yapılan toplam ithalatın ise miktarca %43 ve değerce %57.3’ünü sağlamaktaydı. Üretilen ham derilerin yurtdışına satışında 1913 sayımlarına göre 2.940.527 kuruş değerinde, 184.849 kg’ı İzmir limanında yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.

Müessesesi 1872 yılında kurulmuş, diğeri ise 1880-1890 yılları arasında kurulmuştur. 1915 senesine gelindiğindeyse sanayi sayımları gösteriyor ki; ülke genelinde bir tek Valcı Fabrikası bu süreçte kapılarını kapatma durumunda kalmıştır.⁶⁰ Devletin sunduğu Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan firmalar arasında bulunmayan İzmir'deki deri fabrikalarının piyasada tutunmaları çok kolay olmamıştır.

1913 yılı deri imalatımız ülke geneli miktarca tüketim ihtiyacımızın %66.4'ü olduğundan durum daha elverişli gibi görülüyorsa da değer olarak tüketimimizin anca %27'sini karşılayabiliyordu. Bu dönemde İstanbul ve İzmir limanlarından yıllık deri imalatımızın yarısına eşit değerde deri ihraç edilmiştir. Bunlar küçük deriler olmakla birlikte daha önce de bahsedildiği gibi terlik ve kösele yapımında kullanılan ve bir çok dünya ülkesi tarafından ithal edilmektedir. Bundan dolayı bu küçük deri üretimlerinin daha çok küçük debbağların hazırladıkları ortaya çıkıyor. Bu dönemde yapılan sayımlara göre resmi kayıtlara geçmeyen 50 adet küçük debbağ işletmesinin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Rakamsal olarak satış değerlerine bakıldığında 100kg'ın ihracat fiyatı 14 kuruş olduğundan bunların yarı işlenmiş deri olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

1913 Sayımlarına göre ağaç işlemeciliği ve mamülleri üretimine bakacak olursak;

Bu sektör üretilen mamul mallar açısından 3 farklı sınıfta değerlendirilmektedir.

- Marangozluk ve doğramacılık
- Kuru incir ve üzüm taşımak üzere kutu imalatı
- Semer, ayakkabı çivisi yapımı, araba inşaatı gibi sair ağaç sanayii.

⁶⁰ Bu dönemde bir tek Beykoz Deri Fabrikası devlet destekli olarak faaliyet göstermekteydi bunun dışında diğer fabrikalar özel sektöre ait olduklarından dolayı ihtilal döneminde piyasa şartları ve savaşın olumsuz ortamında çok fazla direnememişlerdir.

Ormanların ve ağaç işlemeciliği aslında İzmir genelinde çok fazla gelişmemiştir. Maki toprak örtüsüne sahip olduğundan dolayı sınırlı çeşit ağaç bulunmaktaydı. Bunlar ise genelde sektör içi işlemek yerine inşaat ve ahşap yapıların imarında kullanılmaktaydı. 1913 yılı sayımlarına göre ülke geneli ağaç işlemeciliği yapan bu üç sektörde ülke genelinde toplam 24 işletme bulunuyordu. Her bölge ve şehirde bu sektöre ihtiyaç olduğu bilindiğinden buradan genelde küçük çapta atölyelerin faaliyet gösterdiği kanısına ulaşırız.

Ağaç işlemeciliği önemli ve en eski sektörlerden biri olsa da ülkemizde çok fazla gelişme olanağı bulamamıştır, bunun sebebi de, yeterli hammaddenin olmamasındandır ve bu endüstri alanında ithalata sınırlı ve hükümet tarafından sınırlı sayıda yapılmaktaydı. Ülkemizdeyse genelde Karadeniz bölgesi ağaç işlemeciliği sektörü için en çok hammaddenin elde edildiği bölgedir. Yerli üretimin bir yerden sonra yeterli olmadığından dolayı bahsi geçen üç farklı üretim alanı da belli kesimlerde gerçekleştirilebilme olanağı bulmuştur.

Sanayinin de yeterli derecede gelişmemiş olmasından dolayı üretilen belli miktardaki ham ağaç da işlenemediğinden ham olarak ihraç edilmekteydi. Yeterli işleme olanağı olsaydı eğer satılan değerinin 10 milyona ulaşacağı kayıtlarda mevcuttur, böylece de dış ticaret dengesinin sağlanabileceği düşünülmektedir.⁶¹ 1915 yılında ağaç işlemeciliği yapan kurum sayısında artış olmuştur ancak ihtilal döneminin de ülke geneli etkisinden dolayı çalışan sayısı 1915 senesinde azalmıştır.

Bu sektörün en yaygın imalatı yapılan mamul maddesi ise kutuculuk sektörüdür. İşlenmesi daha kolay ve ucuz olduğundan dolayı ve en çok da İzmir ve civarında ihtiyaç duyulmaktaydı çünkü bu dönemde ihracatı yapılan üzüm ve incirin paketlenmesinden tahta kutular kullanılmaktaydı. İstatistiklere göre ülke geneli üretilen tahta kutuların %94.5'i İzmir ve civarında kullanılmaktaydı.⁶²

⁶¹ Bizdeki büyük eksik marangoz doğramacılığının en değerli ham maddesi olan çamdır. Her ne kadar çam ağaçlarımız varsa da iklimin etkisiyle Karpatlar'dan ve Macaristan'dan gelen çamdan cins bakımından aşağıdadır. ...demek ki, tüketimimiz 143.387 tonu buluyor. İthalat doğramalık, döşemelik gibi tamamen işlenmiş ağaçlardır. İhracatımız ise ham ağaçtır. Metre küpü 130 kuruştur. Bunun böyle işlenmemesi yüzünden yılda yaklaşık olarak 10 milyon kuruş kayboluyor.

⁶² a.e., s.113, detaylı bilgi içim bkz.

1913 yılı Kutu imalatındaki üretim rakamlarına göz attığımızda;

- Desipri Biraderler, İzmir, Ponte
- Gavanahira İlya, İzmir, Ponte
- Kapudanaki Yani ve Mahdumları, İzmir, Dervişoğlu Han.
- Kondomimiko Vastilyo Koloğlu, İzmir
- Kibriyadi Dimitriyos, İzmir, Dervişoğlu Han.
- Alikiviyadi Dimitriyos, İzmir, Karataş
- Vastaridis P.D., İzmir
- Yorgiyadi Iraklı ve Şurekası, İzmir, Ponte

Daha önce de bahsi geçen kuru üzüm ve incir taşımacılığında kullanılan kutu üretimi İzmir şehrine has bir üretim idi. Bu sektörde Resmi kayıtlara geçen 8 işletme bulunmaktadır. Daha küçük kapasite de olup sayımlara dahil edilmiş işletmeler de bulunmaktadır.

Kutu üretimleri ağaç kalitesi açısından çok ayırım yapılmadığından dolayı yurt dışındaki daha dayanıklı olan çam türünden olmasa da ülkemizde elde edilen Karpat çamlarından üretilmekteydi. En eski işletme Kapudanaki isimli şahısa ait olan özel fabrikadır. 1867 senesinde kurulan işletme o dönemlerde üretilen incir ve üzümün paketlenmesinden kullanılan kutuların en eski üreticisidir. Diğer firmalar genelde 20. yüzyılın başlarından itibaren kurulmuştur. Tümü isimlerinden de anlaşılacağı gibi özel şahıslara ait işletmelerdir. Hiçbir firmanın da Teşvik-i sanayi Kanunundan yararlanmaması bu sektörü farklı kılmaktadır. Ülkemizde hatta özellikle İzmir’de üretilen kuru üzüm ve incirin çok büyük bir kısmı ihraç edildiğinden⁶³ ihtilal döneminin en çok etkilediği sektörlerden biri olmuştur. Özellikle üretimin yoğun olarak İzmir’de olması ve bu şehrin de ihtilal döneminin

⁶³ a.e., s.107

merkez şehri olması münasebetinden dolayı bu süreç boyunca üretim ciddi boyutlarda aksamış bu da ihraç miktarında düşüşe sebep olmuştur. Hatta bu süreçte 3 müessese piyasa şartlarına çok fazla göğüs geremediğinden kapısına kilit vurmak durumunda kalmışlardır.⁶⁴

Diğer sair ağaç imalatları açısından bakıldığında

- Galijia Karlo, Araba Fabrikası, İzmir

1876 yılında açılan fabrika mütareke dönemi dolayısıyla büyük zararlar görmüştür ve 1915 sayımlarında kapanmış olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵ Çalışanların ücretleri; erkeklerin gündeliği 15 kuruş, kadınlarınki 9 kuruştur. 1913 yılındaki sayımlara göre 1 memur, 1 ustabaşı, 18 işçi olmak üzere 20 kişinin çalıştığı kayıtlara düşmüştür.

19. yüzyıl boyunca tarımda yapılan değişiklikler pamuğun temizlenip balyalandığı ve ticari amaçlı satıldığı bütün şehirlerde sanayinin gelişimini etkiledi. Özellikle son yarım yüzyılda pamuk temizleme ve balyalama işlemleri çok ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Su olan yerlerde değirmenler kullanılıyordu, olmayan yerde ise hayvan gücünden faydalanılarak çalıştırılan fabrikalarda çırçır makinalarından günde 5, en fazla 6 kilo temizlenmiş pamuk elde edilebiliyordu. Bu işlemi yaptırmak isteyen kişilerden de, 50 kilo pamuğun temizlenebilmesi için de 4 şilin ile 4 şilin 5 peni arasında bir ücret ödenmesi gerekiyordu. Pamuk fiyatlarının çok arttığı 1863 yılında çırçırılama fiyatlarında büyük bir hızla artmış yıl sonunda 50 kilo pamuk için 10 şilin 9 peniye kadar yükselmiştir.⁶⁶ Temizlenen pamukların balyalanması için resmi standartlar olmadığından dolayı balyaların ölçüleri birbirinden farklı olabiliyordu.⁶⁷ Bu konuda ilk resmi girişimleri J. B. Gout ve J. Aldrich isimli tüccarlar 1863 yılında İzmir'in Tire ve Bayındır ilçelerinde fabrika

⁶⁴ a.e., s.109

⁶⁵ a.e., s.109 fabrikada kullanılan motor mahalli mamulattır. Tesisat olarak 5 daire testeresi, 2 şerit testeresi, 3 makab, 2 planya, 1 rende kullanılmaktaydı.

⁶⁶ PRO, FO 195/771, no.28, 1 Ağustos 1863, s.32

⁶⁷ D. Georgiades, *Smyrne et l'Asie Mineure au Point de vue Économique et Commercial*, Imprimerie Chaix, , Paris 1885, s.13

açabilmek için vilayetten izin istemişlerdir.⁶⁸ Bunun izini çıktıktan sonra da ilk iş olarak İngiltere’den 70 adet çırçır makinası getirtirilerek fabrika binalarının yapımına başlanmıştır. Ertesi yıl 30.000 dönümlük arazide pamuk yetiştiren J. Rees’in kardeşi T. B. Rees’de çırçır fabrikası kurmak için yetkililere başvurmuştur. Çok zaman geçmeden bunların sayısı 6’ya ulaşmıştır. Bunlardan Hadkinson ve Merrylees şirketi için yalnızca balyalama yönüyle ilgileniyorlardı. Bu amaçla İzmir de çeşitli boy ve kapasitede su cenderelerinden oluşan bir atölye açmıştır.⁶⁹ Demiryolu imtiyazı elde etmekten vergi mültezimliğine, bağcılıktan tüccarlığa kadar her alanda tecrübeli olan R. Wilkin ise 1.200 sterlin harcayarak Bayındır’da bir çırçır fabrikası açmıştır.⁷⁰ Bu dönemde faaliyet gösteren fabrikalar arsından J. B. Gout’un fabrikaları dışında diğerleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Gout ise 1865 yılında yaşanan bunalım sürecinin sonunda iflas ettiğinden dolayı şirketinin bütün belgeleri İngiliz Konsolosluk Mahkemesine verildi. Bu belgelerden yararlanarak pamuk işleme sanayiindeki gelişmeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.⁷¹ Gout’un sanayiciliği İzmir’de Dolma Han’da kurduğu ilk çırçır fabrikasıyla başlar. Bu fabrikada 15.000 sterlin değerinde makine vardı ve fabrikanın üretimini depolamak için Alsancak tren istasyonu yakınlarında 11.700 sterlin değerinde dört adet depo satın almıştır.⁷² Gout’un bu ilk fabrikası İngiliz Konsolosluk kayıtlarına göre Gout’un bu ilk fabrikası yakılmıştır. Konsolosluk kayıtlarında bu vaka “bacasının minareye benzetilmesi sebebiyle fabrikanın halk tarafından ateşe verildiği” ifadeleriyle anlatılmaktadır.⁷³

⁶⁸ PRO, FO 78/1760, no.28, 23 Mayıs 1863, s.146

⁶⁹ PRO, FO 195/1240, no.8, 10 Şubat 1879, s.23

⁷⁰ PRO, FO 626/4/145, (642) Anthony v Wilkins, 1862-1863, s.124-126

⁷¹ PRO, FO 626/7/340 (8—143), s.53 Gout. Bankruptcy, 1866-1868, kapitalist gelişmenin Türkiye topraklarında ilerleyişine değinirken girişimcilikte isim yapmış kişiler üzerinden araştırmaya devam edilmiştir. İleride bahsedilecek olan Gout üzerinden çalışılma sebebi olarak ise en çok veri onun üzerinden bulunması ve 20. yüzyıl öncesi son dönemde en verimli girişimleri yaparak ülkenin ticari gelişimine büyük katkılar yapmış ve kendi döneminde faaliyet gösteren diğer sanayicilere örnek olabilmış bir karakter olduğundan dolayıdır.

⁷² PRO, FO 195/797, s.14 Statement by Consul Cumberbatch on the Bankruptcy of J. Gout, 6 June 1866

⁷³ PRO, FO 195/771, no. 28, 1 Ağustos 1863, s.35 bu konuda başka bir örnek ise; 1875 u-yılından Bergama’da kurulan modern bir çırçır fabrikasının sebep olduğu ayaklanmadır. Elmasoğlu adlı bir Rum’a ait olan bu fabrikanın kendilerini ekmeklerinden edeceğini öğrenen yerli mahlıççı ve dokumacılar bir taraftan hükümet konağını sarıp fabrikanın kapatılmasını talep ederken bir diğer grup sa fabrikayı temelinden yıkmaya girişmiştir. Kaymakamı “Allahtan korkmadan fabrika açtırıyorsun,

Dolma Han'daki modern çırçır fabrikasından pamuk her yerden 9 peni kadar daha ucuza yani 50 kiloluk temiz pamuk 10 şiline geldiğinden dolayı Gout aslında rakiplerine göre daha avantajlı bir duruma gelmiştir.⁷⁴ Gout 1863 yılı Ağustos ayında Menemen'deki çırçır fabrikasını kapasite olarak daha genişletmiş ve pamuk işleme sezonu kapandıktan sonra aynı makinalarla un üretimi yapabileceği on taşlı bir sistem kurmuştur. Pamuk işleme mevsimi sona erdiği zaman un değirmeni çalışmaya başlıyor ve ertesi yıl ilk pamuk gelinceye kadar çalışıyordu. Geniş kapasitesiyle 10 taşla çalışan fabrika gelen mahsulün %91'ini una çevirebiliyordu. 1913 sayımlarına bakıldığında gelen buğdayı una çevirme oranının ortalama %78 olduğu göz önüne alınırsa 50 sene önce aynı yerlerde kurulan Gout'un fabrikasının kapasitesi anlaşılmış olur.⁷⁵ Pamuk sezonun başlamasıyla un üretiminin durması Gout'u sene boyunca iki fabrikanın da çalışabileceği bir sistem kurmaya itmişti. Bunun yanında buhar makinalarıyla çalışan değirmenin performansının yeterli olmadığını düşünen Gout, elektrik gücüyle çalışan bir değirmen düşünmüş ve fabrikanın yanından akan nehirden su gücüyle elektrik üretmenin yollarını aramış ve böylece su tribünü ile elde edeceği güç jeneratörü çalıştıracak, bu da elde edilen enerjiyle değirmenlerin hareket etmesini sağlayacaktı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli su türbini, jeneratör ve 5 adet elektrik motoru İngiltere'den getirtilmiş ve Gout'un çizdiği plana göre yerlerine yerleştirilmiştir. Ancak ilerleyen süreç Gout'un bir yerde hata yaptığını göstermiştir, kurulan su türbini suyun debisi hesaplanmadan kurulmuştur yani elde edilen toplam güç değirmenin çalışması için yeterli değildir. Eğer Gout'un kurduğu

biz kötü yol mu tutalım” diye protesto eden halk daha sonra fabrikanın açılmasına önayak olan Müderris Dericili Mehmet Efendi'yi taş ve sopalarla öldürdü. Fabrika tümüyle yıkıldığı ve hareket çok büyük boyutlara ulaştığı için Balıkesir'den bir tabur asker getirildi. Ayaklanmanın örgütleyicisi (ki aralarında dört kadın da vardı) yakalanarak 15'er yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bkz. O. Bayatlı, Bergama'da Yakın Tarih Olayları, İzmir, 1957, s.80-82, Örneğin bkz. Cotton Supply Reporter, 1 Aralık, 1863. Aslıdaysa fabrikayı yakanlar ise faaliyete geçmesiyle zarara uğrayacak olan yerli üreticilerin kışkırttığı yine fabrikanın çalışanlarıydı. Bu hadiseden sonra tekrar fabrikayı kurmak isteyen Gout ikinci kez başvuru yaptığında kuracağı fabrikanın bacasının minareye benzememesi kaidesiyle kurma hakkı kazanacaktı. Bunu kabul eden Gout'un fabrikayı tekrar aynı hale getirmesi 4 ay gibi süre de tamamlanmıştır. Bu kadar sürede tamamlanmasından Manchesterli pamukçu fabrikatörlerden destek geldiği tahmin edilmekteydi. Çünkü Gout'un fabrika kurma faaliyetlerini yakından takip eden kişilerin olduğu kayıtlarla mevcuttur.

⁷⁴ Aynı sene içerisinde Gout Nisan ve mayıs aylarında Aydın ve Menemen'de 1795 sterlin değerinden iki fabrika arazisi satın alarak buralara fabrika yaptırmıştır. Bunu yine Tire'de iki ve Bayındır'da bir fabrika ile bir presleme tesisinin açılması izledi. Eylül ayındaysa Gout, 1200 sterlin daha harcayarak Tire'de üçüncü fabrikasını da satın almıştır.

⁷⁵ a.e., s.36-37

sistem başarıya ulaşmış olsaydı Türkiye elektrik enerjisini sanayide kullanan ilk ülke olarak tarihe geçebilecekti. Werner Siemens'in elektriği ilk olarak sanayide kullanması bundan 4 sene sonra gerçekleşmişti. Gout bu dönemde sezon başlamadan önce belli sayıda komisyoncu belirliyordu kendisi için çalışacak ve onlara bütün üretim yapan köylü ve çiftçilerle görüşüp sezon öncesi onlara nakit borç vererek sezon sonunda pamukları kendisine vermeleri için anlaşma imzalatıyordu. Kendisi için çalışan komisyonculara da topladıkları pamuğun değerinin %0.5'i kadar bir pay veriyordu. Üretimle ilgilenen çalışanlar genelde kalifiyesi olmayan normal işçilerdi, üretimin teknik yönü ve makinaların bakımı konusunda yabancı mühendis ve kalifiyeli işçiler ilgilenmekteydi. İzmir fabrikasında bir Alman makina mühendisi üretimi denetliyordu, Menemen fabrikasında 5 İngiliz mühendis ve teknisyen, Bayındır fabrikasında ise bir İtalyan mühendis ve iki İngiliz teknisyen bulunmaktaydı. Çalışan mühendis ve teknisyenlerin de aldıkları ücretler hayli yüksekti, mühendisler aylık olarak 15 sterlin teknisyenler ise 8 sterlin almaktalardı.

Gout'un toplam 10 adet çırçır fabrikası, 4 adet su cenderesi, 5 tane su türbini, 266 tane çırçır makinası ve bu makinaları çalıştıran 298 BPH gücünden on adet buhar makinası vardı.⁷⁶ Gout'un fabrikalarındaki 1 adet çırçır makinası günde ortalama olarak 48 kg temiz pamuk üretebiliyordu, Türk ve diğer azınlıkların kurdukları fabrikaların ilkel yöntemlerle yaptıkları üretimde günlük en çok 6 kg üretim yaptığı düşünülürse Gout'un ülkenin yıllık pamuk üretimine katkısı görülebilir. Erken yıllarda buhar gücünün sanayide kullanmaya başlaması Gout'u İzmir'in en büyük pamuk üreticisi ve ihracatçısı konumuna getirmiştir.

Gout'un fabrikalarının faaliyet gösterdiği 3 yıllık dönem boyunca toplam üretim içerisindeki payına bakacak olursak;

Tablo 1.12 1862-64 İzmir Toplam Pamuk İhracatı ve J. Gout'un Pamuk İhracatındaki Payı

⁷⁶ a.e., s.37

Yıl	Gout tarafından temizlenen ve ihraç edilen pamuk miktarı (balya)	İzmir'in toplam temiz pamuk ihracatı (balya)
1862	172	2419
1863	366	2420
1864	538	2421

Kaynak : PRO, FO 626/7/340, Goods Account, 1 Ocak 1862 – 31 Aralık 1864, s.54; PRO FO 78/1760; PRO, FO 195/610; C. D. Scherzer, La Province de Smyrne, Vienna, 1873, Appendix A., s.32

Tabloda da görüldüğü gibi Gout'un payı 1862 yılında %7,1 iken 1863'de %15,8'e ertesi yıl da %21,8'e yükselmiştir. Bu sonuçlardan itibaren Tire, Aydın ve İzmir'de 3 adet daha fabrikanın açılışı için çalışmalara başladı. Londra'daki T.Middleton şirketinden 8.043 sterlin değerinde yeni makinalar satın alındı. Ancak bu kadar yatırımın karşılığında yıl içerisinde verimin beklenenin altında olması en çok Gout'u etkiledi. Verim az olduğundan dolayı fabrikalar işleyecek hammaddeyi tedarik edemedi bu da yeni yapılan yatırımların ödemesini zora soktu. Bu dönemde büyük bir bunalıma giren Gout iflasını açıklayarak bütün fabrikalarını H. Lubbock adlı bir İngiliz'e satarak paraları alacaklılarına dağıttı.

Dokumacılık sanayi devrinin etkilerinin Osmanlı topraklarından geç hissedildiğinde dolayı ilk üretimler yerel bazda kalmıştır. 19. yüzyılın son dönemlerinde başlanılan üretim genelde dokuma tezgahları hatta bundan daha öncesindeyse dokumalar el ile yapılmaktaydı. Gerek yün gerek pamuk dokuma atölyeleri kullandıkları iplikleri de kendileri dokumaktaydı.

Beyaz altın olarak bilinen ve ülke toprakları içerisinde en çok Ege bölgesinde üretilen pamuktan elde edilen mamul malzemeler 5 farklı başlık altında incelenmektedir,

- Yün iplik imalatı ve yün dokumacılığı
- Pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılığı

- Ham ipek imalatı
- İpek dokumacılığı
- Sair dokuma imalatı

Yapılan sayımların rakamlarına göz attığımızda muharrik gücü olup en az 10 işçi çalıştıran işletmeler resmi kayıtlara geçmeyi başarmıştır. Bu işletmelerin 8'i sadece İzmir'de bulunmaktaydı. Yapılan sayımlarda ham madde kaynağının genelde her bölgede bulunmasından mütevellit şehir olarak ayırım pek fazla söz konusu değildir.⁷⁷

Ülke olarak hammadde yönünden önemli kaynaklara sahipti ancak hammaddeyi işleyecek teknoloji yeterince gelişmediğinden dolayı genelde fazla üretim hammadde olarak satılmaktaydı. Bu da işlenerek satılacak mamul fiyatından çok daha düşük meblağlara tekabül etmekteydi.

Pamuk üretimine tek başlık altında bakacak olursak ülke genelinde en verimli olarak yetiştirildiği yer İzmir ve Ege bölgesidir. Her ne kadar fazla oranda pamuk mamulü üretilmese de, ortalama olarak yıllık 150.000 balya pamuk üretilmekteydi. Bu da dünya geneli üretilen pamuğun %1'lik kısmına tekabül etmekteydi. Üretilen pamuk ham olarak dış ülkelere satılıyor hatta bu senelik üretim açısından bakıldığında %80'lik bir kesim her sene ihraç edilmekteydi. Elde edilen pamukların yeterli sanayi olmadığından tam olarak işlenemediğinden dolayı kalın iplikler üretilmekteydi ve bunlar da dokuma sanayinde pek fazla tercih edilmiyordu. Bundan dolayı kullanılacak iplikler yurt dışından ithal ediliyordu. Bu da aslında hammaddesi yeterince fazla olan bir ürünü cüzi fiyatlara yurtdışına satıp daha pahalı fiyata iplik olarak geri almanın ülkeye olan kaybını rakamsal olarak göstermektedir.

⁷⁷ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii... a.g.e.** , s.128 ülke geneli 73 müesseseden 43'ü özel şahıslara, 2'si komandit, 10'u anonim şirketlere ve 18'i devlete aittir. Devlete ait olan fabrikaların 12'si ipek fabrikalarıdır. Sahiplerindeki, değişiklikten dolayı hükümet kendi bünyesine almıştır. ...nezaretin 1913 yılı ziraat istatistiklerine göre Osmanlı ülkesinden yünü alına toplam olarak 36.516.223 hayvan bulunmaktadır. Üretilen yünde 33.490.423 kg'dır. Buna 5.984.203 kg tiftik veren 2.068.377 tiftik keçisi de dahildir. Detaylı bilgi için bkz.

Dokuma atölyelerindeki üretim kapasitelerine baktığımızda, 19. yüzyıl başlarında ucuz ve kaliteli İngiliz yünlerinin Türkiye'deki payı önemli bir yere sahipti. İngilizlerin üretimlerini yünlü dokumadan pamuklu dokuma alanına doğru kaydırması sonucu ve yünlü dokuma sanayisine Alman, Fransız ve Avusturyalıların ağırlık vermesiyle İngilizlerin Türkiye'deki payı değişmeye başlamıştı. Pazar payındaki bu düşüş 19. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiş ve 20. yüzyılın başlarında bu pazarın %75'i diğer yabancı ülkelere kalmış oldu.⁷⁸ Türkiye elindeki mevcut teçhizatlarla yeterince ince ve lüks mal üretemediğinden dolayı yünlü dokuma sanayii olarak yurtdışına bağımlıydı. İngiltere'nin aradan çıkmasıyla da diğer Avrupa ülkeleri iyi kaliteli, yarı-lüks yünlü dokumalar üzerine odaklanmıştı. Çünkü Türkiye'deki bu ürünleri keşfetmeden önce büyük ölçüde emekçi sınıfın kullandığı bu kaba dokunmuş yünlü kumaşları İngiltere'nin Bradford ve Huddersfield şehirlerinden ithal etmekteydiler, bu da onlar için daha pahalıya mal olmaktaydı. Bu durumu fark eden Osmanlı tüccarları bu rant farkından da faydalanabilmek için yeni bir yünlü dokuma fabrikası kurdukları gibi mevcut pamuk dokuma fabrikasını da yünlü dokumaya çevirmişlerdir. Bu süreçte yabancı yatırımcılar da küçük, büyük birçok atölyeler kurmuşlardır. Bunların arasında İzmirli 5 İngiliz tüccarın 1910 yılında kurduğu Osmanlı Kumaş Şirketi (Ottoman Cloth Co. Ltd.) de bulunmaktaydı. Bu şirketin sermayesini oluşturan ve her biri 5 sterlin değerinde olan 16.000 pay senedi ile yalnızca kuruculara satılan ve her biri 1 şilin değerinde olan 24.000 adet kurucu pay senedinin tümü 20 gün içinde satılmıştır.⁷⁹ Pay senetlerinin coğrafi dağılımı bunların 4400 tanesinin İzmir'de, geri kalanların ise Londra, Marsilya, Paris ve İstanbul'da satıldığını göstermektedir. Şirket İzmir'de 21906 sterlin değerinde arsa ve bina satın aldığı gibi, İngiltere ve Almanya'dan 24242 sterlin değerinde modern üretim makinası ithal ederek üretime başlamıştır. Böylece Avrupa ve İngiltere'den ithal edilen ince dokumalı elbiselik kumaşlar Osmanlı topraklarında da üretilmeye başlamıştı. Ayrıca fabrika sahipleri her sene askeriye'nin belli bir miktar kıyafet kumaşını karşılamayı kabul etmiştir. 1912 yılına gelindiğinde şirketin dokuduğu kumaş ve battaniyelere talep öylesine artmıştır ki,

⁷⁸ a.e., s.122

⁷⁹ a.e., s.124

fabrika alanının genişletilmesi ve 28364 sterlin değerinde yeni makine ve teçhizatın getirilmesi gerekmiştir. Ertesi yıl da genişlemeye devam eden şirket yeni iğneler ve daha güçlü dokuma tezgâhları satın almak için 12880 sterlin harcama yapmıştır. Birinci dünya savaşının başlamasıyla yabancı sermaye ile kurulan müttefik kuruluşu olduğundan dolayı Osmanlı Devleti tarafından fabrikaya el konulmuştur. 1924 yılında Doğu Halı Yapımcıları, şirketin bütün kurucu senetlerine ve adi pay senetlerinin de 15400'ünü devralarak şirketin yeni sahibi olmuştur.

1913 sayımlarına göre ise ülke geneli 12 asli ve 1 tali müessese bulunmaktaydı.

- Blaklar Yün Fabrikası, İzmir
- Osmanlı Aba ve Şayak Fabrikası, İzmir
- Kozineri Lui İplik Fabrikası, İzmir

Dokuma sektöründe üretim atölyeleri 2 farklı sınıfa ayrılmaktaydı bunlar; iplik dokuma ve yün ipliği üretme fabrikalarıydı. İzmir'de bulunan fabrikalardan Blaklar ve Kozineri fabrikaları iplik üretme fabrikası sınıfında bulunmaktaydılar. Hatta ürettikleri iplikler genelde kalın olduğundan dolayı bu yörede üretimi yapılan halı dokuma sektöründe kullanılmaktaydı. Mütareke döneminde yoğun baskı altında kalan iplik ve dokuma fabrikaları bu süreci kapalı olarak atlatmışlardır. Kullanılan makineler genelde yerli üretim makinalardan oluşmaktaydı.⁸⁰ Ancak kullanılan makineler kapasite olarak çok ince iplik üretemediğinden dolayı genelde üretilen iplikler yerel bazda kullanılıyordu. Yün ipliği yerli üretimde daha çok tercih edilmekte çünkü ham madde kaynakları açısından zengin bir ülke olmamız ve pamuk ipliği üretimine nazaran daha kolay işçiliğe sahip olduğundan dolayı.⁸¹ Ancak

⁸⁰ a.e., s.138 teçhizat olarak incelendiğinde kullanılan makineler muharrik güce sahiplerdi ancak yurtdışı sanayiinde kullanılan makinalarla yarışabilecek ölçüde değillerdir. Çalışma güçleri genelde 18- 1.050 beygir gücü arasındadır. İzmir'deki fabrikalarda kullanılan makinelerin çalışma kapasitelerine bakıldığında 233 beygir civarındaydı. Ülke bazından bakıldığında kullanılan makineler genelde Macaristan ,Almanya, Avusturya'dan ithal edilmiştir. Ancak bu makineler yurtdışı sanayilerinde kullanılan makinalardan daha basit yapıdadır bundan dolayı dokumada kullanılabilecek çok da kaliteli yün veya dokuma ipliği elde edilemiyordu.

⁸¹ a.e., s.141

işlenen yünler ülke geneli sayımlara bakıldığında ülke içi tüketim 131 milyon kuruş iken ülke içi üretimimiz bunun sadece %26.5 ini teşkil etmekteydi. Üretilen yün dokumanın da %50 lik kısmı askeri ihtiyaçlar için kullanıldığından dolayı ülke içi üretim de ihtiyaçlara cevap verme oranında ne kadar düşük olduğunu gözlemleyebilmekteyiz.⁸²

Sanayi sayımlarından görmekteyiz ki; Osmanlı Kumaş Şirketi'nin de içinde bulunduğu 6 yünlü dokuma fabrikası yılda 34,7 milyon kuruş değerinde 1,388,304 metre yünlü kumaş üretebiliyordu. Aynı yıl, yurt içi yünlü dokuma tüketimi 2,787,759 metre olduğuna göre, 1907 ve 1911 yılları arasında kurulan bu 6 firma 6 yıl içerisinde Türkiye pazarının neredeyse yarısına hakim duruma gelmişlerdir.⁸³

Çalışan işçi kapasitesi olarak değerlendirildiğinde; genelde zorlayıcı bir sektör olmadığından dolayı ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla 19. yüzyıl sonlarında olmasa da mütareke dönemi öncesi sektörün daha da gelişmesiyle kadın işlerin istihdam oranı artmıştır. Özellikle iplik üretim fabrikaları kadın işçi istihdamı için çok daha elverişliydi. Ülke genelinde savaş döneminden sonra da kadın işçilerin istihdamı devam etmiş, üretime devam eden atölyeler maliyet düşürme amacıyla ve zaten savaş dönemi sonrası erkek nüfustan daha çok kadın işçi temin edilebileceğinden dolayı bu yola başvurmuştur.

Pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılığı sektörüne baktığımızda İzmir'de 2 farklı fabrikanın olduğunu görüyoruz.

- İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi, İzmir, Halkapınar
- Şark İplik ve Mensucat Sanayi Anonim Şirketi, İzmir, Halkapınar

Sanayi sayımlarında toplam 5 adet fabrikanın olduğu tespit edilmiştir. Bunların 2'si İzmir, 2'si İstanbul, 1'i Manisa'da bulunmaktadır. Ancak sadece İzmir'deki Şark İplik atölyesinde ihtiyaç fazlası ve tam kapasiteli üretim yapılmakta

⁸² Dış ticaret istatistiklerinde gösterilen dört cins yün mamulat ithalatı toplandığı zaman, genel ithalatın 146.2 milyon kuruş olduğu görülür. Bunun %24.4'ü İngiltere, %23.6'sı Almanya, %21,3'ü Avusturya-Macaristan ve %15.5'i Fransa'dan gelmiştir. Yün ipliklerinin ise %58'i İngiltere , %15'i Avusturya-Macaristan ve %13'ü İngiltere'den gelmiştir.

⁸³ a.e., s.144-145

ve bundan dolayı üretiminin bir kısmı İzmir Limanı'ndan yurt dışına ihraç edilmektedir.

Fabrikaların kuruluş tarihlerine bakacak olursak ilk faaliyete başlayan fabrika Manisa'daki fabrikalardır. Diğerleri mütareke dönemi sonrası faaliyetlerine başlamışlardır. Bundan dolayı savaş döneminden en az etkilenen sanayi sektörü olarak adlandırabiliriz. Çünkü savaş döneminden sonra en büyük problem savaşın enkazıydı ve sanayi sektörü bu süreçten sonra faaliyete başlamıştır.⁸⁴

1913 sayımlarında bu fabrikalar kurulu olmadığından dolayı bu sayımlarda hakkında bilgi alınamamıştır ancak 1915 sayımlarında mütareke dönemi sonrası yeni yeni yapılanmaya girdiklerinden dolayı net bir veri elde edilememiştir.

İzmir'deki iki fabrikadan birisi 1915 Temmuzunda açılmış ve sadece 89 gün çalışabilmiştir. Yapılan ülke geneli sayımlara göre rakamsal olarak bakıldığında işçi ücretleri 1915 yılında 1523 işçiye 2.987.816 kuruş ödenmiştir. İzmir'deki fabrikanın 89 gün çalışması göz önünde bulundurularak günlük hesaba göre aldıkları ücretler 7,8 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁸⁵ 1915 sonrası kurulan fabrikalar olduğundan dolayı iki sayım dönemi arası değişim gözlemlenememiş bundan dolayı imalat miktarları konusunda yeterli veri elde edilememiştir.⁸⁶

İzmir'deki fabrikalardan biri yılda 4.000.000 metre pamuklu dokuma imal etmek üzere yapılmış ise de, bu miktara ulaşabilmesi için bir iki makinesi eksiktir. Bunlar da tamamlandığı takdirde fabrikaların ülke geneli üretim kapasitesi, yılda 7.000.000 metreye ve böylece pamuk üretimi 18.000 balyaya ulaşacaktır. (1917 yılında kaleme alınan verilere göre değerlendirme yapılmıştır.) Genel olarak ülke içi üretim ve ithalat ihracatımız aslında daha kazançlı olabileceği halde çok daha vasat bir seyir izlemekteydi. Çünkü çok cüzi fiyatlara hammadde ihraç edip, işlenmiş

⁸⁴ a.e. s.128 kullanılan teçhizat ve aletler hakkında detayı bilgi için bkz.

⁸⁵ a.e. s.128 1915'te erkek işçiler günlük olarak 10-13, kadın işçi 4-6 ve çocuklar 2-4 kuruş ücret almıştır. ... dış ticaret istatistiklerine gelince 1913 yılında 120.567.617 kuruş değerinde 23.479.359 kg. (117.000 balya) pamuk ihraç olunmuştur. Bunların 30.000'i İzmir limanından, 80.000'i Adana'dan gönderilmiştir. Öte yandan 133.329.082 kuruş değerinde 12.865.515 kg iplik ithal olunmuştur. Yine bunların ithalatı da İstanbul, Galata, Haydarpaşa ve İzmir'den yapılmıştır.

⁸⁶ Ülke bazındaki sayımlara bakıldığında genel veriler elde edilmiştir, detaylı bilgi için bkz. S .129

mamul mal geri alıyorduk bu ülke ekonomisi açısından oldukça maliyetli olmaktaydı.⁸⁷

Diğer dokuma sektörü imalatlarına göz attığımızda iplik ve dokuma fabrikaları dışında diğer bütün imalathaneler bu başlık altında değerlendirilmiştir. İzmir’de bulunan ve sair dokuma işleriyle uğraşan fabrikalar ise;

- Antibi Moiz ve Avram, Fanila Fabrikası, İzmir
- Şark Halı Şirketi Boya Fabrikası, İzmir, Mortakya
- Taban Corci Anton, Fanila Fabrikası, İzmir

Antibi işletmesi yün ve pamuk şal, fanile, çorap, triko çocuk elbiseleri, Şark Halı işletmesi halı ipliği, telvin Taban Corci işletmesi yün fanila üretimi yapmaktadır.⁸⁸

Dokuma alanında sanayinin çok gelişmemesi ve bazı sektörlerin yeni yeni ortaya çıkıyor olması sebebiyle üretimlerin belli seviyenin üzerine çıkışı kolay olmamıştır. Bu alanda en eski tarihte kurulan işletme ise Antibi fabrikasıdır. 1898 senesinden beri faaliyet göstermektedir, daha sonra ise Taban Corci işletmesi gelmektedir burası da 1905 yılında faaliyete başlamıştır, Şark Halı Fabrikasının kuruluşu ise 1912 senesinde gerçekleşmiştir kendi sektörünün ilk fabrikası, İzmir genelindeyse genel seviyede kurulan üçüncü fabrikadır. Hepsi özel şahıslar tarafından kurulmuştur.

İhtilal döneminde ise Şark Halı ve Taban Corci fabrikaları tamamen tatil edilmiş, diğer fabrika ise üretim kapasitesini azaltıcı politika izlemiştir. Çalışma kapasitesi olarak ise genelde fabrikalarda muharrik güç uygulanmaktadır.⁸⁹ Çalışanların kapasitesi olarak ise memur, ustabaşı, işçi mesleklerinde, muharrik güce

⁸⁷ a.e. s.130

⁸⁸ a.e., s.139

⁸⁹ a.e. s.140, ülke geneli bu sektörde faaliyet gösteren ve sayımlarda kayıtlara geçmiş bütün fabrikaların tesisatları hakkında detaylı bilgi için bkz.

cevap verebilecek kadar kişi çalıştırılmaktaydı.⁹⁰ Halıcılık sektörünü biraz daha derinlemesine ele alacak olursak; Çeşitli dokuma sanayii üretimi Ülke geneli pamuk ihracatı, bütün dünya pamuk üretiminin -15.000.000 balya- ancak %1'lik kısmını teşkil etmekteydi. Yine aynı şekilde ülke geneli iplik üretiminin %19'luk kısmı İzmir limanından ithal edilmiştir.

Ülkemizde geleneksel olarak halıcılık, köylülerin tarımsal gelirlerinin yanında ek gelir elde etmek için uğraştıkları ev sanayisiydi. Özellikle Batı Anadolu'ya has bir sanayi kolu olan halıcılıkta, yurt dışından hususi müşteriler bulunuyordu çünkü Avrupa ve İngiltere sanayi alanında ne kadar gelişmiş olurlarsa olsunlar el tezgahlarındaki halı üretimini yapamıyorlardı. Bundaki esri ise; en küçük alana ne kadar çok düğüm atılabildiği ve bunu en çok bu yöredeki çiftçiler ve ince parmaklı olmak avantaj sağladığından dolayı bunu en iyi kadın ve çocuklar yapıyordu.⁹¹ 1860 yıllarında bu sektör yurt dışındaki siparişlere göre, malzemeleri köylülere vererek belli ücret karşılığında halı dokumasını yaptıran Türk tüccarların elindeydi ondan dolayı bu dönemde aktif olan Lonca Sistemi halıcılığın denetimini yapamıyordu. Dönemin önde gelen tüccarlarından Hacı Ali Efendi 3.000'e yakın eve iş veriyor ve yılda 84.000 metre kadar halı dokutuyordu.⁹² Her sektörde olduğu gibi İngilizler sanayinin ilk burada gelişmiş olmasının farkını bu üretim alanında da yaşamışlardır. 1864 yılı itibariyle halıcılıkta isim yapmış olan Uşak ilinde üç İngiliz tüccarı gelerek şahıslarla anlaşmış ve ilk halılarını dokutarak yurt dışına ihraç etmişlerdir.⁹³ Yılların ilerleyerek takvimlerin 1880'li yılların ortalarını gösterdiğinde İngilizler Batı Anadolu'da halıcılığı tekellerine almışlardı. Merkezi olarak İzmir'i

⁹⁰ Ortalama çalışanların sayısı 1913'de 33 ve 1915 senesine gelindiğinde 24'e gerilemiş, yaklaşık olarak %27.2'lik bir azalma görülmüştür. Bu süreçte işçilere ödenen ücretler ise yapılan sayımlarda gözlemlendiği kadar, 1913 senesinde gündelik 5,4 kuruştan ve 280 gün hasabile, 1915'te 5,04 kuruştan ibarettir. Gündeliğin bu kadar düşük olma sebebi genelde ağır bir iş yapılmadığından dolayı işçiler genelde kadın ve çocuk nüfustan oluşmaktaydı. Hatta sayımlar da bunu doğrulamaktadır ki; 1913'de %70'inin ve 1915'te de %74,3'ünün kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Bu çeşit sanayi imalatı ayrı ayrı belirtilemeyeceğinden genel üretim; şerit, kaytan, saçak ve püskül; yün, pamuk triko; halat, ağ, kuşak, halı imalatı gibi üç kısma ayrılarak tablolştırılmıştır.

1913 sayılarından yola çıkarak ülke genelinde sayıma dahil edilen 9 müesseseden her birinin 527.795 kuruş değerinde imalat yaptığı ortaya çıkmıştır.

⁹¹ a.e., s:141

⁹² Önder Küçükerman, **Batı Anadolu'daki... a.g.e.**, s.86

⁹³ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...**, a.g.e., s.142

seçen tüccarlar 6 büyük ticaret evi, halı ipliklerinin eğitilmesi ve ihracat işleri gibi bütün faaliyetleri ele geçirmişlerdi. Bu dönemde ortaya çıkan ticaret evleri iplik eğirme, iplik boyama ve aracı örgütlerini ortaya çıkarmışlardır. Tüccarlara çalışan komisyoncular tarafından yünler toplanır ve eğitilmesi için gelişmiş atölyelere veya evlerinde üretim yapan şahıslara verilir ve yünler bu şekilde iplik haline getirilirdi. Normalde ham ipek veya yün (halı ne ile dokunacaksa) temin edilir ve genelde üreticisi eğirme işlemini de yapardı. iplik üretimi sağlandıktan sonra köylülerden ve fabrikalardan iplikler toplanır ve boyanması için bu işi yapan köylülere ve İzmir’de özellikle Rumlar tarafından çalıştırılan 15 adet iplik boyama fabrikasından birine gönderiliyordu. Boya maddesi olarak ise daha çok İngilizlerin Almanya ve Belçika’dan getirttikleri “anilin boyaları” kullanılıyordu. 1888 yılında Aydın Vilayetinde anilin boyalarının kullanımı yasaklanmıştır, böylece köyler de el üretimi yapan şahıslar da yerli, bitkisel üretim boyaları kullanmaya başlamışlardır. Boyama fabrikalarının bu sisteme dönmesi ise biraz sürmüş, bu arada da halı üretimi sekteye uğramıştır. Çıkarlarına ters düşen İngiliz tüccarlar bu duruma itiraz etmişler ve sanayi alanındaki üretimde sözleri de geçtiğinden dolayı bu durum kısa süre içerisinde kaldırılmıştır.⁹⁴ Yabancı milletten de olsa ticari faaliyetleri çoğu onların tekelinde olduğundan dolayı, çıkarlarına ters düşen durumları ticari güçleri sayesinde kendi çıkarlarına çevirebilmişlerdir.

1913 sanayi sayımlarına göre sigara kağıdı imalatı;

- Kağıthane Atnaşola Biraderler, Sigara Kağıdı Fabrikası, İzmir

İmalatın yapıldığı tek bir fabrika bulunmaktadır bu dönemde. 1857 yılında kurulan fabrika sigara kağıdı üretim sanayisinin ilk fabrikalarından biri olma özelliğine sahip olmakla birlikte, sanayi devrinin etkisi henüz hissedilmediğinden dolayı ilkel yöntemlerle üretim yapan basit yapılı bir atölye şeklinde faaliyetlerine devam etmektedir. Sigara kağıdı imalatı çok külfetli bir sektör olmadığından dolayı büyük bir teçhizata ihtiyaç duyulmamaktadır. Çoğu fabrikada sadece sigara kağıdı üretimi yapıldığından dolayı sadece tabakaları kesen bir bıçak makinası

⁹⁴ a.e. s.151

kullanılmaktaydı. Lakin İzmir fabrikası sektöre daha farklı mamullerle cevap verebildiğinden dolayı makina teçhizat yapılanması ülke geneli faaliyet gösteren diğer fabrikalara nazaran daha farklıdır. Bu dönemde ülke genelinde kurulan 11 müessese özel kişilere ait olmakla birlikte sadece münhasıran üretim yapmaktadır, yani sadece sigara kağıdı üretimiyle uğraşmaktadırlar. Lakin İzmir'deki fabrikanın özelliği burada ortaya çıkmaktadır, sadece sigara kağıdı üretimiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda okul ve ticaret defterleri, kese kağıdı, karton işleri ve fırça imalatıyla da uğraşmaktadır. Her bir üretimin ana maddesi ağaç olduğundan ve Ege bölgesi bitki örtüsü bakımından bu konuda çok da şanslı olmadığından dolayı, genelde ana madde olan ağaç ağırlıklı olarak yurt dışından, belli bir miktar da olsa yurt içinden ithalatla temini sağlanmaktadır.⁹⁵

Bu dönemlerde yaşanan mütareke süreci diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörü de etkisi altına almıştır. Özellikle üretimde hammadde olarak dışa bağımlı olduğundan dolayı savaş dönemi yaşanan kriz hammadde ithalatının önünü kesmiştir ancak bu süreç üretimde aksaklıklara yol açsa da İzmir fabrikasındaki üretimi durduracak seviyeye gelmemiştir.

Ancak mütareke döneminin etkisiyle bu dönemde kağıt fabrikası işçileri tarafından bir isyan çıkarılmıştır. Bu isyanın önünün alınabilmesi için ise 1913 senesinde 200 işçi çalıştıran fabrika çalışan sayısını 1/8'ine indirmek durumunda kalmıştır.⁹⁶ Bu olay aslında ülke genelinde diğer sigara kağıdı üretimi yapan fabrikalarda da yankı bulmuş ve bu dönemde üretim ülke içi piyasaya anca yetecek seviyeye kadar gerilemiştir.

Üretim atölyeleri özellikle İzmir'de çok fazla olmadığından dolayı bu sektörde çalışan işçi sayısından rakamsal verilerde geçerli sonuçlar elde edilememiştir çünkü yaygın bir üretim olmadığından dolayı bu sektörde kalifiye işçi pek fazla aranmamaktaydı bundan dolayı genelde günlük çalışan işçilerin istihdamına izin veriliyordu.

⁹⁵ a.e. s. 153 ; Önder Küçükerman, **Batı Anadolu'daki...**, a.g.e, s.86-87

⁹⁶ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...** a.g.e. s.152

1913 sanayi sayımlarında da görmekteyiz ki bu piyasada tek el olarak bulunan İzmir fabrikası, bu dönemde sadece 200 adet işçi istihdam etmekteydi ve bunların ağırlıklı oranı da kalifiyesiz elemanlardan oluşmaktaydı. Bir usta ve bu sektörle alakalı bir müteahhide belli miktar kota verilip ondan istediği kadar adam temin ederek işi nihayete erdirmesi beklenmekteydi. Bundan dolayı net bir çalışan kadrosu oturtulamamıştır.

İşçi ücretleri, çalışan istihdam oranı tam net olarak bilinmemesinden dolayı sanayi sayımlarında da net sonuçlar ortaya koyulamamıştır.⁹⁷

Üretim kapasitesi olarak bakıldığında; ithalat ve ihracat birbirini dengelemese de birbirine yakın seyir izlemektedir. Direk İzmir’de üretilip yurt dışına gönderilen yada yurt dışından yapılan ithalatın rakamsal sonuçlarına kayıtlarla ulaşılamasa da ülke geneli toplam veriler rakamsal verilerle mevcuttur.⁹⁸

1913 sanayi sayımlarında matbaacılık ve sair kağıt mamulâtı;

- Amalatya Matbaası, İzmir
- Ahenk Matbaası, İzmir
- Reform Matbaası, İzmir
- Ruso Dimitri Mahdumları, İzmir

⁹⁷ Bu süreçte İzmir fabrikası değilse İstanbul’da üretim yapan bir fabrikada çalışanların hakkında tutulan defter kayıtlarına göre; 1913 senesinde 1.338. 152 ve 1915’te 881.856 kuruş ödendiği görülmüştür. Bu durumda bir işçi, yılda 1913’de 2.931 ve 1915’de 3.431 kuruş almıştır ki, 300 gün hesabı ile gündelikleri 9,8 ve 11,4 kuruş oluyor. Yine erkek işçilerin günlüğü 10-15 kuruş ve kadın ve çocukların ki 2-6 kuruş arasında değişmektedir.

⁹⁸ Ülke genelindeki 9 fabrika ile 3 tali müessesenin 1913 yılı imalatı toplamı 2.490.008 ve 1915’te 1.849.584 kutudur ve değerleri 17.596.373 ve 29.587.290 kuruştur. Yani ortalama 100 yapraklı 90 defterin kutu olarak ortalama fiyatı 1913’de 7 ve 1915’de 16 kuruştur. 1913 yılında 12 müessesenin işledikleri sigara kağıdı balyalarının ağırlığı 996.003 kg. dır. 1913 yılında genel ithalat 12.619.442 kuruş değerinde 1.682.311 kg’dır. Bunun %59.8’i 906.924 kg İstanbul limanlarında, %10.8’i (182.192) İzmir limanına ve %15.9’u Bağdat’a gelmiştir.

Genel ithalatın %66.6’sı Avusturya-Macaristan ‘dan, %14.4’ü İtalya’dan ve %12.9’u Fransa’dan gelmiştir. Ancak raporların belirttiğine göre ise ithalatın daha fazla olduğunu öğrenmekteyiz. Buna karşılık 1.570.238 kuruş değerinde 101.646 kg ihracatımız görülmüyor. Mamul üretim sonucu elde edilen ihtiyaç fazlası ürünler ihraç edilmekteydi. Bunların 1.309.061 kuruşluğu (%83.3) İstanbul’dan 162.811 kuruşluğu (%10.3) Karadeniz limanlarından ihraç olunmaktadır. %34.8’i Yunanistan’a %30.3’ü Mısır’a ve %11.4’ü İran’a gönderilmektedir.

- Selanik Matbaası, izmir
- Köylü Matbaası, İzmir
- La Press, Matbaası, İzmir
- Viduri Pol, İzmir

Ülke geneli 42 müessesenin %19'u İzmir'de ve geri kalan %81'i İstanbul'da bulunmaktadır. Diğer şehirlerde varsa da bunlar sanayi sayımlarına kabul edilmesi için standart olan 10 kişi çalıştırma kriterlerine sahip değildir. İzmir'de Tatekyan ve Jerardo Matbaaları en eskilerdir, biri 1844 diğeri 1848 yıllarında kurulmuştur.

Matbaacılık sektörü aslında çok eski dönemlerde başlamış bir sektördür. Bu alanda ilk faaliyet 1727 yılındaki İbrahim Müteferrika tarafından gerçekleştirildiği bilindiğine göre, dünya genelinde daha eskilerinin de olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Mütareke döneminde kağıt ithalatının sekteye uğraması üretimi azaltmış, hatta çoğu firmada üretim durma noktasına gelmiştir. 1913 sayımlarından, 1915 sayımlarına kadar geçen sürede çalışan işçi sayılarında azalma meydana gelmiş, hatta ülke genelinde 2 farklı işletme kapanmıştır.⁹⁹

Kullanılan makinaların kapasite olarak, sayımlardaki genel rakamların işletmelere taksim edilerek hesaplanmasıyla 16 beygirlik güce sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu makinaların geldikleri yani ithalatının yapıldığı yerler ise eski fabrikalarda kullanılan makinalar; İngiltere ve Fransa'dan, yeni fabrikalarda kullanılan makinalar ise genelde Almanya'dan ithal edilmiştir.

Matbaa sektörünün üretimleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1913 sayımları göstermektedir ki matbaa sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %58.9'luk kısmı gazete basımı ile uğraşmaktadır. Diğer matbaalar ise daha çok farklı mamul üretimleri yapmaktadır. Sadece tek bir üretimi yapan matbaa yoktur.

Çalışan sayısı ve üretim kapasiteleri hakkında İzmir'deki firmalardan hususi olarak bilgi alınamamış, ancak ülke geneli bazı rakamsal veriler elde edilmiştir.¹⁰⁰

1913 sanayi sayımlarında kimya sanayine bakacak olursak;

Bu sektörde üretim yapan müesseseler 4 farklı şubede incelenmektedir.

1. Yağ üretimi

⁹⁹ a.e., s.175

¹⁰⁰ a.e. s.177 Ülke geneli bilgi alınan 42 müessesenin 36'sı rakamsal verilerini paylaşmıştır. 1913 senesindeki sayımlarda 36 müessesede toplam 1.347, 1915 sayımlarına göre ise 2 müessese bu dönemde kapanmış olduğu göz önünde bulundurularak toplam işçi sayısının 898 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ise 1913 yılında her işletmeye 37, 1915 sayımlarındaysa bu rakamlar 25'e gerilemektedir. Yani bu da %32.4'lük bir azalma olduğunu gösteriyor. Yine bu dönemlerde işçilerin aldıkları ücretlere bakılırsa 1913 senesinde günlük ücret 13.6 kuruş iken, 1915 senesinde 15.9 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Bu rakamlar aslında büyük gazete idarehanelerine aittir. Diğer daha küçük firmalar için bu rakamlar %10-20 azaltılması daha doğruyu gösterecektir. Kadınların günlük ücretleri 3-5 kuruş, çocukların ise 2-4 kuruş arasından değişiyor.

2. Sabun üretimi
3. Palamut özü üretimi
4. Sair kimya üretimi

4 farklı üretim şubesinden tali ve asli olarak ülke geneli toplam 13 şube kayıtlara geçmiştir.¹⁰¹ Daha fazla işletme varsa da kriterleri sağlayamadığından dolayı sayımlarda yer alamamıştır. 4 farklı alanda 13 adet işletmenin bulunması aslında bu dönemde kimya sanayiinin yeterince gelişmediğinin kanıtıdır.

Yağ fabrikası olarak 4 farklı fabrika bulunmaktadır. Bunlardan 2'si pamuktan yağ üretme diğer ikisi ise zeytin ve onun atığı olan pireneden yağ üretimi yapan işletmelerdir. Kayıtlara geçmeyen zeytinyağı işletmeleri de genellikle zeytini kırmak için hayvan gücünden faydalanılan ve kırılan zeytinlerin el gücüyle sıkılarak yağ elde edilmesi için kullanılan pres mekanizmasından ibaretti, kayıtlara geçebilmesi için belli sayıda işçi çalıştırması ve belli miktar üretim kapasitesine sahip olması gerektiğinden dolayı bu işletmeler kayıtlara geçirilmemiştir. Ege bölgesi özellikle zeytin üretimi açısından iklim ve toprak olarak gayet verimli olduğu halde zeytinyağı üretimi ve zeytinciliğin gelişmemiş olması bu sektörün henüz gelişme aşamasında olduğunun kanıtıdır.¹⁰² 4 yağ fabrikasının haricinde İzmir'de ayrıyeten bir de susam yağı fabrikası bulunmaktadır.

Bu dönemde ithalat ve ihracat arasında derin fark bulunmasına rağmen bu durum İzmir'den yapılan yağ ihracatı ile biraz daha dengeye gelmektedir. Sektör içi çalışanların rakamsal verileri şehirlere göre sınıflandırılmamış ancak ülke

¹⁰¹ a.e. s.181 1914 yılında İzmir'de İsvecoglu ve Paleologo ve Şürekası tarafından sabun sularından gliserin elde etmek üzere bir fabrika inşa olunmuş ise de, savaş dolayısıyla tesislerini tamamlayarak işleyemediğinden istatistiğe konulmamıştır.

¹⁰² Bu dönemde zeytinyağı üretim sanayii fazla gelişmiş olmasa da 1913 sanayi istatistikleri göstermektedir ki; Fransa, İtalya ve Romanya'ya olmak üzere 34.695.739 kuruş değerinde 6.975.966 kg zeytinyağı ihraç olunmuş, 14.492.027 kuruş değerinde 3.054.925 kg ithalat yapılmıştır. Ancak ithalatın yapıldığı ülkeler kayıtlar "Sair ülkeler" olarak geçmiştir, bizde böyle kabul ediyoruz.

genelindeki bu sektörde olan bazı işletmelerin kayıtlarına göre toplam veriler elde edilmiştir.¹⁰³

Şube olarak ayırarak bakacak olursak, 1913 sayımlarına göre İzmir’de yağ üretim sektörü;

Batı Anadolu kıyılarının özellikle zeytin yetiştirmeye çok elverişli olmasının, bu bölgede ne kadar ilkel olursa olsun bir yağ çıkarma sanayinin gelişmesine yol açması doğaldır. Ancak üretim şartlarının bu süreçte sınırlı olmasından kaynaklı olarak mamul üretimi kalite seviyesi olarak belli bir noktaya kadar ulaşabilmiştir. Bundan dolayı özellikle 19.yüzyılın sonuna kadar Batı Anadolu’nun Fransa’ya ve

İtalya’ya zeytin ve zeytin ezmesi ihraç ederek, yine gönderilen zeytinlerin sıkılarak elde edilen yağı ithal edildiği görülmüştür.¹⁰⁴ Bu durumun farkında olan İngiliz Hükümeti “zeytin ülkesi” olarak tanımladıkları Batı Anadolu kıyılarına yerleşerek bu işin sanayisini kendi yatırımlarıyla Osmanlı topraklarına taşımayı planlamışlardır.¹⁰⁵ Bu konuda ilk girişim Midilli adasında bir İngiliz konsolosluk bürosunun açılmasıyla İngiliz tüccarların buralarda ticaret evleri ve küçük çapta zeytin sıkım atölyeleri açtıkları görülmüştür. Bunlar arsında en başarılı olan ise İzmir’deki ticaret evlerini kapatıp yerine zeytinyağı fabrikası açan R.Hadkinson’idi. 19. yüzyılın son çeyreğinde bütün malını satan ve çiftçi olan amcasından da bir miktar borç alan Hadkinson 1.500 sterlin değerinde makine ithal ederek Ayvalık kıyılarında bir zeytinyağı sıkma fabrikası kurmuştur. 1886 yılı Temmuz ayından Hadkinson’un İngiltere’deki Woodly kentinde bulunan Whittaker şirketi ile bir ortaklık anlaşması yaptığı görülmüştür. Anlaşmaya göre ise Aydın’da kurulacak bir pamuk yağı fabrikası için Hadkinson gerekli olan arsayı temin edecek ve işletme

¹⁰³ 1915’de müesseselerin sayısı 1 artmış olsa da 4’ü faaliyette bulunmuştur. Çalışanların sayısına bakıldığında ise ülke geneli 1915 sayımlarına göre 417’den 131’e düşmüştür yani firma başına oranlandığında; 42’den 33’e düşmüştür.

¹⁰⁴ a.e. s.166

¹⁰⁵ Bu süreçte İngilizlerin bir korkusu vardı bu da Osmanlı topraklarından sanayi işletmesi kurduklarından haklarını savunabilecek bir konsolosluklarının bulunmamasıydı. Bundan dolayı İngiltere Dışişleri Bakanlığına sürekli olarak gönderdikleri dilekçelerde İzmir körfezinden başlayarak kuzeyde Edremit körfezine kadar devam eden şerit boyunca kendi haklarını savunacak bir büronun olması gerektiğini savunmuşlardır. 1842 yılında Lord Aberdeen’ sunulan bu dilekçelerin bazı örnekleri için bkz. PRO, FO 195/177, s.12

kurulduktan sonra kendi tecrübeleriyle fabrikayı işletmede yardımcı olacak, Whittaker firması ise fabrika için gerekli olan makinaları temin edecektir.¹⁰⁶ Fabrika üretime geçtikten sonra çok büyük karlar elde ettiği görülmüştür. Bunda en büyük destek ise; planların Hadkinson tarafından yapılması ve üretim sonrası elde edilen pamuk küspelerinin yakıt olarak kullanılabildiği bir buhar üretme kazanının olmasıydı. Kazanda yapılan birkaç değişiklik ile aynı yöntem zeytin, susam, ayçiçeğinden yağ elde etme fabrikalarında da kullanılabiliyordu. Yakıt olarak kullanım ihtiyacından fazla olan posa hayvan yemi ve gübre olarak kullanılabildiğinden dolayı dışarıya satılabilmekteydi bu da maliyetleri azaltıcı etki olarak geri dönmekteydi. İlerleyen yıllarda Hadkinson yağ üretimi alanında sanayi adına çok önemli başarılarla imza attı.

O zamana kadar ilkel yöntemlerle üretimi yapılan yağın daha teknolojik yöntemlerle yapılabilmesi için yeni teknikler keşfetti. Çok büyük paralar harcayarak W.L. Levendon isminde bir kimya mühendisi getirtti. Bu mühendisin görevi Hadkinson'a yağ üretmede kullanılan kimyasal eriyiklerin uygulama alanlarını öğretmektir. Böylece zeytinyağı üretimi için gerekli bütün verileri elde eden Hadkinson bunları üretime uygulamak için işe koyuldu ve ilk iş olarak İngiltere'de kimyasal madde üretimi yapan kardeşinden gerekli maddeleri temin etmek oldu. Bu şekilde üretime başlayan Hadkinson çok daha çeşitli standartlarda üretime başlamış oldu. Tamamen organik yemeklik yağdan günlük ihtiyaçlar için kullanılabilecek yağa kadar farklı üretimlere başlamış oldu. Zeytin sıkımında elde edilen posa ise fabrikada yakıt olarak kullanılabildiği gibi sabun yapımında da kullanıldığından Hadkinson bunu İzmir'de fabrikası bulunan R.Rose isimli bir İngiliz'e satıyordu. Bu şekilde maliyetlerini çok daha ucuza getirmiş olan Rose piyasa koşulları sebebiyle rakiplerini iflasa kadar sürüklemiştir. Ancak çok fazla sürmeden yurtdışından daha ucuz rakamlara mal edilen yabancı üretim sabunların ülkeye giriş yapması sonucu ise Rose'un da iflası çok gecikmedi.¹⁰⁷

¹⁰⁶ PRO, FO 195/177, s.8-14

¹⁰⁷ PRO, FO 626/26/1131, Keyser v Smyrna Antimony Co. Ltd., 1914, s.36

Bu dönemde sadece zeytinyağı üretimi yapan şahıs sadece Hadkinson değildi ancak diğer üreticiler Hadkinson'un üretim teknikleri karşısından bir süre sonra çaresiz kalmışlar ve çoğu işletmesini kapatmak durumunda kalmıştır.¹⁰⁸

1900'lü yıllara gelindiğinde Hadkinson'un Batı Anadolu'nun en büyük yağ üretici ve satıcısı durumuna geldiği görülmüyordu. Tüccarlıktan bir süre sonra sanayiciliğe adım atan ve bu alanda yeterince fazla fabrika ve atölye açan Hadkinson Batı Anadolu kentlerinde toplam 2 ayçiçeği, 4 susam, 6 pamuk tohumu ve 10 tanesi de zeytin yağı sıkma fabrikası olmak üzere toplam 22 fabrikası bulunmaktaydı.¹⁰⁹ Ancak bu fabrikalardan hiçbirisi 1913 sanayi sayımlarında yer alamamıştı çünkü hiçbirisi sanayi sayımlarının yapılacağı kent kapsamında bulunmuyordu.¹¹⁰ Bu zaman zarfında İngilizlerin yağ üretim sektörüyle ilgilenmeleri sadece Hadkinson ile sınırlı kalmamıştır. Bunun yanında İzmir'deki Samolda Pamuk yağı fabrikasını da İngilizler kurmuştur ancak 1910 yılında bir Rum firmasına satmışlardır. 515 BHP güç üreten 4 adet buhar makinasına sahip bu fabrikada 110 işçi çalışmaktaydı. Böylece bu dönemde Türkiye'deki en büyük yağ fabrikası niteliğinde olan Samolda fabrikası yılda 20.000 ton pamuk tohumu işleyerek toplam yurtiçi tüketiminin %35'ini karşılayan 2.800 ton rafine yağ üretebiliyordu.¹¹¹ Bu dönemde İzmir'de yağ fabrikası kurulan son İngiliz şirketi de merkezi Londra'da bulunan Osmanlı Yağ Şirketi (Ottoman Oil Co. Ltd.) idi.¹¹² Toplam sermayesi 30.000 sterlin olan bu şirket Karşıyaka 'da fabrika yaptırmak için bir arazi satın aldı ve fabrikanın önüne yanaşacak olan mavanlar için bir de küçük iskele yaptırdı.¹¹³

¹⁰⁸ Bu süreçte işletmesini kapatmak durumunda kalan diğer Rumlar Hadkinsonun yanında çalışmaya başlamışlardır. Hatta 1880 yılında bununla alakalı bir hadise de mevcuttur. Hadkinson'un Kemer'deki fabrikasına önceden bu sektörde fabrikası olan ancak kapatmak durumunda kalan G. Mandamathiotis'i sorumlu olarak işe almıştır. Ancak bir süre sonra Mandamathiotis bu fabrikanın kendisine ait olduğunu ileri sürerek mahkemeye vermiştir. Bu şekilde bir mahkeme karar elde etti. Hadkinson'un bütün çabaları boşa çıktı ve kısa bir süre sonra Mandamathiotis'in kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürüldüğü görüldü. (PRO, FO 195/1307, no:2, 31 Haziran 1880) 1895 yılındaysa aynı olay daha geniş kapsamlı bir şekilde gerçekleşti ve Hadkinson'un dört fabrikası birden sorumluluklarını yürüten fabrika müdürlerine devredilmek zorunda kaldı, ancak önceki olayın sonucundan dolayı bu mevzu çok uzun sürmeden tekrar fabrikalar Hadkinson'a iade edildi. (PRO, FO 195/1899, no. 45, 23 Mayıs 1895)

¹⁰⁹ *Annuaire Oriental*, vol. Xvi, **The Annuaire Oriental & Printing Company**, London, 1909, s.235

¹¹⁰ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...**, a.g.e., s.188

¹¹¹ a.e. s.192-195

¹¹² PRO, BT 31/19811 (113608), s.45

¹¹³ PRO, FO 626/25/1075, *Andreades v Company*, 1912, s.67

Ağırlıklı ortaklığını İngilizlerin yaptığı şirketin ilk genel kurul toplantısında fabrikanın en son mimari ve üretim tekniklerine göre yapılması için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmamasını istediler. Toplam 90 tondan çok demir ve 150 metre küp kereste kullanılarak yapılan fabrikaysa 160.000 sterlin değerinde makinalar yerleştirilmiştir. Yapım işleri tamamlanıp, fabrika faaliyete başladığında “Türkiye’nin en modern fabrikası” olduğu söyleniyordu.¹¹⁴ 6 ay kadar üretim yapan fabrika mütareke döneminin başlamasıyla yabancı yatırımlı bir fabrika olduğundan dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından el konulmuştur.¹¹⁵ Savaşın bitmesinden sonra tekrar üretime başlayan bu fabrika yılda 40.000 ton pamuk tohumu işleyerek 5.600 ton rafine yağ üretebilecek kapasitedeydi.¹¹⁶

Aslında muharrik güce sahip birçok işletme olsa da 10’dan fazla işçi çalıştıran sadece 4 adet işletme bulunmaktaydı.

- Ottoman Oil Company Limited, İzmir, Karşıyaka
- Atnasyadis J.A. Mahdumları Pirene Fabrikası, İzmir, Darağaç
- Samolana İbrişimci Pamuk Yağı Fabrikası, İzmir, Darağaç
- Vurea Manganyoti ve Şürekâsı Pirene Fabrikası, İzmir, İstasyon Mevkii

Bunların haricinde daha önce dipnot şeklinde bildirilen, tali müessese olarak susam yağı üreten Samolada Helva ve Tahin Fabrikası da mevcuttur. Tümü İzmir’de olan bu fabrikalar eski sistem kullanan müesseseler değildir. Kuruluş tarihleri 20.yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. İlk fabrika; 1912 senesinde, ikincisi; 1906, üçüncüsü; 1910’da, dördüncüsü ise; 1907 yılında kurulmuştur. Resmi kayıtlara göre bir tanesi anonim firma diğerleri ise özel şahıslara ait işletmelerdir. Sadece ikisi (Samolana Fab., Ottoman Oil Fab.) Teşvik-i Sanayi kanunundan faydalanmıştır.¹¹⁷

¹¹⁴ PRO, FO 626/26/1138, Ledger , ff. 396-452, s.43

¹¹⁵ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...**, a.g.e., s.193

¹¹⁶ G.B. Ravndall, **Turkey, A Commercial and Industrial Handbook**, Washington D.C., 1926, s.169

¹¹⁷ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...** a.g.e., s.184

1915 senesinde yapılan sayımlara göre ise mütareke dönemi bu sektörü de etkilemiş olacak ki sadece Vurea işletmesi faaliyetine devam edebilmiştir. Pamuk yağı fabrikaları yakıt yetersizliği sebebiyle üretimlerini bitirmiş, Atnasyadis işletmesi ise bu süreçte askeriye tarafından el konularak işletilmemiştir.¹¹⁸

Kullanılan teçhizatta muharrik güç ise toplam 542 beygir gücünde 4 buhar makinasıdır. Bunun %90'dan fazlası Pamuk Yağı Şirketi Fabrikasına aittir. Diğer firmalardan pirene fabrikaları fazla muharrik güce ihtiyaç duymamaktadır çünkü bu ayırım ağırlıklı olarak kimyasal ürünlerle sağlanmaktadır.¹¹⁹ Pamuk yağı üretimi ise büyük tesisatlara ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı ithal olarak getirilen makinalarla kurulmuşlardır. Pamuk yağı üretimi fabrikasına gerekli olan makina ve teçhizat Amerika'dan, Samolana Fabrikası ise bir İngiliz müessesesi tarafından kurulmuştur.¹²⁰

Çalışanların sayısı olarak baktığımızdaysa; 1915 yılından 1 memur ve 15 işçi ile 1 müessese faaliyet göstermiştir. 1913 yılındaysa 4 fabrika faaliyet göstermekte ve bunlardan 11 memur, 2 ustabaşı, 108 işçi olmak üzere toplam 121 kişi istihdam edilmiştir. Anonim olarak kayıtlara geçen diğer işletme ise sadece iki ay boyunca açık kalmış ve bu süreçte 60 işçi çalıştırmıştır. Diğer üç fabrika ise ortalama olarak 200 gün açık kalmış 48 işçiye 163.770 kuruş ödenmiştir. Bu da bir işçinin yıllık olarak 3.412 ve günde 17,06 kuruş aldığını göstermektedir.

Üretim kapasitesi olarak 1915 yılında sadece 1 fabrika işlemiştir bundan dolayı sadece 1913 sayımlarını dikkate almak daha doğru olacaktır. Bu sene içerisinde pamuk yağı, susam yağı, zeytinyağı, pirene olarak toplam 4.993.230 kuruş değerinde toplam 1515.900 kg'dır. Bu toplam üretimin ise 1.058.400 kuruş değerinden 249.600 kg'lık kısmı pamuk ve susam yağından oluşmaktadır. Buradan

¹¹⁸ a.e., s.185

¹¹⁹ Bu fabrika muharrik güç sadece tulumbarları işletmede ihtiyaç duyulmaktadır o da kayıtlarda yer edecek miktarda değildir. Diğer teçhizat ise 15 dikey ekstraktör, 5 tasfiye makinası ve 4 tulumbadır.

¹²⁰ Başlıca kullanılan teçhizat; 20 adet tohumdan pamuğu çıkarma makinası, 3 adet tohumu ezme makinası, 5 adet tohum kabuklarını döküp ayırmaya yarayan makina, 9 adet tohum ısıtma makinası, 4 adet yağ tasfiye makinası, 1 adet de yağın kokusunu almaya yarayan makina kullanılmaktaydı.

anlıyoruz ki üretilen zeytin ve bunların yağ olarak satışı çok daha fazladır.¹²¹ Buna karşılık çok fazla yapılan ithalat ülke ekonomisine oldukça etki ediyordu. Bundan dolayı İzmir’de açılan pamuk yağı fabrikası ithalat rakamlarını düşürücü etkide bulunmuştur.¹²²

Aslında yerel bazda üretim yapan ve bu üretimlerle de yurtiçi yurtdışı ticaret etki eden atölye yada imalathane bulunmaktadır ancak sayımlarda adının geçebilmesi için gerekli olan 10 kişi çalıştırma kriterini sağlamadığından dolayı ülke genelinde sadece 3, İzmir’de ise 1 adet işletme kayıtlara geçmeye hak kazanmıştır. Ana maddesi zeytin özünden yapılan sabun, zeytinin bol olduğu bir yörede üretim miktarı düşük olabileceği düşünülemez ancak fabrikasyon üretimler daha çok fenni yöntemlerle imalat yaptığından dolayı üretim daha çok küçük sabunhanelerde gerçekleştirilmiştir.¹²³

Ülke içerisinde nadir bölgelerde sabun imalatı yapıldığından bütün bölgelerde bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla ithalat yapılmıştır. Ancak Ege bölgesi bunların dışında tutulmuştur hammadde açısından yeterince zengin olan İzmir ve çevresi kendi sabun ihtiyacını karşılayabilen tek bölgedir. Sabun imalatının menbaası olarak bilinen Suriye bu alanda en çok ithalat yapılan ülke olarak kayıtlara geçmiştir.¹²⁴

¹²¹ Ancak bu ihracatın karşılığı olarak ise yüksek rakamlarda ithalat da yapılmıştır. Ülkemizin önemli iki limanı olan İstanbul ve İzmir limanlarından toplam 32.377.918 kuruş değerinden 7.635.392 kg pamuk yağı ithal edilmiştir. Bu ithalatın ağırlıklı kısmı İstanbul’a getirilmiştir ve genelde zeytinyağı ile karıştırılarak gıda sektöründe kullanılmış yada arabacılar ve boyacılar tarafından kullanılmıştır.

¹²² Bu fabrikada sanayi sayımlarına yansıyan verilere göre yılda 20.000 ton pamuk tohumu işlemekte ve %14’lük verimle 2.800 ton pamuk yağı üretebilme kapasitesindedir. Bu rakamlarda 1913 yılı sayımlarına göre toplam pamuk yağı ithalatımızın %35’li kısmına tekabül etmektedir. Ülke genelinde başka yerlerde üretilen pamuk miktarları da hesaba katılırsa mütareke dönemi öncesi üretilen pamuk miktarı 150.000 balya, 30.000 tondur ki, bu da 60.000 ton pamuk tohumu demektir. Bu da mevcut yağhanelerin yıllık üretilen pamuk tohumu miktarının 1/3’lük oranına karşılık verebileceğini göstermektedir. Geri kalanı işlenemediğinden dolayı pamuk tohumu olarak yurt dışına satılıp karşılığında işlenmiş olarak yağ alınıyordu bu da daha yüksek rakamlara tekabül etmekteydi. Pirene yağına gelirsek 2 fabrika 126.442 ton pirene işlenmiştir ve 3.934.840 kuruş değerinde 1.269.300 kg yağ üretmişlerdir. Bu yağ dış ticaret dış ticaret verilerinde ayrı bir dal olarak gösterilmemiştir.

¹²³ Genellikle bir iki kazanda zeytinyağı, karbonat dösud veya su kostik ile karıştırılarak haftada bir-iki kazan sabun yapılmaktadır. Her kazan için 4-5 işçi çalıştırılmaktadır. Genelde bu yöntemle çalışmaktadırlar ve İzmir’de de böyle çalışan 10’dan fazla sabunhane olduğu görülmüştür. Sadece kayıtlara geçebilmeleri için yeterli işçi istihdamını sağlayamamışlardır.

¹²⁴ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii... a.g.e.** s.170

Fabrikaların üretim kapasitesi açısından bakıldığında İzmir fabrikası aslında muharrik güç kıstasını sağlamamaktadır, ancak 10 dan fazla işçi istihdamını sağlamaktadır, bundan dolayı tali müessese olarak kayıtlara geçmiştir. Tali bir işletme olduğundan dolayı işçilerin nitelikleri ve yıllık üretim miktarları hakkında net bir bilgi kayıtlara geçmemiştir.

Üretilen sabunlarda kendi içerisinde sınıflandırılmıştır. İzmir’de ağırlıklı olarak ise çamaşır sabunu ve pireden yapılan yeşil sabun imalatı yapıyordu. Üretilen mamuller ise bölge halkı ve yerel ihtiyacı tedarik ettikten sonra belli oranda ihracatı yapılmaktaydı.¹²⁵

1913 sayımlarındaki palamut özü üretiminin ülke geneli üretimine göz atacak olursak;

Palamut özü üretimi ülkemizde 17 e 18. yüzyıllardan beri yani debbağcılığın en yüksek aşamasına ulaştığı dönemlerden beri küçük yada büyük debbağ fabrikalarında derilerin işlenmesinde gerekli olan, bir tür meşe ağacının meyvesidir. 19.yy’a gelindiğinde Romanya, Güney Amerika ve Hindistan deri mamullerinin rekabetine dayanamayan Osmanlı dericiliği gerilemeye yüz tuttu. Bu durgunluk süreci dericilikte kullanılan palamut özü fabrikalarını da etkiledi ve çoğu bu süreçte kapandı. Yerli deri mamullerine olan talebin azalması hammadde ihtiyacını da ortadan kaldırdığından bu süreçte palamut özü ihracatı oldukça arttı.¹²⁶ Örneğin 1893 yılındaki İzmir’in palamut özü ihracatı 55.000 tona yükseldi ki bu miktar toplam palamut üretiminin %95’i dolaylarındaydı.¹²⁷ Resmi kayıtlara geçebilen sadece

¹²⁵ Dış ticaret istatistiklerine gelindiğinde toplam ithalat 28.310.144 kuruş değerinde 9.526.694 kg. ihracat 21.800.569 kuruş değerinde 5.546.477 kg’dır. Sabunun ithalat değeri 100 kg’ı 298 kuruş, ihracat değeri ise 393 kuruş olduğundan, üretilen sabunların yabancı sektöre göre kıyaslandığından daha değerli olduğunu öğrenmekteyiz. İzmir’de 7 sabunhanenin 1913 sayımlarında 6.995.160 kuruş değerinde 1.772.434 kg imalatla bulunduğu mevcuttur. İzmir’de 10’dan fazla sabunhane olduğunu bildiğimizden bunların yıllık imalatını 8 milyon kuruş değerinden ve 2 milyon kg olarak kabul edersek ve 662.014 kg ithalatı ve 50.566 kg ihracatı da göz önünde bulundurursak, İzmir’de imalat tüketimin %76,5’lik kısmını karşılamaktadır.

¹²⁶ a.e., s:172

¹²⁷ Tanen içeriği en yüksek olan ve adı “Trieste” olarak bilinen en iyi kalite palamut İtalya’ya ihraç edilmekteydi. En az %22 tanen içeriği olan ve “Eleme” olarak adlandırılan daha düşük kaliteli palamutlar ise Alman, Avusturya’lı veya Fransız dericiler tarafından ithal edilmekteydi. Böylece Türkiye’den ihraç edilen palamutlar yurtdışından işlenerek tekrar Osmanlıya geri satılmaktaydı, buda maliyetli olduğundan dolayı ihtiyaç duyan esnaf tanen yerine kullanılabilecek farklı maddeleri tercih

İzmir’de 2 adet fabrika bulunmaktadır. Bunların ikisinde palamut özü ticaretinin merkezi olarak bilinen İzmir’de bulunmaktadır.

- Mak Artür Palamut Hülasesı Fabrikası, İzmir
- Vital K. ve Şürekası Palamut Hülasesı Fabrikası, İzmir

Birisi ünlü Whittall ailesine ait olan bu iki fabrikada 130 beygir gücünde makineler kullanılmakta ve 140 işçi çalıştırılmaktaydı. Her iki fabrika da palamut sezonu boyunca (250 gün) çalışabilecek kapasitedeydi yani daha çok mevsimsel bir sektör olarak adını kayıtlara yazdırmıştır. 1913 sayımlarında bu iki fabrikanın da 2.911 ton en iyi kalitede tanen* ürettiğini görüyoruz. Bu miktar yurt içi gereksinimi tamamen karşıladığı için arta kalan 1.084 ton tanen Avrupa’ya ihraç edilmekteydi.

Fabrikaların biri özel şahsa ait olmakla birlikte Teşvik-i Sanayi kanunundan faydalanılarak faaliyete geçirilmiştir, ancak devlet vatandaşların tasarrufunda bulunduğundan son zamanlarda alınan karar uyarınca muafiyeti kaldırmıştır, diğeri ise anonim bir işletmedir.

Mütareke sürecinin en çok etkilediği sektörlerden birisidir. Bundan dolayı 1915 sayımlarında iki işletmenin de kapalı olduğu kayıtlara geçmiştir. Birisi daha sonra hiç açılmazken diğeri ise 1916 yılında İzmir valisinin teşvikiyle tekrar faaliyete başlamıştır.

Teferruatlı bir üretim mekanizmasına sahip değildirler. Kullanılan makineler İngiltere ithalatıdır.¹²⁸ Çalışan kadrosu ise her iki işletmede de 7 memur, 7 ustabaşı, 126 işçi olmak üzere toplam olarak 140 kişi çalıştırılmıştır.¹²⁹

etmiştir. Ama bu maddeler ancak ucuz ayakkabı yapımında kullanılıyordu. Kaliteli ayakkabı imalatı için yabancı üretimi tanen kullanılmalıydı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen İngilizler 1891 ve 1909 tarihlerinde 2 adet tanen üretim fabrikası kurdular. Osmanlı hükümeti fabrikaların çalışması için gerekli olan makine ve araçların temini için gerekli olan izini vermiş ve bunun ithalatından gümrük vergisinden de muaf tutmuştur.

* Tanen: palamut özünden elde edilen hammadde.

¹²⁸ Her iki işletmede de İngiltere’den ithal edilen 3 buhar kazanı, 130 beygir gücünde 2 buhar makinasına, 30 ekstraksiyon fırçasına, bir çok tulumaya, 3 kurutma ve palamutu öğütmeye ve elemeye ve özü çuvalara doldurmaya mahsus makinelere sahiptir.

Dış ticaret istatistiklerine göz atacak olursak; 1913 sayımlarında İzmir limanından 2.192.383 kuruş değerinde 1.083.753 kg (üretimimizin %37,4'ü) palamut özü ihraç edilmiştir.¹³⁰ Bunun yanında ithalat verilerine göz attığımızda tanen özü ve benzeri maddelerin yer aldığını görmekteyiz bu da gösteriyor ki palamut özünün hammadde olarak kullanıldığı sektörler (debbağcılık vs.gibi) palamut özünü ikame edebilecek yabancı maddeleri talep etmişlerdir.¹³¹ Toplam ithalatın sadece %6,3'lük kısmı İzmir limanına getirilmekteydi. Buradan anlaşılıyor ki buradaki sair meslek grupları yerli malzemeyi kullanmaktadır.

1913 sanayi sayımları madeni eşya sanayi alanlarına göz atacak olursak;

Bu süreçte başlıca madeni eşya üretim atölyeleri askeri idarenin himayesi altındaydı. Çoğu fabrika özel şahıslar tarafından açılmış olsa da belli süre sonra askeriye tarafından ya direk el konulmuş yada işe yarar birkaç makinası ellerinden alınarak serbest faaliyetlerine devam etmesine izin verilmiştir. Bundan dolayı bu süreç boyunca sağlıklı ve devamlı veriler elde edilememiştir. Bundan dolayı sadece mütareke dönemi öncesi bulunan ve 10 kişiden fazla işçi istihdamında bulunan atölyeler kayıtlara geçmiştir.

- İsigonis D. İmalathanesi, İzmir
- Hristo Dolos Yani, İzmir
- Rankin ve De Mas, İzmir

¹²⁹ Fabrikaların biri 9 ay boyunca gece gündüz çalışmış diğer ise sadece 230 gün çalışmış ve toplam olarak bu süreçte 659.200 kuruş ücret ödenmiştir. Memurların aylık ücreti; 1.886 kuruş, ustabaşının aylık ücreti; 1.124 kuruş olarak hesaplanmıştır. İşçiler ise ortalama 250 gün çalıştıkları varsayılırsa toplam 3.241 kuruş kazandıkları anlaşılmaktadır.

¹³⁰ Ülke geneli toplam ihracata bakacak olursak 2.754.934 kuruş değerinde 1.661.322 kg'dır. Yani İzmir'den yapılan ihracat değerinden 577.569 kg fazladır. Ortalama fiyatının 0,9 kuruş olması bunun palamut özü olmayıp meşe ve kestane özleri olduğunu gösteriyor. Ayrıca yapılan ihracatın büyük kısmı ise İngiltere'ye yapılmaktadır. (%88)

¹³¹ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...**, a.g.e. s.173 Dış ülkelere ödenen ithalat bedeli bu dönem için 2.419.106 kuruştur. İhracat bedelinden biraz aşağıdadır bu rakamlar. İthalatın miktarı ise 1.757.792 kg'dır. Yani ihracat miktarından yüksektir. Buradan şu anlaşılmakta; aslında yapılan ithalat ihracattan daha düşük olduğundan ve miktar olarak ise daha fazla ürün yada hammadde elde edildiğinden dolayı karlı gibi görünülebilir ancak her ne olursa olsun ülkede üretimi yapılan ve mevcut sektörlerin ihtiyacına cevap verebilecek ölçüde bulunan palamut özünün tercih edilmeyip yerine ikame bir malın ithal edilmesi elde edilecek kar oranını da düşürmektedir. En büyük ithalat Fransa'dan %51.1, ikinci sırada ise Almanya'dan %35.1 oranında yapılmaktaydı.

- Rays Biraderler, İzmir
- Kalohretas K. ve Şürekası, İzmir
- Leonidopulos H. , İzmir
- Leonidopulos Y. , İzmir

İzmir’de bulunan fabrikalar ülke genelinde bu sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelere göre daha gelişmiş durumdaydı. Öyleki diğer çoğu fabrikada bulunmayan buhar makinası, içten yanmalı motorlar, un, sabun, yağ, havlu, makarna fabrikaları tesisatları ve hatta İsigonis işletmesi çeşitli büyüklükte çivi imal etmekteydi.

Mütareke dönemi diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörü de derinden sarsmış ve İsigonis, Rays, Rankin işletmeleri bu süreçte tekalifi harbiye amacıyla yani askeriye tarafından tüm teçhizatlarına el konularak kapatılmıştır. Ayakta kalan diğer fabrikalar ise tamirat ile uğraşmakla birlikte yeni tesisler de kurmuşlardır. Bunların haricinde bu dönemde faal olan ancak kayıtlara geçmeyen önemli kuruluşlarda vardı. Bunlar; Aydın ve İzmir-Kasaba Temdidi Şimendifer Kumpanyaları’dır. Bunların haricinde yine birçok küçük atölye bulunmaktadır. Ancak küçük atölyelerde genelde 3-4 kişi çalıştırdığından dolayı resmi kayıtlara geçmemişlerdir. Adı geçen işletmeler sadece belli bir mamül üretimi yapmadığından asıl meslek olarak tamirat ile uğraştıklarından dolayı mesleği öğrenip ileride devam ettirebilecek bir çalışan kadrosu oturtulamamıştır.

İşçilerin gündelik ücretleri 15 kuruş olarak kayda geçmiştir. İzmir’de buluna 7 adet fabrikanın toplam işçi sayısı 350 olarak kayda geçmiştir.¹³² Savaş dönemi bu rakamlardan fazla bilgi edinilmesine imkan vermemiştir.

Sanayi sayımlarında kayıtlara geçmeyen ancak 19. yüzyılın son çeyreği ve 20.yüzyılın ilk çeyreğinde yoğun faaliyetleri bulunan makina ve motor üretim sanayisine bakacak olursak;

¹³² Bu dönemde ülke geneli diğer fabrikaların genellikle işçi sayısı 10 ile 15 arasında değişmekteydi ancak İzmir’de bulunan işletmeler daha gelişmiş işletmeler olduğundan dolayı işçi sayıları 20 ile 150 arasından değişmekteydi, iç piyasanın isteklerine bu şekilde cevap verebiliyorlardı.

Fabrikasyon üretim sisteminin gelişmesi üretimde daha çok el tezgahlarından modern tezgahlara geçilmesi makina ve motor üretim sanayisini de yanında getirmiş oldu. Teçhizatların bakım onarım işlemleri için tecrübeli mühendislerin eşlik ettiği bu üretim sanayisinde kullanılan makinaların her seferinde yurt dışından parça ithalatının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. 20.yüzyılın başlarında bu işlerle uğraşan büyük küçük 16 atölye bulunmaktaydı. Bunlardan en büyük 6 tanesi; Rice Brothers, J. Clarke, M. Rankin, S. Watkins, G. J. Papps ve D. İssigonis adlı İngilizlere aitti. Bu kuruluşlardan da en eskisi sermayenin çoğu G. J. Papps isimli mühendise ait olan ve aynı ismi taşıyan ortaklar işletmesidir. Bu işletme ilk olması sebebiyle Avrupa’da üretilen ve Türkiye’de de makinası olan bir çok firmanın temsilciliğini hatta Türkiye’de parçalarının dağıtımını yapıyordu. 1893 yılına kadar sadece parça tamirâtı ve temini işleriyle uğraşan işletme, çok fazla gelişme olanağı bulamamıştır. Ancak Nazilli ve Aydın belediyelerinin bu kentlere içme suyu getirtme projesinin ihalesini kazanarak adından daha çok söz ettirme ve gelişme fırsatı bulmuştur. İngiltere’den ithal edilen demir su borularının Liverpool fiyatını İzmir’den daha fazla gösteren şirket, bu yolla büyük kârlar ederek çok çabuk gelişme fırsatı buldu. 1000 metre borunun İzmir’e geliş fiyatı 406 sterlin iken, boruların Liverpool’da gemiye yüklendiği andaki fiyatını 478 sterlin 15 şilin 6 peni olarak gösteren firma, bu fiyatın da üstüne 52 sterlin taşıma, 2 sterlin sigorta ücreti, eklediği gibi %3 de komisyon alıyordu. Böylece Aydın ve Nazilli belediyeleri her 100 metre boru için 143 sterlin daha fazla ücret ödemek durumunda kalıyordu. Papps şirketinin bu sahteciliği 20 sene boyunca devam etti. Bu süreçte çok iyi kazançlar elde etmişlerdi zaten ve şirketin 1912 yılında haksız kazançtan dolayı açılan bir davayla bütün foyası ortaya çıkmıştır.¹³³ Bu olayın ortaya çıkmasıyla bir çok gerçek gün yüzüne çıktı.

Özellikle Batı Anadolu’daki fabrika sahipleri ihtiyaçları olan parçaları temin etmek için mecburen Papps firmasına gidiyorlardı, fiyatlar olması gerekenden çok fazla ancak ithalatla gelen maldan da daha uygun olduğundan dolayı ve Papps firmasının piyasada tekel olmasından dolayı onları tercih ediyorlardı. Ancak açılan dava gösterdiği sadece belediye ihalesinde değil bütün satış ve onarımını yaptıkları

¹³³ PRO, FO 626/25/1073, W. A. Colley Ltd. v Papps, 1912,s.324

makinalarda da bu tarifeleri uygulamışlardı. Bundan dolayı bu olaylardan muzdarip olan fabrika sahipleri daha ucuza ve adaletli bir tedarikçi için eyleme geçtiler. İzmir’de küçük bir tamirat atölyesi olan M. Rankin’e böyle bir işletme kurması için teklifte bulundular ve kabul ederse Alsancak Garı yakınlarında bir arazi büfe kuracağı işletmede yarı sermayeyi karşılamayı kabul ettiler.¹³⁴ Rankin bu teklifi kabul etmesi üzerine hemen faaliyete geçerek 3.357 metrekarelik bir arazide fabrikanın yapımına başlandı. Yunanistan’da yaşadığı dönemlerde İngiliz uyruğuna geçen ve daha sonra İzmir’e yerleşen D. İssigonis de Rum ve Ermeni fabrika sahipleriyle anlaşmalar imzalayarak onların makinalarının bakım ve onarım işlerini yapmaktaydı. Böylece iki firma arasında bir rekabet ortamı oluştu. Her iki firma da yılın belirli dönemlerinde çalışanlarını un, çırçır, kağıt, yağ fabrikalarına göndererek bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Aydın demiryolu şirketi atölyelerinde eğitilip sonra kendi atölyelerini açan teknisyenlerin kazanılması sorununa büyük önem veren Rankin ve İssigonis bu teknisyenlere yüksek ücretler vererek iş teklifinde bulundular. Atölyelerinden bekledikleri karı elde edemeyerek çoğusu kapısına kilit vurmuş yada kaba demircilik ve nalbantlığa başlamış olan mühendisler bu teklifleri hiç düşünmeden kabul ettiler.¹³⁵ İlk başlarda gayet basit araç gereçler kullanan iki firmada tamirat ve onarım işlerinden öteye gidemiyorlardı. Ancak mühendislerin getirilmesi ile daha çok fabrikaya ve daha geniş yelpazede hizmet vermeye başladılar. Bunun için de yeni makinalar ithal ettiler. Çalıştırdıkları toplam işçi sayısı 100’den 400’e yükseldiği gibi makinaların çalıştırıcı güçleri ise 100 BPH’den 300 BPH’ye yükselmiştir. Her iki fabrikada son durumlarıyla “Batı’da kurulmuş en eski, en büyük ve en mükemmel teknik işletme”¹³⁶ olduklarını iddia ediyorlardı. Yaptıkları işler olarak, iki silindirli içten patlamalı motorlar, kondensatörlü üç imbisatlı buhar makinaları, elektrik jeneratörleri, demir veya saç depolar, zeytinyağı, un ve kereste fabrikaları için otomatik makinalar, komple makine takımları gibi salonlar bulunan Rankin ve İssigonis, ayrıca biçer-bağlar onarımı üzerine de bir atölyeye sahiplerdi. Ayrıca fabrikalarında çivi, dikenli tel ve normal imalatından başka İzmir’deki bütün basım evlerinin talebini karşılayacak kadar malzeme de

¹³⁴ PRO, FO 626/21/898, Keyser v Rankin, 1904, s.491

¹³⁵ Foreign Office Annual Series, no. 3921, (Cd. 3727), 1907, s.840

¹³⁶ Annuaire Oriental, vol. xviii, 1902, s.1340-1342

üretiliyordu. Basit işlerin yapımı ve tamirâtı için hurda demirler kullanılıyor, daha ince işçilik isteyen parçaların imali için Belçika, Almanya, ve İngiltere'den iyi kalite demir ve çelik getirtiliyordu. Belli süre sonra her iki firma da farklı alanlardaki uzmanlıklarıyla anılmaya başlandılar. Rankin firması 200 BPH kapasiteli buhar makinaları üretimleriyle, İssigonis firması ise içten patlamalı motorlar alanında isim yapmıştı.¹³⁷ Bunlarla birlikte İssigonis Alman AEG tekelinin İzmir'deki dağıtım ve temsilciliği ele geçirmiştir, çok geçmeden de Rankin firması İngiltere'nin Lincoln kentinde bulunan ve yüksek güçte buhar makinaları imalatı yapan R. Procter firmasının İzmir temsilciliğini almıştır. Bu firma İssigonis'in temsilciliğini aldığı firmaya nazaran daha geniş kapasiteli bir firmaydı, özellikle Güney Afrika'ya çok sayıda buhar makinası ithal ediyordu.¹³⁸

İki firma da sadece belli alanlarda uzmanlaşmanın yanında yine aynı tamirat işleriyle uğraşıp birlikte gelişim gösteriyorlardı. Ancak 1912 yılındaki kurulmakta olan Osmanlı Yağ Şirketi'nin kuruluşunda gerekli olan makinaların tedarik olayı iki firma arasındaki rekabeti tamamen ortaya çıkarmış oldu. İki firma da ihaleyi alabilmek için kıyasıya fiyat kırmaya ve sipariş tarihlerini daha erkene alabilmeye çalışmışlardır. Ancak Rankin'in buhar makinaları satışı ve imalatının daha iyi olduğu bilindiğinden dolayı ihaleyi Rankin'in firması kazanmıştır. 38 BPH gücünde bir makine yapılacaktı. Vakum kazanının da yapımı yeni bir kriz durumuna gelmiştir. Rankin bunun da ihalesini alabilmek için, kazanı dökme demirden yapacağını ve fabrikasını 15 gün boyunca gece gündüz çalıştırarak teslim edeceğini söyledi. İssigonis ise kazanı dövme demirden yapacağını, bir hafta içinde de teslim edebileceğini ve üretilen vakum kazanının istenilen vakum basıncına dayanıklı olacağını vadederek ihaleyi kazanmış oldu.¹³⁹

Türkiyenin o dönemki en iyi teknolojilerine sahip olan firmalarından olan bu işletmelere Birinci Dünya savaşı başladığında, İngiliz uyruklu Rice Brother'a ait olan üçüncü büyük firma dahil hepsine, yabancı sermaye ile kuruldukları ve yabancı

¹³⁷ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii... a.g.e.*, s.209

¹³⁸ R. Graham, *Britain and the Onset of Modernization in Brazil 1850-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972, s.133

¹³⁹ PRO, FO 626/26/1152, *Dracapoli v Ottoman Oil Co. Ltd.*, 1914

uyruklu şahıslara ait oldukları sebebiyle Osmanlı Hükümeti tarafından el koyulmuştur.

1913 sanayi sayımları Batı Anadolu’da İzmir’i konu alırken Rankin ve İssigonis işletmelerinden bahseder ¹⁴⁰ ancak detaylı bilgi vermemektedir. Bununla birlikte bu dönemlerde sanayileşmenin Osmanlı topraklarında ilk adımlarının atılmasında büyük katkı sağlayan İngiltere kaynaklı yapılan ithalatın rakamsal veriler olarak karşımıza çıktığı listelerden biri aşağıda verilmiştir. İzmir’deki İngiliz şirketlerinin 1891 ve 1913 yılları arasında, Sanayi Sayımı kapsamına giren şehirlerde kurulan fabrikalar için yaptıkları buhar makinası ithalatları hakkında bilgi vermektedir.

¹⁴⁰ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii... a.g.e.**, s.205-206

Tablo 1.13 1891-1913 Yılları Arasında İzmir’deki İngiliz Şirketlerine ait Buhar Makinalarının Adetleri ve Toplam Güçleri (BHP)

Sanayi kolu	Buhar Makinası Sayısı	Toplam Güç (BHP)
Un değirmenleri	5	440
Şekerlik, Tathıcılık	19	250
Diğer	3	82
Toplam	27	772

Kaynak: Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Sanayi İstatistiki**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s:40

Tabloda gösterilen un değirmenleri için yapılan 5 buhar makinasından 150’şer BPH gücünde olan ikisi Rankin’in fabrikasında üretilmiştir. Bunlar Türkiye’de un değirmenlerinde kullanılan en güçlü makinalardı. İki İngiliz şirketi buhar makinalarına ek olarak un değirmenleri için 107 çeşit daha makina imal etmişlerdir.¹⁴¹ Bunun yanında İzmir’de şeker ve helva üretimi yapan iki imalathanenin de bütün makinaları Rankin ve İssigonis tarafından sağlanmıştır. Toplam helva üretiminin %93.3’ünü gerçekleştiren bu fabrikalardaki makinalar tamamiyle otomatikti ve her şey insan eli değmeden sağlık kurallarına uyularak üretiliyordu.

Son olarak ise Rankin ve İssigonis’in yaptığı buhar makinaları Türkiye’deki toplam buhar makinalarının ürettiği gücün %4.93’ünü, Batı Anadolu’daki buhar gücünün ise %9.64’ünü temsil ediyordu. Un değirmenleri için yapılan 5 buhar makinasının bu sektörün ürettiği buhar gücü içindeki oranları sırasıyla; %7.6 ve %17.9 idi.

İlerleyen teknoloji ile kurulan fabrikalarda üretime bir nebze olsun başlanabilmişti ancak fabrikaların işleyebilmesi için gerekli olan yakıt teminatında problem yaşanmaktaydı. O dönemde yakıt olarak kullanılan maden kömürü Ereğli’den getirilmekteydi. I.Dünya Savaşı öncesi ülke geneli 900.000 ton iken

¹⁴¹ Gündüz Ökçün, **1920-1930..., a.g.e.**, s.40

üretim 1923 yılında savaş döneminin izlerinden sonra 600.000 tona gerilemiştir.¹⁴² Üretimin azalmasıyla fabrikalardaki ihtiyacın karşılanması amacıyla yurtdışından kömür ithalatına başlanmıştır. Bununla birlikte yeterli üretim yapılamayan kok kömürü ve petrol madenleri de ithal edilmeye başlanmıştır.¹⁴³

Organize sanayi sisteminin henüz gelişmediği dönem Osmanlı'sında sanayi alanında ilk yatırımlar İzmir ve İstanbul'a yapılmıştır ancak yeterli olmayan madeni kaynakların da tekrar kullanıma elverişli hale getirilebilmesi için gerekli damıtma materyalleri veya ısıtma fırınları mevcut değildi. Demir ihtiyacı sadece hurdaların toplanıp tekrar eritilerek kullanıma hazır hale getirilmesiyle karşılanabiliyordu. Madeni imalatın yapıldığı fabrikaların birçoğu yine İzmir'de bulunmaktaydı. Bu fabrikalarda ağırlıklı olarak içten yanmalı benzin motorları, buhar makinaları, çivi ve bazı makina parçaları üretilirken, pirinç ve bakır döküm işlemleri de yapılmaktaydı.¹⁴⁴

İzmir ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olduğundan dolayı, sanayi yatırımları da tarımsal ürünlerin işlenmesinde kullanılacak fabrikalar olmuştur. Özellikle sanayi tarım ürünlerinin işlendiği zeytinyağı, pamuk, un, sabun ve üzümün işlenmesinde kullanılacak fabrikalar öncelikli olarak kurulmuştur. Bunların yanında deri işleme fabrikaları, dokuma tezgahları, ağaç işleme atölyeleri de mevcuttu.¹⁴⁵ Hayvancılık çok fazla gelişmemiş olsa da deri işlemeciliği İzmir'de yapılmakta olduğundan deri ihtiyacı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden karşılanmaktaydı ancak zamanın Ahenk gazetesi yazılarına bakıldığında bu üretimin yeterli olmadığını ve yurtdışından özellikle Avrupa ve Amerika'dan sıklıkla deri ayakkabı ve çizme ithal edildiğini görmekteyiz.¹⁴⁶ Kağıt sanayisine göz atıldığında da üretimler daha çok sigara kağıdı ve karton kutulardan ibaretti bu da

¹⁴² Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet dönemi...**, a.g.e. s.107

¹⁴³ Gündüz Ökçün, **1920-1930...**, a.g.e. ,s.30

¹⁴⁴ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1990, s.68

¹⁴⁵ Kemal Arı, **Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu**, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1/3, 2003 , s.45

¹⁴⁶ **Ahenk**; 19 Şubat 1338, s.4

- Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının...** a.g.e. , s.67;

- H. Sadi Selen, **İktisadi Türkiye: Tabii, Beşeri ve Mevzii Coğrafya Tetkikleri**, Tan Matbaası, İstanbul, 1939-40, s.125

kağıt ve karton alanında fazla yatırım yapılmamasında kaynaklıydı.¹⁴⁷ Yine ağaç işlemeciliğinden olan ahşap kullanımı daha çok üretilen ticari malların paketlenmesinde ve semer üretiminde kullanılmıştır.

Hatta; o dönemde üretilen bütün kutular İzmir, Aydın ve Manisa’da üretilen üzüm ve incirlerin paketlenmesinde kullanılmaktaydı.¹⁴⁸

Savaş döneminde en çok zarar gören sektörlerden biri de kuşkusuz sanayi sektörü olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında yabancıların Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması düşüncesi ülke içerisinde yabancılara bir ambargoyu ortaya çıkarmıştır. Üretim fabrikaları da ağırlıklı olarak yabancı sermayeleriyle yabancıların kurdukları işletmeler olduğunda dolayı Devlet çoğunun işlemlerini durdurarak, el koymuştur. Bu süreçte yetişmiş yerli kalifiyeli işçi de bulunmadığından dolayı üretimde bir süre aksaklıklar olmuştur. Açık olan fabrikalarda yakıt üreten işletmelerin kapalı olması ve savaşın etkisiyle ihraç yapılamayan yakıt yetersizliği sebebiyle bir faaliyet gösterememiştir.¹⁴⁹ Savaşın son demlerine doğru hükümet baskısının azalmasıyla fabrikalar tekrar üretime dönmeye başladı. Bu süreçte yapılan sayımlara göre toplam 391 adet sanayi kuruluşu mevcuttu ve bunların 344’ü Rum işletmecilere ait idi.¹⁵⁰ Cumhuriyete yaklaşılacak yıllarda Anadolu’da ki 3300 sanayi kuruluşunun %73’ü Rumlara ait idi. Bu kuruluşlarda çalışan toplam 22.000 işçinin ise %85’i yabancı asıllılardan oluşmaktaydı.¹⁵¹ 1921’li yıllarda yapılan sayımlara göre 33058 imalat haneinde toplam 76216 işçi çalıştırılırken, her iş yerine ortalama 2.3 işçi düşüyordu. Bu oran İzmir’in imalat sektörü için 6.6 işçi şeklinde seyretmekteydi.¹⁵²

İçinde bulunulan dönem aslında tüm Anadolu’da bir deprem etkisi yaratmış, bu durum özellikle İzmir’i etkilemiştir. Çünkü üretimin %85 ‘inin yabancıların

¹⁴⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının... a.g.e.** , s.66;

- Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.43-45

¹⁴⁸ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının... a.g.e.** , s.66

¹⁴⁹ Vedat Eldem, **Cihan Harbinin... a.g.e.**, s.236

¹⁵⁰ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi... a.g.e.**, s.28

¹⁵¹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi... a.g.e.**, s.99

¹⁵² Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi... a.g.e.**, s.68

elinde olduğu bir İzmir’den savaş sonrası dönemde bütün sektörler sadece yerli üreticilerin eline kalmıştır. Üretim açısında büyük bir bocalama aşaması olsa da toparlamak mümkün olmuştur. Bu dönemde İzmir gibi Anadolu’da bir çok il baştan yapılandırılmıştır.

Tablo 1.14 1923 Yılı Batı Anadolu’daki sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı ve değeri

Sancaklar	Fabrika ve Atölye (Adet)	Buhar Gücü (Bar)	Altın -TL olarak değeri
İzmir	2.555	8.881	2.135.940
Manisa	1.295	1.232	528.996
Aydın	413	1.462	496.950
Denizli	345	557	192.400
Menteşe	395	189	113.145
Ayvalık ve civarı	305	888	387.550
Toplam	5.308	13.209	3.854.980

Kaynak : Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)**, İstanbul 1993, s:69-70

Batı Anadolu bölge ekonomisine o dönemde en çok katkı sağlayan sektörlerden birisi de şüphesiz dokumacılık ve halıcılık sektörüdür. I.Dünya Savaşının etkilediği sektörlerden birisi olarak savaş öncesi dönemde 19100 işçi çalışmaktaydı ve 9100 tezgahta 1834 bin arşın halı dokunmaktayken, savaş döneminde imalat 4590 tezgahta 1168 bin arşın seviyesine düşmüştür. Cumhuriyet’in ilanına kadar yani Rum ve Ermenilerin yurdu terk etmesine kadar 913 bin arşına düşmüş ancak Türk üreticiler tamamen sektörü ele aldıktan sonra üretim 1646 bin

arşın seviyelerine kadar çıkmıştır.¹⁵³

¹⁵³ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu... a.g.e.**, s.171

Sanayide üretimin yerli üreticilerin eline geçmesi bir yönden iyi sonuçlar verse de bir yönden ise ülke açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Daha önceden çok fazla tecrübenin olmadığı sektörlerde yabancıların boşluğunu dolduran Türk üreticiler Avrupa mamulleriyle rekabet edecek kadar güçlenememiştir. Türk üreticilerin zorlanma sebeplerinden birisi ise daha çok küçük el sanayine yönelik üretim yapmasıdır. Buna örnek olarak o dönemin büyük üreticilerinden Eyüp Sabri Tuncer Ticarethaneleri'nde gramafon tamirati yapılmaktaydı¹⁵⁴ o dönemde üretilen ilk sanayi malzemelerinden sigara kağıtlarının, yün dokuma fanilaların, tütün kolonyalarının veya limon kolonyalarının Avrupa imalatından daha ucuza satıldığının ilanları dönem gazetelerinin ilan bölümünü süslemekteydi.¹⁵⁵ Sanayi faaliyetleri genel olarak İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Görülüyor ki tüketicilerin, işçilerin, taşıma imkanlarının gelişmiş ve fazla olması sanayiye büyük şehirlere çekmiştir. En yoğun şehirler arasında ilk sırada İstanbul bulunurken İzmir ikinci sırayı almaktadır. Dokuma sanayisindeki üretimin ülke genelinde %74 ü İzmir ve İstanbul'da üretilmekteydi, sadece İzmir'de 59 adet ipek üretim ve dokuma şirketi bulunmaktaydı.¹⁵⁶ Ayrıca kimya sanayisindeki toplam üretimin %54,5'i İzmir'de üretilmekteydi.

19. yüzyıl boyunca ekonomiye ilişkin geleneksel yaklaşım sürdürülmüş, tarım ekonomisi olan sistem ile ihtiyaçlara cevap verilmeye başlanmıştır. Elde edilen gelirler ve mali öncelikler ekonomik politikalara yön vermeye başlamıştır. Diğer yandan yeni başlayan sanayi faaliyetleriyle üretimde artış sağlanmış, bu da ihracat ağırlıklı dış ticaretin artmasına yol açmıştır. 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde, uluslararası iş bölümünde Osmanlı tarımsal bir ülke olduğundan, payına tarım düştüğü ve devletin elindeki sınırlı kaynakları da tarımsal alana kanalizetmesi gerektiği, yerli ve yabancı sermayenin de iç ve dış ticareti genişlemesini sağlayıcı demiryolu, yol ve liman gibi altyapı yatırımlarına yönelmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bunların yanında ülkede sanayi ile uğraşan kesim de olduğundan dolayı, koruyucu gümrük kurallarını uygulandığı sanayi politikaları da geçerliliğini

¹⁵⁴ Ahenk, 23 Teşrinisani 1336, s.2

¹⁵⁵ Ahenk, 7 Şubat 1338, s.8

¹⁵⁶ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarından Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994, s.44

korumuştur. Özellikle 1908 Meşrutiyet ilanından itibaren İzmir'deki yayın organlarında seçici bir gümrük politikası uygulanması gerektiği ve bunun yanında tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde fayda olduğu bilgileri de yer almaktadır.¹⁵⁷

Milli ekonomiye geçişin de savunulduğu dönemde uluslararası görev dağılımındaki sınırlandırmanın da bu şekilde dağılabileceğini ve Amerika'nın yanı sıra Avrupa ülkelerinin de bu şekilde geliştiğini öne sürerek, Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki baskısının bu şekilde azalabileceğini savunmuşlardır. Ancak korumacı politikaların uygulanabilmesi için ve ve sınırlı ekonomi politikalarının terk edilebilmesi için bir süre beklenilmesi gerekiyordu çünkü I. Dünya harbinden sonra hiçbir şey planlandığı gibi olmayacaktı ve öyle de oldu. Savaşın başlamasıyla dış ticaret kesilmiş, imparatorluğun toplam üretiminin %20 sini oluşturan mamul ve gıda malları ithalatı kesilmiş, herhangi bir gelirin de elde edilemediğinden dolayı ihracatın da önü kesilmiş oldu. Bundan dolayı özellikle 1915 sonrasında Osmanlı ekonomisi ihtiyacı olan ithal mallarını kendi karşılamak durumunda kalmıştır. Diğer yandan harp sonrası dönemde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimi Türk milliyetçiliğine yöneliyordu. Liberal iktisat politikalarının bir kenara atılarak korumacı iktisat politikalarının uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde kendi duvarları arkasında kendi yağıyla kavrulmaya çalışan bir ekonomi yaratmak, başında Milli kelimesinin bulunduğu sektörler oluşturularak, güçlenmeye başlayan Türk milliyetçiliği fikirleriyle uyum gösteriyordu.

1913 yılında yayımlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu da bu adımlardan birisi olarak tarihe geçmiştir. Bu kanun yerli sanayiye geçici olarak da olsa geniş ayrıcalıklar tanıyordu. Bütün bunlarla birlikte aslında I.Dünya Savaşı milli iktisat politikalarının uygulanabilmesi için bir nevi boş alan yaratmıştır. Özellikle Avrupa baskısına karşı yeniden inşa edilen ekonomide, seçici tarifelerin uygulanmasıyla yerli üretimi korumayı hedefleyen yeni gümrük rejimi uygulanmaya başlanmıştır. Böylece

¹⁵⁷ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1850 - 1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2003, s.184

aslında korumacı politikalara geçiş dış iktisadi ve siyasi ilişkilerin kesintiye uğraması sayesinde mümkün olmuştur. ¹⁵⁸

¹⁵⁸ şevket Pamuk, **100 Soruda... a.g.e.**, s.185

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE YILLARINDA TİCARİ HAYAT VE TİCARİ FAALİYETLER

Ülkenin önemli ve gelişmiş iki şehri olan İzmir ve İstanbul'dan müttefiklerle devamlı ihracat yapılıyordu. Üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, yapağı, koyun derisi, kuzu derisi, eski bakır, eski elbise, paçavra ihracatı bölgeye geniş gelir sağlıyordu.

İsviçre ile alışveriş yeni yeni başlamışken Amerika'ya da Urla üzerinden incir, üzüm, tütün ihracı yapılıyordu. Bunu yanında maden üretimlerinin de yeni yeni başlaması ve rezerv olarak yeterli seviyede olan zımpara da sadece Amerika'ya verilme şartıyla ihracatına başlanmıştı.¹⁵⁹

Adalardan da Rodos ve İstanköy'e özel olarak ihraç yapılıyordu. Bunların dışında eski dönem kayıtlarına bakıldığında; Bir çuval şeker için iki çuval un, bir çuval kahve karşılığı üç çuval un ihraç edilmiş. Bu bir nevi takas sistemi hem ihtiyaçların temini için hemde Rodos ve İstanköy'de yaşayan Türk asıllı vatandaşlara yardım amaçlı yapılmıştır. Bunlara benzer, üç çuval buğday karşılığında 3 teneke petrol de alınmıştır. İzmir Kantariyecilerinden Veroplu, Urla yolu ile diğer adalardan da şeker ve pirinç getirtmiştir.

Bu dönemde yapılan ihracat malları genelde İzmir'den gitmekteydi. İstanbul'dan da diğer dış ülkelere yapılan ihracatların yapıldığı yer yine İzmir'di. Çünkü İzmir bu dönemde gerek limanı ve gerek de Aydın-Kasaba tren yolu aracılığıyla tarım ve ticaret için daha önemli bir noktaydı bundan dolayı çoğu üretim de buraya yakın merkezlerde toplanıyor ve yurtdışına da buradan ihracat ediliyordu.

Meşrutiyet dönemi sürecinde ittihat ve terakki yanlıları Türkleri ticarete yöneltmek için çok çaba sarfetmişlerdir.¹⁶⁰

I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra olarak ele alırsak konuyu, savaş öncesi dönem ile sonrası dönem arasında çok bir fark yoktur. Çünkü tarım ülkesi

¹⁵⁹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları... a.g.e.**, s.66

¹⁶⁰ Bu gayretler harp döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Harpte yemiş çarşıları, Halimağa, Pirinç Hanı oradan da kerestecilere giden caddeler, Hisar camisine uzanan caddelerde daha çok Türk tüccarları yerleşmişlerdi.

olduğundan ve ticaretin çok fazla gelişmemesi alınacak darbeyi hafifletmiştir. Bu durum savaş sonrası dönemde işletme sahibi Rum ve Ermeni tüccarların İzmir’i terk etmesiyle bir kez daha anlaşılmıştır.¹⁶¹ Savaş öncesi dönemde mevcut Türk tüccarlar ise genelde üretici ve ihracatçı arasında aracılık yapmıştır. Savaş sonrası dönemde ise zaten ticaret açısından zayıf olduğundan Avrupa ve Amerika mallarına karşı rekabet çok fazla mümkün olmamıştır. Avrupalılar açısından ticaret iştah açııcıydı ancak, belli bir istikrarın olmadığı Osmanlı topraklarındaysa bu çok mümkün olmamıştır. Savaşın etkisi ve yatırımcıların da uzak durmasıyla ticaret sektörü İzmir’de iyice dar boğaza girmiş bulunuyordu. İstikrarsızlık, fiyatların sabit kalmaması sürekli değişim eğiliminde olması, nakliye problemleri, ırksal ayrımcılık sonucu işlerin aksaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktaydı.

Ülke içerisinde ticaret alanında yatırımlar özendirilse de bunlar genelde yabancılar tarafından yapılıyordu. Savaş sonrası dönemde yabancıların da ülkeden ayrılmasıyla dar boğaz kaçılmaz hale gelmiştir. Meşrutiyetin ilanı ve sonrasında “milli iktisat” anlayışıyla desteklenen Türk girişimciler savaş döneminde ellerinde biraz sermaye olan ama yapacağı işi bilmeyen şahıslar haline gelmiştir. Çok fazla bir kesimin dahil olmadığı sermaye sahiplerinden sadece bir kaç ellerindeki parayı değerlendirebilmiştir. Diğerleriye nasıl nereye yatırım yapacaklarını bilmediklerinden dolayı sermayelerini bilinçsizce eritmişlerdir.

Hasta adam durumunda olan Osmanlı’nın son dönemleri olan milli mücadele dönemi Türk insanını sömürme amacıyla hareket eden yabancı güçlerle, paranın milleti olmaz düşüncesiyle hareket eden yerli yabancı burjuvazi ilk başta Yunan işgaline karşı gelmemiştii, çünkü Türk halkının alacağı darbe onların iyisine gelecekti Tevfik Çavdar’ın ifadeleri mevcut meclisin düşünce yapısını ifade ediyordu.

“... bağımsızlık savaşının hemen ardından, emperyalist güçler, Anadolu üzerinden pazarlıklarını sürdürmüş ve

¹⁶¹ Kemal Arı, Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** 1/3, İstanbul, 2003, s.25

*bağımsızlık savaşını gerçekleştirmiş bir ülkenin Meclisi
içerisinde kendilerine ortaklar bulabilmişlerdi... ”¹⁶²*

İzmir’deki ilk çalışmaları 1880 yılında Fransızların öncülüğünde Kordon’da başlayan İzmir Ticaret Odası yabancı iktidarını Cumhuriyet dönemine kadar muhafaza etmiştir. Yabancıların ülkeden tamamen atılması dönemine kadar ticarete yabancıların sözü geçtiğinden dolayı Ticaret Odası’nda da resmi işlerin yönetiminde ağırlıklı olarak onların sözü geçmekteydi.¹⁶³ Meşrutiyet döneminden sonra amaçlanan milli iktisat ile oturmuş ticaret sistemlerinde değişiklikler olmuş ancak yüzeysel seviyede kalmıştır. Anadolu şehirleri içerisinde ticaretle uğraşan diğer şehirlerden bazıları Bursa ve Trakya bölgesinin illeriydi. Savaş dönemi öncesi İzmir Ticareti yabancı idaresindeki en güzel günlerini yaşamıştır ve bu dönemde yine ticaretle uğraşan Bursa tüccarlarının da gözde şehri haline gelmiştir.¹⁶⁴ İlerleyen yıllardaysa eski performansını yitiren İzmir ticareti zayıflayan bir eğilim göstermiştir. Savaş sonrası dönemde Yunan idaresine geçen Ticaret Odası yönetimi Trakya bölgesi ile ticareti serbest bırakmıştır. Anadolu’ya yapılan iç ticarete vergi uygulamasını başlayan Yunanlılar, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirttikleri malları vergiden muaf tutmuşlardır, bununla birlikte yapılan ithalat veya ihracatta uygulanan vergi oranlarında da kendi isteklerine bağlı değişiklikler yapmışlardır.¹⁶⁵ Fırsatçı bazı tüccarlar ise yönetime karşı yakın görünerek bu vergi uygulamalarından muaf olmanın yollarını bulmuşlardır.¹⁶⁶ İşgalin etkisinin en sert haliyle hissedilen İzmir’de ticaret de gerek yaptırımlar gerek kayıplarla nasibini alıyordu. I.Dünya Savaşı öncesi Ege bölgesinden yapılan ihracat 8 milyon lira iken 1920 yılına gelindiğinde savaşında etkisiyle 2/3 oranında azalarak 3 milyon liraya düşmüştü.¹⁶⁷

¹⁶² Tevfik Çavdar, **Osmanlıların Yarı- Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.92-94

¹⁶³ Tülay Alim Baran, **Balkan Harplerinin Bitimi ile Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988,s.174.

- Tevfik Çavdar, **Osmanlıların Yarı... a.g.e.**, s.80

¹⁶⁴ **Ahenk** , 14 Şubat 1335, s.5

¹⁶⁵ Süleyman Vasfi Adıyaman, Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları, **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.253

¹⁶⁶ **a.e.**, s.243-244

¹⁶⁷ Bülent Durgun, İşgal Yıllarında İzmir’in Ekonomik Durumu, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt.III, İstanbul, 1997 s.36

Tablo 2 1919-1923 yılları arasında İzmir'in ithalat ve ihracat verileri

Yıllar	İthalat (milyon L.)	İhracat (milyon L.)
1919/20	16,8	31,4
1920/21	19,2	33,4
1921/22	18,4	25,1
1922/23	14,7	28,1

Kaynak: Bülent Durgun, **İşgal Yıllarında İzmir'in Ekonomik Durumu**, Yayınlanmamış Makale, İstanbul, 1997 s.36

İşgal döneminden itibaren Yunanlıların himayesin giren İzmir ve Ege Bölgesi ticari faaliyetlerde ithalat ve ihracat açısından benzerlik göstermeye başlamışlardı. Bu da ticari ilişki düzeylerinin aynı olmasına sebep oluyordu. İki tarafında yönetim olarak tek elde birleşmesinden dolayı ilişkilerde ilerlemişti. İki tarafta da Yunan asıllı nüfusun bulunması bağları sağlamlaştırmaya başlamamıştı ki bu dönem İzmir'in tekrar işgali ile son bulmuş, böylece Yunanlılar iktidar oldukları Türk topraklarından tamamen uzaklaştırılmıştı. Yönetime geçen her iktidarın yapacağı gibi ilk olarak basın yayın ve gazeteciliğe el atan Yunan rejimi iki taraf arasındaki bağları güçlendirebilmek için İzmir basınının ihtiyaç duyduğu kağıdı Yunanistan'dan getirtiyordu.

Tablo 3 16 Mart 1338 tarihli Ahenk gazetesine göre I. Dünya Savaşı sonrası İzmir Limanı'ndan yabancı ülkelerle yapılan ticaretin ülke geneline göre oranları

Ülke	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	Genel İthalat İçindeki Payı (%)
İngiltere	35,6	36,8
Fransa	28,7	11,8
Avustralya – Macaristan	9,9	18,4
Rusya	3,1	7,4
İtalya	3,6	4,0
Almanya	2,2	2,3
Yunanistan	2,9	1,6
Romanya	1,5	2,9
Bulgaristan	0,9	3,1
A.B.D	2,1	0,9
Belçika	0,7	2,1
Hollanda	1,9	0,8
Diğer Ülkeler	6,9	7,9
Toplam	100	100

Kaynak: Ahenk, 16 Mart 1338, s.12; Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990 s.83

Tablodan da anlaşılacağı gibi en yüksek ticaret rakamları ilk sanayi ülkesi İngiltere ile yapılan ticaret de görülmektedir. İkinci sırayı ise Fransa almaktadır, Anadolu da üretilen birçok ürün bu ülkeler ile dış ticarete sermayeye dönüştürülüyordu yada ithal mal alınıyordu.

Bu dönemde İzmir Limanı'ndan yabancı ülkelerle yapılan ticarete bakılırsa, hangi ülkeler ile ne kadar ticaret yapıldığını dönemin Ahenk gazetesinin sayfaları arasında görebiliyoruz. I.Dünya savaşının bitiminden itibaren ortalık durulunca önde

gelen dünya ülkeleri (Fransa, Almanya, Amerika ve İngiltere) yatırımcıları dağılma aşamasında olan Anadolu'dan pay kapma için hazır bekliyorlardı.¹⁶⁸

Ekonominin ellerinde bulunması şehir sermayesini kolayca harcayabilme imkanını ellerine vermişti. Dönem kayıtları incelendiğinde, hükümet Yunanlıların idaresine geçtikten sonra ithal edilen malların genellikle ceket, buluz, şişe, bardak, porselen fincan, alüminyum kaşık, dikiş makinası gibi lüks tüketim mallarının olduğu görülmektedir.¹⁶⁹ İşgal sonrası zayıflayan ekonomi ve yerli nüfusun darbe alması sonucu gelen Rum yatırımcılar zengin durumundaydılar. Yerli nüfus ise iflasın eşiğindeydi. Rüşvet ise her sektöre yayılmaya başlamıştı. Ticari hayatın yerle yeksan olduğu ve yerli tacirlerin ne yapacakları hakkında bir umutları kalmadığı dönemde gelen Rum tüccarları örnek alan bazı yerli tüccarlar, Avrupa ve Amerika'ya mal gönderme gibi ciddi işlere giriştiler ve çoğu sermayelerini de bu işe bağladılar ancak bu konuda daha tecrübeli olan ve pazar ihtiyaçlarını bilme konusunda daha tecrübeli olan yabancı tüccarlar karşısında çok dirayet sağlayamamışlar ve yıkılmışlardır.

İşgalden sonraki dönemde İzmir'de yerli nüfusun mağaza ve dükkânları başta olmak üzere pek çok mal varlığı talan edilmişti. Kiralık işyeri bulmak kolaydı ancak bunları işletebilecek güçte esnaf kalmamıştı. Ahenk gazetesinin çeşitli nüshalarında kiralık dükkân ilanları görülmektedir.¹⁷⁰ 1920 yılına kadar çok gelişemeyen ticaret sektöründe o yıla kadar kurulan şirketlerin 11'i İzmir'de bulunmaktaydı. Ancak savaş yıllarında itibaren ise 2 yıl gibi kısa bir sürede elde bulunan şirketlerde mali yönden ağır darbeler görmüş ve gerileme göstermişlerdir.¹⁷¹ İlerleyen yıllardaysa ilk olarak yabancı sermayeli şirketlerin kurulumu gerçekleşmiş olsa da İttihat ve Terakkinin İzmir'i ele geçirmesi sonucu 'milli iktisat' anlayışıyla gerek tasarruflarla gerek yabancı sermaye destekli A.Ş ler kurulmaya başlanmıştır.¹⁷²

¹⁶⁸ Bülent Durgun, *İşgal Yıllarında... a.g.m* , s.37

¹⁶⁹ *Ahenk* , 3 Şubat 1336, s.5 ; *Ahenk* , 23 Teşrinisani 1336, s.12

¹⁷⁰ *Ahenk* , 19 Mayıs 1338, s.6

¹⁷¹ Gündüz Ökçün , *1920 - 1930... a.g.e.*, s.122

¹⁷² *a.e.*, s.123

Genel olarak bakıldığında mevcut anonim şirketlerin Yunan işgalinden itibaren eski performanslarını yitirdiğini söyleyebiliriz. O dönemde sigorta şirketlerinin de olduğu mevcut kaynaklardan görülmektedir. Ancak ihtilal döneminin etkisinden dolayı güvenli bir ortamın olmaması sigorta şirketlerini de faaliyetlerini kısıtlamaya zorlamıştır.¹⁷³

Ayrıntı olarak İzmir’de ilk Ticaret Odasının kuruluşuyla ilgili bilgileri de paylaşırsak;

“... İzmir’de ilk ticaret odasının kuruluşuna 1880’lerde Fransızlar ön ayak olmuşlardır. 1882 yılının Temmuz ayında Marsilya’dan İzmir’e gelen beş kişilik Fransız tüccar grubu, Vali Hacı Naşit Paşa’yı ziyaret ederek kendisinden bir Fransız Ticaret Odasının kurulmasını istemişti. Vali de bir saat sonra çarşıdan çağırttığı bir Müslüman, dört Rum, bir Ermeni tüccarı bu Fransız tüccarlara katarak ilk oda yönetim kurulunu oluşturmuşlardır. İzmir’deki ilk ticaret odası bu şartlarda tümüyle Fransız ve azınlıkların yönetiminde kalmıştır. Türk’lerin de daha geniş ölçüde katılacağı asıl ticaret odası ise, ancak 1 Ağustos 1904’te İzmir Ticaret Ziraat ve Sanayi Odası adıyla ortaya çıkarılabildiği... ”¹⁷⁴

2.1. Ticaretin Kalbi İzmir Limanı

2.1.1. İzmir Şehri ve Limanının Dış Ticaret Faaliyetleri

İzmir’in sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konumu, onu zamanla bir ticaret limanı şehri olmaya yöneltmiştir. Etrafı geniş karalarla çevrili birçok körfezden geniş ve ticaret için de en verimli konuma sahip şehri bu özelliği şanslı kılmaktadır. Bunun sayesinde bir çok Avrupa ülkesiyle kolay bağlantı sağlayabilmiş yurtdışıyla

¹⁷³ Kemal Arı, *Türk Kurtuluş Savaşı... a.g.m*, s.42

¹⁷⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti, Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Yayımlanmamış Makale, İzmir, 1994, s.24

yapılan ticareti de kolaylıkla Anadolu'ya aktarmayı başarmıştır. Bir çok adaya sahip Ege denizinin Türkiye sınırlarının en merkezi yerinde kurulmuş olan limanıyla, iklim şartları, toprak verimliliği, kalabalık nüfus yapısı ile Batı dünyasına açılan bir kapı, Anadolu'yu da spesifik olarak temsil edebilen şehir potansiyelindedir. Aynı zamanda Asya limanları arasında en uzun rıhtıma sahip olması gibi bir özelliğe de sahiptir.¹⁷⁵

Faaliyete başladığı dönemden itibaren çok kez zarar görmüş olsa da yüzyıl Osmanlı'sında en büyük ithalat ve ihracat yapan 2 limandan birisi olmuştur. Yabancı tacir nüfusunun fazla olduğu şehirde yurtdışı ticaret yeterince gelişmiş durumdaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 20 farklı ülkenin tacirlerine ait ticarethaneler bulunmaktaydı. Bu da İzmir'in ırk çeşitliliği yönüyle kozmopolit yapısını kanıtlamaktaydı.¹⁷⁶ Ticaret potansiyeli ağırlıklı olarak art bölgesinin tarımsal ve bazı hayvansal ürünlerine dayanıyordu. Bu dönemde İzmir Ticaret Odasının yayınladığı istatistiklere dayanarak; üzüm, incir, kuru meyve, kök boya, pamuk ve tahıl ihracatta başı çeken ürünlerden birkaçıdır. Sanayi alanında üretimi yapılarak belli bir düzeyde de olsa ticareti yapılan ürünler Aydın - Hereke tarafında üretimi yapılan halı ve kilimdir.

Ticari hayatın zengin olması gerekli kurum ve kuruluşların da ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁷⁷ 20. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan bankacılık sektörü genişleyen ticaret potansiyelinin habercisiydi. Ayrıca Avrupa'nın ileri gelen finans ve sigortacılık kuruluşları da bu dönemde hizmet vermeye başlamışlardır. Gelişmeye başlayan sanayi faaliyetlerinin de etkisiyle İstanbul örnek alınarak İzmir Ticaret Odası ve İzmir Ticaret Borsası kurulmuştur.¹⁷⁸ Punta ve Darağacı mevkiinde

¹⁷⁵ "Türkiye'nin En Mühim Şartlara Sahip İktisat Havzası: İzmir/İzmir'in Limanı ve Vazifesi", **Meslek**, 30 Kanunuevvel 1340, sayı:3, s.9 ;
- Selçuk T. Tarık, **İktisadi ve Ticari Türkiye**, Teknik Kitap ve Mecmua Yayınları, İzmir, 1953, s.231-232

¹⁷⁶ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.18

¹⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Ticaret Odası... a.g.m.**, s.25-58.

¹⁷⁸ Erkan Serçe, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s. 31.

- Erkan Serçe – Sabri Yetkin, **Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişim evi Yayınları, İzmir, 1998, s. 42.

ambalaj, deri, tekstil ve gıda gibi bölgesel ihtiyaca cevap vermeye yönelik açılmış sanayi kuruluşlarıydı.¹⁷⁹

19. yüzyılda sanayi devriminin başlamasıyla İngiltere’de sanayi anlamında çok büyük rezerv ihtiyaçları doğmuş, doğal kaynak ve hammadde olarak da zengin bir potansiyele sahip olan Anadolu’da İngiltere’ye rezerv desteği yapan ülkeler arasına girmiştir. Bunlar da ağırlıklı olarak genelde gelişmiş iki liman olan İzmir ve İstanbul Limanlarından gönderilmekteydi. Bu da İzmir’in ticaret yükünü bir hayli arttırmıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin ekonomik olarak iflasının başlangıç sebebi olan Balta Limanı Anlaşması’nın imzalanmasıyla özellikle İzmir Limanı Avrupa hatta İngiltere ağırlıklı ihracat yapmaya başlamıştır. Bu dönemde Anadolu’daki rezervlerin farkına varan İngilizler, Anadolu topraklarına hatta İzmir’e büyük rağbet göstermişlerdir. İlk sanayi makinalarını getirerek de Anadoluda sanayinin başlangıcında büyük katkılar sağlamışlardır.

İzmir Anadolu’nun en büyük ihracat ve ithalat limanı olması dolayısıyla diğer limanlara nazaran rıhtıma sahip olması ve gelişmesi daha kolay ve hızlı olmuştur. Bunda en büyük katkılardan biri, yine İngiliz sermayesi ve ithalatıyla yapılan Aydın-Kasaba demiryolunun tamamlanması olmuştur.¹⁸⁰

Aslında demiryolunun gelişimiyle paralel seyir izleyen liman işletmesi, demiryolunun ilk kısmının tamamlanmasıyla Alsancak ve Konak arasında bir kordon boyu yapılması planlanmıştır. 1862’li yıllara tekabül eden bu düşünce 3 yıl içinde birkaç değişikliğe uğrayarak rıhtım olarak yapılmasına karar verilmiş ve 1865 yılında üç İngiliz ortağa ait bir kumpanyaya verilmiştir. Yabancı sermayesiyle yapılacak olan rıhtım, bazı bölgelerin doldurulmasıyla imar edileceğinden ve çok geniş bir alanı kapsadığından dolayı yeterli sermaye bulunamıyordu, bundan dolayı rıhtımın 5 ayrı bölümde yapılması planlanmıştır. İlk iki bölümü yapıldıktan sonra burası hizmete açılacak ve buraya gelen ticaret mallarından alınan resimler ile de geri kalan kısmı tamamlanacaktı. Toplanan vergilerin de %12’lik kısmı devletin olacak,

¹⁷⁹ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii... a.g.e.**, s.84

¹⁸⁰ Georges Carles, **La Turquie Economique**, Paris, 1906, s.61

kumpanya firması da alınan vergileri belli oranda kendince yükseltme hakkına sahip olacaktı.¹⁸¹

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlı Devletinin ithalatının %20'si, ihracatının da %43'ü İzmir'den gerçekleşmiştir. Rakamsal verilere bakıldığında da İzmir Limanı, Osmanlı Devleti açısından bakıldığında dış ticaret olanaklarıyla önemli bir kapasiteye sahipti, bundan dolayı ilerleyen yıllarda da İzmir kayıtlarda hep liman kenti olarak geçmiştir.¹⁸² 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde İzmir artık Batıyla ticaretin sağlandığı en gelişmiş şehir haline geldi. İç pazara en iyi şekilde ithalatı sağlayarak Anadolu'nun gelişmesine destek verirken, ihracat olarak ise geniş bir art bölgeye sahip olmuş, başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyanın birçok bölgesine hammadde yada mamül mal gönderimi sağlayabiliyordu. Bunlar Osmanlı'da dönemsel olarak da farklılık göstermekteydi. 18. yüzyıla bakıldığında Sanayi Devrimi'nin ilk başlangıç yılları dolayısıyla Anadolu'dan yün, yada pamuk gibi daha temel ihtiyaçlar ihraç ediliyordu. Ancak 20. yüzyıla gelindiğindeyse bu arada geçen yaklaşık yüzyıllık süreç hammadde olarak ihtiyaçları değiştirmiş ve daha çok besin maddeleri (üzüm, incir, zeytin v.b) ve tahıllar, kökboya, afyon, tütün gibi maddelerin ihracatında artış olmuştur.¹⁸³

İthalat olarak bakıldığında 20. yüzyılın başlarında en çok İngiltere, Fransa, Amerika, Hollanda, Almanya, Avusturya- Macaristan, İtalya'dan, genelde de mamul mal getirilmekteydi. Bunlar da genellikle kahve, şeker, çay, pamuklu mensucat, pamuk ipliği ve madeni eşya v.b gibi.¹⁸⁴

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başları istatistiklerine bakıldığında İngiltere'nin bu dönemde gerek gıda, gerek sanayi maddesi olarak Türkiye'den ithalatı 1 milyon sterline ulaşmıştır. Fransa, Avusturya, Rusya, Hollanda, İtalya,

¹⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", **150. Yılında Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.127

¹⁸² Setefenos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınevi, c:II, İstanbul, 1977, s.655

¹⁸³ Marie- Carmen Smyrnelis, **İzmir 1830- 1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2008, s.45

¹⁸⁴ J.Lewis Farley, **The Recourse of Turkey**, Oxford University Press, London, 1863, s.96

Amerika İngiltere'yi izleyen ülkeler arasındadır.¹⁸⁵ Bu dönemlerde yine en çok ithalat ve ihracat İngiltere'ye yapılmaktaydı. Sebebiyse Sanayi Devrimi'nden itibaren tamamen üretim ülkesine dönüşen ülke hammadde problemi ve doğal kaynak olanakları açısından da zayıf olduğundan her alanda hammadde ihtiyacı duyuyor bundan dolayı da Osmanlı gibi birçok tedarikçi ülkelerin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Aslında iki ülke açısından da kârlı bir durum vardı, maddi olarak zengin olan İngiltere Osmanlı'ya sıcak para girişini sağlıyor, Osmanlı ise ihtiyaç duyduğu malzemeleri tedarik ediyordu. Ayrıca İngiltere potansiyel olarak transit dağıtım ülkesi olarak da kabul edilmekteydi. Yani aslında buraya ithal edilen malzemelerin bir kısmı da İngiltere aracılığıyla diğer Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu.¹⁸⁶

20. yüzyıla gelindiğinde İzmir limanından artık mamul mal ithal edilmiyor, gelişen sanayiye dayalı olarak ve yenilenen teknolojiyle bir çok ihtiyaç yerli olarak üretilmeye başlanmıştır. 1900'lü yıllardan itibaren tüketim sektörü geride bırakılmış artık üretim sektörüne yatırım yapılmaya başlanmıştır. Üretimin yapılacağı makinalar için yakıt ve özellikle tarımsal üretimin yapılabilmesi için daha pratik makinalar gerekiyordu. Hatta ilerleyen yıllarda bu makinalar ülke içerisinde yapılmaya başlandığından dolayı, sadece makina parçaları ithal edilip ülke içerisinde parçalar monte edilmeye başlanmıştır.¹⁸⁷ Bu dönem Osmanlı'nın ekonomi ve üretim olarak zirveye ulaştığı dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemlerden itibaren özellikle sanayi alanındaki üretimlerde çok fazla istikrar sağlayamamıştır. Üretime önem verildiği 20. yüzyıl Osmanlı'sında Batılı büyük firmalardan bazıları ülke içinde karmaşık faaliyetler planlamaya başlamışlardır. Bunlar ihraç edilen malların vergilendirilmesi yada karaborsa oluşturmak gibi. Whittall'ların palamut ticareti, Mac Andrew'lerin meyan kökü ticareti bu konuya örnektir. Yapılan ticari ürünler tek elde toplanıp bunun üzerine vergi koyarak iç piyasaya böyle sunuyorlardı.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir B.B.K.K Yayınları, İzmir, 2000, s.285

¹⁸⁶ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye... a.g.e.** s.28 ;

- Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre...**, a.g.m., s.318

¹⁸⁷ **National Archives, Washington DC**, RG 84, c.XIX, Amerikan Başkonsolosu G.B. Ravndal, İstanbul 11 Mayıs 1912, Amerikan Elçisi W.W. Rockhill'e, İstanbul, 13 Şubat 1912

¹⁸⁸ Elena Frangakis-Syrett, **British Economic Activities in İzmir in the Second Half of the Nineteenth and in the Early Twentieth Centuries**, New Perspectives on Turkey, c.V-VI, 1991, s.191-227 ; Whittall'ların serüveninden daha önce bahsedilmiştir. Tekelini oluşturdıkları

20. yüzyıl Osmanlı'nın tam rahata ulaştık ticari ve ekonomik olarak refaha ulaştığı dönem olacağı düşünülürken dünyanın hammadde ambarı olarak görülen ülke, dış ülkelere fayda sağlasa da büyük bir krizin eşiğine doğru sürükleniyordu. 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Anlaşması'nda aslında İzmir ticaretinde önemli bir gelişmeye imza atsa da refaha ulaşma planlarını baltalayan en büyük etkenlerden biridir.¹⁸⁹

19. yüzyılın son çeyreğinde İzmir Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ihracat limanıydı. İthalat olarak ise kendi olanaklarının da daha geniş olmasından mütevellit ülke genelinde ikinci sıradaydı, ilk sırada İstanbul bulunmaktaydı.¹⁹⁰ Batı Anadolu'nun ekonomik kalkınmışlığına bakıldığında ne denli ticari faaliyetlerden kaynaklı gelişme gösterdiğini görebilmekteyiz. 1913-1915 sanayi sayımların göz attığımızda İzmir ve İstanbul'daki toplam 282 işletmeden 155'si İstanbul'dayken, 62'si İzmir'de bulunmaktaydı.¹⁹¹ Bu yatırımların da Batı Anadolu'da olanlarının çoğu yabancı yatırımı olarak kurulmuş işletmelerdi. En büyük sahipleri de Rum ve Levantenlerden oluşmaktaydı.

20. yüzyıl itibariyle dünya ekonomisinin bunalımdan çıkmasıyla Osmanlı dış ticaretinde de bir rahatlama döneminin başladığına şahit olmaktadır. Özellikle 1898-1907 yılları arası yani I.Dünya savaşına kadar geçen dönemde yine hızlı bir büyüme dönemine başlanmıştır. 1908 senesinden itibaren ise garip bir şekilde toprak ve nüfustaki azalmaya karşılık dış ticaret verilerinde artış meydana gelmiş ve 1913 senesine kadar bu artış devam etmiştir. Bunun sebebi olarak ise dünya geneli yaşanan büyük bunalım ve ekonomik darboğazdan sonra tekrar yapılanma içerisine giren Batı Avrupa'nın Osmanlı hammaddelerine olan ihtiyacı artmıştır. Bundan mütevellit bu dönemde Osmanlı ihracatı tekrar canlanmış, maddi gelir elde eden Osmanlı ithalat üzerine eğilmiş ve ticari hadlerden dolayı olarak bir gelişme ortaya

malzemelerin üzerine yüksek bedelde ihracat masrafı ve vergi ekleyerek tüketicilere bu şekilde yüksek bedellerle sunuyorlardı. Ancak daha sonra idari rejimler tarafından bu mevzu farkedilmiş ve ticaretle uğraşan Whittall hapse atılmıştır.

¹⁸⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden ...*, a.g.e., s.290

¹⁹⁰ Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1980*, Chicago University of Chicago Press., Chicago, 1980, s.82

¹⁹¹ Gündüz Ökçün, *1920 - 1930...*, a.g.e., s.152

çıkıştır. Aslında bu dönemde sadece Osmanlı ve Batı Avrupa’da değil, diğer dünya ülkelerinin de ekonomik ve ticari hadlerinde bir genişleme görülmüştür.

Osmanlı’daki diğer bir genişleme sebebi ise yabancı yatırımlarının bu süreçte artmış olmasıdır. Bu dönemde Alman ürünlerinin Osmanlı piyasasına girmesi ve İngiliz ürünleriyle rekabet edebilecek seviyede olmaları yabancı yatırımlarının bu süreçte etkili olduğunun en etkili kanıtıdır. Bu süreç aslında yabancı yatırımcılar arasındaki rekabetten dolayı Osmanlı’nın kazanç elde ettiğini gösteriyordu ancak en nihayetinde yine yarı sömürge bir ülke pozisyonundaydı. Bu süreçte Alman gücüne karşı İngiliz malları çok fazla dirayet gösterememiş hatta İngilizlerin bu süreçte Osmanlı ile olan ticari ilişkilerinde düşüş yaşanmıştır. Fransızlar da bu süreçte İngilizlere destek çıkmak istediye de bu çok fazla mümkün olamamış çünkü genelde geçim olarak tarıma dayalı bir nüfusa sahip olan Osmanlı içerisinde Alman malları en küçük mercilere kadar ulaşmış kalite ve ucuzluk olarak da kendini çok iyi kanıtlayabilmiştir.¹⁹²

Aynı zamanda Alman Bankası olan Deutsche Bank bu dönemde Anadolu’daki Alman sanayisi için yeni pazar ve hammaddelerin temininin önemli sermaye kaynağı olmuştur. 20. yüzyılın başında Türkiye iç piyasasında sanayinin gelişmesi için Almanya’dan yapılan ithalatta büyük sermaye desteği sağlamıştır.¹⁹³ Almanların Türk piyasasına dahil olmasından 1913 senesine gelinceye kadar yapılan toplam ithalat 10 kat artarak 5 milyon sterline ulaşmış, yine Türkiye’den yapılan ihracat ise 15 kat artarak 3 milyon sterline ulaşmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı’nın dış ticaret ağına bakacak olursak 1880’li yıllardan 1913 yılına gelinceye kadar sürekli gerilediği görülen İngiliz piyasası ise hala Osmanlı piyasasının ithalat ve ihracat alanındaki en büyük pazar ağını oluştuyordu.

¹⁹² R.J.S. Hoffman, **Great Britain and the German Trade Rivalry**, University of Pennsylvania Press., New York, 1875-1914, s.93-94

¹⁹³ E.G. Mears, **Modern Turkey: A Politico- Economic Interpretation**, The Macmillan Company Press, New York, 1908-1923 s.343

Bu durumların 1908-1913 yani II. Meşrutiyet'in başından I. Dünya savaşına girinceye kadarki süreçte de çok fazla değişiklik göstermediğini dönemin resmi kaynaklarından Ticaret-i Hariciye İstatistikleri yardımıyla görebiliyoruz.¹⁹⁴

¹⁹⁴ bkz, 1324, **Ticaret ve Nafia Nezareti**, İzmir, 670 1324 R (1908 M) 1 k.1, s. 89 ;
1325, **Ticaret-i Nafia Nezareti**, İzmir, (1909), I E 392 1325 1.k.1, s.132;
1326, **Ticaret-i Nafia Nezareti**, İzmir, (1910), I E 392 1326 1 k.1, s.45;
1327, **Ticaret-i Nafia Nezareti**, İzmir, (1911), I E 392 1326 – 1327 1 k.1, s.155;
1328, **Ticaret-i Nafia Nezareti**, İzmir, (1913), I E 392 1328 1 k.1, s.186

Tablo 4 İzmir Limanından Yapılan İthalat ve İhracatın Osmanlı Devleti İthalat ve İhracatı İçerisindeki Yeri (1908 - 1913)

	OSMANLI DEVLETİ		İZMİR LİMANI			
SENE	İthalat kıymeti (kuruş)	İhracat kıymeti (kuruş)	İthalat kıymeti (kuruş)	Genel ithalat içindeki payı (%)	İhracat kıymeti (kuruş)	Genel ihracat içindeki yeri (%)
1908	3.322.439.848	1.878.208.676	490.879.165	14.7	539.610.186	28.7
1909	3.691.391.694	1.923.251.015	375.818.483	10.4	553.943.758	28.8
1910	4.265.597.589	2.107.971.300	534.913.920	12.5	561.997.717	26.6
1911	4.500.913.450	2.471.913.306	481.660.201	10.7	488.455.991	19.7
1913	4.080.968.220	2.151.267.878	565.871.991	13.8	528.137.367	24.5

Kaynak: 1324,1325,1326,1327 **Ticaret-i Nafia Nezareti** 1908, 1909, 1910, 1911, 1913 I E 392 ... 1 k.1, s.89; s.132; s.45; s.155; s.186

Tablo üzerinden değerlendirme yapacak olursak; II.Meşrutiyet itibariyle İzmir'in ithalatı o sene içerisinde yapılan toplam ithalat içerisinde %14.7 oranındadır.¹⁹⁵ Bu da diğer büyük liman olan İstanbul limanının ağırlıklı ithalatı karşıladığını gösteriyor. İhracat ise ithalata nazaran her zaman olduğu gibi yine yüksek seviyededir. Ancak toplam yıl içerisi ihracata göre düşük bir seviyededir. 20. yüzyılın başlarına göre ise daha iyi durumda olan ihracat İngiliz ve Almanların arasındaki rekabetten faydalanabilmiştir.

1909 yılına gelindiğindeyse ithalat oranında biraz daha gerileme görülmüş, toplam ithalat içerisinde 10.4'lük bir oran sahip olan İzmir limanı ülke geneline asıl ithal malların dağıtımının yapıldığı İstanbul limanına nazaran daha geri bir seviyededir. İhracat olarak ise önceki yıla nazaran biraz daha artışın olduğu kayıtlarda mevcuttur.¹⁹⁶

¹⁹⁵ 1324, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.621 1326 R (1910 M) 1 k.1

¹⁹⁶ 1325, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Dersaadet (İstanbul) : Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 621 1327 R (1911 M) 1 k.1

1910 yılında ise ithalatın tekrar dalgalı bir seyir izlediğini görüyoruz. Önceki yıla nazaran artış görülen İzmir limanında yabancı sermayeye dayalı ithalat artışlarının bu dönemlerde daha çok arttığı görülmektedir.¹⁹⁷ Yani sanayinin geliştirilmesi ve yabancı firmaların kendileri için makina veya mamul mal üretimini sağlayabilecekleri sahalarda yaptıkları yatırımı ithalattaki artış olarak kabul edebiliriz. İhracat oranlarındaysa, bu süreçte bir düşüş görülmektedir. Aslında bu düşüş ileriki yıllarda da devam edecek olan ülke içindeki hammadde veya mamul olarak ihraç edilen malların satılmayarak ülke içerisinde değerlendirilmesinden kaynaklı bir düşüştür. Osmanlı açısından bakılacak olunursa aslında o ithalatta bahsedilen artışın meyveleriydi bu ihracattaki azalış, yani yabancı yatırımlarıyla kurulan yerli sanayinin ülke içi hammaddeleri işlemeye başlamasının faydası görülmeye başlanmıştır.

1911 senesi ise dünya geneli yaşanan mütareke döneminin sancılarından dolayı olsa gerek, ithalat oranında tekrar azalma görülmüştür. Yabancıların toplumdan ve ülkeden dışlandığı süreçte Batı Avrupa'daki darboğaz döneminde ithalat rakamlarının düşüşünde etkili olmuştur. İhracatta da önceki yıla nazaran düşüşün sebebi olarak ise Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan mallarına karşı uygulanan boykotun etkisinin olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu dönemde İstanbul limanında ise İzmir limanının aksine %2.5'lik bir artış olduğu görülmektedir. Yani İzmir'in ihracat oranındaki düşüşte daha çok yatırımcı yabancı ülkelerin etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁸

1913 senesinde ise ülke geneli toplam ithalatta azalma meydana gelirken İzmir'in payı toplam içerisinde %2 oranında artmıştır. rakamsal verilere bakılacak olursa da yerli veya yabancı sermayenin ithalat oranlarının artışında etkili olduğu anlaşılmaktadır. İhracat ise genelde yine gerilemişken İzmir için bu durum söz

¹⁹⁷ 1326, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021 1328 R (1912 M) 1 k.1, s.146

¹⁹⁸ 1327, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021 1329 R (1913 M) 1 k., s.87

konusu değildir. Yani İzmir'in ihracat oranları önceki yıla nazaran %4.9'luk bir artışla toplam ihracatın %24.6'lık bir kısmını karşılayabilmiştir.¹⁹⁹

İlerleyen yıllarda Balkan savaşları döneminde hızla gelişen dış ticaret her çeşit ticari malzeme ve emtianın stoklanmasına fırsat tanımıştır. Bu stokların desteğiyle de çok fazla sıkıntı çekilmemiş ancak savaşın başlamasından itibaren ikinci yılda bu denge tamamen değişmiş ileride bahsedileceği üzere özellikle ithalat kaleminde ağır düşüşler yaşanmıştır. Özellikle 1915 yılının ikinci yarısından itibaren gerek stokların tükenmesi gerek savaş dolayısıyla yolların kapanması hem tüketim malzemeleri hem de savaş aletleri tedariği konusunda büyük sıkıntılara sebep olmuştur.

Bu yıllarda az miktarda da olsa ithalat Bulgaristan, Romanya ve savaşa geç katılan Yunanistan ve İtalya'dan yapılabilmiş, diğer ülkelerden çok fazla destek bulunamamıştır. Bu sıkı durum yıl sonuna kadar devam etmiş ve Sırbistan'ın işgalinden itibaren savaş ortamının biraz da olsa durulmasıyla bazı ihtiyaç malzemeleri, harp malzemesi ve mühimmat Almanya'dan ithal edilebilmiştir.²⁰⁰

Savaşın başlamasıyla ekonomi dış desteklere kapanmış bundan dolayı da temel ihtiyaç malzemelerinin ithal edilememesi iç piyasadaki mevcut malların fiyatlarını isteklerine göre arttıran karaborsacılar türemiştir. Zor durumda olan ülke ekonomisini daha zor duruma sokan bu karaborsacıların var oluşu savaş döneminde kaçınılmaz bir hal almıştır.²⁰¹

Başka bir açıdan bakılacak olursa da savaş döneminin dış ticaret ve ülke ekonomisi açısından faydaları da olmuştur. Dönemin mevcut gazete manşetlerinde de görülmektedir ki; savaş dönemi ana tüketim malzemelerindeki üretim azalışı mili endüstri ve milli iktisadi faaliyetleri gün yüzüne çıkarmıştı. Bunu şöyle daha da

¹⁹⁹ 1329, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Dersaadet(İstanbul): Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1331 R (1915 M) 1k.1, s.145

²⁰⁰ Mustafa Balçık, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.78

²⁰¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat... a.g.e.**, s.57

açıklığa kavuşturabiliriz; savaş öncesi son yıllarda üretim ve ticari faaliyetler ülke içerisinde de daha çok yabancıların elindeydi. Ancak savaş döneminin başlamasıyla ana tüketim ihtiyaçlarının da karşılanamaz hale geldiğinde yerli diğer meslek gruplarının da kendi mesleklerini bırakıp ticaretle uğraşmaya başladıkları gözlemlenmiştir. Kısacası bu savaş süreci milli iktisat ve milli ticaret anlayışını desteklemiştir.²⁰²

Savaşın başlamasıyla normalin çok dışında bir seyir izleyen dış ticaret istatistiklerinin etkisiyle ticari usullerde de çok farklı değişiklikler yapılmıştır. Harp yıllarında ilk zamanlarda belli ülkelerden ithalat yapılabilirken Almanya ve Avusturya ile olan ticaret yolları da açılınca dış ticaret anlamında gelen siparişler Berlin'deki Deutsch Bank tarafından yürütülmüştür. Yapılan alışverişlerin ücreti İzmir'de bulunan Deutsch Bank şubelerinden teslim alınmıştır.

1918 yılına geldiğinde uzun bir harp döneminden sonra nihayet anlaşma imzalanmış ancak ülkenin iktisadi yönü de bu süreçte çok büyük yaralar almıştır. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, mevcut genel ihtiyaç üretimleri ise harp öncesi dönemin daha da altına düşmüştür. Karaborsacılık almış başını gitmiş, yerli üretici ise malını satmaya korkmuş, bundan dolayı ise diğer şehirlere sevkiyat durma noktasına gelmiştir. İaşe teşkilatında olan ülkenin gıda temini, üretim azlığından dolayı da depo ve ambarlar boşalmıştır. Halka anca temel gıda ihtiyacını karşılaması için 100 dirhem (320 gr.) arpa, yulaf ve bakla ile karışık olarak verilen gıda, ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmış hatta sağlık açısından yetersiz kalmıştır.

Bir taraftan yaşanan sefalet diğer taraftan sağlık problemleri yerli halkı perişan etmiştir. Bu dönemde yine yapılan başka bir değişiklik ise yapılacak bütün ithalat ve ihracat işlemleri İaşe Nezareti'ne bağlanmıştır. Nezaret bu hususta bölgeye giriş çıkış yapacak eşya alışverişlerine müdahale edecek ve özellikle ihraç işlemi için gelen malları direk red edecektir. Bölgesel ekonomiyi canlandırma yolunda yapılan

²⁰² **Tanin**, Ticaret ve Sanayi, 7 Mayıs 1917, s.3

bu işlemleri savaş sonrası yapılmaya başlanan düzenlemelerin ilki olarak kabul edebiliriz.²⁰³

Savaş sonrası ticari ilişkiler kimlerle ve nasıl devam edeceği merak konusu haline gelmişti. Anadolu tüccarlarının da uygulayacakları politika Batı ülkeleri ile geliştirilmesi mevcut ticaretin hacmine göre belirlenecekti. Bu dönemde İzmir’de bulunan Franz Karl Endres gözlemlerinde bu soruna dikkat çekmektedir:

“... Anadolu’nun ticaret politikasının ne olacağı önemli bir sorundur; yani Batı’ya yönelim sorusu gündem geldiği takdirde bu ancak ve ancak İzmir’le mümkün olabilir. Çünkü Anadolu’nun batı kıyıları körfez zenginidir ve antik dönemden de bildiğimiz gibi ticaret buna bağlı ulaşım da bir çok antik kente de büyük önem kazandırmıştır. Fakat bugünkü koşullar derin su (İzmir’in önünde 1 kilometre boyunca 6 metre derinlik vardır) gerektirmekte ve ayrıca iç kesimlere bağlanan demiryolu ağı bu konuda İzmir’le rekabete şans bırakmamaktadır. İzmirde’ki ulaşım koşullarının yeterli olmasına rağmen, bu koşulların tam kapasiteyle kullanıldığını söylemek pek mümkün değildir. İzmir kısa ve uzun vadede serbest liman olmak zorundadır, bunun en iyi referansı da sahip olduğu yaklaşık 3000 yıllık tarihidir.”²⁰⁴

İşgalin öncesinde tarihler 1919 Şubat’ını gösterirken mevcut hükümet, devletin en önemli ticaret limanlarından olan İzmir Limanı için gereken önlemi almış, Osmanlı İhracat Komisyonu ise bundan sonraki süreç için ihraç ve ithal edilebilecek ürünleri belirliyordu.

Dönemin önemli yerel gazetelerinden Ahenk gazetesinde yayınlandığı üzere İzmir il Vilayeti İaşe Komisyonu yabancı devletlerle yapılacak ticarete ithal veya ihraç edilecek malzemeler hakkında şöyle bir bildiri yayınlamıştır:

²⁰³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke... a.g.e.**, s.130-131

²⁰⁴ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Devletinde İzmir (1608 – 1918)**, İzmir B.B.K.K. Yay., İzmir, 2001, s.370-371

1. *Tütün, afyon, palamut, üzüm, incir, incir hurdası, mazi, kerte, meyan kökü, meyan balı, bakla, halı, seccade, sicim, gül yağı, av hayvanları derisi, kuzu ve oğlak derileri, ham maden (kömür madeni, kükürt ve kalesit ve emsali müstesnadır), hurub, kekik yağı, pamuk kırıntısı, kökboya, bağırsak, boynuz, kemik, kan kurusu, defne yaprağı, çörek unu, paçavra, şişe kırıntısı, cehri, şarap, susam.*
2. *Mezkur eşyanın ihracı için evvel emirde aynı kıymetinde mevad-ı atıyyenin celb ve ithali temin edilmelidir. Kükürt, göktaş, pirinç, kahve, şeker, gaz, kibrit, çay işlenmiş deri, kundura, alet-i ziraiye, ecza-ı müstehzerat, tıbbiye ve her nevi tenvir ve teshin ve elektrik alet ve edevatı ve malzemesi, her nevi kağıt, boş çuval, potas, sabun sodası, maden kömürü, her nevi yün, pamuk, keten, kenevir mamulat, ve mensucatı, her nevi boyalar, fes ve püskül, demir, bakır, kalay, çivi nişaiye, ispermaçet mumu, her nevi baharat.*
3. *Birinci maddede gösterilen mevadı ihraç edecek olan tüccar sevk ve ihraç edeceği emval mukabilinde ale'l usul rüsumat dairesine verecekleri teminatın daire-i mezkurece terbin olunacak müddet zarfında ikinci maddede gösterilen mevaddan aynı kıymette eşyayı vilayete ithal edeceklerdir.*
4. *Birinci maddede gösterilen mevaddan maada hiçbir şeyin Memalik-i Ecnebiyye'ye nakli caiz değildir.*²⁰⁵

Savaş döneminin yeni geçmiş olması, mütareke süresince İtilaf devletlerinin gemilerinin ülkeye yaklaşmasını engellemek için körfez ağzına dökülen mayınlar nedeniyle dış ticaret bu süreçten sonra belli süreliğine de olsa Urla ve civarda bulunan diğer iskelelerden yapılmıştır. Önceden ithalat ve ihracat malları için uygulanan %30'luk gümrük vergisi Vali izzet Bey'in girişimiyle 1919 Nisan ayında ihraç malları için kaldırılmıştır. Hatta savaş öncesi süreçte ihraç yasağı konulan buğday, arpa, mısır gibi ana tüketim malzemelere ihraç için sınırlama kaldırılmıştır. Bu da şunu gösteriyor ki mütareke dönemi boyunca yıpranan dış ticaret tekrar canlandırılmak istenmektedir. Bunlar gibi birkaç daha uygulanan yeni politika yerli

²⁰⁵ **Ahenk**, 18 Şubat 1335, nr: 7005, s.126

tüccarın sıkıntılarını dindirmek amaçlı yapılmıştır. Ancak ekonomik olarak darboğazda olan ve üretiminin karşılığını tam olarak alamayan tüccara çare olamamıştır. Yapılan dış ticaretlere bağlı olarak müttefiklerin 1919 Şubat ayında kurdukları Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı'nın diğer Osmanlı limanları arasında yapılan sevkiyatlarda yerli tüccarı hayli sıkıntıya sokmuştur. Buna müteakip gümrük tarifesinin kaldırılmasını ve eşya kıymeti üzerinden resim alınması konusunda İngiliz ve Fransız temsilciler ikna edilmeye çalışılmış birkaç itiraza rağmen kabul edilmiştir. Ancak bu süreç de çok fazla sürmemiştir.²⁰⁶

Dört yıl süren dünya savaşının yorgunluğu geçmeden Osmanlı devletini tekrar bir yorgunluk daha beklemekteydi. Savaşı kazanan İtilaf devletleri yavaş yavaş Anadolu'yu paylaşma planlarına başlamışlardı. Bu haksız paylaşma karşı Anadolu halkı ise hem vatan mücadelesi hem de egemenliklerini koruma amacıyla tekrar yapılanmaya başlamıştır. Mütarekenin etkileri hala devam ederken ithalat ve ihracatın bu süreçte tekrar düzelmesi yakın süreçte mümkün görülmemektedir. Dönemin kargaşa içinde geçmesinden mütevellit çok fazla resmi evrak kayda geçilemediğinden sıkıntıları istatistiklerle desteklemek çok fazla mümkün olamamaktadır. İşgal sonrası ağır darbeler sonucu Yunan yönetimine geçen İzmir'de dış ticaret savaş dönemindeki durgunluğunun da gerisine düşmüştür. Yeteri kadar resmi kayıt bulunmaması bu dönemin sağlıklı analiz edilmesinde büyük eksik olsa da mevcut birkaç veriye göre 1919-1921 arasında ihracatın ithalattan fazla olduğu görülmektedir. Aslında bu durum İzmir ticareti için alışılmışın dışında bir durumdur. Çünkü Osmanlı genelde dışa bağımlı olarak varlığını devam ettiren ülke durumundadır. Yani ihracattan elde edilen gelir çoğu zaman ithalatını karşılamada yeterli olamamıştır. 2 yıl böyle devam eden durum 3. sene de beklenen seviyeye gerilemiş ve ithalat ihracatın üstüne çıkmıştır.

Bu yıllardaki İzmir Gümrük idaresinin kayıtlarına geçen bazı yılların verilerine göz atacak olursak; 1919 senesi ihracatı ithalata göre çok çok düşüktür. Kayıtlara geçen rakamsal değerleri ihracatı sadece 7.472.818 olarak göstermektedir. Bu sene ithalat ise tam tersine 127.530.965 olarak kaydedilmiştir. Akıllara diğer

²⁰⁶ Süleyman Vasfi Adıyaman, **Bir Gümrükçünün... a.g.e.**, s.243

istatistikte ihracat fazla olarak kaydedilmişti sorusu gelecek, bunun cevabı da Yunan yönetiminin müdahale ettiği yıllara denk geldiğinden kayıtlara eksik geçilmiş olabilir, olarak verilebilir. Sonraki yılda gümrük kayıtları önceki istatistiği doğrulamaktadır. İhracat verilerinin nadir de olsa daha fazla olduğu yıllardan biri bu senedir. 1921 senesine ulaşıldığında ithalatın açık ara farkla daha fazla olduğunu görmekteyiz. Bu da Osmanlı ticareti standartlarına ulaşıldığını göstermektedir.

Tablo 5 İzmir Gümrük İdaresinin Gelirleri (kuruş)

Sene	İthalattan Alınan Vergiler (kuruş)	İhracattan alınan vergiler (kuruş)
1919	127.530.965	7.472.818
1920	149.632.792 (10 aylık)	156.111.139 (10 aylık)
1921	134.603.863	26.446.324

Kaynak: Süleyman Vasfi Adıyaman, **Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.251

1921 ve 1923 yılları arası dış ticareti açıklamaya yarayacak yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak Mondros Anlaşması ile başlayan Anadolu'nun işgali Mudanya Anlaşması ile de sona ermiştir. 1922 yılında sona eren mütarekeden dolayı da Cumhuriyet'in ilanına kadar çok fazla kayıt tutulmamıştır.

Osmanlı İktisat Heyeti'nin Şubat ayında İzmir'in ticari hayatı için aldığı önlemler 15 Ağustos 1919 tarihi şehrin Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle bu uygulama kesintiye uğramıştır. Bir çok alanda gelişime darbe vuran bu süreç özellikle ekonomik ve sosyal hayatın gelişiminde kötü etki yaratmıştır. Bölgede değişmeye başlayan nüfus yapısı, toplumsal kimlik üzerinde de değişikliklere sebep olmaya başlamıştır. Türk nüfusun önemli bir kısmı Yunan nüfus ile kimlik çatışması yaşadığından dolayı Anadolu'nun iç kesimlerine göç etmeye başlamıştır. Boşalan Türk halkın yerini ise yabancılar hemen doldurmuştur.²⁰⁷

Bu süreçte Yunanların Türkleri topraklarından mahrum edip, ettikleri zulümleri gösteren anılardan biri de dönemin gazetelerinden Ahenk gazetesinde yayınlanmıştı. İzmir Mahmudiye Şubesinde Osman Rıza Bey'in hatırasına göre;

“1336 (1920 senesi Susurluk nahiyesinde idim. Biraderim nahiye müdürü olduğu için İzmir'den kaçıp ma-aile (ailece) biraderimin yanına gittik. Merez nahiyyede Yunan'ın bir alayı bulunuyordu. Böylelikle epey bir zaman geçti. Fakat zulüm

²⁰⁷ Kemal Arı, **Kurtuluş Savaşı...**, a.g.e., s.274

gittikçe artıyor. İdare-i örfiye olduğundan akşam saat alaturka birden sonra kimse dışarıya çıkamıyordu. Bir gün Arpacı Salih Efendi'nin hanının önünde birkaç kişi oturuyorduk. Balıkesir havalisinin hükümdarı olan ve şimdi yüz ellilik listeye dahil Kirmastili (Mustafa Kemal Paşa'lı) Sündüklü Davut ile Yunan alayı kumandanı hükümetten çıktılar. Bizim tarafa doğru geliyorlardı. Ben bunları görür görmez derhal hanın içerisine girdim ve odacının odasına girip pencereden dışarıya bakıyor ve kalbimde intikam hislerinin tuğyanı (coşkusu) beni bir türlü yerimde durdurmuyordu. Bilmem kaç dakika geçti. Şiddetli tokatlar arasında feryat duyuluyordu. Pencereye koştum, gördüğüm feci sahnenin önünde hareketsiz kaldım. Neden sonra kendime geldiğim zaman facianın neden ileri geldiğini anladım. Ben, hanın içerisine girdiğim zaman Davut ile kumandan oradan geçerken arkadaşlardan yetmiş beş yaşında Susurluk köylerinden olan Ahmet Ağa ayağa kalkıp resm-i selam ifa etmediğinden muğber (gücenmiş) olarak Ahmet Ağa'ya dayak atmış bir daha tekrar ederse kendisine çok pahalıya mal olacağını ihtar edip gitmiş. Zavallı Ahmet Ağa'yı arkadaşlar benim bulunduğum odaya getirdiler. Biçare ihtiyar yediği dayağın ıstırapları ve gözyaşları arasında şu birkaç söz söyledi: Ey zalim Yunan; bir gün gelecek ki Türk askerleri senin melun kalbine çizmesiyle basacak işte o zaman benim gibi masum ve biçare ihtiyarların hakkını arayacağız.”²⁰⁸

Yunanlılar kısa sürede şehrin yönetimine de müdahale ettiklerinden, ekonomik faaliyetlerde de söz sahibi olmaya başladılar. Şehirden yapılan ithalat ve ihracatın hangi ülkelerden ne kadar alınacağına kadar müdahale edilmeye başlamıştır. Bunun için de ilk olarak dış ticaretin en önemli merkezi olan İzmir Gümrük İdaresi'ne el koymak olmuştur. Osmanlı ekonomisine önemli katkıda

²⁰⁸ Ahenk, 19 Kanun-ı Sani 1926, s.9

bulunan Gümrük tüm geliriyle Yunan idaresine kalmıştır ve alınan gelirler artık İstanbul'a gönderilmemektedir. Gümrük üzerinden alışveriş yapan yerli esnafa ve diğer milletlerden yabancı esnaflara da zorluklar çıkartılmış hatta satış yaptıkları dükkanlara baskınlar yapılarak sattıkları malzemeler talan edilmiştir.²⁰⁹

Devlet yönetiminde ve diğer birçok alandaysa Türk memurlar işlerinden ihraç edilirken yerlerine ağırlıklı olarak Yunan asıllı memurlar atanmıştır. Kısa sürede neredeyse bütün kurumlarda yapılan bu uygulamalar geride kalan Türk asıllı memurları da işlerinden istifaya zorlamıştır.

Ticari kolların tamamen Türk hakimiyetinden çıkartılmak istendiği bu süreçte dönem valisi İzzet Bey Dahiliye Nezareti'ne 11 Teşrinisani 1335 tarihli yazdığı telgrafta;

“5 Teşrinisani 1335 tarih ve 8296 numaralı tezkere-i çakiraneme zeyildir,

Yunanlıların Gümrük İdaresi'ne yaptıkları tecavüzat karşısında mümessiller nezdindeki girişimlere cevaben Fransız Temsilciliğinden aldığım cevapta mesele hakkında lazım gelen kararların tehir etmeyeceği ve makam-o vilayetçe mevzu'şikayet olan muhazere kariben nihayet verileceği iş'ar olunduğu diğer mümessillerinden de bu yolda bilgiler vuku' bulduğu ve bu ahvalden istidal edilen neticeye pek yakın zamanda Gümrük Pasaport Liman muamelatına Düvel-i İtilafiye tarafından vaziyet edilerek Yunan müdahalat ve izacatına ita' katına son verileceği maruzattır.

*Aydın Valisi İzzet*²¹⁰ o günün durumunu böyle özetlemiştir.

Dönemin yazılı kayıtlarında görmekteyiz ki, her alanda ülkeye giriş ve çıkışa müdahale eden Yunan yönetimi kendi ülkelerinin de Osmanlı'dan hububat ve zahire

²⁰⁹ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s.35-40

²¹⁰ BOA, DH. KMS, Dosya no:52-5/10, 17 s. 1338

ithalatını engellemiştir, ihracat yaparak maddi gelir elde eden Osmanlı hükümetinin genel ihracatına bir balta da buradan vurulmuş oldu. Bu engellemeden dolayı Afyonkarahisar ve civarında yüksek miktarlarda üretimi yapılan hububatın ihraç edilemediğinden dolayı elde kaldığını ve bu ürünlerin İstanbul'a gönderilmesi kararını içeren yazı kayıtlara geçmiştir.²¹¹ Yunan yönetimi idareye geçtiğinden itibaren her geçen gün kan kaybeden İzmir iktisadiyatı hakkında Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Haziran 1336 (1920) tarihinde gönderilen telgrafta içinde bulunulan duruma bir çözüm getirilmesi için ya Yunan idaresinin kaldırılması yada Kuvayı Milliye'nin bölgeden uzaklaştırılması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir.²¹²

Diğer bir mevzu ise Yunan işgalinden itibaren Anadolu'nun çoğu bölgesindeki Ermeni nüfusu daha müreffeh bir ortam olacağını düşünerek İzmir'e göç etmeye başlamıştır. Hızla yabancı nüfusunun artış gösterdiği şehirde ekonomik denge tamamen bozulmuştur. Yunanlıların da kendi milletini yerleştirmek için bir çok göçe kapı açtığı da resmi kayıtlarda geçmektedir. Yunan Başbakanı Guaris'in 12 Kasım 1921 de İngiliz Dışişleri Bakanına yazdığı telgrafta; mevcut tarihte İzmir'de 126.000 kadar Yunan göçmenin getirtilip yerleştirildiğinden bahsetmektedir.²¹³

Dönemin önemli gazetelerinden biri olan Ahenk gazetesinde yayınlanan Aziz Naci Bey'in bir hatırasında şöyle bahsediyordu;

“Yunanlıların İzmir işgalinden birkaç ay sonra idi. İzmir’de çıkan Rumca gazeteler, Rumlar, Ermeniler, Yunan askerlerinin şecaatinden (!) (yiğitliğinden), Rumların işgal esnasındaki kahramanlığından(!) bahsediyorlardı. Her yerde başka laf olmazdı. Bir gün Körfez iskelesinin karşısındaki kahveye bir arkadaşım ile oturmuş vapur bekliyordum. Kahve hınca hınç dolu idi. Yanımızdaki masanın etrafında toplanan kasap kıyafetli bir takım Rumlar, yüksekten atıp tutuyorlardı.

²¹¹ BOA, DH. KMS, Dosya no:57-1/49, 15.Ra. 1338, s.149

²¹² BOA, DH.EUM.AYŞ. Dosya no:42/19, 6 L 1338, s.342

²¹³ Bilge Umar, **İzmir’de Yunanlıların... a.g.e.**, s.234-235

Torbalı cihetinde yaptıkları cinayetleri ballandıra ballandıra anlatıyorlardı. Birden bire bir davul zurna sesi işitildi. Önümüzde duran garson tramvay hattına doğru gitti. Caddedeki halk da Gümrük tarafına bakıyorlardı. Kahveden de bir kişi dışarı çıkmıştı. Garson, ‘Erketai Turko (Türkler geliyor) diye söylenerek kahveye girdi. Caddeden bir çocuk koşmaya başladı. Davulun sesi de yakınlamıştı. Kahve birden bire alt üst oldu. ‘Erketai Turko sesleri çoğaldı. Birkaç saniye içinde ortada bir Rum kalmadı. Elleri tabancalı zabıtlar İkinci Kordon’a doğru koşuyorlardı. Kahvede bizden başka kimse kalmamıştı. Nihayet davul zurnayı ihata eden beş on çocuktan ibaret kafiye önümüze geldi. Bunlar Punta’ya (Alsancak) ihraç olunan esirlerimizi karşılamaya giden çocuklardı. Akşama doğru artık Rumlar, Kordon’a çıkmaya başlamışlardı.’”²¹⁴

Yunan yönetimine geçen bu bölgedeki Osmanlı toprakları mümkün olduğunca değerlendirilmeye çalışılmış, mevcut toprak varlıkları 1920 yılı itibarıyla Yunan yönetiminin çiftçilikle uğraşan halka dağıttığı 3 milyon 500 bin drahmi bütçe üretim yapacak olan halka da üretimde kullanmak üzere birçok tarım aletini temin edebilme gücünü sağlamıştır. Bu süreçte ithal edilen pulluk, tırmık v.b gibi tarım aletleri mevcut toprak kapasitesinin %80’ini aktif olarak kullanabilme imkanı sağlamıştır. Eğitime de el atan Yunan yönetimi İzmir’de kurmaya kararlaştırdıkları İzmir Yunan Üniversitesi’nde makinalı tarıma geçişi özendirecek olan Ziraat Fakültesi açılacak ve Tepeköy’de olacak 30 bin dönümlük arazi ise makinalı tarım deneme arazisi olarak tahsis edilecekti.²¹⁵

Yunan yönetiminin bölge yerli halkına zulmü zirvede tuttuğu bu süreçlerde 23 Kasım 1919’da Trakya ile ticareti serbest bırakan Yunan idaresi Mayıs 1921’de tekrar ithalat ve ihracatta gümrük vergisi alımını başlatmıştır. Ülke içi ticarete daha böyle zorluklar çıkaran yönetim Anadolu içine yapılan ihracatlarda da yine aynı

²¹⁴ Ahenk, 13 Kanun-ı Sani 1926, s.4

²¹⁵ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1919-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s.327-328

engelleri çıkarmış ancak kendi milletinden olan vatandaşların yaptıkları ticari faaliyetlerde ise getirilen malları vergilerden muaf tutmuşlardır. Bu tür uygulamalar ticaretin sağlıklı olarak yapılmasını engelliyor, yerli memurların da görevlerini hakkıyla yerine getirmelerini engelliyordu.

Herkes fırsatçılığın yollarını gözler olmuş, bazı tüccarlar mala daha gemideyken sahip çıkıyor ve Yunan vatandaşı olduğunu öne sürerek vergilerden muaf olmanın yollarını arıyorlardı. Her geçen gün daha da kötüye giden İzmir ticari hayatı, Anadolu'nun diğer şehirlerinden de hayretle izleniyor ve bir müdahale edilemiyordu. O dönem İstanbul'daki bir İngiliz firmasının sekreteri Courthope Munroe'nun 21 Mart 1921 yılında hazırladığı raporda İzmir ticari hayatı üzerine olan sözleri dikkat çekicidir;

“İzmir'in ithal ve ihraç ticareti büsbütün durgundur. Yunan askeri gereksinimleri dışından hiçbir iş yapılmıyor. Kötü Yunan yönetiminden önce İzmir Limanı'na 15-20 gemi gelirken şimdi ancak birkaç gemi geliyor. Bizzat kentin durumu oldukça kötüdür ve Avrupalı ve yerel halk pek ilgisiz görünüyor. Ülkede yasa diye bir şey yok. Yetki ve güç sahibi tek kişi Yunan Yüksek Komiseri Steryiadis'tir. Türk belediyesi iş yapamaz bir duruma gelmiştir... Pazarlar تنها ve boştur. Fakir sınıflar ancak en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyor.”²¹⁶

Dönemin ticari yapısı hakkında bilgi veren bazı gazete yazılarına da bakacak olursak;

1921 yılından Akşam gazetesinde çıkan bir habere göre;

“...İktisadi faaliyet drahminin tenezzülünden dolayı hemen hiç yok. Birçok tüccar iflas etmek üzeredir. Bundan dolayı yerli Rum tüccardan pek çokları Yunanlıların gelip bu vaziyete sebep verdiklerinden dolayı gayri memnundurlar ve

²¹⁶ Dr. Selahi R. Sonyel, **Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922- Ağustos 1923)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1974, s.41-116

Türk idaresini istiyorlar. Ziraiyat iyi değildir. İstiryadis yağ ihracının memnu' olduğunu ilan etti. Tüccar bundan çok zarar görüyor. Kasaplık hayvan sair havaliden müsaade tahtından geliyor. Bunun için pek çok rüşvet vermek lazımdır."²¹⁷

1922 yılı dönemin ünlü dergilerinden birinde yayımlanan haber de ticari hayatın durumunu göstermektedir;

"... Memleketin her tarafından tahripkar bir siyasetle köyler yakılmış, tarlalarda çalışacak çiftçi azalmış, mahsulatı işleyecek eski eller kalmamıştır. Türklerin büyük bir kısmı iç bölgelere çekilmiştir. Bağlar, bahçeler, tarlalar faaliyetleri %80 kaybetmiştir. Nefs-i İzmir'de bile şehre yakın arazide Türkler ziraatla meşgul olmaktan kaçınıyorlar. Bu durum İzmir'in ticari hayatını da olumsuz etkilemektedir. Zaten İzmir'de mahsulat-ı araziye üzerine ticaret hayatı en ziyade komisyonculuğa sınırlı bulunduğundan bugün yüzlerce ticarethaneler şeklen açık, maddeten kapalı bir vaziyette bulunmaktadır. İzmir'de Yunan işgalinden sonra göze çarpan en mühim nokta Memalik-i Ecnebiyye'den ithalatın önceki senelerle mukayese edilemeyecek kadar azalmış olmasıdır. Bugün bile İzmir'de ithalat malları depolarda beklemektedir. Memlekette devam eden mali buhran nedeniyle tüccarlar mallarını gümrükten çıkaramamaktadırlar."²¹⁸

Anadolu'daki diğer şehirlere göre kalkınmışlık ve gelişmişlik açısından ne kadar gelişmiş olsa da önce Dünya savaşı daha sonra ise işgalin darbesi sonucu

²¹⁷ Zeki Arıkan, **Tariş Bank Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İzmir, 1993 s.255 ;

Akşam, 3 Haziran 1337, s.6

²¹⁸ **Türkiye İktisat Mecmuası**, İzmir'de İktisadi ve Ticari Vaziyet, nr:4, Nisan 1922, s.106-107

bölgede kapatılamayacak yaralar açılmıştır. Özellikle bölgenin en verimli bölgesi olan Menderes nehri havzasındaki bağ, bahçe ve tarlalar kullanılamayacak duruma gelmiş, harap olmuştur. Yine bu birkaç yıllık süreç zarfında Yunan işgali altında kalan 25.000 km’lik araziden elde edilen ürün miktarı savaş ve işgal öncesi döneme nazaran %40 oranında azalmıştır.²¹⁹

1922 yılına gelindiğinde de bu durum çok fazla değişmemiş bölgeden mübadele veya zorla göç ettirilen yerli nüfus bölgedeki üretici nüfusu da beraberinde götürmüştür. Boşalan bu alanları tekrar kullanıma açmak ve iskan oluşturmak ne kadar mümkün görülse de aslında uzun süreli yatırımlar ile mümkün olabilecekti. Ancak Yunan hükümeti tarafından geliştirilmek istenen tarım yurtdışından getirilen alet ve edevatlarla hemen ayağa kaldırılmak istenmiş, buda çok mümkün olmamıştır.

İzmir’de üretimi yapılan en iyi ürünlerden biri olan üzüm, 1923 yılında 36.608.000 kilo ve incir ise 20.480.000 kilo elde edilmiştir. Üretim miktarı olarak bakıldığında işgal dönemine nazaran artış görülse de mütareke öncesi yıllardaki üretimin sadece yarısını teşkil etmektedir.²²⁰

2.1.2. Gümrük Faaliyetleri

Liman konusu içerisinde de bahsedilen konunun asıl içeriği, ticari faaliyetlerin başladığı zamanlardan itibaren gümrük gelirleri Osmanlı yönetiminde önemli gelir kapılarından biri haline gelmiştir. Yapılan ithalat aşamasında bu vergiler daha düşük tutulurken, ihracat aşamasında daha yüksek tutulmaktaydı. Çünkü ülke için gelişmişliği arttırabilmesi için ihracat konusunda idari kontrol kısıtlayıcı olmalıydı. Gelişen sanayi ve ticari faaliyetlere paralel olarak ilerleyen gümrük gelirleri satılan malların cinsine, gideceği ülkeye ve o yıl ki üretim miktarına göre değişmekteydi. Konumuzun geçtiği süreç mütareke dönemine denk geldiğinden dolayı, bu süreçte yabancı sermayedar odaklı gelişen ticari faaliyetlerin yanında, yeterli denetim sağlanamadığından dolayı karaborsacılık olayının da olması mevcut

²¹⁹ **Türkiye İktisat Mecmuası**, Güzel İzmir’de Vaziyet-i İktisadiye, nr:3, Mart 1922, s.75

²²⁰ Faik Kurdoğlu, **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.48-50

veya olması beklenen gümrük gelirlerini sekteye uğratmıştır. Daha sonra Yunan yönetimine geçen şehirde bir süreliğine bu gelir yabancı ülkeleri destekler oranda alınmış hatta Yunan hükümeti kendi ülkesiyle yapılan ticari faaliyetlerde bu vergiyi neredeyse devre dışı bırakmıştır. Ancak çok fazla uzun sürmeyen Yunan yönetimi sonrası gümrükler tekrar kontrol altına alınmış ve milli iktisat anlayışının oturmasıyla da daha istikrarlı ve devlet gelirleri içerisinde de önemli bir kaynak haline gelmiştir. Ülke toprakları içerisindeki diğer limanlara kıyasla hinterlandı en geniş olan liman, özellikle Avrupa ve Amerika'yla yapılan ticari faaliyetlerde istikrarın korunabilmesi için belirleyici bir etken halini almıştır.

İzmir limanı Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok ihracat yapan limanı idi. Alınan gümrük vergilerinde 1919 yılında, 1916 yılına oranla %5 oranında bir azalma vardı. Sebebiyse 1919 'da işgal ile birlikte İzmir Gümrük İdaresine Yunanlılar el koymuşlardı. İşgal ile birlikte kaybedilen Gümrük beraberinde kazanılan vergi gelirlerini de götürmüştür. Gümrük işlerini artık tamamen Yunanlılar yönetmeye başlamıştı. Yönetici olarak ise Argiroplos isimli şahsı atamışlardı. Çalışmalar işgal öncesindeki gibi devam etmiş ve içeride çalışmakta olan tüm Türk vatandaşları işten çıkarılmıştır.

2.1.3. İthalat

Osmanlı imparatorluğunda gerek gelişmişlik seviyesinden, gerekse maddi imkanlardan dolayı ithalat her zaman ihracat seviyesinin altında kalmıştır. Bundan dolayı İzmir Limanı hep ihracat limanı olarak bilinmiştir. Limanın ilk kurulduğu tarihlerden itibaren bilimin ve teknolojinin henüz çok fazla gelişmediği ülke sınırları içerisinde kalkınmanın yurtdışı, özellikle Avrupa'yla irtibatlar sonucu gelişeceği açık olarak bilinmekteydi.

İthalat rakamlarının düşük olması aslında tarihte merkantilist zihniyetten bildiğimiz üzere bir ülke açısından zenginlik kaynaklarının daha az tüketilmesine sebep olduğundan dolayı iyi olarak bakılabilir. Ancak şu da var ki ithalatın az olmasına karşılık ihracatın fazla olması bu ülkenin maddi veya manevi bir çok

ülkeyle kurduğu ticari bağlantılar sonucu üretilen mamül veya hammaddelere karşılık maddi gelir elde ettiğini göstermektedir.

İzmir'e yapılan ithalat genellikle İngiltere, Fransa, Hollanda, Avusturya ve İtalya gibi o dönemin daha gelişmiş ülkelerinden işlenmiş sanayi ürünleri ithal ediliyordu. Sebebiyse hammadde kaynağı olarak zengin bir ülke olursa da henüz hammaddeleri mamul hale getirebilecek teknoloji mevcut değildir.²²¹

20. yüzyıla gelindiğinde ithalat seviyeleri tekrar 3 milyon sterlinin üzerine çıkmış, verilerde kayda geçen son tarih II.Meşrutiyet öncesi dönemde de 3.182.921 sterlin olarak belirlenmiştir. Ama yine de 50 yıl öncesinin ithalat rakamlarına nazaran yine de düşük seviyededir. Aslında bu bir bakıma ülkenin gelişmişlik seviyesini göstermektedir. II.Meşrutiyet dönemine gelindiğinde artık sanayinin de belli oranda oturduğu ve zamanında mamül mal olarak kayıtlara geçen ithalat verilerinin de artık makina parçası ve kullanılacak yakıt olarak değiştiğini görmekteyiz. Tablo üzerinde bu durumu daha detaylı görebiliriz;

²²¹ J.Lewis Farley, **The Recourse...** a.g.e., s.96

Tablo 6 II.Meşrutiyet öncesi gelişen ticari faaliyetlerin sonucu İzmir İthalat kayıtları (sterlin)

Sene	Pamuklu kumaş	P.İpliği	Yünlü kumaş	Kereste	M. Eşya	Şeker	Kahve	İpekli kumaş	Diğer
1870	1.183.000	166.250	281.630	81.000	137.020	47.370	101.200	176.000	833.870
1875	1.115.800	52.760	520.000	327.040	232.200	65.560	204.350	117.000	848.690
1880	966.164	295.362	125.660	145.458	215.329	84.708	261.719	107.940	1.778.071
1885	329.900	154.800	220.800	166.576	221.890	72.900	140.738	56.738	1.329.213
1890	35.040	85.836	245.024	354.995	168.224	258.349	149.562	15.920	1.717.608
1895	32.640	206.640	173.420	221.472	167.120	-	206.640	-	2.150.331
1900	421.286	122.267	39.330	89.499	78.513	149.171	118.466	49.691	1.236.013
1905	853.705	243.902	49.821	122.183	131.008	192.703	138.561	70.691	1.411.944
1907	763.725	171.823	55.451	-	90.796	216.265	112.398	68.053	1.704.410

Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Dış Ticareti’nin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, İzmir Tarihi’nden Kesitler, İzmir, 2000, s.285-312

Dönemin ticari yapısını anlatan İngiliz konsolosluk belgelerine bakıldığında 1863-1907 yılları arasında limandan yapılan ihracat rakamları, ithalat rakamlarının üstündedir. Bu da Osmanlının ihracat ağırlıklı gelişen bir ülke olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Tablo-2.5’de de rakamsal verilere ulaşabiliyoruz. 19. yüzyılın ortalarından itibaren daha fazla artış gösteren ticari faaliyetlerde ilk dönemlerde ihracata karşın ithalat oranları daha yüksek seviyede seyrederken, 1870-1880 yılları arasından Osmanlı topraklarında meydana gelen isyanlar İzmir ticaretin de etkilemiş ve bundan dolayı ithalat rakamlarında düşüş meydana gelmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda ticari faaliyetler tekrar normale dönmüştür.

İthal edilen ürünler açısından tabloyu inceleyecek olursak 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları itibari ile henüz dokuma tezgahları temin edilemediğinden dolayı daha çok pamuklu, yünlü ve ipek dokunmuş ürünler başta olmak üzere, madeni eşyalar, kereste ve şeker, kahve gibi gıda ürünleri de ithal edilen belli ürünlerdir.

1869-1907 yılları arası pamuklu ithalatına bakacak olursak; 1876 yılına kadar 1 milyon sterlinin üzerindeyken, daha sonra 1900 yılına kadar istikrarlı olarak azalan bir seyir izlemiştir. Bu azalma 1890 yıllarda daha da fazla olmuştur sebebi ise bu dönemde yaşanan isyanlardan dolayıdır. İthalat rakamları bu dönemde en düşük seviyelere inmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren tekrar yükselmeye başlasa da ilk dönemler kadar yüksek olmamıştır. Kayıtlarımız II.Meşrutiyet dönemine kadar olan süreci gösterdiğinden dolayı aslından mütareke döneminin etkisiyle ilerleyen dönemlerde de ithalat rakamları daha da alt seviyelere düşmüştür.

Yünlü ürünler ithalatına bakacak olursak; 20. yüzyılın başlarına kadar arada belli oranlarda azalsa da istikrarlı bir seyir izlemiş ve ağırlıklı olarak 200.000 sterlin seviyesinde bir seyir izlemiştir. Ancak 1900'li yılların başı itibariyle büyük düşüşler yaşanmış, sebebiyse ülke içi yerli üretiminin artması ve hammadde olarak da yeterince kaynak bulunduğundan dolayı bu dönemde yün işleme makinaları ithal edildiğinden yerli üretime ağırlık verilmiş, bu da ithalatı geriletmiştir.

Bu dönemlerde yine ithalat kayıtlarında geçen kereste ithalatı aslında diğer ithalat ürünlerine göre daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Sebebi ise; ileride bahsedeceğimiz Büyük İzmir yangını hadisesinde etkisi oplan şehir yapılanmasında binaların ağırlıklı olarak cumbalı ahşap konak olarak imar edilmesindendir. 1907 yılında ithalatın birden düşmesi mütareke döneminin etkisinden dolayı olduğu düşünülmektedir.

İthalatı yapılan ürünler arasında hem yüksek seviyede seyreden hem de daha istikrarlı olanı ise madeni eşyalardır. Bunda en büyük etkinin bu süreçlerde yapılan Aydın-Kasaba Demiryolu'nun kurulumunun devam etmesinden kaynaklıdır. Bundan dolayı ve yine imkanların ve teknolojinin ilerlemesiyle getirtilen makinalar da bu rakamların da artmasında en büyük etkiye sahiptir.

Şeker ve kahve ise bu dönemde ithalatı yapılan sayılı gıda maddelerindendir. Genelde cüzi rakamlarda devam eden ithalat miktarlarına bakacak olursak; şeker 19.yüzyılın sonunda bir dönem ithal edilmemişse de genelde istikrarlı bir seyir izlemiş hatta 1900'lü yıllar ve devamında da devam eden bir artış göstermiş. İlk dönemlerde daha çok temel ihtiyaç malzemeleri hatta sanayi ürünleri ithal edildiğinden dolayı son dönemlerde sanayi de daha çok oturduğundan gıda maddelerine daha çok yer verilmeye başlanmıştır. Kahve de bu dönemde ithalatı artan diğer gıda ürünüdür. Şeker göre daha istikrarlı bir seyir izleyen kahve ithalatı o zamandan günümüze kadar gelen bir kültür halini almıştır.

İpekli ürün ithalatı Osmanlı'nın sanayiye geç kavuşmasının kötü etkilerinden biridir. Bu dönemlerde de mevcut olan ve Bursa yöresinde ham ipek olarak üretimin yeterince fazla olduğu ipekli ürünler ülke içerisinde işlenemediğinden dolayı ham olarak yurtdışına ithal edilmiş ve tekrar mamul olarak geri alınmıştır. Kaliteli ve gösterişli giyime özellik gösteren Osmanlı döneminde yeterince yüksek rakamlarda ithal edilen ipekli ürünler 1900'lü yıllara gelindiğinde azalıcı bir seyir izlerken, devam eden yıllarda da çok fazla yükselememiş ve sadece belli miktarlarda ithalatına devam edilmiştir.

Diğer ithal edilen ürünler 1890'lı yıllarda Vital Cuinet'in²²² tespitlerine göre bu ürünlerin; alkol, rom, bira, balık, havyar, yiyecek maddeleri, baharat, tarçın, pirinç, şeker, soda, yün, yünlü kumaş, kav, anason, pamuk ipliği, çelik, çivi, teneke, demir, dikiş makinası, kurşun, kap-kacak, çinko, kibrit, boya, kiremit, tuğla, çimento, kireç, kağıt, petrol, sabun, cam, porselen, giyim eşyası v.b gibi daha çok günlük ihtiyaçta tercihen kullanılan malzemelerdir. Bunlar da rakamlara göre değerlendirdiğimizde istikrarlı bir seyir izlemişler ancak hepsi toplu olarak değerlendirildiğinden dolayı genel veriler üzerinden yorum yapılmaktadır.

İthalat malzemelerinden çok, bunların nereye sevk edildiği konusu dönem Osmanlı'sında ileride büyük krizlere sebep olacak bir konudur aslında. İthalatın en belirgin şehri İngiltere olduğu bariz olarak bilinmektedir. Önceden de belirttiğimiz

²²² Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie-Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée l'Asie Mineure (Cilt 2)*, Ernest Leroux Press, Paris, 1892-1894, s.112-113

gibi yaklaşık 30 yıllık bir geçmişte İngiltere'nin ithalat rakamları 1 milyon sterlin seviyesini geçmiştir. Sanayinin dünya geneline yayılmasıyla da aslında İngiltere'ye rakip ülkeler de çıkmıştır. Bunlardan biri de Almanya'dır. 20. yüzyılın ilk başlarında en çok ithal edilen pamuklu dokuma, yünlü kumaş, metal eşya gibi ürünler Almanya tarafından da üretilmeye başlanmış ve kalite olarak da İngilizler ile yarışacak seviyede olan ürünler bu dönemde İngiltere ile olan ithalatın %30 azalmasına sebep olmuştur. Almanya'dan yapılan pamuklu ürün ithalatı ise %48 oranında artmıştır. Bu tercih değişikliği 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında daha da artmış ve İngiltere'den ithalat seviyesi 1 milyon sterlinin çok altına inmiştir. Bu dönemde üstün ithalat ülkesi pozisyonunda olan İngiltere'nin Rum ve Ermeni'lerle olan mücadelesi, gümrük uygulamalarını da kendi aleyhlerine, Almanların ise lehine çevirmiştir. İzmir'den çıkar elde etme derdinde olan Fransa'nın İngilizlerin ticaretine mani olucu tutumu da Osmanlı topraklarındaki İngiliz otoritesini zayıflatmıştır.²²³ İthalatta bu düşüş sadece İngiltere ile sınırlı kalmamıştır. Bunu Fransa ve Avusturya da izlemiştir. Aslında Fransa ithalatı İngiliz ithalatına göre daha istikrarlı durumdaydı. Yani İngilizler daha yüksek rakamlarda ticaret yaparken birden Almanların da piyasaya girmesiyle ticari boyutta büyük kayıplara uğramıştır. Fransızlar ise genelde 500.000 sterlin seviyesinde ithalat yaptığından Alman piyasası çok da büyük etki edememiştir. Sadece en büyük kaybı 1900 yılında 171.000 sterlin seviyesine düşerek yaşamıştır. Avusturya da Fransa'ya nazaran daha istikrarlı durumdaydı. En yüksek ithalat seviyesi 1.120.500 sterlin seviyesindeyken ortalama 500.000 sterlin seviyesindeydi en düşük seviyesini yine Almanların Türk piyasasına dahil olduğu yıllarda yaşamışlardır. Ancak sonraki yıllarda yine ortalama seviyeyi yakalamışlardır.

²²³ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye... a.g.e.** , s.164-165

Tablo 7 II. Meşrutiyet öncesi İzmir limanına dünya ülkelerinden yapılan ithalat verilerinin değişimi (sterlin)

SENE	İngiltere	Fransa	Avusturya	Hollanda	İtalya	Rusya	ABD	Diğer
1868	1.366.150	556.940	663.900	32.155	38.620	197.080	68.890	111.770
1870	844.600	395.730	815.260	22.690	78.710	213.733	27.570	118.407
1875	955.500	712.700	600.400	3.000	175.100	181.000	98.200	116.400
1880	1.520.029	697.321	466.059	6.797	119.417	218.219	155.628	255.806
1885	904.193	460.186	471.902	44.365	179.718	50.028	61.726	161.327
1890	1.005.861	—	—	—	—	—	—	2.024.698
1895	841.014	—	—	—	—	—	—	1.439.713
1900	572.000	171.000	210.000	20.800	123.400	212.650	29.640	1.120.746
1905	1.069.368	278.934	596.508	53.615	353.624	220.015	33.976	608.478
1907	923.301	282.000	630.725	103.318	325.345	207.787	28.159	682.286

Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Dış Ticareti'nin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü**, İzmir, 2000, s.285-312

İthalatın faal olarak gerçekleştirildiği ülkelerden bazıları Amerika, İtalya ve Hollanda'dır. 19. yüzyılın son çeyreğinde daha çok artan ithalat oranları diğer ülkelere nazaran daha normal seviyededir. Sanayileşmenin İngiltere ve Almanya kadar iyi seviyede olmadığı ve bundan dolayı da kaliteli ürünlerin üretilme oranının da düşük olduğu bu ülkelerle ithalat çok büyük değişikliğe uğramamış ancak yine 20. yüzyılın başında tüm diğer ülkelerin de yaşadığı bir düşüş yaşanmış ancak tekrar normal seviyelere ulaşılmıştır.

Son olarak faal ticaret yapılan Rusya'ya da bakacak olursak 19. yüzyılın sonuna kadar istikrarlı bir seyir izlemiş, yüzyıl geçişinde rakamsal olarak düşüşe uğrasa da II. Meşrutiyet dönemine kadar yine normal seyrine devam edebilmiştir. Bu dönem yaşanan İngiliz ticaret otoritesinin gitgide zayıfladığını onların kayıtlarından da görebiliyoruz;

Tablo 8 II. Meşrutiyet öncesi ithalat hacimlerindeki değişimin ülkelere göre oranları

Yıllar Ortalaması	İngiltere'nin Payı (%)	Avusturya-Almanya'nın Payı (%)
1877-1880	45.2	14.1
1881-1884	44.0	15.2
1885-1888	37.7 (1)	18.0 (1)
1889-1892	33.2	19.4 (2)
1893-1896	30.8 (1)	Bilinmiyor
1897-1900	32.8 (1)	23.1
1901-1904	32.4	24.6
1905-1908	31.0	27.4 (3)

Kaynak: PRO, FO 843/95; PRO, FO 78/3070; Commercial Reports, Account and Papers, 1883, vol lxxiii s.1037-1091; Foreign Office Annual Series, 1886-1909. Açıklama: (1) iki yıl ortalaması (2) yalnız 1889 yılı (3) üç yıl ortalaması.

İngiltere'nin ithalat payının 1877 yılından II.Meşrutiyet dönemine kadar geçen süreçte azalması Almanya'nın pamuklu eşya, yünlü kumaş, hırdavat malzemesi gibi ürünlerde İngiliz'ler ile rekabet edebildiğinin kanıtıdır.

Tablodan anlaşılabileceği üzere Alman malları ilk olarak 1880'li yıllarda İzmir piyasasında yayılmaya başlamıştır. Bundan itibaren rakamlarda düşüş

başlamıştır. Durumun farkına varan dönemin İzmir konsolosu merkeze bildirdiği haberde;²²⁴

“İngiltere’den gelen malların değerindeki azalmanın en başlı nedeni diğer ülkelerin rekabetidir. Eskiden tümüyle elimizde bulunan ve ihracatımızla Küçük Asya’nın hemen hemen bütün ihtiyacını karşıladığımız bazı mallarda Almanya çok başarılı bir rekabet sürdürüyor. Bu yüzden İngiltere bu mallar üzerindeki tekeli durumunu yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya.”

19. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında İngilizlerin ithalatında öncü olduğu diğer malları da Alman pazarına kaptırmaya başladığına binaen İngiltere Ticaret Dairesi bu konuda önlem alınması gerektiği konusunda bazı uyarılarda bulunmuştur. Yine 1888 yılına gelindiğinde yurtdışıyla ticaretin önemli araçlarından olan Avusturya ve Alman gemilerinin artışı İzmir’deki İngiliz üstünlüğünün azaldığını gösteren bir diğer etken idi. Bu dönemde gemilerin sayısı 385’den 441’e yükselmiş, tonajı ise 307.000 tondan 413.000 tona yükselirken, İngiliz gemilerinin tonajı ise 610.000 seviyelerinden daha ileri geçememiştir.²²⁵

Bu dönemde yine İngiliz genel merkezine İzmir’den giden bir rapora göre;²²⁶

*“ Eğer Almanlar bu hızla ilerlemekte devam ederlerse kurmuş olduğumuz ekonomik ve ticari üstünlüğün kısa zamanda kaybolacağı açıkça görülüyor. Almanların bu denli korkulu bir rakip olarak ortaya çıkmalarının ana nedeni Alman işçilerinin daha az ücretle daha çok çalışmalarıdır. Ayrıca Almanya ve Türkiye arasındaki politik ilişkilerin de artması sayesinde müşterileri daha kolay kendilerine çekebildiklerini düşünüyorlardı.”*²²⁷

²²⁴ **Foreign Office Annual Series**, no.67, (c.3673), 1886, s.6

²²⁵ **Board of Trade Journal**, vol. i, s.314; vol. iii, 1887, s.293-294; vol. v, 1889, s.65-66; **Board of Trade Journal**, vol. vii, 1889, s.158

²²⁶ **Foreign Office Annual Series**, no.1254, (c.6855), 1893, s.3

²²⁷ **Trade of Turkey, Accounts and Papers**, 1892, vol lxxxiv, s.435-442.

20. yüzyıla gelindiğinde İngilizlerin pazarda kaybettikleri rekabet gücü daha da derinleşmekteydi. Özellikle Almanların ürettiği ürünlerin kalite olarak İngiliz mallarıyla aynı kalitede ve de fiyat olarak çok daha ucuz olması bu ürünlerin en küçük yerleşim yerlerine kadar girmesine sebep olmuş bundan dolayı İngiliz yetkililerin de endişe duyduğu gibi Almanların Türkiye pazarını tamamen ele geçireceklerinden korkuluyordu. Hatta İngilizler bu malzemeleri dışlamak için “kaba ve zevksiz” olduklarını söylüyorlardı. Çoğu sektörde İngiliz malları kullanılırken Alman eşyalarının ele geçirdiği sektörlerden biri de mobilya sektörüydü. Sevkiyatı kolay olsun diye monte edilip sökülebilen mobilyalar kolaylıkla ithal edilebiliyordu. Paris ve Viyana taklidi olarak geçen bu mobilyalar dar gelirli ailelere kadar bir çok kesimin ihtiyacını karşılayabiliyordu. En büyük avantajı da hem portatif olması hem de ucuz olmasıydı.²²⁸

1906 senesine gelindiğinde önemli 25 farklı malın ithalatında Almanlar İngilizleri geride bırakmış ve bu ölçüde de İngilizlerin Türkiye ile olan ticaret hacimleri daralmıştır. Bir sene sonra bu rakam 30 farklı ürüne diğer sene de 31 farklı ürüne yükselmiştir.²²⁹

Alman otoritesinin Osmanlı topraklarında güçlenmesi sonucu bu dönemde ticari faaliyetlerin yönetildiği ve genelde her millete ait ayrı şubeleri olan ticaret evleri oluşturuldu. 19. yüzyılın sonlarında dört adet Alman, altı adet Avusturya ticaret evi bulunmaktaydı. 1913 senesine gelindiğinde ise bu rakam toplam 40’a yükseldi. Aynı zamanda Deutsche Orientbank, Ungarische Bank ve Wiener Bankverein gibi yatırım amaçlı Alman bankaları şehir merkezi İzmir ve Aydın’a açılmaya başlanmıştı.

Avrupa’da başlayan sanayi inkılabından sonra başta İngiltere olmak üzere birçok yabancı ülkenin Osmanlı topraklarında yetişen malzemelere ihtiyaçları artmıştır. Elde bulunan hammaddeleri değerlendirilebilecek bir teknoloji olmadığından dolayı bunları parasal olarak değerlendiren Osmanlı hammadde ihraç

²²⁸ **Board of Trade Journal**, vol. xvi, 1894, s.718; vol. xvii, 1894, s.528-529; vol. xxvi 1899, s.23-27; vol xxx, 1900, s.467-468; vol, xxxiv, 1901, s.264-265

²²⁹ **Foreign Office Annual Series**, no. 4598, (c. 4962), 1910, s.313-394

edip karşılığında ağırlıklı sanayi ürünü olan mamül mal ithal etmeye başlamıştı. İlk dönemler ithalat malzemesi olarak daha çok temel ihtiyaçlar olan yün, ipekli, pamuklu dokuma ve şeker, kahve, yağ gibi bazı gıda malzemeleri ithal diliyordu. Tablo üzerinde yorum yapacak olursak; **(Ekler, Tablo-1, s.228)**

1908 yılı II.Meşrutiyet'in ilk yıllarında da halkın temel ihtiyaçlarının değişmediğini görüyoruz, bu ithalatın toplam ithalat içerisindeki payın %38.4 olduğunu ve bunun da %21.2'lik kısmının İzmir ve çevresine ait olduğunu görüyoruz. Dokuma sanayisine ait diğer bir ürün olarak da tiftik ve yün mensucatı gelmekteydi. İzmir limanına yapılan mensucat ithalatının da %55'lik kısmını oluşturmuyordu. Tiftik ve yünden sonra ise pamuk gelmekteydi. Miktar olarak fazla olmasına karşın ithalat değerleri açısından bakıldığında çok fazla değerli değildi. 1908 yılında İzmir limanına toplam 4.877.492 kilo pamuk ithal edilmiş, bu toplam Osmanlı pamuk mensucatının %22.9'luk kısmına tekabül etmekteydi.

Osmanlı genelinde ithalatta ikinci sırayı hububat ve zahire ithalatı almaktaydı. Değer olarak toplam ithalatın %18.1'lik kısmını oluşturan bu ürünlerin sadece %4'lük kısmı İzmir limanına getirtilmiştir. Bundan dolayı İzmir limanı istatistiklerinde hububat ithalatı miktar olarak dördüncü sırada yer almaktadır. İzmir'e yapılan toplam hububat içerisinde en çok miktar pirince ait idi. 10.538.536 kilo ve 16.475.516 kuruş değerinde pirinç İzmir limanından ithal edilmiştir. Pirinç ithalatını ise buğday ithalatı izlemekteydi. Hariciye istatistiklerinden görüyoruz ki bu dönemde yine 1.582.644 kilo ve 1.743.166 kuruş değerinde buğday İzmir limanına ithal edilmiştir.²³⁰

Devamındaysa en çok ithalat şeker, baharat, kahve ve çay gibi temel gıda ürünlerinde yapılmıştır. Toplam ithalatın %11.7'sini oluşturan bu ürünlerin İzmir'e ithalatı yapılan miktarı ise %13.4'tür. İzmir limanına ithalatı yapılan ürünler içerisinde ise ikinci sırada yer alan gıda ürünlerinden de bu sene içerisinde en çok

²³⁰1325 **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Dersaadet (İstanbul) : Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 621 1327 R (1911 M) 1 k.1, s.351-352

kahve ithal edilmiştir. İzmir limanına getirtilen kahve miktarı toplam ithalat içerisinde %21.2, çay miktarı %2.7 ve şeker miktarı ise %12.7'lik kısma tekabül etmekteydi.

Osmanlı geneli yapılan ithalatın dördüncü sırasında İzmir'e yapılan ithalatın da üçüncü sırasında madeni eşya ve madeni yağlar gelmekteydi. Ülke geneli madeni yağlar %3.0, madeni eşyalar ise %5.5'lik miktarda ithale dilmiş, bunların da maden ve madeni eşyalar olarak %13.3, madeni yağlar olarak ise %11.7'lik kısmı İzmir limanına ithal edilmiştir. Getirtilen maden ve madeni eşyalar genelde, yeni yeni yapılan sanayi sektörü içindi, özellikle kok kömürü ve kükürt bu dönemde en çok ithal edilen madenler arasındaydı. 1908 yılı içerisinde İzmir limanına yapılan kükürt ithalatı toplamın %63.5'ini değer olarak ise %58.5'lik bir kısmını oluşturmaktaydı.

Maden kömürü ithalatına bakıldığında toplam ithalatın %10'luk miktarı kadar ithalat yapılmıştır. Sebebiyse Soma ve menteşe yöresinde bulunan maden ve kömür yataklarının faal olduğundan dolayıdır. Kok kömüründe ise miktarlar tamamen farklıdır, 1908 yılı itibarıyla toplam ithalatın %44.5 ve değer olarak ise %36.5'i kadar miktar İzmir limanına ithal edilmiştir.

Önemli ilk beş kalemin sayıldı bu bölüm Osmanlı ithalatında %76 gibi büyük bir kısmı oluştururken bu durum İzmir limanı toplam ithalatına bakıldığında biraz daha düşüktür. %46 gibi bir orana tekabül eden oran limandan ithalatı yapılan daha farklı miktarlarda ürünlerin olduğunu gösteriyor.

1909 yılına gelindiğinde ithalat kalemlerinde pek fazla değişiklik görülmemiştir. İthalatta ilk sırayı koruyan pamuk ve yün iplik kalemi önceki yıla nazaran hem ülke geneli hem de İzmir limanına yapılan ithalat açısından düşüş yaşasa da yine temel ihtiyaçlardan olduğundan dolayı ilk sırayı korumaktadır. Ülke geneli değerlerine bakıldığında yıl içi toplam ithalatın %34.1'lik kısmını ipek ve pamuklu eşya almaktadır. İzmir'e yapılan ithalat ise %13.4 olarak tespit edilmiş buda önceki seneye nazaran farkı ortaya koymaktadır. Yün ve tiftik olarak ise ithalat rakamlarında yine bir düşüş görülmektedir. Ancak miktardaki düşüşe (545.765)

nazaran değer olarak ise artış meydana gelmiştir. Dokuma malzemesi olarak geneline bakıldığında İzmir ithalatının yarısına yakını (%45.1) oluşturmaktadır.²³¹

Sene içerisinde İzmir limanına yapılan ikinci en büyük ithalat kalemi ise şeker, baharat, kahve ve çaydır. Hammadde olarak yeteri kadar bulunsa da bu ürünlerin işlenme olanağı çok yüksek değildi. Önceki yıla göre oranındaki azalma sonucu %10.3 miktarında gerçekleşmiştir. Azalma olsa dahi yıl içerisinde İzmir'e 2.948.523 kilo ve 13.077.866 kuruş değerinde kahve 48.609 kilo ve 423.088 kuruş değerinde çay ile 19.212.139 kilo ve 34.767.586 kuruş değerinde şeker ithal edilmiştir. Genel olarak Osmanlı ithalatına bakılacak olursa bu yıl içerisinde kahve, çay, şeker ithalatı üçüncü sırayı almaktaydı.

İzmir ithalatında üçüncü sıradaki ürünler hububat ve tahıldır. Rakamsal olarak bakıldığında %3.8 oranındadır. İzmir'e ithalatı yapılan ürünler açısından bakıldığında en çok pirinç getirilmekteydi. İkinci sırayı ise buğday almaktadır. Diğer bakliyat ürünlerine nazaran daha çok tüketilen pirinç ve bulgur 3.850.431 kilo ve 3.595.943 kuruşluk bir değerle tüketiminin önceki yıla nazaran %100 oranında artış göstermektedir.

Hayvanattan elde edilen ürünler İzmir ithalatının %2.8 oranıyla dördüncü sırasında yer almaktadır. Önceki yıla nazaran düşüş görülmüştür ancak genel Osmanlı ithalatına bakıldığında postlar ve deri eşyalar ithalatı %5.1'lik bir dilimi oluştururken bunun %10.8'i İzmir'den yapılmaktaydı. Bu yıl içerisinde yapılan toplam ithalat içerisinde de bakıldığında hayvanat ürünleri 6.344.614 kuruş değerindeydi.

İzmir'in ithalat içerisindeki beşinci kalemine bakacak olursak madenler ve madeni eşyalar yer almaktadır. Toplam ithalat içerisindeki yüzdesel oranına bakacak olursak %11.3'lük bir alan kaplamaktadır. özellikle bu dönemde hızlanan sanayi faaliyetlerinin yansıması olarak bu sene kok kömürü ithalatı %50 ye ulaşmıştır. Şehir

²³¹ 1326 **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021 1328 R (1912 M) 1 k.1, s.88-90

sınırları içerisinde Soma ve Menteşe bölgesinde belli miktarda kömür üretimi yapılmakta olsa da bunlar bu süreçte yeterli olamamış ve ithalatta daha fazla bir miktar ayrılmıştır.

1910 yılına gelindiğindeyse, İzmir limanı için ithalatta bir atlama yılı olarak kabul edilebilir. Düşüşün yaşandığı önceki yıla nazaran çoğu sektörde ithalat rakamları daha yüksektir hatta ithalat istatistiklerinde de göreceğimiz gibi 1913 senesinden sonra en yüksek rakamlara ulaşıldığı yıldır. İthalat miktarlarına göre ürünlerine bakacak olursak; 207.832.987 kuruş ithalat rakamıyla yün, ipek ve pamuklu dokuma ilk sıradadır. Önceki yıla nazaran artış görülse de 1908 yılına göre daha düşük seviyede görülmektedir. Bu da sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle yünlü v.b dokuma işlerinin şehir içinde de yapılmaya başlandığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Önceki yıl ikinci sırayı zapt eden şeker, baharat, çay ve kahve ithalatı bu sene ithalat miktarları açısından çok büyük düşüş yaşamış 235.751 kuruşluk bir seviyede kalmıştır. Bunun yerine ikinci sırayı hububat, zahire ve bunlardan elde edilen madenler ikinci sırayı almıştır. Önceki yıllara nazaran bir artış görülmektedir bu dalda da oransal olarak %6.8'e ulaşılmıştır. Hububat içerisinde de daha önceki yıllarda olduğu gibi en çok bulgur ithal edilmekteydi. İzmir'e 17.455.315 kilo ve 15.761.982 kuruş değerinde buğday ithalatı gerçekleştirilmiştir.²³²

Önceki yıla nazaran oranında düşme meydana gelen kahve, şeker, çay ithalatı ise önceki yıla nazaran %7.5 artış göstermiştir. Bu da İzmir'e ithal edilen adı geçen ürünlerin miktarlarında artış olduğunu göstermektedir. Hatta kayıtlara da bakıldığında artıştaki en büyük payın da %100 artışla çay olduğunu görmekteyiz. En çok artış şekerde daha sonra ise kahvede olmuştur.

Sıradaki kalem olarak madenleri değerlendirecek olursak; önceki yıla nazaran alınan maden değerinde artış görülürken miktar olarak ise bu oranın azalmakta olduğunu görüyoruz. %9.4 oranla madenlerdeki bu değişimin fiyatlara endeksli

²³² 1326 **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021 1328 R (1912 M) 1 k.1, s.112

olduğunu anlıyoruz. Dönem belgeleri şunu da kanıtlıyor ki; yapılan maden ithalatı bu yıl içinde yapılan toplam ithalatın %5.3'lük kısmına karşılık gelmektedir. Yine ülke geneli yapılan toplam kömür ithalatının %70'lik kısmı İzmir Limanı'na ithal edilmiştir.

Sıradaki ithalatı en çok yapılan ürün ise nebati, hayvani ve madeni yağlardır. %12.5 oranında ithalat oranına ve 23.332.866 kuruşluk değere sahip olan yağlar önceki iki yıla nazaran daha fazla artış göstermiştir. Buna sebep olarak fabrikalaşmada kullanılan makinaların genellikle madeni veya nebati yağlarla daha sağlıklı çalışmasının sağlandığından olduğu kabul etmiştir. Hayvani yağların yanında hayvanlardan elde edilen diğer ürünler toplam içerisinde %37.4'lük bir yere sahip iken, fes ve şapka ithalatı %29.2, kimyevi ve boya maddeleri ise %20.9'luk değerlerle toplam Osmanlı ithalatı içerisinde önemli değerlere sahiplerdi.

1911 yılı ithalat verilerine göre; önceki yıllarda olduğu gibi Osmanlı toplam ithalatın %38 gibi bir payla en büyük ithalat kalemini 205.092.462 kuruş ile yün, pamuk ve ipek eşya ürünleri oluşturmaktaydı. Bu ithalatında yine %11.92u İzmir ve çevresinden yapılmaktaydı. İzmir'in yıl içindeki ithalatının da %37.6'sını oluşturmaktaydı.

Bu yılın ikinci sırada gelen ithalat kalemine bakacak olursak da madenleri görüyoruz. Önceki yıla nazaran %44 gibi büyük bir artışla 50.891.565 kuruş gibi rakamlara ulaşılmıştır. Aynı şekilde İzmir civarına yapılan ithalattaysa önceki yıla nazaran %4'lük bir artış göstererek %9.3'lük dilime sahip olabilmıştır. Bu dönemde yabancı sermaye ile yapılan yatırımlardaki artışın yeterince fazla olduğunu görebiliyoruz buradan.

Daha sonra ise şeker ve kahve ve zahir ürünlerin yer aldığını görebiliyoruz. Osmanlıya yapılan toplam ithalatın sadece %8.8'lik kısmın İzmir ve çevresine ithal edilebildiği karşımıza çıkıyor verilerde. Kayıtlardaki 48.157.477 kuruşluk veri kahve, çay ve şeker için toplam değere sahip olduğundan dolayı önceki yıllara nazaran çok da iyi sayılmasa da bir önceki yıla göre daha fazla artış olduğu söylenebilir.

İthalattaki diğer bir kalem olarak hububata bakacak olursak, genel Osmanlı ithalatı içinde 1911 senesi içerisinde en çok ithalatı yapılan ürünler arasında ikinci sırada gelmesine rağmen İzmir için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü İzmir ithalatı içerisinde sadece %4.1'lik bir dilimi kapsamaktaydı. Özellikle hububat içerisinde en çok ithalatı yapılan buğdaydı, o da bu dönemde aynı miktarda ithal edilmemiştir. Hatta 1910 yılında toplam içerisinde 17.455.315 kilo ve 15.761.982 kuruşluk bir ithalat yapılmıştı bu sene ise çok büyük bir düşüşle 169.300 kilo ve 147.276 kuruşluk bir yer kaplayabilmiştir. Miktar olarak en genişler arasında, en son olarak madeni ve nebati yağlar gelmekteydi. Bu ithalatın ise Osmanlı geneli yapılan toplam ithalatın ¼'lük kısmı İzmir limanına getirtilmiştir. 20.893.867 kuruşluk değerle yıl içerisinde ülkeye yapılan toplam ithalatın da miktarı hakkında bilgi verebilmektedir.

Son olarak 1913 yılı ithalat rakamlarına bakacak olursak; yün ve pamuklu eşyalar ithalatı her zaman olduğu gibi 176.243.057 kuruşluk değerle ilk sırada yer almaktadır. Önceki yıllara göre fiyat olarak düşüş olduğunu görülmektedir ancak ülke geneli toplam ithalata baktığımızda Osmanlı ithalatının %35.3'lük dilimle ilk sırasında yer almaktadır. Bu ithalatında %12.2'si İzmir limanında yapılmıştır. Bu da yıl içerisinde İzmir'e yapılan toplam ithalatın %32.2'lik bir kısmını oluşturmuştur. Yani buradan şunu anlıyoruz ki; parasal değerde bir düşüş olsa da aslında ithal edilen malların değerindeki düşüşten kaynaklandığı ve aslında yine önceki senelere yakın miktarlarda yünlü ve pamuklu eşya ithalatı yapıldığı anlaşılmaktadır. Değer olarak sadece 1911 senesine göre %5'lik bir oranda gerileme olduğu bilinmektedir. Ek olarak da belirtmek gerekirse bu yılda pamuklu mensucat olarak yapılan ithalat 3.009.063 kilo ve 34.640.651 kuruş miktarında yapılmıştır.

İkinci kalem olarak ise madenleri görmekteyiz. 46.117.882 kuruşluk ithalat değeriyle Osmanlı ithalatındaysa maden ve madeni eşya olarak %15.7'lik bir paya sahiptir. Bu oran ise önceki yıllara nazaran çok daha fazladır. Bunun için de ülke geneli artan sanayisel faaliyetlerin artışından mütevellit mevcut maden ve gerekli malzemenin yeterli olmadığı yorumunu yapabiliriz. Sadece İzmir'in maden ithalatı toplam yıl içerisinde yapılan ithalatın %8.4'lük dilimine karşılık geldiğini mevcut belgeler aracılığıyla öğrenmekteyiz. Sıradaki diğer ithalat kalemi olarak ise şeker ve

mamulleri ithalatıdır. Ülke geneli yapılan ithalattan %6.9'luk bir oranla düşük bir değere sahip olsa da İzmir limanına yapılan ithalatta %14.3'lük bir dilime tekabül etmektedir. Madeni yağlar ise hemen arkasından 33.290.279 kuruşluk değerle İzmir ithalatında %12.6 gibi bir dilim kaplamaktadır. Makine ithalatları da yapılan madeni ithalatları destekler nitelikte olup bu yıl içerisinde toplam ithalatta %34.8'lik bir dilime sahiptir. Bu yıl içerisinde yine farklı olarak %20'lik dilimlerin üzerinde bir değere sahip olan mallar %25.5 ile keresteler ve %21.2'lik dilimler fes ithalatı yer almaktadır.

**Tablo 9 İzmir Limanından ithal edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş)
1908 - 1913**

Sene	Buğday	Buğday unu	Pamuk mensucatu	Yün-tiftik mensucatu	Fes	Çay-Kahve şeker	Maden kok kömürü	Odun-Adi kömür	Kükürt
1908	1.743.166	5.361.205	48.501.484	13.661.423	1.344.857	51.352.576	4.788.584	1.314.945	1.873.652
1909	3.595.943	4.191.100	23.609.458	15.156.173		48.268.540	4.183.212	1.379.098	1.687.427
1910	15.761.982	5.072.340	25.822.118	—	2.481.697	69.516.038	6.329.971	635.880	2.776.265
1911	147.276	3.362.443	18.855.145	—	2.562.517	69.186.682	9.578.960	944.462	2.669.435
1913	1.976.450	3.843.057	34.640.651	—	3.531.452	65.016.356	10.235.709	1.787.097	2.497.402

Kaynak: Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.60

Osmanlı ve İzmir limanına yapılan toplam ithalatlar üzerinden yorum yapacak olursak; verilerden de görmekteyiz ki genel olarak mamul ve sanayi malzemesi ithalatı bu yıl da yüksek miktarlarda yapılmıştır. Yani II.Meşrutiyet'ten itibaren başlayan sanayileşme alanındaki yenilikler henüz bu yıllarda da yeterli seviyede değildir. Ancak ithalat malzemeleri ise daha çok sanayi alanındaki gelişmeyi destekler nitelikte olduğunu da göz ardı etmemeliyiz.

1914 senesinden itibaren ithalatın seyri önceki dönemlerden biraz daha farklı hale gelmiştir. Savaşın başladığı bu yıllarda üretim yapabilecek genç nüfusun silahlandırılarak ülke savunmasına çağırılması bir çok üretimi daraltmıştır. 1914-1915 yıllarında 23.600.000 liralık ithalat yapılabilmiş iken bu ilerleyen yıllarda daha düşük bir seviyeye gerilemiştir. 1915-1916 yıllarına gelindiğinde üretimdeki azalış iyice baş göstermeye başlamış ve bunun etkisiyle de elde bir gelir olmadığından ithalat da bu yıllarda en düşük seviyesine gerilemiştir. 1916-1917 senelerine gelindiğinde olumlu yönde bir ithalat eğilimi görülmüş, önceki yıllarda 4.3 milyon lira olan ithalat hacmi bu yıllarda tam iki katına çıkarak 10.2 milyon lira seviyesine gelmiştir. 1917-1918 yıllarına bakıldığında savaşın başlamasından 4 sene geçmiş olmasına rağmen yine de savaş öncesi yılların seviyesinden çok geri kalmıştır.²³³

Savaş öncesi yıllara ait istatistiki verilerin bulunmasından dolayı bu dönemde gerçekleşen ithalat kalemleri hakkında bilgi elde edilebiliyordu ancak savaş yıllarının başlangıcından itibaren sağlıklı bir istatistiki kayıt tutulamadığından dolayı bu dönemin ithalat kalemleri hakkında net bilgi verilememektedir. Bunun diğer bir sebebi ise savaşın ekonomik finansmanını sağlayabilmek için ithalat kalemlerinin daraltılması ve ithal edilemeyen malların tam tespit edilememesinden dolayıdır.

Mütarekenin sona ermesiyle büyük bir çöküş yaşayan Osmanlı içinde bulunduğu bu durumdan çıkış yolları aramaktaydı, bundan dolayı da en iyisini dış ticaret olarak görmüştür. En büyük yaptırımlar bu alanda yapılmaya başlanmış. Dönemin istatistikleri incelendiğindeyse ihracatın yine de ithalattan geride kaldığı gözlemlenmişti. Yani Osmanlı'nın kalkınma için dışa bağımlılığı aslında bu zamanlarda başlamıştır.

Mütareke döneminin izlerinin sarılmaya çalışıldığı sonraki süreçte ithalat yavaş yavaş göze değer bir artışa başlamıştır. Son yıllara nazaran bakıldığında sevindirici olan bu durum aslında bakıldığında ithalatın ihracattan da fazla olduğunu göstermektedir yani ihtiyacımız olan üretim fazlalarıyla ikame edilememektedir. Bundan dolayı yerli üretimin eksik kaldığı kadarıyla Osmanlı ekonomisi kan

²³³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke...**, a.g.e, s.66

kaybetmekteydi. Dönemin gazetelerinden Tasvir-i Efkar'da yayınlanan bir habere göre;

“...Mütarekenin hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin ithalatı Kasım ayında 573.827 kuruş. Aralık ayında %50 daha azalarak 280.849 kuruş gerçekleşmiştir.”²³⁴

Diğer bir dönem gazetesi Vakıf'te yayımlanan bir habere göre ise;

“...Herhangi bir millet, istiklal-i iktisadiyesini, muhafaza edebilmek için ihracat ve ithalat yekunlarının muvazenesini daima nazar-ı teftiş altında tutması iktiza eder. İhracatı ithalata ne-kabil ve aradaki boşluğu doldurmak için vesait-i iktisadiyeye teşebbüs etmeyen bir millet pek elim akıbetlere intizar eder.”²³⁵ yorumu yapılmıştır.

Yani her hangi bir millet, ekonomisinin geleceği için ithalat ve ihracatını dengeli tutmalı, aradaki farkı da iktisadi faaliyetlerle tamamlamayanların büyük sıkıntılar yaşayacağı belirtilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı öncesi son ayları kapsayan 1923 yılı işgal ve mütareke yılları öncesi dönemle kıyaslandığında ciddi bir düşüş söz konusudur. Bu oran Hariciye İstatistik verilerine göre 1/5 oranında belirlenmiştir.²³⁶ Aslında bu verilerde günümüzde kur farkı olarak da bilinen, kuruşun değer kaybetmesi de etkilidir.

9 Eylül 1922'de Türkler İzmir'i tekrar geri almış ve Yunan yönetimini ülkeden püskürtmüştür. Ancak ne İzmir artık eski İzmir'dir ne de yaşayan eski nüfus yerindedir. Nasıl çıktığı hakkında hala belirsizliklerin devam ettiği büyük İzmir yangını sonrası şehrin büyük bir kısmı küle dönmüştür. Bundan dolayı bu şehri ekonomik yada fiziki olarak tekrar ayağa kaldırmak çok kolay olmayacaktır. Bu yaraları sarmakla uğraşırken bir taraftan siyasi engeller de gün yüzüne çıkmaktadır.

²³⁴ **Tasvir-i Efkar**, 25 Ağustos 1919, nr: 2823, s.24

²³⁵ Mehmet Asım, **İthalat ve İhracat Bütçesi**, Vakıf Yayınları, İstanbul, 1919, nr: 669, s.34

²³⁶ 1339 **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Ankara: Maliye Nezareti Rüşumat Müdüriye Umumiyesi, 382.6021 1340 R (1924 M) 1k.1, s.328

Lozan'ın İzmir Limanı üzerindeki etkileri en büyük siyasi problemlerden biriydi. Liman üzerinden yapılan ithalat ve ihracat tüm bu olanlara karşın diri tutulmaya çalışılıyordu. Cumhuriyet'in ilanına aylar kala şehrin ithalat verilerine bakarsak toplam 54.364.794 kilo, 6.946 adet, 3.465 metreküp ve 1.683 baş hayvanattır. Bu miktarların da toplam değeri 1.944.014.873 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Bu da bu yıl içinde toplam Türkiye ithalatının %13.9'luk kısmına tekabül etmektedir.²³⁷

(Ekler, Tablo-2, s.230)

Mütareke öncesi yıllara yani yaklaşık 10 yıl öncesine göre değerlendirildiğinde İzmir Limanı potansiyel olarak çok bir değer kaybetmemiş, yine üzerine düşen hacimi doldurabilmiştir. Ancak rakamsal ithalat değerleri için bunu söylemek çok da mümkün değildir. Çünkü yapılan ithalatın maddi değeri 10 yıl öncesine göre yarı yarıya azalmış durumdadır.

Mütareke, işgal ve sonunda kurtuluşun ilan edilerek gelinen 1923 senesi yaşanan büyük badirelerin etkisiyle ithalat belli başlı ürünlerde yoğunlaşmıştır. Çünkü yerli halk geçen sürede çok yıpranmış ve temel gereksinimlerini karşılayacak ürünlere daha fazla ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı yapılan ithalatın %70'lik kısmını belirli beş ürün oluşturmaktadır. Bu ürünler arasında ilk sırayı pamuk ve pamuk mamulâtı almaktadır. Dönem şartları düşünüldüğünde kıyafet ve diğer ihtiyaçlarda kullanılmak için çok fazla ithalat yapılmış, hatta toplam ithalatın %38.5 gibi büyük bir oranına sahiptir. Diğer en yüksek ithalat kalemini şeker ve şekerlemeler oluşturmaktadır. 280.182.483 kuruş değerinde olan bu ithalat yine İzmir'in bu yıl ki ithalatının %14.4'lük kısmını oluşturmaktaydı. Şeker bölgede çok fazla üretimi yapılamayan bir ürün olduğundan dolayı da ithalatına önem verilmiştir.

Diğer fazla ithalatı yapılan ürüne bakacak olursak maden ve maden ürünleri gelmektedir. 125.911.111 kuruş değerinde maden ithal edilmiştir. Toplam ithalat içerisindeki yerine bakıldığında %6.4'lük kısmına tekabül etmektedir. Madenlerin tam olarak ne olduğu hakkında kesin veriler bulunmamaktadır. Resmi kayıtlara

²³⁷ a.e., s.330

- Filiz Çolak, **II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret**, İzmir B.B.K.K. Yayınevi, İzmir, 2013, s.244-245

sadece ithal edilen maden olarak geçmiştir. Dördüncü sıradaysa yün ve yün ipliği mensucatu gelmektedir. 100.083.204 kuruş kıymetinde gerçekleşen bu ürünlerin toplam İzmir ithalatının içindeki payı %5.1 oranındadır. Pamuk ve pamuk ürünlerinin kullanılan kıyafet ve mensucat ürünlerinde daha fazla tercih edildiği kanısına varıyoruz. %70'lik dilimin içerisinde bulunan son ürün ise hububat ürünleridir. O da 88.214.418 kuruş değeriyle toplam ithalatın %4.5'lik kısmını karşılamaktaydı. Bu ürünlerin dışında da oranları düşük olsa da bir çok ürün ithal edilmiştir ancak %5'lik dilimin altında kaldıklarından kalem olarak açıklamaları yapılmayacaktır.

Mütareke dönemi öncesine dönecek olursak 1913 senesindeki ithalat kalemleri de aslında bugünle çok farklı değildi ancak oran olarak farklıydı.

2.1.4. İhracat

İhracat başlığı Osmanlı ile özdeşleşmiş bir konudur. Ticari faaliyetlerin ilk başladığı dönemlerden itibaren ülkenin gerek jeopolitik konumu gerek de stratejik durumuna bağlı olarak yapılan çok çeşitli üretim faaliyetleri sonucu elde edilen mamul veya hammaddeleri yurtdışı pazarlarına satarak karşılığında maddi kaynak yada farklı mamul malzeme elde etmesini içermektedir aslında. Üretim aşamasına geçişte özellikle de sanayi devrimini İngiltere'de başlamasından itibaren elindeki hammadde rezervleri karşılığında işlenmiş mamul malzeme ithal ediliyordu, yada para olarak karşılığı alınıyordu. Bunlardan dolayı dönem Osmanlı'sının izlediği politikalardan dolayı İzmir Limanı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde dahi ihracat limanı olarak bilinmekteydi. Ancak sanayinin de Osmanlı topraklarında yerleşmeye başlamasından itibaren ihracat miktarları daha azalmış çünkü eldeki hammadde yine ülke içinde işleniyordu. Hatta 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında hammadde ithalatına da başlanmıştır.

Tablo 10 II. Meşrutiyet öncesi dönemde ihraç edilmeye başlanan malların kuruş cinsinden değerleri

SEN E	Üzüm	İncir	Palam ut	Halı	Arpa	Afyon	Pamuk	Diğer
1870	412.000		326.400	70.530	264.100	571.040	431.750	1.544.630
1875	597.000		764.140	292.500	31.400	552.500	520.000	1.138.460
1880	953.727	338.438	573.172	147.984	12.328	472.067	116.169	1.238.594
1885	1.282.137	350.000	537.172	128.040	185.693	358.864	372.826	1.100.780
1890	859.013	379.996	676.997	208.944	371.350	159.528	197.734	854.587
1895	648.935	676.589	530.745	192.600	504.063	286.350	180.640	1.303.917
1900	698.521	447.833	427.473	294.973	839.716	285.568	330.903	832.418
1905	1.823.445	626.487	531.264	331.892	619.708	225.686	186.508	1.159.172
1907	1.263.693	764.291	353.548	276.283	312.123	111.194	231.513	1.377.462

Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihi'nden Kesitler**, İ.B.B Kent Kitaplığı, İzmir, 2000, s.285-312

Batı Anadolu 20. yüzyılın başlarında diğer Anadolu şehirlerine göre daha farklı bir gelişme göstermiştir, sebebiyse merkezi noktasında bulunan İzmir'in bir düşman şehri olmasından dolayıdır. Hatta 1864 ile 1901 yılları arasında İzmir ihracatında gıda maddeleri ağırlıklı olarak %42 ve %63 oranları arasında kuru üzüm, incir, palamut ve afyon yurtdışı pazarlarına gönderilen ürünler arasındadır. Ancak aşağıdaki rakamsal verilerden de göreceğimiz gibi, önceden bildiğimiz ithalat verileri arasında çok fark bulunmaktadır.

1838 yılı Balta Limanı anlaşması ile ihracat yollarını tamamen Avrupaya açan Osmanlı bir çok tarihçinin ortak görüşüne göre bu tarihten itibaren yarı sömürge oluşu kabul etmiştir. Emperyalizmin etkisi altındaki dünya ülkeleri, başta İngiltere olmak üzere 19.yüzyılın başlarından itibaren İzmir'in üzerinde sömürücü planlar yapmaya başlamışlardır.

Sömürgeciliğin en iyi şekilde ilerlediği yıllar olarak kabul edilen 1840-1900 yılları boyunca Osmanlı sürekli ihracat odaklı çalışan tedarikçi ülke pozisyonunda olduğundan dolayı tablodaki verilerden de göreceğimiz üzere aralarda küçük dalgalanmalar olsa da istikrarlı bir seyir izlenmiştir.

1890 yıllara baktığımızda çoğu ürünün ihracatında bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönem yurtdışından sürekli hammadde verip mamul mal alma politikasındaki düşünce değişikliği dönemidir. Yani bu yıllarda mamul malzeme değil direk onları üreten makina ve teçhizat ithal edildiğinden dolayı bu yıllarda hammadde çok fazla yurtdışına çıkarılmayarak ülke içerisinde işlenmiştir. Ancak denemeler göstermiştir ki üretim yapılsa da kapitalist dünya piyasası içerisinde üretimde baş edebilmek çok fazla mümkün olmayacaktır. Çünkü ithalat konusunda da işlediğimiz üzere iç piyasa da yaygınlık kazanmış yabancı mallar yerli üretimin tercih edilmesini engelliyordu. Hammadde ülke içerisinde sağlansa da teknik veya işletme gücü bulunmadığından dolayı daha fazlaya mâl ediliyor buda iç piyasada tutulma oranını düşürüyordu.

Osmanlı bu dönemde yaptığı toplam ihracat içerisinde İzmir'in payı %61.4 oranındadır. Daha çok ihracatı yapılan malzemeler ise; yaş-kuru meyve, palamut, mısır, arpa, kepek, çavdar, kenevir, boya, meyan kökü, pamuk tohumu, halı, zeytinyağı v.b. gibi ağırlıklı olarak gıda maddeleridir. Ayrıca badem, çam fıstığı, muhtelif tohumlar, ceviz, kestane, anason, ratık, krom, çinko, eski bakır, demir, bakır, sünger, peynir, paçavra ihracatı da sadece İzmir'den yapılan ihracatın ürünleridir.²³⁸

²³⁸ Maliye Tetkik Kurulu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yy Sonunda Üretim ve Dış Ticaret”, Maliye Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1970, s.86-87

Tablodan göreceğimiz üzere 19. yüzyılın ikinci yarısı hatta son çeyreğinden itibaren bakacak olursak özellikle Ege yöresinde üretimi daha çok yapılan ve ihracı yapılan ürünlerin ciddi rakamlara ulaştığını görmekteyiz. İthalatta olduğu gibi 20. yüzyıla geçiş döneminde belli oranda düşüş yaşanmışsa da ilerleyen yıllarda da aynı seviye yine takip edilmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde 4.157.405 sterlin olan ihracat değeri II.Meşrutiyet dönemine kadar ara ara dalgalanmalar yaşasa da normal seviyesini genelde korumuş hatta 1905 ve 1906'lı yıllarda 5.5 milyon sterlin seviyelerine ulaşmıştır.

Sömürgeleşme döneminin en büyük ülkelerinden olan İngiltere ihracatın odak merkezini oluşturmaktaydı. Ege yöresinde üretilen temel ürünlerden olan üzüm, incir, palamut, arpa, pamuk, halı ihracatta dikkat çekmektedir. İzmir Limanı'nda yapılan ihracatta daha çok gıda ürünlerinin ihracatı yapılmaktaydı. Bunlardan da üzüm ve incirin kurusu ve yaşı da en çok tercih edilen gıda malzemeleri içerisindeydi. (tablo a bkz.)

Üzüm 1890'lı yıllara kadar istikrarlı bir yükseliş gösterse de bu dönemde yaşanan dünya geneli buhran ithalatta olduğu gibi ihracatı da olumsuz yönde etkilemiş, üzüm ihracatı II.Meşrutiyet dönemine kadar inişli bir seyir izlediyse de son dönemlerde yüksek rakamsal verilere ulaşmıştır.

İncirin ihracat oranları daha düşük seviyelerdedir. Üzüm ihracatının aksine 19.yy'ın sonlarından ihracat rakamları yükselmiş ve 1900 yılında bir dalgalanma yaşansa da daha sonra istikrarlı olarak artışa devam etmiştir.

Halıcılık ağırlıklı olarak Ege Bölgesi hatta Aydın ve Bergama yöresinde üretimi yapılan ve imalat bölgelerinde de yerli halka önemli gelir katkısı sağlayan bir sektördür. Diğer sektörlerle göre daha düşük rakamlarda ihracatının sebebi daha maliyetli ve pahalı ürünler olduğundan dolayıdır. Dalgalı bir seyir izleyen ihracat süreci 20. yüzyılın başlarından itibaren daha çok üretimi yapıldığından ihracat oranları da artmıştır.

Deri işleme sanayisinde kullanılan palamutun ihracatı ise sürekli dalgalı seyir izlemiştir. Ham deri ve palamutu Osmanlı'dan alarak bunları işleyip geriye yüksek rakamlarla satan İngiltere yine bu süreç içerisinde en çok ihracatın yapıldığı ülkedir.

Hububat malzemeleri ihracatında en çok arpa ihraç edilmekteydi. Büyük dalgalanmaların yaşandığı arpa ihracatında 19. yüzyılın sonlarında yükselme meydana geldiyse de 20. yüzyılın başlarında yine ihracatta düşüşler meydana gelmiştir. Bunun sebebinin de bu dönemlerde yaşanan dünya geneli kaos ve kuraklığın etkili olduğu düşünülmektedir.²³⁹

Dünya ticaretinde afyon ihracatı konusunda İzmir Limanı önemli rol oynamaktaydı. En çok ihraç edildiği ülke her sektörde olduğu gibi yine İngiltere başı çekmekteydi. 1870'li yıllarda 500.000 sterlin seviyesinin üzerinde bir seyir izlerken 19. yüzyılın sonlarına doğru giderek azalmış hatta 20. yüzyılda da düşüşünden anlıyoruz ki; ülke içi sanayileşme artığından dolayı afyon daha çok yerli üretim faaliyetlerinde kullanılmıştır.

Pamuk, İzmir yöresinde en çok üretimi yapılan ama işlenmesinde Avrupa standartları yakalanamadığından dolayı hemen hemen tamamı 19.yüzyıl boyunca yurtdışına ihraç edilmiş bunun karşılığında pamuk ipliği yada direk pamuklu kumaş olarak tekrar geri ithal ediliyordu. Bu 1900'lü yıllardan itibaren de devam etmiştir ancak bu yıllarda dokuma makinalarının da ithal edildiğinden dolayı belli bir kısmı ülke içerisinde işlenmiştir. İşlenen ürünlerin maliyet ve kalite açısından ithal mallar seviyesini yakalayamadığından dolayı tekrara ülke içi üretimine ara verilmiştir. 1880'li yıllarda pamuk ihracatında dış ülkeler kaynaklı bir düşüş yaşanmıştır bunu sebebi ise Amerika'da yaşanan iç savaş olarak görülmektedir. Amerika genelde Türkiye ihracatçıları arasında geri planda görülse de İngiltere merkezli ihracat yapan önemli ülkelerden biridir.²⁴⁰

Ülkeler açısından ihracat oranlarına bakacak olursak; ilk sırayı İngiltere almaktadır. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca İzmir

²³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden... a.g.e.**, s.293

²⁴⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1800- 1913), Ticaret, Sermaye ve Üretim İlişkileri**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984, s.199

Limanı'ndan yapılan toplam ihracatın ortalama %30-%60 oranında İngiltere'ye yapılmaktaydı.

Tablo 2.10 II.Meşrutiyet öncesi Osmanlı Dış Ticareti'nde ihracat oranlarının ülkelere göre değeri (kuruş)

SEN E	İngiltere	Fransa	Avusturalya	Hollanda	İtalya	Rusya	ABD	Diğer
1868	1.871.270	759.190	802.360	46.820	41.560	194.680	86.320	540.920
1870	1.243.800	396.090	857.310	36.350	27.230	456.180	86.350	318.160
1875	2.068.600	322.300	664.100	131.200	215.900	121.500	20.600	119.400
1880	1.340.185	725.993	279.622	165.238	152.343	275.512	460.080	264.984
1885	1.706.565	605.812	501.982	216.608	254.417	159.358	563.849	255.688
1890	1.723.346	—	—	—	—	—	—	1.984.803
1895	2.278.227	—	—	—	—	—	—	2.055.870
1900	1.700.000	131.000	198.140	123.000	56.500	70.000	73.800	1.804.165
1905	2.625.164	244.381	754.322	434.168	95.167	69.321	493.562	788.077
1907	2.401.640	383.091	533.044	176.398	81.398	91.309	402.644	620.583

Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihi'nden Kesitler**, İ.B.B Kent Kitaplığı, İzmir, 2000, s.285-312

Yarı sömürgeleşmiş Osmanlı, bu süreçte İngilizlerin en iyi hammadde stoku vazifesini görüyordu. 19. yüzyılın son dönemlerinde çıkarımına daha çok ağırlık verilene bazı madenler, bunların yanında temel gıda maddeleri gibi kendi imkanlarında ulaşmaları zor olan maddeleri İzmir'den ithal ediyorlardı.

İngiltere'nin İzmir'den ithalatının bu kadar fazla olma sebebi, transit ticaret noktası olmasıdır. Yani direk Türkiye ile bağlantıya geçemeyen diğer Avrupa ülkeleri İzmir'den ithal edilen mallara İngiltere aracılığıyla ulaşabilmekteydi. Bunların önde gelen ismi ise Amerika'dır. Mesela 1900'lü yıllarda İngiltere'nin ithal ettiği afyonun tamamının neredeyse 4/5'ini Amerika'ya tekrar ithal edildiği bilinmektedir.²⁴¹

Transit geçiş ülkesi olan İngiltere'yi diğer yabancı ülkelere Fransa, Avusturya, İtalya, Amerika izlemektedir. Avrupa ülkeleri olsa da her mala İngiltere üzerinden ulaşmak mümkün olmuyordu çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi İngiltere bu dönem için sömürücü ülke olarak görülüyordu. Emperyalist düşüncenin hakim olduğu ve daha iyiye ulaşabilmek için kaynakların sonuna kadar kullanılması gerektiği düşüncesiyle ilerleyen ve bundan dolayı dünya geneli birçok ülkeyi sömürge kaynağı olarak kendine bağlayan bir ülkedir açıkçası.

Fransa'ya yapılan ihracat oranlarına bakacak olursak 20. yüzyıl itibarıyla bir düşüş görülmektedir. Sebebi olarak ise; kalkınmaya önem veren ve sanayileşmeye yavaş yavaş kapıların aralayan Fransa'nın **"himaye sistemi"**²⁴² kabul edilmesi olarak görülmektedir. İthalatın diğer isimleri olan Avusturya, Hollanda, Rusya ve ABD'ye bakacak olursak Türkiye ile ticari münasebetleri sınırlı seviyede kalmıştır. Çünkü Türk üretimi birçok hammadde veya mamul direk İngiltere tarafından alınıyor ki bunun sebebi de bildiğimiz üzere Balta Limanı anlaşmasıdır, bundan mütevellit

²⁴¹ Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden... a.g.e.**, s.318

²⁴² Koza, ibrişim, keten fabrikası, gemi inşaatı, ve seyr-ü sefain konularında müteşebbislere mükafat ve ikramiye verilerek teşvik etme yoluna gidilerek, Türk kuru üzüm ve diğer bazı ürünlere yüksek vergi konularak ithalatını güçleştirmiştir.

- a.e., s.318-319

diğer ülkelerin ithalatı sınırlı seviyede kalmıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren tekrar kapasiteleri ölçüsünde ülkelerin ithalat oranları belli bir nebze artış göstermiştir.

Tablo 2.11. Ülkelere göre yapılan ihracatın oranları

Yıllar Ortalaması	İngiltere'nin Payı (%)	Avusturya-Almanya'nın Payı (%)	Fransa'nın Payı (%)
1864 – 1867	48.4	Bilinmiyor	Bilinmiyor
1868 – 1871	41.1	0	0
1873 – 1876	46.9	0	0
1877 – 1880	41.4	11.9	0
1881 – 1884	41.2	13.3	15.6 (1)
1885 – 1888 (2)	37.1	18.0	13.8
1889 – 1892	47.6	20.3 (3)	8.0 (3)
1893 – 1896	49.4 (2)	Bilinmiyor	Bilinmiyor
1897 – 1900 (2)	57.6	20.2	6.6
1901 – 1904	56.0	20.5	6.0
1905 – 1907	51.2	24.1	6.8

Kaynak: PRO, FO 84/395; PRO, FO 78/3070; Accounts and Papers, <Commercial Reports> 1883, vol.1 XXXIII, s.1037 – 1091 **Açıklama:** (1) Üç yıl ortalaması (2) iki yıl ortalaması (3) yalnız 1889.

Bu süreçler içerisinde ihracat rakamlarının belli sebepler dahilinde değişiklik gösterdiğini mevcut kaynaklarından da görüyoruz. Gerek mevsimsel sebepler gerek siyasi gerek ise ekonomik sebeplerden dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

II. Meşrutiyet dönemine kadar olan İngiliz devlet arşiv belgelerinden İzmir'in ihracat verileri hakkında bilgi alabiliyoruz. **(Ekler, Tablo-3, s.232), (Ekler, Tablo-4, s.234)**

İzmir ihracatının, ticaretin gelişmeye başladığı dönemlerden itibaren sürekli olarak Avrupa ülkelerini destekleyici nitelikte olduğuyla bilinmektedir. Özellikle 19. yüzyılın başlarında yapılan Balta Limanı anlaşması İzmir'i ihracat yönünden Avrupa'ya gebe bırakan anlaşmadır. Özellikle bu dönemin en büyük sanayi ülkesi İngiltere kendi topraklarında elde edemediği kaynakları Osmanlı'dan çok kolay ithal edebiliyordu. İzmir limanı ise ihracat konusunda ülkenin diğer limanlarına göre önde gelmekteydi. Bölgesel olarak değerlendirildiğinde ise Ege bölgesi bulunduğu konum itibarıyla bir çok meyve, sebze ve diğer sanayi alanında gerekli ürünlerin hammaddelerinin üretimi açısından önemli bir potansiyele sahipti. Özellikle kuru ve yaş meyve, pamuk, palamut, meyan kökü, afyon ve hahubat ihracatın en önemli kalemlerini oluşturmaktaydı.²⁴³

1908 yılından itibaren ihracatın gidişatına bakacak olursak; resmi kayıtlarda görüyoruz ki ithalatta önde gelen yünlü ve pamuklu kumaşların ihracatta da yüksek değerlere sahip olduğudur. Ancak dönemin hariciye istatistiklerine baktığımızdaysa rakamsal veriler bu yılda en çok meyve ve sebzelerin ihraç edildiğini göstermektedir. İmparatorluk içerisindeki toplam ihracatın %61.4 gibi büyük bir dilime tekabül etmektedir. Avrupa'nın tedarik ülkesi konumunda olduğumuzdan dolayı hammadde gıda gibi ürünler en büyük ihracat rakamlarımızı oluşturmaktaydı. 281.874.302 kuruş değerle en çok ihracat meyve ve sebze olarak yapılmış ve bunun içinde de 172.837.221 kuruşluk değerle üzüm daha sonra ise 66.565.707 kuruşluk değer ile incir ihracatı yapılmıştır. Kuru üzüm ve incir olarak ise en çok ihracat yine İzmir'den yapılmaktadır. 77.103.187 kile ve 172.837.221 kuruş değerinde olup Osmanlı devletinin toplam kuru üzüm ihracatının hem kilo hem de değer olarak %98'ini oluşturmaktaydı. İncir olarak ise %97.5'ini ve değer olarak ise %99'unun ihracatı İzmir'den yapılmaktaydı.

²⁴³ 1324, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, Dersaadet (İstanbul): Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.621 1326 R (1910 M) 1k.1, s.146, s.69-72

Osmanlı geneli yapılan ihracat verilerine göre ise ilk anlatılanı destekler nitelikte toplam 1.878.208.676 kuruş değerinde ihracat yapılmıştır. Bunun içerisinde en büyük rakamlar ise yün ve pamuk hammaddelerine ait bulunmaktaydı. Yün, pamuk ve yapağı hammaddeleri Osmanlı da ilk sırada yer alır ancak İzmir’den yapılan ihracat kalemleri arasında ise ikinci sırayı almaktadır. Bu ihracatın %12.9’u İzmir’den yapılmaktaydı ve en büyük oran da pamuk ihracatına aitti. İklimsel olarak pamuk üretimine verimli olduğundan dolayı üretilen ham pamuk daha masrafsız olarak üretilip hemen ihraç edilebiliyordu. 5.373.725 kilo ve 25.737.056 kuruşluk değerinde ihracat yapılmıştır. Bu rakamlar ise Osmanlı toplam pamuk ihracatının kilo olarak %44.4 değer olarak ise %45.5 gibi bir dilimini oluşturmaktaydı. Yün ve yapağı ithalatı ise rakamsal olarak pamuğun çok gerisinde kalmış, 1.669.192 kuruşluk bir değere sahiptir. Yün ipek ve pamuklu dokuma ihracatı da yapılmıştır. 62.054.14 kuruşluk bir değere sahip olan bu ihracat kanalı, zaten ithalatı yapılan ürünlerin nasıl ihraç edildiği sorusunu getiriyor akla, ancak Osmanlı’da o dönemlerde de üretimin yapıldığı ancak yeterli sanayiye sahip olunmadığından dolayı Avrupa dokumaları kadar ince ve kullanışlı olmasa da Osmanlı’da da el tezgahlarından kalın dokumaların yapıldığı cevabını hatırlıyoruz. Bu dokumaların ihracatı da oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştır.²⁴⁴

İzmir’in ihracatında üçüncü sırada ise daha çok dericilikte kullanılan sanayisel malzemeler ve asitler bulunmaktaydı. İzmir ihracatının %6.9’luk kısmını oluşturan bu grup mallar genel Osmanlı ihracatında %39.1’lik bir dilime tekabül etmekteydi. İstatistik verilerinden de görüyoruz ki bunlar içerisinde en çok palamut ihracat yapılmıştır. 36.770.722 kuruş değerinde yapılan ihracat toplam Osmanlı ihracatının %89.9’unu ve değer olarak da %87.5 gibi bir dilimini oluşturmaktaydı.

²⁴⁴ : PRO, FO 84/395; PRO, FO 78/3070; <Commercial Reports,> Accounts and Papers, 1883, vol.1 XXXIII, S.1037 – 1091; Foreign Office Annual Series, 1886 – 1909, s.124

İzmir'e yapılan ihracatta rakamsal değerler olarak dördüncü sırada ecza maddeleri ve ilaçlar gelmekteydi. Osmanlı geneli yapılan ihracatın yarısı İzmir ve civarından sağlanmaktaydı.²⁴⁵

İhracat rakamlarına bakıldığında sıradaki en fazla ihracatı yapılan ürünlerden İzmir'den ihracatı yapılan dördüncü sıradaki ürün ise; zahire ve hububatlardır. Osmanlı geneli yapılan ihracatta da dördüncü sırada yer alan hububatların %15.5'i İzmir'den gerçekleşmekteydi. 20.971.767 kuruşluk bir değer kadar ihracatı yapılan hububatta en çok buğday ve arpa ihraç edilmekteydi. İthalatta buğdayın çok fazla olmasına karşın ihracattaysa İzmir'de arpa ön plandaydı. 1908 yılı ihracatındaysa 13.220.045 kuruşluk ihracat rakamlarına ulaştığını görebiliyoruz.²⁴⁶

İzmir'in ihracat kalemlerine bakıldığında sıradaki en çok ihracatı yapılan malzemeler ise; ecza malzemeleri ve az miktarda da olsa sanayi hammadde malzemeleri oluşturmaktadır. Ülke geneli toplam ihracatta en büyük payın düştüğü sektörlerden birisi de budur, toplam üretimin %51.2'si İzmir ve çevresi tarafından yapılmıştır. Ecza malzemesi olarak da o dönemde tıp uyuşturucu malzeme olarak kullanılan afyon ihracatı büyük paya sahiptir. Ülke geneli yapılan afyon ihracatının %36.7'si İzmir'den yapılmıştır.

En çok ihracatı yapılan beşinci sıradaki kalem ise maden ve madeni ürünlerdir. Kayıtlara geçen ilk yıl olarak 1908 yılında ülke geneli yapılan ihracat 119.184.031 kilo ve 52.794.648 kuruş değerinde dir bunun da yine 33.868.995 kilo ve 22.811.259 kuruşluk kısmı İzmir limanı aracılığıyla sağlanmıştır. Madenler ve madeni eşya ülke geneli fazlaca öneme sahip olsa da İzmir yöresi genellikle kendi ihtiyacı olan maden ve madeni eşyaları karşılayabildiğinden olsa gerek ihracat burada toplam içerisinde sadece %4.2'lik bir paya sahiptir. En çok ihracatı yapılan maden ise ülke geneli en çok da üretimi yapılan maden; zımpara taşıdır, daha sonra ise cıva gelmektedir. Diğer madenlerden de en çok ihracat payına sahip olanlar yine krom, antimuan, ve linyit olduğu gözlemlenmiştir.

²⁴⁵ a.e., s.125-126

²⁴⁶ Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii...**, a.g.e., s.89

Madeni ürünler olarak ise yöresel olarak en çok üretimi yapılan zeytinyağı ve diğer bitkisel yağ ihracatıdır. 1908 yılında toplan olarak 64.615.256 kuruş değerinde ihracatı yapılan yağların %63.4'lük kısmı İzmir ve çevresinden yapılmıştır.

1909 yılı ülke geneli ve İzmir limanına yapılan ihracat verilerine bakacak olursak, İzmir limanı önceki yılda da olduğu gibi gıda malzemeleri meyve ve sebze ihracatında büyük paya sahiptir. İzmir limanından yapılan toplam ihracat değerinin %44.9'luk kısmını, Osmanlı ihracatında da ikinci sırada yer alan meyve ve sebze Osmanlı'nın İzmir'den yaptığı ihracatın %51.6'sını oluşturmaktaydı. Üzüm ve inciri en çok ihracatı yapılan meyveler olduğundan dolayı ele alacak olursak; üzüm (1908- 172.837.221, 1909- 162.503.950) ve incir (1908- 66.565.707, 1909- 62.605.975) kuruş değerindeki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, önceki yıla nazaran belli oranda düşüş olsa da en çok ihracatı yapılan kalemi oluşturmaktadır. Ülke geneli toplam ihracat ise 1909 yılı içerisinde 1.923.251.015 kuruş değerindedir. Bunun içerisinde en büyük pay ise %29.1 ile yün, pamuk ve ipekli dokumalardır. Bu ihracatın ise 88.732.727 kuruş ve %12.9'luk kısmı İzmir limanından yapılmıştır. Bundan dolayı İzmir ihracatının ikinci kalemini oluşturmaktadır. Yün-yapağı üretiminde azalma meydana gelmiş olsa da (1908-1.669.192, 1909-1.444.646) tiftik ve pamuk ihracatında artış meydana gelmiştir. Tiftik (1908- 142.362, 1909- 355.572) pamuk (1908- 25.737.056, 1909- 41.506.031)²⁴⁷

İzmir ihracatında üçüncü sırada yer alan kalem %6.9'luk payla deri imalatlarında kullanılan ana materyaller ve diğer yardımcı malzemeler yer almaktadır. Osmanlı ihracatındaysa dördüncü sırada yer alan bu malların %40 ihracatı İzmir limanı üzerinden yapılmıştır. Bunlarda da özellikle palamut ihracatı ön plana çıkmıştır. Önceki yıla nazaran (1908- 36.770.722, 1909- 77.409.148) kuruş değerinde iki katından daha fazla bir artış gerçekleşmiştir. Aynı zamanda palamut ihracatının %90'ı İzmir limanından yapılmaktadır.

²⁴⁷PRO, FO 84/395; PRO, FO 78/3070; <Commercial Reports,> Accounts and Papers, 1883, vol.1 XXXIII, S.1037 – 1091; Foreign Office Annual Series, 1886 – 1909, p.324-326
- Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye ...**, a.g.e., s.147

Sıradaki en çok ihracatı yapılan kalem olarak sayılabilecek nebati ve hayvani yağlar 38.335.230 kuruşluk ihracat değeriyle önceki yıla nazaran daha düşük olsa da İzmir ihracatında yüksek paya sahiptir. İzmir'in bu ihracattaki payı %15.5 olarak hesaplanmıştır.

Hububat ve zahire ürünleri açısından en çok ithalatı yapılan ürünler buğday ve arpa olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak arpa buğdaya nazaran bu yıl içerisinde daha çok ihraç edilen ürünler arasındadır. İstatistik kayıtlarına baktığımızda önceki yıla göre belli miktar düşüş olsa da (1908- 13.220.045, 1909- 11.550.012) kuruşluk değerlerle yapılan arpa ihracatı Osmanlı arpa ihracatının %44'ünü değer olarak ise %44.2'sini oluşturmaktadır. Bunun yanında diğer hububat kalemlerinden susam önceki yıla nazaran en çok artış gösteren ve (1908- 986.848, 1909- 3.112.972) kuruşluk değer ile en çok ihracatı yapılan hububat ürünleri arasına girebilmiştir.

İzmir ihracatında dördüncü sırada kabul edilebilecek zeytinyağı ve diğer bitkisel yağlardır. Bu ticaretin ülke geneli %42'sinin İzmir'den yapıldığı kayıtlarda tespit edilmiştir. Ayrıca önceki yıla nazaran (1908- 34.508.075, 1909- 29.349.429) kuruşluk değişim olsa da genel ihracat içerisindeki payı çok fazla değişmemektedir. Çünkü zeytin üretiminde önde gelen İzmir en büyük ihracata da kaynaklık etmektedir.

Beşinci ihracat kalemi olarak ise %4.4'lük payı ile boya maddeler yer almaktadır. Has boya olarak ihracatta çok gelişilmiş olmasa da boya yapımında kullanılan cehri ihracatı 91.178 kuruşluk bir paya sahiptir.

Madenler ise 26.172.341 kuruş değerindeki rakamlarıyla İzmir limanından yapılan ihracatta beşinci sırayı almayı başarmıştır. En çok zımpara ve antimuan madenlerinin ihraç edildiği bilinmektedir bunların yanında ise linyit, simli kurşun, krom ve arsenik gibi özellikle sanayi alanındaki faaliyetlerde kullanılan madenler de ihraç edilmiştir. Ayrıca İzmir limanında yapılan ihracat ülke geneli yapılanın %35.2'lik kısmını oluşturmaktadır.

Bunların haricinde en çok ihracatı yapılanlardan 25.323.308 kuruş değeriyle ecza maddeleri ve ilaçlardır. bunların 1/3'ü (%3.5'i) İzmir limanı vasıtasıyla ihraç

edilmiştir. Ayrıca Osmanlı ihracatında %20 değerinin üzerinde olan ve deri terbiye ürünler ve asitlerde bulunmaktadır. Osmanlı ihracatında %87.6'lık bir paya sahiptir.²⁴⁸

1910 yılı itibariyle ise İzmir'deki en çok ihracatının yapıldığı meyve ve sebze yine birinciliği korumuştur. 229.274.416 kuruşluk değerle önceki yıla nazaran azalma olsa da bu sadece %10'luk bir düşüşle yine %40.7 oranında ihracatın yapılmasını mümkün kılmıştır. Osmanlı geneli yapılan ihracata göre bakıldığında %4.9'luk bir düşüşle %46.7 oranında yine ihracat devam etmiştir. Yine aynı kategoriye giren kuru üzüm ise istatistiklerin yapılmaya başlandığı 1908 yılından itibaren sürekli azalmıştır, değerdeki azalma ihraç miktarının da düştüğünü bize göstermektedir. Kuru incir ihracatına bakılırsa da önceki yıl belli bir oranda azalma gösterse de 1910 yılına gelindiğinde fazlaca bir yükselme göstererek önceki yılların potansiyelini geride bırakmıştır.

Sıradaki kalem ise önceki yıllardan beri yine en yüksek seviyeleri koruyan yün, ipek ve pamuklu dokuma olmuştur.²⁴⁹ Önceki yıllara nazaran belli oranda düşüş görülen dokuma İzmir ihracatında neredeyse bitiş seviyesine gelmiştir. %10 seviyelerindeki ihracat oranı neredeyse %0.1 gibi seviyelere düşmüştür buda durumun ehemmiyetini kanıtlamaktadır. 826.662 kuruş ihracat değeri daha önceki yıllara nazaran en düşük seviyedir. Hariciye istatistiklerinden de görebileceğimiz gibi ayrı ayrı değerlendirilirse; yün ve yapağı önceki yıl 1.444.646 kuruş değerinde ihracatı yapılırken 1910 senesi içinde hiç ihraç edilememiştir. Tiftik ihracında ise 355.572 kuruştan 307.093 kuruşa bir düşüş görülmektedir. Düşüşteki en büyük etkenlerden olan pamuk ihracındaki gerileme olmuştur. Önceki yıla 41.506.031 kuruş değerinde ihracat yapılmışken 1910 yılında bu seviye sadece 589.810 kuruşa düşmüştür. Buna sebep olarak ise sene içerisinde yaşanan mahsullerdeki hastalıklar veya üretimin ağırlıklı olarak ülke içi ihtiyaçlarda istihdam edildiğini akla getirmektedir.

²⁴⁸ PRO. Foreign Office 78/3070 , Annual Series, No.67, (c.3673), 1886 – 1909, p.137

²⁴⁹ PRO. FO. Annual Series No. 4598, (c.4962) 1910, p.56

İhracatın diğer kalemlerinden hububat önceki yıllara nazaran neredeyse 3 kat artış göstererek 73.611.934 kuruş değerinde kapasiteye ulaşmış ve böylece hububat ve zahire ihracatı İzmir limanından yapılan toplam ihracat içerisinde ikinci sırada yer almıştır. Osmanlı toplam ihracatı içerisinde de üçüncü sırada yer alan hububat İzmir ihracatından %32.7'lik bir dilime hakimdir. Hububat ve zahireyi de kendi içerisinde ayıracak olursak arpa yine önceki yıllardaki gibi en yüksek rakamlara sahiptir. 38.980.151 kuruş değerindeki ihracat Osmanlı geneli yapılan arpa ihracatı içerisinde %48 gibi bir dilime hakim olmasını sağlamıştır.²⁵⁰

İzmir ihracatın da üçüncü sırasında yer alan kalem ise ecza ve ilaç maddeleri olmuştur. 65.470.285 kuruş ihracat değeriyle önceki yıllarla bariz artış gösteren bu malzemeler toplam İzmir ihracatı içerisinde de %41.4'lük bir paya sahiptir. Yine afyonu da ecza malzemesi olarak kabul edersek önceki yıllarda olduğu gibi en çok İzmir den ihraç edilmiştir. 46.933.729 kuruş değerindeki ihracat verileri ve toplam ihracat içerisindeki %43.2'lik değeri ile bunu kanıtlamaktadır.

Dördüncü sıradaki ihracat kalemine bakacak olursak nebati, hayvani ve madeni yağlar yer almaktadır. 64.169.797 kuruş değeriyle İzmir limanından yapılan toplam ihracat içerisinde büyük bir dilime sahiptir. Bunun yanında hayvansal ürünlere de bakarsak, İzmir toplam ihracat içerisinde sadece %5'lik bir hacime sahiptir.

Beşinci olarak ise boya eczası ve has boya maddeleri yer almaktadır. 63.329.011 kuruş değeriyle İzmir ihracatı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Diğer ihracat maddelerinden madenler ve madeni eşyalar ise önceki yıllara nazaran büyük düşüş yaşamıştır. Sadece 5.527.158 kuruş değerinde ihracat beklenmedik bir durum olarak karşılanır. Buda akıllara şunu getiriyorki diğer malzemelerdeki rakamsal artışın sebebi madenlerin diğer malzemelerin üretiminde kullanılması ve bundan dolayı daha az ihraç edilmesine sebep olmuştur. Belirtilen

²⁵⁰ **a.e.**, hububat ihracatında arpa belirtilen yıllar boyunca en çok ihraç edilen mahsuller arasında gösterilmiştir. Ancak bazı kaynaklardaysa diğer baklagillerin üretiminde yaşanan aksiliklerin yerini tamamlamak için arpanın toplam üretimindeki ihraç edilme oranının arttırıldığını göstermektedir. Bkz. **Mehmet Asım, İthalat ve İhracat Bütçesi**, Vakıf Yayınları, İstanbul, 1919, s.65

rakamlar İzmir toplam ihracatı içerisinde sadece %0.9'luk kısmına, Osmanlı toplam maden ihracatının da %8.6'sına tekabül etmiştir.

Deri işlemeciliği ve deri sanayisinde kullanılan malzemelere bakarsak önceki yıllara nazaran büyük düşüş olmuştur. Deri işçiliğinde kullanılan palamut ihracatı 56.319.250 kuruş değer ile önceki yıllara nazaran %10'luk bir düşüş gerçekleşmiştir. Bunun yanında cehri ihracatı ise yine 17.190 kuruş seviyesine gerilemiştir. önceki yıla nazaran nerdeyse %78 oranında azalan ihracat yine ülke içi istihdamını akıllara getirmektedir.

Belirtilen ürünler dışında da farklı dallarda ihracat yapılmaktadır ancak %20'lik dilimin altından kaldıklarından dolayı istatistiksel değerlendirilmeye katılmamıştır. Kısaca bahsedecek olursak da taş ve toprak ürünlerinin %71.9'u, şeker ve şekerleme ürünleri ihracatının %45.4'ü, ve kimyevi maddelerin ise %79.52i İzmir limanından ihraç edilmiştir.

Önceki yıllarda olduğu gibi meyve-sebze İzmir ihracatından ilk sırayı korumaktadır. 1910 senesindeki azalmadan sonra tekrar artış göstermiş ve İzmir toplam ihracatı içerisindeki payı %37.8 Osmanlı toplam ihracatı içerisinde ise %50 seviyelerine ulaşmıştır. Yine meyve olarak üzüm ihracatı miktar olarak artış gösterse de üzüm fiyat olarak değer kaybetmiştir. İncir ihracatı ise 59.902.683 kuruş değeriyle önceki yılların daha da altına düşmüştür.

İkinci sıradaki ihracat kalemine bakacak olursak önceki yıllarda olduğu gibi yün, ipek ve pamuklu dokuma ve eşyalar yer almaktadır. Osmanlı geneli ihracatın %31.2'lik kısmını oluşturan bu kalem ihracatın ise 14.291.935 kuruş ihracat değeriyle %14.8'lik kısmına karşılık gelmektedir. Bunlar içerisinde İzmir limanı için asıl, ihracatı yapılan madde ise pamuktur. 1910 yılında oldukça düşük seviyelere gerileyen pamuk ihracatı 33.592.014 kuruş değer ile büyük bir artış göstermiştir. Dokuma sektöründe kullanılan diğer malzemelerden yün ve yapağı önceki yıl olduğu gibi bu yılda İzmir ihracatına dahil edilmemiştir. Tiftik ise önceki yıllarda hiç

olmadığı kadar yüksek rakamlara ulaşabilmiştir. 470.505 kuruş değeri ile pamuktan sonra en çok ihraç edilen dokuma malzemesi seviyesine gelmiştir.²⁵¹

Sıradaki ihracat kalemi ise hububat ve zahiri ürünlerdir. Önceki yıllara bakıldığında dalgalı bir seyir izleyen zahire ürünleri ve hububat en yüksek seviyesine bu yılda ulaşabilmiştir. İzmir ihracatı ve Osmanlı ihracatından yanı sırada yer alan hububat Osmanlı ihracatında %15.7'lik paya sahiptir. Bununda %25'i İzmir limanından yapılmıştır. 97.670.797 kuruş değerindeki ihracat gönderilen hububat miktarlarının da en yükseldiğini göstermektedir. Hububatı da malzemeler olarak alt dallara ayırırsak arpa ve buğday en çok ihracatı yapılan malzemelerdir. Arpa ihracatı 47.977.839 kuruşluk değeriyle önceki yıla nazaran yaklaşık %20 oranında artış göstermiştir. Hububat olarak susamda bu sınıfa dahil edilebilir ancak arpa ve buğdaya göre 1.853.873 kuruş değeriyle çok daha düşük seviyelerde ihraç edilmiştir.

Dördüncü ihracat kalemine göre ise; hayvani ve nebati yağlar gelmektedir. 51.381.538 kuruş değerindeki ihracat önceki yıllardaki dalgalı seyre ayak uydurmuş ve önceki yıla nazaran %30 oranında bir düşüşe sebep olmuştur. Bununla birlikte boya maddeleri ihraçtı da bu seviyede sayılabilir. 44.598.933 kuruş değeriyle Osmanlı geneli yapılan ihracatın yaklaşık %73.3'üne karşılık gelmekteydi. Buda gösteriyor ki Osmanlı boya maddeleri ihracatının $\frac{3}{4}$ ü İzmir limanından yapılmaktadır.

Beşinci sıradaki ihracat kalemindeki verilere göre; ecza maddeleri gelmektedir. 43.598.933 kuruş değeriyle İzmir ihracatındaki payı %43.6'lık dilime tekabül etmektedir. Buna karşılık Osmanlı geneli yapılan ihracatın ise sadece %4'lük kısmına karşılık gelmektedir. Bu kalem içerisinde değerlendirilen afyon miktarı İstatistik verilerine bakıldığında ihracında düşüş olsa da Osmanlıdan yapılan ihracatın değer olarak %53.4, miktar olarak da %55.8'i yine İzmir'den yapılmaktaydı.

²⁵¹ 1324, **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, İstanbul: Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi 382.621 1326 R (1910 M) 1 k.1, s.48-50

Sıradaki ihracat kalemine bakacak olursak; maden ve madeni ürünler gelmektedir. 24.961.438 kuruş değerinde yapılan ihracat İzmir limanından yapılan toplam ,ihracat içerisinde sadece %3.5 kadar paya sahip iken Osmanlı geneli yapılan ihracattaysa %42.4'üne tekabül etmektedir. En çok ihraç edilen madenler olarak kayıtlara geçenler ise zımpara, antimuan, cıva, krom, çinko, kurşun ve linyittir.

Geriye kalan ihracat kalemleri daha az miktarlarda ihraç edildiğinden dolayı tek tek değerlendirilmeye alınmamıştır. Ancak bazılarında bahsedecek olursak; taş toprak ve cam 12.487.5790 kuruş değeriyle bu dönemde yeteri kadar ihracatı yapılan malzemelerdendir. Yine yakın olarak yakacaklar 11.912.838 kuruş değeriyle ihraç edilmiştir. Hatta kayıtlarda şöyle bir bilgi de göze çarpmaktadır:

“ 1911 yılının kış mevsimi fazla soğuk geçtiğinden dolayı Osmanlı devletinin her tarafında odun ve kömür ihtiyacının artmasından dolayı sene sonuna kadar kömür ihracatı yasaklanmıştır.”²⁵²

1913 yılı ihracatına göz atacak olursak da; İhracat da yine baş sırayı meyve ve sebze almaktadır. 284.440.976 kuruş ihracat değeriyle önceki yıllarında üzerine çıkmıştır. İzmir ihracatında %49.8'lik bir paya sahip olan meyve ve sebze toplam ihracatın 1/3 lük kısmına tekabül etmektedir. Meyve olarak da en çok ihracatı yapılanlardan üzüm 222. 251.877 kuruş değeriyle en çok bu sene içerisinde ihraç edilmiştir. Yine diğer meyvelerden incir ihracatına bakarsak oda tam tersi olarak 53.904.352 kuruş değeriyle önceki yılların en düşük seviyesine gelmiştir.

İkinci sırada sayılabilecek ihracat kalemi ise yün, ipek ve pamuklu dokuma malzemeleridir. Osmanlı ihracatında ilk sırada olan yün, pamuklu ve ipek dokuma malzemeleri bu sene önceki yıllarda yapılan ihracatın çok da üstünde 91.739.167 kuruş değerlerine ulaşmıştır. Hammadde olarak kullanılan pamuk, yün-yapağı ve tiftik malzemelerinin kayıtlardaki rakamlarına bakıldığında (pamuk: 37.171.105, yün-yapağı hiç ihraç edilmemiş, tiftik: 394.116 kuruş) önceki yıllara nazaran çok

²⁵² **İttihad**, 28 Şubat 1911, nr:701, s.7

fazla değişim olmadığı görölse de buradan şu anlaşıyor ki rakamlar birbirine yakın ancak bu dönemde ihracat değerlerinde artış meydana gelmiştir.

Sıradaki ihracat kalemi hem Osmanlı hem de İzmir ihracatında üçüncü sırada yer alan hububat ve zahiri ürünlerdir. 89.204.895 kuruş değeriyle önceki yıla nazaran düşüş olan hububat ihracatının yine %44.1'i İzmir civarında ihraç edilmiştir. Önceki yıla oranla çok fazla değişimin olmadığı buğday ihracatının yanında arpa önceki yıla nazaran değer kaybetmiş ve 45.928.233 kuruş seviyesinde kalabilmiştir. Bu yılda ihracatı yapılan arpa miktar olarak %61'i değer olarak ise %58.4'ü İzmir ve çevrelerinden ihraç edilmiştir. Diğer hububat malzemelerinden istatistiklerde bulunan susama bakıldığında önceki yıla düşüşe karşın yükselme göstermiş ve 2.682.628 kuruş değerine yükselmiştir.

Dördüncü olarak en çok ihraç edilen ecza maddeleri ve ilaçlardır. Osmanlı ihracatında da dördüncü sırada yer alan ecza malzemeleri %5.3'lük bir paya sahipken bunun yine yarısı İzmir limanından ihraç edilmiştir. Bu oranda yaklaşık olarak %57.7'ye tekabül etmektedir. İzmir ihracatı içindeki yerine baktığımızdaysa sadece %8.8'lik bir değere karşılık gelmektedir. Ecza malzemesi olarak kullanılan afyon ihracatı bu yıl önceki senelerdeki seviyelerinin çok üstüne çıkarak 51.313.603 kuruş değerine yükselmiştir.²⁵³

Boya maddeleri bu yıl içerisinde yapılan ihracatın beşinci sırasında yer almıştır. Osmanlı geneli yapılan boya ihracatının %82.5'i İzmir limanı aracılığıyla ihraç edilmiştir. Osmanlı ihracatının beşinci kalemi ise hayvanattan elde edilen ürünlerdir. Bu ihracat kaleminde İzmir'in payı sadece %8.2 oranındadır.

İzmir ihracatında sıradaki kalemi istatistik verilerine göre 44.983.640 kuruş değeriyle postlar ayakkabılar ve deri ürünleridir. 1913 yılı dahilinde yapılan maden ihracatına bakacak olursak 28.749.872 kuruş değerindedir. Madenler Osmanlı toplam ihracatı içerisinde %36.5'lik bir paya sahiptir. Bu oranın da %3.8'lik kısmı İzmir limanından ihraç edilmiştir. İhraç edilen malzemeler yıllara göre değişiklik

²⁵³ II. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1908- 1918), **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.220, detaylı bilgi için bkz.

göstermemektedir. İlk sırada yine zımpara, devamındaysa antimuan gibi diğer madenler gelmektedir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu yıl içerisinde Osmanlı zımpara ihracatının yaklaşık %50'lik kısmı İzmir limanından ihraç edilmiştir.

Tablo 2.12 İzmir ve çevresinden ihraç edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş) (1908-1913)

Sene	Susam	Zeytinyağı	Üzüm	İncir	Palamut	Cehri
1908	986.848	34.508.075	172.837.221	66.565.707	36.770.722	17.753
1909	3.112.972	29.349.429	162.503.950	62.605.975	77.409.148	91.178
1910	4.131.313	55.622.855	136.755.759	71.870.145	56.319.250	17.190
1911	1.853.873	45.340.302	188.194.334	59.902.683	38.269.613	15.839
1913	2.682.628	2.094.075	222.251.877	53.904.352	52.828.747	10.452

Kaynak: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1908- 1918), **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.222

Tablo 2.13 İzmir ve çevresinden ihraç edilen belli başlı ürünlerin kıymeti (Kuruş) (1908-1913)

Sene	Afyon	Meyankök ü	Halı-Kilim	Pamuk	Yün-Yapağı	Tiftik	Arpa
1908	17.615.739	13.605.515	388.725	25.737.056	1.669.192	142.362	13.220.045
1909	15.017.549	9.804.270	42.958.192	41.506.031	1.444.646	355.572	11.550.012
1910	46.933.729	17.556.978	83.045.962	589.810		307.093	38.980.151
1911	163.777	11.117.552	71.567.887	33.592.014		470.505	47.977.839
1913	51.313.603	14.431.581	59.817.995	37.171.105		394.116	45.928.233

Kaynak: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1908- 1918), **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.222

Maden ihracatını haricinde yine önem arz eden ihracat kalemlerine bakacak olursak şeker ve şekerleme ürünlerinin %33.6'sı, alkollü ve alkolsüz içeceklerin %29.3'ü, madeni yapıların %57.4'ü, taş ve toprak ürünlerinin %91'i İzmir ve çevresinden ihraç edilen kalemler arasındadır.

1914 yılına bakacak olursak yapılan araştırmalar da göstermektedir ki özellikle tarım alanında önemli derecede düşüşler meydana gelmiştir. Bunda en büyük etken ise yıl sonunda Birinci Dünya Savaşına girilmesidir. Savaş üretimi yapabilecek genç yaştaki erkek nüfusun askeri göreve çağrılmasından dolayı kötü yönde etkilemiştir. Savaştan önceki yıl ekili dikili alanlar 75 milyon dönüme ulaşırken savaşın ilk yılında bu rakam 30 milyon dönüm seviyelerine kadar gerilemiştir. İlerleyen yıllarda ise bu rakam daha da gerileyerek 25 milyon seviyesine

düşmüştür.²⁵⁴

Tarım, ülkenin genel olarak kalkınma seviyesini etkileyen önemli bir kalem olduğundan dolayı bu alandaki düşüş diğer alanları da etkilemiştir. Geçim kaynağı ağırlıklı olarak tarıma endeksli olan ülke ticaret alanının da yeterli mamül elde edemediğinden dolayı düşüş meydana gelmiştir. Bu da genel ülke gelir seviyesini geriye çekmiştir. Çalışma çağına olan ülkenin genç tabakası silah altına alınıyor ve ziraat ağır yaralar alıyordu. Ancak 1914 yılının ortalarında Avrupa’da başlayan savaşa Osmanlı Devleti yıl sonuna doğru dahil olmuştur. Bundan dolayı 1914 senesi ilerleyen yıllara nazaran daha verimli geçmiştir.²⁵⁵

1914 senesi tarım istatistiklerine göre belirlenen tablolarda da görmekteyiz ki; Devletin toplam 43.597.040 dönüm arazisinde hububat ekimi yapılmış ve bu arazilerden toplam 6.679.948 ton mahsul elde edilmiştir. Bu rakamlar İzmir arazilerinde ekilen arazi ve elde edilen mahsul olarak bakıldığında 527.108 dönüm arazi işlenmiş ki toplam işlene arazilerin %1.2’lik kısmına tekabül etmektedir, yine elde edilen mahsullerde 157.676 ton miktarıyla toplam mahsulün %23.5’lik kısmına tekabül etmektedir. Buda yukarıda ki açıklamaları kanıtlar durumdadır ki savaşa girmeden önceki son sene gayet verimli bir üretim yapılmıştır.²⁵⁶

Ekilen mahsuller açısından bakıldığında yine Buğday ve Arpa başı çekmektedir. Ancak topluma üretim içinde oranları %5’i geçememiştir. Bakliyat üretiminde ise en çok 63.843 dönüm ile bakla ekilmiştir. Haliyle de en çok verim %17.9 ile bakladan alınmıştır. Bakliyatların genel üretim içerisindeki paylarına bakıldığında %5’lik dilimi az farkla da olsa geçebilmiştir. Sanayi ürünleri ekim alanları 88.744 dönüm arazi üzerinde işlenmiştir İzmir’de. O dönemde yeni yeni işleme atölyelerinin de kurulmaya başlandığı tütün 66.070 dönüm ile en çok ekilen

²⁵⁴ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, Kaynak Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.32

²⁵⁵ **Sabah**, Ziraat ve Ticaretimiz, Nisan 1914, nr:8825, s.14

²⁵⁶ Tablolar elde edilirken 1914 yılına ait Tarım İstatistiklerindeki veriler üzerinde çeviriler yapılmıştır. İstatistiklerde dönemin ölçü birimleri olan kile ve kıyye birimleri kullanılmıştır. Ancak kile ile ifade edilen veriler önce kıyye2ye daha sonra ise 1 kıyye=1.283 gr. Olarak baz alınmıştır. Alan ölçüleri değerlendirilirken ise 1 dönüm=919,3 metrekare ve 1 hektar=10.88 dönüm olarak alınmıştır. Bu uygulamalar ise Tevfik Çavdar’ın, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914**, Ankara, 2003 tarihli çalışmasına dayanarak yapılmıştır.

sanayi bitkisi olmuştur. Ekilen sanayi bitkilerinin oranları; %75 ile tütün en çok ekilendir, daha sonra ise %22.3 susam ekilmiş, daha sonra %3.1 oranında pamuk ve son olarak ise %2.0 oranında da kenevir ekilmiştir.

Bağlık alanlara bakacak olursak da 5.023.731 dönüm toplam ülke geneli ekili arazinin 347.088 dönümü İzmir’de ekili bulunmaktadır. Bu da toplam araziler içerisinde %6.9’luk bir orana tekabül etmektedir.

1915 senesine gelindiğinde savaşın etkisi daha çok hissedilmeye başlanmış ve ekili dikili alanların oranları hemen değişmeye başlamıştır. Üretim yapabilecek işgücünün silah başına geçmesi tarımsal üretimi aksatmış hatta hububat eksiklikleri ithalat yoluyla kapatılmaya çalışılmış ve Bulgaristan’dan zahire ithalatı yapılabilmesi için çeşitli imtiyazlar sağlanmıştır.²⁵⁷ Üzüm ve incirde kısmi olarak çok fazla düşüş olmasa da diğer ürünlere baktığımızda aslında bu dönemdeki tarımsal üretimdeki düşüşü görmekteyiz. En belirgin gerileme ise sanayisinin yavaş yavaş oturma sürecinde olduğu tütün ve pamuk da görülmüştür.

1915 yılında elde edilen tütün miktarı 1914 yılına göre %70, pamuk ise %90 oranında bir gerileme göstermiştir. Çoğu alandaki üretim düşüşü ithalatı zorunlu hale getirmiştir. Dönemin gazetelerinden Ahenk gazetesindeki bir habere göre bu yıl İzmir geneli toprakların 421.510 dönümlük kısmı sadece arpa, buğday, burçak, darı, bakla ve nohut ekim için ayrılmıştır.²⁵⁸

Önceki yılın verilerine bakıldığında hububat ve baklagil üretimi için ekili alanların çok daha fazla olduğunu görmekteyiz. (Tablo-36)

1916 senesine gelindiğindeyse üzüm üretimi bir önceki seneye nazaran daha azalırken aynı durum pamuk, zeytinyağı ve buğday için de geçerlidir. Ancak tütün ve incirde ise bu oranlar belli miktarda da olsa artmıştır. Üretim miktarlarında ki bu

²⁵⁷ BOA, DH.KMS, Dosya no:34/20, 9 Za 1333, p.231

²⁵⁸ **Ahenk**, Kışlık Mezruatın Dönüm Miktarı, 26 Şubat 1915, nr: 6031, s.24

denli düşüş mamullerdeki azalışı ikame edebilmek için yurtdışı ithalatının yollarını açmıştır, bunlardan biri de Amerika ile yapılan ticari temaslardır.²⁵⁹

1917 senesine gelindiğindeyse üretimdeki azalmalar yine devam etmektedir sadece tütün üretiminde bir artış gözlemlenmektedir. Diğer alanlardaki üretim azalışı yada yaşanan durgunluk özellikle bölge ekonomisini de gösterir durumdadır.

1918 senesi ne bakılacak olursa da çok üretim savaşın başladığı ilk yıla oranla hemen hemen yarı yarıya düşmüştür. Pamuk, zeytinyağı, buğdayda bu oranlar daha fazla iken incir üretimi ise ilk yıl ki üretim seviyesine tekrar geri yükselmiştir.

Tablo 2.14 I. Dünya Savaşı döneminde bazı ürünlerin üretim miktarları (1914 – 1918)

Sene	Üzüm (İzmir, kilo)	Tütün (Genel, kilo)	Pamuk (Genel, milyon kile)	Z.Yağı (kilo)	İncir (İzmir, balya)	Buğday (kilo)
1914	51.800.000	43.869.000	135.000	20.000	17.600.000	224.8
1915	46.000.000	13.872.000	15.000	22.000	15.400.000	155.0
1916	34.600.000	14.912.000	10.000	16.000	19.800.000	140.8
1917	28.800.000	17.037.000	10.000	8.000	15.400.000	125.0
1918	25.900.000	21.041.000	15.000	6.000	17.600.000	119.8

Kaynak: Türkiye İktisadi Mecmuası, Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik, 1922, s.134; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarından Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.37,38

1923 yılından İzmir limanından 60.154.980 kilo, 2941 adet mal ihraç edilmiştir. Bu ihracatın değeri ise 3.476.160.360 kuruş değerindedir. Osmanlı ticaretinde önemli bir yeri olan İzmir Limanı bu dönemde de ülkenin toplam

²⁵⁹ BOA, DH.KMS, Dosya no:42/36, 13 Ra 1335, p.34

ihracatının %41.6'lık kısmını karşılayarak ülke açısından önemini göstermiş, Cumhuriyet'e geçişte de bu önemini devam ettirebilmiştir.²⁶⁰

İhraç edilen belirli başlı ürünleri ele alacak olursak; ithalatta olduğu gibi burada da beş ürün toplam ihracatın %85'lik kısmını oluşturmaktaydı. Bu grubun da en yüksek oranına %44.3 ile meyve ve sebze sahiptir. Aynı zamanda İzmir Limanı'ndan yapılan bu ihracat Osmanlı meyve ve sebze ihracatının ¾'ünü oluşturmaktadır. İstatistiklerde kayıta geçen ürünlere baktığımızda bölgede en çok üretilen üzüm ve incir kuruları çoğunluktadır.

İkinci sırada gelen ihracat kalemi ise önemli üretim kaynağı olan tütündür. Toplam ithalatın %28.1'lik kısmını oluşturan tütün bu yıl 8.301.961 kilo ve 1.188.092.107 kuruş değerinde bir ihracat kapasitesine sahiptir. Üçüncü sırada gelen en yüksek ihracat kalemi %10.4 ile tıbbi ve kimyevi madde ihracatı gelmektedir. Bu ürününde toplam Türkiye ihracatının ½'lik oranı İzmir'den gönderilmekteydi. Palamut, cehri, afyon ve meyan kökü tıbbi malzeme yapımında kullanılması ve İzmir bu mahsullerin yetiştirilmesi açısından verimli bir toprak yapısına sahip olduğundan dolayı bu oran yüksektir. Toplam İzmir ihracatında dördüncü sırayı ise %7.1 oranıyla yün ve yün ipliği mensucatı gelmektedir. Aynı zamanda ithalatı da yapınla bir ürün olması akıllara soru işareti bırakmaktadır. Ancak sanayi faaliyetlerinden bahsederken söylemiştik yünü iplik haline getirebilecek makine imkanı vardı fakat daha ince iplik üretimi için ülkede yeterli imkan bulunmamaktaydı bundan dolayı dışarıya yün ihraç edilip yerine daha ince işlenmiş yün ipliği ithal ediliyor olabilir. Son kalem olarak %5 oranının altında kalsa da ihracatın ana ürünlerinden olduğundan dolayı pamuktan da bahsedebiliriz. Pamuk, ihracatta 1.560.772 kilo ve 158.433.828 kuruş değeriyle %3.7 gibi düşük bir orana sahip olsa da ithalatta önemli kalemlerden birini oluşturmaktaydı.

Bu ürünlerin dışında daha ihracatı yapılan pek çok ürün bulunsada ilk beş grubuna girebilen ürünlerden bahsedilmiştir. Ayrıca Hariciye İstatistikleri'ndeki

²⁶⁰ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke... a.g.e.**, s.37-38

kayıtlara bakacak olursak ithalatı olduğu gibi genelde ilk beş ihracat ürününde değişim olmamış sadece oransal olarak değişimlerle sıralamalarında değişiklikler meydana gelmiştir. (Ekler, Tablo-5, s.236)

2.2. Doğal Kaynak Ormanlar ve Ormanlık Sektörü

İşgal dönemi öncesi Türkiye'nin orman kaynakları yabancılara çekici gelmekteydi. Dünya üzerinde bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla ormanlar açısından zengin olan Anadolu, sahip olduğu doğal zenginlikler açısından özellikle Avrupa ülkelerinin dikkatini çekiyordu. Sahip olunan ormanlık alanları içerisinde en zengin olan yer ise Bursa ormanlarıdır. Bu alan 907.000 hektar olup burayı ikinci sırada 829.000 hektar İzmir ormanları takip etmektedir. Hem sahil hem de doğal kaynak olarak zengin olan buralar Avrupalıların bu topraklara hakim olma iştahlarını arttırıyordu. Bu ormanların %37'sini çamlar, %14'ünü meşe, %11'ini kayın, %5'ini kara ağaç, %23'ünü de diğer ağaçlar oluşturmaktaydı.²⁶¹ İzmir de ormanlık alanlar Kızıldağ, Karacadağ, Yamanlar, Söğütçük ve Somaklık dağlarına yayılmış bulunmaktadır. Ağaçlar o dönemde gerek inşa ve yapı da gerekse yakıt olarak kullanılmaktaydı. Özellikle yerli ve yabancı halkın henüz kömür ve diğer yakıtların ısınma amaçlı kullanılmadığı dönemde odun en büyük ısınma kaynağıydı. Keza inşaat sektöründe de o zaman ki Osmanlı mimarilerine bakıldığında binaların ahşap konaklar şeklinde olduğu görülmektedir. İthalata gerek duyulmayacak kadar mevcut bulunan ormanlar işgal döneminde miktar olarak biraz azalma gösterse de asıl darbeyi 1922 İzmir Yangını sırasında almıştır. İleri de bahsedilecek olan konu da İzmir doğal kaynaklarından biri olan ormanlarının hemen hemen %90'ını kaybetmiştir.

2.3. Ekonomik Kalkınmada Madenlerin Rolü

Sanayi devrinin kalbi olarak nitelenebilir madenler. İlk başladığı senelerde doğal maden rezervine sahip ülkelerin sürekli İngiltere'ye ihracat yapması da bundan kaynaklıdır. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl boyunca dünya geneli maden kaynaklarının

²⁶¹ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele...*, a.g.e., s.29 – 31;

- Raziye Kişi, *İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmir'de İktisadi Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir 1990, s.14

sömürü merkezi olmuştur İngiltere, bir nevi öğütücü lokomotif olarak da görülebilir. Çünkü sanayinin gelişimi için maden hammaddelerine muhtaçtı ve jeopolitik konumu itibarıyla de çok fazla maden rezervine sahip değildi, bundan dolayı çoğu ihtiyacını ithal ederek bir devri başlatabildi.

Emperyalizmin derinliklerine kadar hissedildiği bu dönemde hammaddelerin sürekli ve düzenli olarak ve en düşük maliyetlerle elde edilmesi için her yol mübahtı. Bu süreçte dünya geneli çoğu ülke İngiliz sömürüsü altındaydı, bu da kapitalist zihniyetin en bariz dış politikalarından biriydi. Emperyalizmin esaretine girmiş ve o istikrarlı olarak hammadde sağlayan ve geniş maden rezervlerine sahip Osmanlı'da diğer dış ülkeler arasına girmiştir.

Anadolu'nun da rezervleri gerek İngiltere gerek ise Türkiye'de kurulmuş kapitalist firmalar aracılığıyla sömürülmüştür. Hammadde ihtiyacından dolayı ve dünyayı etkileyeceği beklentileriyle lokomotif sürekli ülkemizden de limanlar aracılığıyla madenler taşınmıştır. Genelde kömür, krom, boraks ve kurşun gibi madenlerin yeterince olması ve ihraç edilmesi Avrupalı ülkelerin gözünü Anadolu topraklarına çevirmesine sebep olmuştur. Zımpara, linyit, simli kurşun, antimon, cıva, mika, demir, manganez ve altın madenleri şehrin genel yeraltı kaynaklarını oluşturmaktaydı. Mütareke döneminden önceki süreçte Aydın Vilayeti Maden Mühendisi olan Barkef Efendi'nin 24 Nisan 1914 tarihli raporuna göre; bu madenlerden en çok rezervi bulunan ve ihracata en verimli olanı zımparaydı. Şehirde toplam 17 adet imtiyazlı zımpara madeni bulunmakta ve bunlardan 30-35 bin ton kadar ihracat yapılmaktaydı.²⁶² 1850- 1913 seneleri arasında İngilizler en çok zımpara taşı ve krom madenleri çıkarımında aktifler iken kömür, antimuan ve manganez çıkarımında da payları vardır.

Sanayinin önde gelen ülkelerinden İngiltere'nin öğütücü bir lokomotif olduğundan bahsetmiştik. Üretilen kömür öncelikle İngiltere'ye ithal ediliyordu, özel şahıslarından yönetiminde olan madenlere de herhangi bir müdahale edilemediğinden dolayı bu dönemde maden işletmelerinden birinin sahibi olan ve

²⁶² Hüseyin Rıfat, **İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-yi Maliyesi Ticaret Rehberi**, Akademi Yayınevi, İzmir, 1997, s.147 - 157

önemli ölçüde kömür üretimi yapan Mac Andrews ve Forbes şirketi 99 yıl süreyle iki imtiyaz hakkı sayesinde Söke ve Nazilli ilçelerindeki linyit madenlerini sömürüyor ve buharla çalışan fabrikalarındaki makinalarının da ihtiyacını buradan temin ediyordu. Üretim yılın belli dönemlerinde yapılıyordu ve ihtiyaç duyan fabrikaların gereksinimleri kadar üretim yapılıyordu.

Birinci dünya savaşının sona ermesiyle bu madenler Amerika uyruklu şahıslara devredilmiş ve bu yönetimde üretim daha da arttırılmıştır. Bu dönemde hizmet veren yine Aydın-Kasaba Demiryolu da gereksinimi olan kömürün belli kısmını buradan temin etmekteydi.²⁶³

Bu dönemin önemli maden işletmelerinden biri de Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi'ydi. Şirket 19. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'in güneydoğusunda satın aldığı 2.560 dönümlük arazide kömür işleme hakkını almıştı. İmtiyaz sahibi firma kurulduktan kısa bir süre sonra işletmenin mevki olarak uzak ve ulaşımı az olduğu bir yerde olduğundan dolayı işçi teminin de problem yaşamıştır. En yakın köyden bile kilometrelerce uzakta olan yere kimse gitmek istemiyordu. Çalışan işçiler genelde yatılı olarak kaldıklarından dolayı konaklama imkanlarının ise bir insanın yaşayabileceği sınırın altında olması işçi tatminini sağlayamıyordu. Diğere yandan şirketlerin iş güvenliği konusuna çok fazla önem vermemesi işçi ölümlerini arttırmış bundan dolayı işçilerde çalışmak istemiyorlardı, işverenler ise maddi külfetten dolayı bu olanakları sağlamaktan kaçıyorlardı. Bu dönemde işçilerin maden ocaklarını terketmelerini engelleyebilmek için tek bir önlem alınmıştır; İzmir'deki J. Tantiras Şirketi ile anlaşma yaparak, bu şirketin ocağın yakınlarında bir bakkal dükkanı açmasını sağlamıştır. Böylece işçiler ihtiyaçlarını karşılayabilmek için uzun mesafeler kat etmelerine gerek kalmıyordu. Bu sistem Avrupa ülkelerinde uygulanan **“truck”*** sisteminin benzeriydi. Ancak farklı olarak ise burada işçiler ihtiyaçlarını tedarik ettikleri bakkala veresiye olarak alıp yazdırabiliyorlardı. Asıl sistemin bu şekilde değiştirilmesi ise iki firmanın da sonunu getirecekti. İşçilere sağlanan kolaylık 1902 yılına kadar devam etti, daha sonra firmanın işçi ücretlerini uzun süre ödeyememesi, işçilerin bakkala olan borçlarını ödemelerini geciktirmiş bunun

²⁶³ **Foreign Office**, Anatolia, London, 1919, p. 87-88

sonucu olarak da Tantiras dükkanı kapattı, eski döneme tekrar geri dönen ve bunun yanında da ücretlerini alamayan işçiler ocağı terk etmeye başladılar ve böylece maden ocağının da sonu gelmiş oldu.²⁶⁴

Manganez üretimi genelde yabancıların tekelinde olduğu bu dönemde 1902 yılındaki tahminlere göre ülke geneli çıkarılan manganezin %92'si yabancılar tarafından çıkarılmaktaydı. İlerleyen yıllarla birlikte bu oran daha da artmış 7 yıllık bir süreç sonunda bu oran %100'ü bulmuştur. Batı Anadolu da ilk olarak manganez cevherini keşfeden ve çıkarmaya başlayan J. Jackson'ıdır. 1882 yıllarından Türk asıllı biriyle ortak maden açmıştır. Ancak çıkarılan madende metal oranı daha yüksek olduğundan ve piyasadaki diğer madenlerle rekabet edemediğinden dolayı 1885 yılına kadar toplam 4.500 ton kadar ihracat yaparak kapanmıştır.²⁶⁵ Bu dönemde değerli bir diğer cevher ise antimuan madenidir. Batı Anadolu'da da ilk kez keşfeden J. W. Wilkinson adlı İngiliz tüccardır. Ödemiş yakınlarındaki Cinlikaya madenlerini işletmek üzere 80.000 dönümlük imtiyaz alanına sahip olan Wilkinson maddi yetersizliklerden dolayı madeni bir türlü faaliyete geçirememiştir. Ancak 1889 yılında dönemin zengin maden işletmecilerinden Whittall'lardan ve bazı İzmirli tüccarlardan borç para alarak faaliyete geçirebilmiştir.²⁶⁶ Ertesi yıl 9.200 dönümlük bir alanı satışa çıkaran Wilkinson İngiliz – İsveç şirketi olan Sturzeneger ve Rees'e satmıştır. Daha sonra madencilikten vazgeçen Wilkinson bütün hisselerini satışa çıkarmıştır. Sturzeneger ve Rees firması da hisselerini İzmir Antimuan şirketine satmıştır.²⁶⁷ 1913 senesine gelinceye kadar ise bu firma İngiliz – İsveç asıllı firmayı tamamen satın almıştır.²⁶⁸ Cevherin çıkarılması çok zor şartlarda gerçekleştiği bu ocaklarda maden 200 metrelik galerilerden çıkarılıyordu. İzmir Aydın Demiryolu aracılığıyla da İzmir'e gönderiliyor ve oradan da Avrupa'ya ihraç olunuyordu.

* **Truck Sistemi:** Sanayi devriminden sonraki dönemde doğan işçi kavramına işveren tarafından ödeme bu sistem ile yapılıyordu. Yani işçiye para ödemek yerine, işverene ait veya işveren tarafından gösterilen mağazalarda alışveriş imkanı veren fişler ve kuponlar verilmekteydi.²⁶⁴ PRO, FO 626/21/871, Tantiras et. al. V Company, 1903; PRO, BT 31/9274 (68930)

²⁶⁵ PRO, FO 626/18/786, Dalziel v Bliss et. al. , 1898; Report, s.263

²⁶⁶ PRO, FO 626/19/825, Radaelli v Wilkinson, 1901, p.46; PRO, FO 626/26/1144, Boscovich et. al. v Wilkinson, 1914, p.214

²⁶⁷ PRO, FO 626/26/1131, Keyser v Smyrna Antimony Co. Ltd., 1914, p.57

²⁶⁸ PRO, BT 31/21751 (131492) İzmir Antimuan Şirketi'nin 10.000 paya bölünmüş toplam 100.000 sterlin değerinden sermayesi vardı. Kurucuları olan beş kişi (3 İngiliz, 2'si İzmirli), 5.106 pay senedine sahiplerdi ve şirketin yönetimini ellerinde tutuyorlardı.

Madenin yer altından çıkarılması ve nakliyesine kadar her adımda gerekli olan işçileri de elde tutabilmek için gerekli her türlü imkan sağlanmaya çalışılmıştır. Ocakların yakınlarında üç yatakhane yaptırdığı gibi, işçilerin gereksinimlerini truck yöntemiyle karşılayan 2 dükkan açılmıştır. 1931 yılına gelindiğindeyse şirketin imtiyaz hakları feshedilmiş ve şirketin bütün varlığı Ödemiş Madencilik Şirketine (Odemish Mining Co. Ltd.) devredilmiştir.²⁶⁹

Bu dönemi iktisadi ve sanayi alanından araştırmalar yapan ve 20.yy'ın başlarından beri İzmir ve İzmirli'lerin politik, sosyal, kültürel, ticari yaşamlarına fazlasıyla değinen eserinde İzmir'in madenleri hakkında şöyle yorum yapmıştır;

“...İzmir civarında küçümsenmeyecek maden servetimizle Frenkler ve Rumlar uğraşırlardı. Türkün bulduğu madenleri bile kolayına getirerek ecnebilerin imtiyazlarını aldıklarını Başbakan Arşivlerinde okuyoruz.”

Whittall, Paterson, Hatkinson²⁷⁰, Abott, Charneau, Karasiden Bodruma kadar Arsenik, Manyezi, Krom, Civa, Simli Kurşun, Linyit bilhassa zengin Zımpara madenlerimizin işletme imtiyazlarını elde etmişlerdi. En eski Türk madencisi, ve hemen yalnız başına Sadık Beyi görüyoruz arşivlerde. 1910'larda özellikle büyük harp dönemlerinde yaşanan maden kıtlığı Türk halkını da maden üretimine sevketti. Aşağıdaki verilere bakacak olursak da 1917 senesi Haziran ayında hükümetim madenlerde alınan narh oranlarını görebiliriz;

²⁶⁹ PRO, BT Kayıtlarına göre 137285 numarayla kayıt olmuş firmadır. Detaylı bilgi bulunmamaktadır.

²⁷⁰ Hatkinson; İzmir'de madencilik sektörüyle uğraşan İngiliz ailelerinden birinin üyesiydi. Önemli seviyelerde maden çıkarımı yaparak bunları yurtdışına ihraç eden Hatkinson casusluk suçundan dolayı yakalandı. Hatkinson Bergama, Marmaris, Bodrum civarlarında maden üretimi yapıyordu yada öyle biliniyordu. Ancak harp döneminde Bergama Cizvit papazlarıyla işlettiği casusluk çetesi çöktürüldü neticede Hatkinson müebbet hapis cezası aldı, idam cezasından kurtulmuş oldu. Nail Moralı, **Mütarekede İzmir... a.g.e.**, s. 111 detaylı bilgi için bkz.

Tablo 2.15 1917 senesi Haziran ayında hükümetim madenlerden aldığı narh oranları

1917 Haziran'ında Maden Kömürü Sahipleri	Ton Başına (Kuruş) Narh
Soma Bölgesi	
Abidin Zade Ragıp	175
Tevfik Paşa Şirketi	170
Fahri Bey ve Omiros	170
Alayalı Mahmut	160
Nazilli Bölgesi	
İbrahim Bey	150
Hafız Ethem Oğlu	170
İsmail Nasip	160
İlhami Bey	170

Kaynak: Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.34

1917 Haziran Kararnamesi'ne göre Karargah-ı Umumi Alış Fiyatları Soma kömürleri için tonu 270, Nazilli kömürleri için 190 kuruştur.

Sanayi faaliyetlerinin hammaddeye ihtiyaç duyduğu yıllarda Anadolu'dan maden ithalatı başlamıştır, ancak yapılan ticaret herhangi bir kanun veya resmi tüzüklere göre yapılmıyor, sadece yapılan satışlar kayıtlara geçiyordu. Ancak ilerleyen yıllarda bu sürecin gereği olarak ortaya çıkan yasalar ve yönetmelikler bu ticaret konusunun daha sistemli ve resmi olarak gelişmesine yardımcı olmuştur.²⁷¹

20. yüzyılın başlarına kadar şeriat kurallarına göre düzenlenen madencilik kuralları 1858 Toprak Yasası'nın kabulünden itibaren bütün yeraltı zenginlikleri

²⁷¹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları... a.g.e.**, s.35

devlet malı olarak kabul edilmiştir. 3 yıl sonra kabul edilen madencilik anayasası itibariyle de Osmanlı topraklarındaki madenlere yabancılara da ortak olabilme hakkı tanındı. Bunun kabulüyle de zengin kaynak rezervlerine sahip topraklar çok çabuk talep görmeye başladı. Bundan dolayı 1869 yılında bir kez daha madencilik yasası düzenlendi. Bu düzenleme 1810 Fransız Yasası'na göre hazırlanmış ve madenler konusunda yabancılar da Osmanlı vatandaşlarıyla eşit haklara sahip oldular.

Maden işletmek artık daha basit hale gelmişti zira maden rezervi bulan şahıs kim olursa olsun sahiplenebiliyordu ve bu hak 49 yıl veya 99 yıl olarak süreliydi. Ancak madenin de sağlıklı bir şekilde işletilebilmesi için de rüşvet yedirmek gerekiyordu. 1869 yasasının kabulüyle her millettten vatandaş Osmanlı topraklarına maden sektörü için akın etmiştir ve her şahıs kendi ülkesinin Osmanlı üzerindeki politik etkisini kullanarak işlerini yürütüyordu. Yani rezervleri elinde olduğu halde ve işletmeciye ihtiyaç olmadığı halde Osmanlı zayıf idarecilikten dolayı bir nevi kendi toprak ve zenginlikleri içerisinde parya olmuştur.²⁷²

Yasaların ilanıyla farklı resmiyet kademeleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de maden işletebilmek için imtiyaz hakkı satın almaktır. Bunun için ise büyük rüşvetler ödenmekteydi. Öyleki bu işlemleri halledebilmek için İstanbul'da mafyavari bir grup ortaya çıkmıştır. Mesela; Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi, İzmir civarında bir kömür damarı keşfeden ve resmi kurumlarla bağlantısı iyi olan imtiyaz haklarını alabilmiş iki İzmirliye 80.000 sterlin ödeyerek imtiyaz hakkını satın almışlardır.²⁷³ İmtiyaz alabilmek tamamen aracılar ile halledilmekteydi bundan dolayı kendin bir işletme açma veya bir madene sahip olabilmen için illaki imtiyaz rüşvetçilerine danışman gerekiyordu yoksa o hak hukuki yollarla elde edilemiyordu.

²⁷² İmtiyaz hakları kazanma için yapılan sahtekarlıkların temelini öğrenmek için bkz, C. L. Smith, **The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886 – 1891**, Oxford, 1957, s.109- 118, s.164-167; B. M. Add. MSS, 39135, Layard Papers, vol. ccv, ff. 32-33; E. G. Mears, **Modern Turkey**, New York, 1924, s.354-383. Özellikle Mears'ın *Modern Turkey* adlı kitabında "imtiyaz avcılığı" başlığı altında derinlemesine bu konuyu işlemiştir.

²⁷³ PRO, BT 31/9274 (68930). p.361 İmtiyaz sahiplerinin ellerindeki hakları tam olarak hakkıyla değerlendiremedikleri de oluyordu. İzmir'de havagazı fabrikası kurmak için bir imtiyaz elde eden İzmirli tüccar A. Edwards bu imtiyazı bir İngiliz şirketine 7.000 sterlin gibi çok ucuz bir fiyata başkasına satmıştır. Paranın yarısını peşin yarısını ise şirketin pay senetleri olarak alan Edwards sonradan bunu yaptığından dolayı pişman olmuştur. Bkz. PRO, BT 31/31742 (2751). p.254 Bunun yanında sayımlarda da görüldüğü gibi Türk vatandaşlarından ellerindeki 22 imtiyaz hakkının sadece 9 âdetini kullanmaları da bu daire içerisinde kabul edilebilir.

Leedsli 6 işadamı tarafından kurulan Küçük Asya Araştırma Sendikası (Asia Minor Exploration Syndicate Ltd.) ve Osmanlı Madencilik Şirketi (Ottoman Mining Association Ltd.) kuruluşlarından kısa bir süre sonra iflasa sürüklenmişlerdir. Çünkü imtiyazlarını kendileri alabileceklerini savunarak yola çıkmışlardı ancak bu karar onların batışına sebep olmuştur. İmtiyaz elde etme konusunun ne kadar önemli olduğunu da buradan bir kez daha anlıyoruz.²⁷⁴

1902 senesinde Batı Anadolu bölgesinde İngilizlerin işlettikleri madenlerin ayrıntılarına bakacak olursak;

Tablo 2.16 Batı Anadolu’da İngilizler tarafından işletilen madenler (Adet) 1902

Maden	İmtiyaza Göre İşletilen	İzin Tezkeresine Göre İşletilen	Devredilen İzin Tezkeresine Göre İşletilen	Toplam
Zımparataşı	12	12	4	28
Krom	11	3	---	14
Manganez	3	---	2	5
Antimuan	1	1	---	2
Diğer	3	6	---	9
TOPLAM	30	22	6	58

Kaynak: Report on the Mining Industries and Forestry in Turkey, Account and Papers, 1903, vol.1, XXVI, p.257 - 314

1902 yılında Batı Anadolu bölgesinde toplam 53 adet maden işletme imtiyaz hakkı verilmiştir. Bunların 26’sı İngiliz uyruklulara, 22’si Türk vatandaşlarına ve geri kalan 5’ ise Fransız ve yabancı uyruklu bazı azınlıklara verilmiştir. Türk vatandaşlar ellerindeki 22 imtiyaz hakkının sadece 9’unu faaliyete geçirebilmiştir, İngilizler ise mevcut imtiyaz haklarına yeni 4 adet daha ekleyerek 30 adet maden işletme hakkına sahip olmuşlardır. Bunun yanında yine imtiyazlarını alıncaya kadar

²⁷⁴ PRO, BT 31/2801 (15337); **London Gazette**, 22 Haziran, 1894, p.23; PRO, BT 31/9074 (67165); **London Gazette**, 26 Aralık, 1902, p.11

22 izin tezkeresi ve Osmanlı vatandaşlarından satın aldıkları 6 izin tezkeresine dayanarak 28 maden daha işletmekteydiler. Bunlarla birlikte 1902 yılı itibariyle İngilizler krom ve zımpara taşı çıkarmak için 7 imtiyaz fermanı elde etmişler, bunun yanında çeşitli madenler için 10 adet de izin tezkiresi almayı başarmışlardır.²⁷⁵ Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizlerin Batı Anadolu’da 75 adet maden imtiyaz hakkı bulunmaktaydı. Ancak kısa bir süre sonra mütareke döneminin başlamasıyla yabancı uyruklu oldukları sebebiyle nerdeyse bütün yabancıların maden ve işletmelerine Osmanlı Devleti tarafından el koyulmuştur.

Farklı sebeplerden dolayı madenlerin çoğu değerlendirilemiyor yada çok az üretim yapılabiliyordu. Barkef Efendi raporunda, zımpara dışındaki madenlerde, zengin damarlarla karşılaşamadığından dolayı çıkarılma maliyetinin çıkarılan malın satış geliriyle bile karşılanamayacağından dolayı, bulunan madenlerin de çok fazla ekonomik değerinin olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁶ Mütareke dönemi öncesinden faaliyet gösteren madenlerin genel ağırlıkla yabancılara ait olduğu konusundan bahsetmiştik. Mütareke döneminden çoğunun sahip olduğu madene hükümet tarafından el koyulmuş olsa da diğerlerinin de savaştan sonra anlaşmaları bittiğinden dolayı çoğu işletme hakkını kaybetmiştir.²⁷⁷ mütareke döneminin sonunda da benzeri uygulamalar nedeniyle uğranılan zararların tazmini için başlatıldığına tanık olduğumuz mahkemelere başvurma yoluna bu ocakların imtiyaz sahiplerinin tevessül edip etmediği tespit edilememiştir. İzmir gazetelerinin 1919 Ocak ayında yazdığı habere göre idare meclisi Ödemiş Kazası’nın Kaymakçı Köyü’ndeki civa madeni imtiyazını Ali Hacı Mehmet Nazif ve Vahan Bardizbanyan’a verdiğini yazdıysa da aslında süresi dolan ruhsatnamenin sadece süresi uzatılmıştır.

Bu dönemde yine kömür ve gazyağının yeteri kadar bulunmayışı mütareke döneminde büyük sıkıntılara yol açmıştır. Genelde ihtiyaç olan miktar ithalat yoluyla temin edildiğinden mütareke dönemi bu da mümkün olmamıştır. **(Ekler, Tablo-6, s.238)**

²⁷⁵“Report on the Mining Industries and Forestry in Turkey”, **Account and Papers**, 1903, vol.1, XXVI, p.257 - 314

²⁷⁶ Hüseyin Rıfat, **İzmir 1914... a.g.e.** s.147 ve 157

²⁷⁷ Sabri Sürgevil, **İttihat ve Terakki ‘nin İzmir Politikası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984, s.35

Kömür ve gazyağının yeteri kadar bulunmaması mütareke döneminde en çok hissedilen sorunlardan bir oldu. Savaş dönemine gelinceye kadar sanayide kullanılan miktarın fazlası ihraç edilmekteydi, ancak mütareke dönemine gelindiğinde daha fazla ihtiyaç ortaya çıkmış, bundan dolayı da hükümet bu dönemde ihracatı kesin olarak yasaklamıştır. Ancak bu dönemde de fırsatçıların ellerindekini piyasaya sürmeleriyle fiyatlar yükseldiğinden dolayı devlet gazyağını narha bağlamak durumunda kalmıştır.²⁷⁸ Mütareke döneminin izlerinin hala hissedildiği 1918 yılına gelindiğinde sanayinin daha da gelişmiş olması ile daha çok kömür ve demir ihtiyacı duyuluyordu. Demirin işlenebilmesi için de kömüre ihtiyaç duyulduğundan dolayı eksikliği bütün ulaşım ve madencilik sektörünü felç etmişti. Öyleki, dönemin yerel gazetelerinden Ahenk Gazetesi'nde çıkan habere göre; Vilayet, Karşıyaka halkının İzmir'e ulaşımının sağlanabilmesi için liman dairesi başkanlığına ve bu vapurun çalışabilmesi için ise kömür temini için askeri hat komiserliğine (bu dönem kıt olan madenler mütareke döneminden itibaren devlet ve askeriye'nin kontrolüne geçtiğinden dolayı) dilekçe yazmıştır.²⁷⁹ Bir gün sonra çıkan habere göre ise; tren ve şimendifer müdürlüğünün civar trenlerinin günde iki kez bir sabah, bir akşam olmak üzere günde iki sefer yapması planlanmış ancak kömür eksikliğinden dolayı bunun o süreç için pek fazla mümkün olmadığını açıklamışlardır.²⁸⁰ Bu durumun ülke gidişatı açısından çok normal olmadığı düşünüldüğünden dolayı merkezi yönetim bu konu ile ilgili çözüm yolları aramış, mütareke döneminden itibaren işletmelerinin durdurulduğu Nazilli, Soma ve Aydın (Söke) fabrikalarının biran önce faaliyete geçmesi hakkında bir bildiri yayınlamış, hatta bu konuda çalıştırılması için askeri güç desteği de sağlanabileceğini bildirmiştir.²⁸¹

Bu süreci değerlendiren İngiliz asıllı Binbaşı Dickson ağırlıklı olarak İngilizlerin işlettiği sanayi kollarında, gaz ve su kumpanyalarının kapandığını, ikincisinin çalışmamasından dolayı bir yangın yada benzer bir durum olduğunda büyük bir tehlike olduğunu belirtmiş, vapur ve şimendifer seferlerinin

²⁷⁸ **a.e.**, s.194-219

²⁷⁹ **Ahenk**, 24 Kasım 1918, s.7

²⁸⁰ **Ahenk**, 25 Kasım 1918, s.5

²⁸¹ **İkdam**, 6 Aralık 1918. Bu maden ocakları hakkında detaylı bilgi için bkz. ; Sabri Sürgevil, **İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984, s.219

yapılamamasının şehrin ve insanların üzerinden büyük etkisi olduğunu belirtmiştir. Dickson'a göre Batı Anadolu topraklarında yeteri kadar linyit ve kömür bulunmaktaydı ancak bunlar yeterli ölçüde değerlendirilemiyordu. Bu konuda önerisi ise; kömür üretim ve satışının kontrol altına alınması ve fırsatçılara karşı bu konuda önlemlerin alınması şeklindedir. Aynı zamanda Aydın'da görevli olan ve uzun yıllar bu sektörde çalışmış olan Teğmen Ben Hodder'in kontrol subayı olarak atanması da diğer önerisidir. Bu konu üzerine diğer bir görüş ise; ister askeriye tarafından kontrol edilerek faaliyet göstermesi, isterse de vilayetin denetiminde madenlerin özel şahısların işletimine verilmesi durumunda şehir bazında yiyecek, ısınma ve aydınlanma konusunda çekilen bir çok sıkıntının hafifleyeceği yönündedir.²⁸²

1919 yılı ocak ayına gelindiğinde yeni bir düzenlemeyle uzun süredir kömür eksikliğinden dolayı yapılamayan Karşıyaka ve Göztepe vapur seferleri faaliyete başlamıştır.²⁸³

Kömür probleminin yoğunlukla yaşandığı bu mütareke sonrası süreçte yayın organlarından birçok yorum yapılmıştır. Özellikle halkın madur olduğu bu süreçte dönemin gazetelerinden Sulh ve Selamet gazetesi bu problemin hükümetin zorlu mütareke döneminden sonra herşeyi daha sağlam şekilde yapabilme amacıyla bütün alanlara kendi müdahale etmesi özel girişim veya işletmelere fazla imkan vermemesinden kaynaklanıyordu. Bunu da gazetede çıkan şu yazısıyla açıklıyordu;

“Hükümet ahaliyi besleyemez. Ahali hükümeti besler, bu kadar tecrübelerden sonra da gösterilen ısrar neden? Soma ocaklarında 5 seneye yakın bir zamandan beri ameleyle yapılan muamele artık şimdi yapılamaz. O koşullarda kimse çalışamaz. Yevmiyeyi arttırmak faide vermez. Her işi ehline vermeli. Bu gün Soma ocağından günde bin ton kömür çıkartabilecek alakadarlar var. Ne çare ki vermiş olduğu malın parasını alamıyorlar. Ne kadar çıkarsa elinden alınıyor. Su kumpanyasına gaz (hava gazı) kumpanyasına, vapur şirketine

²⁸² PRO, FO 286/706, 15 Ocak 1919, s. 326

²⁸³ **Islahat**, 15 Ocak 1919, s.6; **Müsavat**, Hukuk-ı Beşer, 2 Mart 1919, s.11

tonu 6 liradan neden kömür versin? Madenciler imtiyaz gereği, kendisine kalan kömürü İzmir'e nakledebilmek için ton başına şimendifer idaresine 7 lira veriyorlar. Buna da razı oldukları halde vagon verilmiyor. Şimendifer kumpanyasına, askeri hat komiserliğine müracaatlar oldu. Hiçbirisi dikkate alınmıyor. Maden sahipleri, İzmir'e gerekli günlük kömürü, İzmir'de teslim etmek şartıyla fazlasını temin ediyorlar. Vagon istiyorlar. Lokomotifin taşımada sarf edeceği kömürde bedava veriyorlar. Şimendifer kumpanyası ve askeri hat komiserliği ile konuşmak yetmez. Maden sahiplerinin görüşlerini anlamalı...²⁸⁴

1919 senesinin Nisan ayına gelindiğinde dönemin gazetelerinden Müsavat'da görüyoruz ki;

“... Dersaadet Harp Merkezi'nden (Askeri Hat Komiserliği), aylık tahsis kılınan beş yüz ton Zonguldak maden kömürünün İzmir'e naklini... kömür nakline müteahhidi, Kısmet vapurları sahibi Tevfik Bey üzerine almış ve birinci parti olan üç yüz ton, adı geçen idarenin Zühre Römorkörü ile şehrimize gelerek, Punta'ya çıkarılmıştı.”

şeklinde bahsedilmesinden de anlıyoruz ki hükümetin en çok tüketim merkezlerinden olan İstanbul'dan İzmir'e kömür transferi yapması kömür probleminin tam anlamıyla çözülemediğini gösteriyordu.²⁸⁵

İzmir'in o dönemki faaliyetleri hakkında bizatihi yaşayan ve bunların çoğunu kayda geçen Adnan Bilget, dönemin kömür problemi hakkında da kitabında şu bilgilere yer vermiştir;²⁸⁶

²⁸⁴ Sulh ve Selamet, “Kömür Meselesi”, 5 Ocak 1919, s.12

²⁸⁵ Müsavat, 28 Nisan 1919, s.6

²⁸⁶ Adnan Bilget, İzmir Şehri 1849- 1949, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s.64-65

“...Etibank’ın Alsancakta kain Türkiye kömür satış ve tevzi müessesesi bilhassa İkinci Cihan Harbi yıllarında İzmir Muhitinde çok faydalı vazifeler ifa etmiştir. Bir taraftan İzmir odun kömürü sıkıntısı çekerken öte yandan harp yıllarının tabii bir neticesi olarak kok kömürü tam bir bolluk içinde İzmir’e getirilemeyince hem halk ihtiyacı aksıyor, hem de fabrikalar kömürsüzlükten işlemez hale geliyorlardı.

Bu düşündürücü durum karşısında elde mevcut tek tedbir Ege illerini linyit kömürüne bağlamaktı. İşe evvela fabrikalardan başlandı. Kömür tevzi ve satış müessesesinin sempatik direktörü Hulusi Kocaharzem fabrika ve işletmeleri tek tek ziyaret ederek yıllık ihtiyaçlarını tespit etti. Her işletme ve fabrikada linyit kömürü tecrübeleri yaptırdı. Fabrikalar linyit kömürüne, bu kömürün aşığı olan bay Hulusi’nin ısrarı ile sarıldılar. Kısa zaman sonra ihtiyaçlarının en büyük kısmı itibari ile linyitle temini imkanı hasıl oldu. Bu yola hususi ve ecnebi fabrikalar kolaylıkla girdikleri ve intibak ettikleri halde milli fabrikalarımız uzun müddet ayak dirediler. Sonra onlarda bu yolun yolcusu oldular. Aynı şekilde linyit kömürü evlere de girmeye başladı. Evvelce kok kömüründen bir türlü vazgeçemeyenler teshin işinde linyit kömürünü kullanmaya başladılar. Bu mükemmel neticenin alınmasında idealist bir şahsiyet olan müdür Hulusi Kocaharzem’in unutulmaz gayretleri olmuştur. İzmir, bu müessese ile ne kadar övünse hakkı vardır.”

Kömür kadar önemli olan gazyağına bakıldığında aslında yeteri kadar üretilmesine karşın spekülatif amaçlı gelir elde edilme amacıyla piyasaya sürülmüyordu. Buda belli bir sınıfın kar etme amacıyla bütün bir halkı madur etmesi anlamına geliyordu. Aslında hükümetin kömür işletmelerini de halkın işletmesine açmaması konusuna bu çerçeveden bakıldığında hak verilebilir çünkü vilayet yönetimi bütün halkın refahını sağlamak durumunda olduğundan belli bir sınıfın

kazanç elde etmesine karşılık diğer halkın sıkıntı çekmesine göz yumamaz. Bu spekülâtorlerin denetlenmesi de yapılan ithalatın istikrarsızlığından dolayı çok mümkün olmadığından dolayı piyasaya sürülen ithal gazyağının tükenmesiyle yine fiyatlar spekülâtorler tarafından yukarıya çekiliyordu. 1919 yılının şubat ayında Müsavemet gazetesinin haberine göre gazyağı yüklü rus bandıralı gemileri limana yanaşmıştı. Bunun haberini alan spekülâtörcüler ellerindeki gazyağını mümkün olan en yüksek değerden ellerinden çıkarmaya çalıştılar. Ancak ithalatın yapılmış olması sebebiyle fiyatlar zaten çoktan düşmüş durumdaydı. Gelen gazlar ise gazetenin haberine göre 25 kuruştan halkın arzına sunulacağını söylüyordu.²⁸⁷ Yine aynı yıl içerisinde 31 Mart tarihinde çift tenekeli bir kasa gazyağının 1150 kuruştan (11,5 lira) satıldığı İzmir’de 3 Nisan tarihinden itibaren fiyatlar yükselmeye başlamıştır.²⁸⁸

Sanayinin çok sonradan geliştiği Osmanlı topraklarında madenlerin çok da bir önemi yoktu. Bundan dolayı madenler genelde ticaret amaçlı kullanılıyor yabancı ülkelere satılarak yerine başka mallar ithal ediliyordu. Avrupa tarafından kaynaklar bir nevi sömürülüyordu. I.Dünya savaşının öncesinde Batı Anadolu’daki madenlerinin çıkarım ve kullanım imtiyazları genellikle yabancıların elindeydi. İzmir’de işletilen madenler Karşıyaka’daki antimon madeni (2 adet), Azıdağı’nda ve Gümöldere’deki simli kurşun ve çinko madeni ve Ilıca’daki simli kurşun madenleri yer almaktaydı.²⁸⁹ Bunlar bilinen madenlerden bazılarıydı. İlerleyen yıllarda ortaya çıkan kömür, altın, bakır, kireç ve krom madenleri de İzmir’in maden zenginliğini, gösterse de resmi kayıtlara geçememiştir. Mütareke dönemi öncesi yabancıların ellerinde bulundurduğu madenler I.Dünya Savaşı sonrası tekrar Türklerin idaresine geçmiştir. 19. yüzyılın ortalarında Batı Anadolu’nun kuzeydoğu kısımlarında çıkarılan krom madeni o dönemde Dünyanın en çok krom üreten ülkesi

²⁸⁷ Köylü, 29 Mart 1919, s.13 ; İkdâm, 2 Nisan 1919, s.5 detaylı bilgi için bkz.

²⁸⁸ Borsa Cetveli, **Müsavat**, 1 Nisan 1919, s.3 Okkası 50-55 kuruştan bulunan gaz yağının kısa sürede 100 kuruşu geçeceği beklenmekteydi. Köylü spekülâtörlerin tasarruflarına bağladığı bu yükselmeyi hükümetle belediyenin ortaklaşa önleyebileceği düşüncesindeydi. Tarihler 7 Nisan’ı gösterdiğinde 1300 kuruşa satılan bir kasa gazyağı 22 Nisan’da 1500 kuruşa satılmaya başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. **Müsavat**, 8 Nisan 1919, s.2; **Köylü**, 22 Nisan 1919, s.8

²⁸⁹ Raziye Kişi, **II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında... a.g.t.**, s.14

ünvanına ulaşırsa da bu oran kömür, linyit, boraks, manganez gibi madenlerde bu mümkün kılmamıştır.²⁹⁰

Ülkemizde o dönemdeki madenlerin yabancılar tarafından çıkarıldığını ve işlendiğini belirtmiştik, kimlerin ne oranda bu imtiyaza sahip olduğunu aşağıdaki tablodan görebiliriz;

Tablo 11 20. yüzyılın Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancıların Payları (%)

Yıllar	Türkler	Azınlıklar	Yabancılar	Toplam
1870-1881	8	18	25	51
1882-1891	9	7	34	50
1892-1901	14	13	18	45
1902-1911	76	29	32	137
Toplam	107	67	109	283

Kaynak : Gündüz Ökçün, **20. yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları**, Ankara, 1969, s.809

Aslında Maden Dairesi'nin adlara göre uyruk tespiti yöntemine uygun belirlenmiş bu tablo çok da kesin bilgileri göstermiyor olsa da eldeki tahmini rakamlar bunlardır. Zira bu dönemlerde aslen başka uyruktan olup da mübadele dönemlerinde buralarda kalabilmek için uyruk değiştiren birçok Levanten, Rum, Ermeni olduğunu biliyoruz. Ama durum gerçekten bu belirtilen rakamlar gibiyse ya da bunlara yakınsa, yabancılar verilen maden işletme imtiyazı sayısı Osmanlı vatandaşlarına verilen imtiyazlardan daha fazladır. Buda gösteriyor ki; sanayi alanında gelişip ülkelere açık ticaret ağında yer alabilmek için yerliden fazla yabancıya Osmanlı toprak ve doğal kaynaklarını sahiplenme imkânı tanınmıştır, buda yeterince kötü durumda olan bir ülkenin profilidir.

İzmir'deki bazı fabrika ve demiryollarının kömür ihtiyacı I.Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalıların kontrolüne geçen ve tam kapasite işletilen linyit

²⁹⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminde İktisadi Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.108

yatakları tarafından karşılanmaktaydı²⁹¹. O dönemdeki madencilğin gelişememe sebeplerine bakıldığında bunu sadece mütarekelere mâletmek yanlış olur. Bu dönemde İzmir’de 278 adet maden işletmesi bulunmaktaydı ve bunun 60’ı devlete ait idi. Devlet madenlerinde dahi kısıtlı imkanlar sebebiyle karşılaşılan güçlüklerin başında Ulaşım hizmetlerinin yetersizliği gelmekteydi. Bununla birlikte çok yaygın bir sektör olmadığından kalifiyeli eleman bulunmuyordu. Genelde tarımla geçimin sağlandığından kaynaklı olarak halk genelde maden yerine çiftçilikle uğraşmayı tercih ediyordu, maddi geliri iyi olanlar ise daha çok ticaretle uğraşıyorlardı. Mütareke dönemi itibariyle ise her şey bertaraf olduğundan dolayı halk yoksulluk sınırına yaklaşmış, değil madencilik ile uğraşmak çiftçilik ile geçimlerini zor sağlıyorlardı, bundan dolayı bu sektörde çalışacak adam bulmak daha da zora girmişti ve böyle olunca da genel maden üretimi rakamlarında düşüşler meydana gelmiştir.

Tablo 2.18 1921 yılı maden işçilerinin gündelikleri

Ereğli Kömürleri	10,1 kuruş
Balya Karaaydın	10,2 kuruş
Ergani Bakır	6,5 kuruş
Boraks Madeni	11.0 kuruş
Devlet Madenleri	9,8 kuruş

Kaynak : Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 131

²⁹¹ Orhan Kurmuş, **Emperyalizm’in Türkiye’ye...** a.g.e. , s.131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE SOSYAL VE TOPLUMSAL YAŞAM

18. yüzyıldan itibaren gelişme göstermeye başlayan ve toplum halinde yaşamaya başlamanın etkisi olarak sosyoekonomik anlayış ortaya çıkmıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde bu olgu daha gelişmiş ve toplumdaki nüfus yapısını ve şehrin demografik yapısını belirginleştirmeye başlamıştır.

Toplumdaki mezhep ve etnik yapı ayrımlarına bakacak olursak; nitelikli bir nüfus sayımının bu dönemde fazla mümkün olmadığından dolayı elde olan kayıtlar ve bu dönemlerdeki gezginlerin aktarımıyla; İzmir ve çevresinde önceki dönemlerden kalan ve dışarıdan çokça göç almasının etkisiyle Rum ve Ermeni nüfusunun Türk ve Yahudilere nazaran daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında Levantenlerin nüfusu da azımsanmayacak seviyeye ulaşmıştır. Kendi sermayeleri ve dışarıdan aldıkları yabancı sermaye destekleri ile gelecekte de İzmir'in ekonomik gelişimine büyük katkı sağlayacak olan Levantenler şehire ne kadar katkı sağladıysa da özellikle mütareke yıllarında İzmir'e en büyük maddi zararları yapan da onlardır.

Ticari açıdan bakacak olursak yapı olarak daha çok tarım ekonomisi üzerine gelişim gösteren yerli nüfus, ticarete çok fazla paya sahip değildi, bundan dolayı ticari faaliyetler genelde yabancılar tarafından yapılmakta ve bu da maddi gücü elde ederek yerli nüfusun üzerinde sözünü geçirebilmelerine imkan tanıyordu. Hatta bu dönemde planlanan ve yapımına başlanan rıhtım ve demir yolu inşaatları yabancılar tarafından yapılıyor, yapıldıktan sonra da idari olarak yine yabancılar tarafından yönetilmeye başlanıyordu.²⁹² Bunun ileri boyutu olarak ise şehrin ve ticaretin o dönemki yöneticisi olan Kadı yabancıların başarıları ile haklarını savunabilmeleri açısından kurdukları konsolosluklar karşısından prestij kaybına uğruyordu.²⁹³ Zaten

²⁹² Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974, s.126

²⁹³ J.F.Michaud - j.j. Poujoulat, **İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830**, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007, s.67

yapılan ticaretlerde yurtdışına bağımlı bir profil çizen Osmanlı konsoloslukların da kurulmasıyla şehir üzerindeki otoritesine de darbe almıştır.

Şehirin içindeki demografik yapıya bakıldığında yabancıların da daha çok ticari hayatın içinde olduğunu kanıtlıyordu. Çünkü merkezîyet daha çok çarşı bölgesine kaymaya başlamış, artık kentin en gözde yeri ve yurtdışından ithal edilen malların satılmaya başlandığı yer Frenk Caddesi olmuştur. Genelde Levanten ve Rumların bulunduğu bu mevkiler yabancıların daha müreffeh ve lüks yerlerde yaşadığının kanıtıdır. Aynı zamanda buralarda han ve pasajlardaki depoların da dönem kayıtlarına bakıldığında yabancılara ait olduğunun görülmesi savunulan tezi kanıtlayıcı, destekler durumdadır.

Tablo 3.1. 19. yüzyılda İzmir’de milletlere göre ticari işletme sahiplerinin oranları

Millet	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Levanten	Toplam
Dükkan sahibi sayısı	97	235	119	80	22	553
Oran (%)	17,5	42,5	21,5	14,5	4,0	100,0

Kaynak: Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İzmir, 2011, s.70-71

Türk nüfusa bakıldığında daha çok tarımsal üretim zihniyetiyle hareket eden ve aslında ticarete atılabilecek kadar da sermayesi olmayan Türkler, ilk yerleşim yerlerinin pek fazla dışına çıkamamışlardır. Ticari hayata katılımlarıysa sadece yabancıların kurduğu işletmelerde ırgat olarak yada belli bedelle farklı şekillerde çalışıyorlardı. Tacir olarak hemen hemen hiç türk tüccar nüfus bulunmuyordu.

Dışarıdan gelen yabancı nüfusun artması ve homojen nüfus yapısının günden güne genişlemesi belli sınırlarla çevrili olan kent merkezini daha farklı bölgelere doğru kaydırmaya başlamıştır. Değirmen dağı olarak bilinen sınırın daha da genişlemesiyle bugün Göztepe ve Karataş olarak bilinen bölgeler bu dönemde nüfus

artışı sebebiyle kurulmaya başlayan mahallelerdir. Daha çok Rum ve Yahudilerin yerleştiği bu bölgeler daha sonra nüfus artışından da çok fazla etkilenmeyen ve kimliğini korumayı başaran bölgelerden biri olarak kalmıştır. Buna nazaran Türklerin şehir içindeki yerleşim yerleri ise daha çok Kadifekale'nin güneye bakan taraflarıyla sınırlı kalmıştır. Nüfus artışıyla jeopolitik olarak daha geniş bir alana yayılmaya başlayan şehirde, ulaşımın uzak mesafeler arasında daha kolay halledilebilmesi için banliyöleşme çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.²⁹⁴ Ulaşımın daha kolay hale gelmesi ve artan nüfusun kent içi yaşamını yaşanmaz hale getirmesi sonucu maddi imkanları yüksek olan yabancılar hatta bunlardan da Levantenler uzak mesafelerdeki yerlere malikaneler kurmaya başlamışlardır. Böylece banliyö ağıda daha farklı bölgelere giderek ulaşım ağı daha uzun hale getirilmiştir. Dolayısıyla banliyöler daha çok gayrimüslim nüfusa yayılma imkanı tanımıştır. Türkler kent yaşamına uyum sağladıklarından ve önemli bir etken olarak maddi olanak olarak da kısıtlı imkanlara sahip olduklarından dolayı çok nadir bu tarz malikanelerin bulunduğu sayfiye yerlerini tercih etmişlerdir.

Şehir merkezinde de en çok rağbet gören yerleşim yerleri ise Buca, Bornova ve Karşıyaka gibi hem yeni yeni yapılanan hem de kent merkezine çok fazla olmadığından ulaşımın da kolay olduğu merkezi yerlerdi.

Genel olarak bakıldığında Osmanlı dönemindeki şehir yapılanmasına daha çok nüfus ve ulaşımın şekil verdiği anlaşılmaktadır. Kent hayatının bütünü oluşturarak farklı mezhepten bireyler de kent yaşantısının gelişmesindeki en etkili şahıslardır. Şehir nüfusunu oluşturan bireylerin değişen sosyoekonomik yapıları da merkezi bölgeler başta olmak üzere şehrin genelini paralel olarak gelişmesine katkı sağlamıştır. Bundan Rum, Ermeni, Türk, Levanten her ırktan nüfusun farklı seviyelerde ve farklı alanlarda katkısı olmuştur. Bu süreçte ticarete yatkınlıklarıyla bilinen ve şehirdeki çoğu ticari faaliyeti yürüten Levanten ve Rum nüfus iken yapılacak faaliyetin maddi destekçisi olarak en önde Yahudi nüfus gelmekteydi. Osmanlı hükümetinin de içinde bulunduğu zor durumdan dolayı yabancılar kolaylıkla hareket edebilme özgürlüğüne sahiptiler. Türk'lerin dış ticarete diğer

²⁹⁴ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İzmir, 2011, s.70-71

milletlerden daha uzak olmaları dolayısıyla ve daha çok tarımsal üretim sistemine yatkın olduklarından dolayı çoğu zaman geri planda kalmışlardır.

Kent yaşantısında 17. Ve 18. yüzyıllar boyunca Türk nüfusu her zaman daha fazla olmuştur. Hatta her zaman azınlık olarak kalan Levanten nüfus bu süreçlerin başında henüz nüfusa dahil bile değildi. 19. yüzyılın başlarından itibaren sanayinin gelmesi ve İzmir'in jeopolitik konumunun farkına varılmasıyla yabancılar şehire daha çok rağbet etmeye başladılar hatta Levanten nüfus en fazla da bu dönemde artış göstermiştir. Mütareke yıllarına yaklaştıkça da Levantenler şehir nüfusu içinde önemli bir paya sahip olmuşlardı. Rum nüfusun sayısı ise hemen hemen Türk nüfusa yaklaşmıştır. Toplam içerisinde daha kısa sürede belli bir kitleye sahip olan gayrimüslimler bulundukları semtlerin de o denli kalkınmasına fayda sağlamışlardır. Dönemin sonradan yerleşime açılan semtlerinde Buca, Bornova ve Karşıyaka daha çok gayrimüslimlerin yerleştiği semtler olduğundan dolayı kalkınmada Türklerin bulunduğu semtlere nazaran daha çabuk gelişme göstermişlerdir.

Ticari gelişmelere bakılacak olursa önceden liman çevresinde yerleşen Türkler ilerleyen yüzyıllarda daha çok geri çekilmişler buralara ise ticaretle daha çok meşgul olan Levanten ve Rum kesim yerleşmiştir. Kısacası dinsel ve etnik köken olarak heterojen bir demografiye sahip şehirde mahalleler etnik kökenlere göre ayrılmış, somut olarak sınırlar bulunmasa da mezhep ve millet farklılıkları belli bölgeler oluşmasına ortam hazırlamıştır. Türkler genelde denize yakın olmayan iç bölgelerde hatta yüksek bölgelerin eteklerinde yaşamayı tercih etmişler bu da o dönemki savaşçı ve muhafaza zihniyetten kaynaklandığı düşünülmektedir. Rumlar ise daha çok denize ve ticaret merkezlerine yakın bölgeleri tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Levantenler ise genellikle deniz kenarına yerleşmiş, ticaret mekanlarına yakın olmayı başarmışlar ve bulundukları mekanları da kalkındırmışlardır. İlerleyen dönemlerde ulaşımın daha kolay hale gelmesiyle şehir dışında daha geniş alanlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Ermeni ve Yahudilerin de direk deniz kenarında olamasa da ticari faaliyetlerin bulunduğu mevkilere yakın yerlerde yaşamayı tercih ettiklerini görüyoruz.

3.1. Toplumsal Yapının İskeleti: Nüfus

Çok eski zamanlardan beri yerleşimin olduğu topraklardan olan İzmir nüfus potansiyeli olarak çok karmaşık bir yapıya hakim olmuştur. Gerek zengin bitki örtüsü, gerek iklimi, gerek gözler v.s sebebiyle Batı Anadolu'nun ilgi odağı olan İzmir dünya savaşının yaşandığı yıllarda d aynı kozmopolit özelliğini korumaya devam etmiştir.²⁹⁵ nüfus yapılanması Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki sınıf şeklinde olmuştur. Gayrı Müslim sınıf ise kendi içerisinde Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve millet olarak değerlendirmeye alınmamış azınlık oranındaki diğer yabancı topluluklardan oluşuyordu. Gayrı Müslim sınıf karmaşık bir yapıya sahip olsa da genelde birbirlerini daha çok destekler ve ekonomik olarak üstün olan sınıfı oluşturmaktaydılar. İzmir tarihi araştırmacısı bir yazara göre;

“Doğu’daki başka yerlerde olduğundan daha fazla, nüfusun çoğunluğunu Avrupalılar oluşturur. Türkler kendilerini memleketlerinde gibi hissetmezler ve bir takım işler için, onların oturdukları mahallelere gidildiğinde Türkiye’ye gidildiği söylenir. Onun için de bu kente “Gavur İzmir”, yani “ İmansız İzmir” derler. Hayranlıkla seyredilmek, güzelliğin özelliğidir . V e Türklerin onu yalnızca kendilerine saklamaları kötü niyetlilik olurdu”²⁹⁶

1915 Ermeni tehciri İzmir'i etkilememişti. 20. yüzyıl başlarında İzmir'in 250.000 dolayındaki nüfusunun 55.000'i Rumlar, 21.000'i Museviler, 10.000'i

²⁹⁵ Herve Georgelin, **Smyrna'nın Sonu**, Çev. Saadet Özen, Bir zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.25

²⁹⁶ Bülent Şenocak, **Levant'ın Yıldızı İzmir**, Şenocak Yay., İzmir, 2008, s. 10.

Ermeniler, 50.000'ini yabancı uyruklular, geri kalanını ise Müslüman Türkler oluşturunuyordu.²⁹⁷

İzmir'in kozmopolit yapısını anlatan yabancı asıllı bir yazara göre;

“Smyrna’da tek bir ırk değil, bir ırklar karışımı vardır. Üç yüzyıldan bu yana Fransız, Hollandalı, İngiliz, İtalyan, Helen, Alman, İsviçreli vs. bekarlar ülkenin çeşitli bölgelerinden Smyrna’ya gelip ya yerli kızlarla evleniyor ya da bu Avrupalıların yerli kızlarla evliliklerinin meyvesi olan kızlarla evleniyorlar. Bütün bu çeşitliliklerin evlatları arasındaki evlilikleri de ekleyin,(...)bu çok sayıdaki karışımın sonucu özel bir tür olamaz, bu tanımlanamayacak egemen ve kavranabilir bir çoğunluk oluşturamayacak kadar değişik bir şeydir”²⁹⁸

Farklı milletlerden birçok kesimi bünyesinde barındıran İzmir’de oturmuş bir hiyerarşik düzen, devlet sistemi olmadığından dolayı düzenli nüfus sayımı hiçbir zaman yapılmadı. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreği nüfus artışı bariz belli olmaya başlamıştı. Bu dönemde tahmini nüfus 50.000 olarak düşünülmekteydi ancak II.Meşrutiyet öncesi yapılan Osmanlı sayımlarında ise 4 katından fazla artarak 210.000 e kadar yükseldiği gözlemlenmiştir. Yunanların şehiri işgali öncesi dönemdeyse bu rakamların 350.000 e dayandığı görülmüştür.²⁹⁹

Bu nüfus artışında İzmir’in gittikçe artan ekonomik, ticari ve sosyal gelişimlerinin etkisi büyüktür. Kozmopolitik yapısı İzmir’e aynı Levant içerisindeki ülkelerden, Anadolu’dan, Yunan ve Rum ülkelerinden yada Adalardan bir çok kitleyi yeni birer yaşam kurma sebebiyle kendine çekmiştir. Özellikle 20. yüzyıl ve öncesi yaşanan Balkan savaşları, Kırım savaşı, Osmanlı - Rus savaşı gibi etkenler halkın yerli yada yabancı şehirlere göç etmelerine sebep olmuştur. Ekonomik ve sosyal olarak revaçta olan şehirlerinden, İzmir’de göç konusunda ilgiyi üzerine çekmiştir.

²⁹⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 163

²⁹⁸ Marie- Carmen Smyrnelis, **İzmir 1830 – 1930..., a.g.e.**, s. 123

²⁹⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu... a.g.e.**, s.162-193

Ayrıca Osmanlı topraklarında savaşların nispeten az olması güvenilir bir ortam oluşturmuş ve farklı ülkelerden gelen hastalıklara karşı önlemlerin de arttırılması nüfus artışını etkileyen diğer etkenlerdendir.

Şehiriçi nüfusun artışı, İzmir'deki kentsel alanların genişlemesini sağlamıştır. 19. yüzyılın son çeyreği 3 milyon metrekare alana sahip olan şehrin, savaş öncesi dönemde ölçümlerle 13 milyon metrekareye ulaşarak 4 katından büyük bir alana sahip olduğu gözlemlenmiştir.³⁰⁰

Yerleşim düzeni pek çok şehirde olduğu gibi, din – ırk yapısına göre sınıflanmıştır. Ermeni mahallesi bugünkü Fuar alanının içindeydi. Fuar alanı merkez olarak alındığında; güneyde Museviler, onların güneyinde (Eşref paşa, Kadifekale, Konak, Sarıkışla) Türkler, şimdiki Fuar alanının kuzeyinde de Rumlar yaşıyorlardı. Kordonboyu'nda ise hep yabancı uyruklular yaşıyordu. Ermeniler soylarından zengin olarak geldiklerinden dolayı genelde işletme sahibi idiler. İzmir'de 20.yy'ın başlarında manifatura dükkanlarını genelini Ermeniler işletirdi. Banker, kuyumcu, el sanatları ustası gibi mesleklerle uğraştıklarından genelde müreffeh bir hayat yaşarlardı.

Kentin idari merkezi Konak'taydı. 1901 yılında, bu merkezi görünür kılmak için, bir saat kulesi dikilmişti. Herkes kendi mahallesinde otursa da, zenginler deniz kıyısına en yakın olan Frenk kesiminde yaşamaya başlamışlardı. 20.yy'ın başlarında Müslüman-Türk nüfus, kentin güney kesiminde, bugünkü Kemeraltı Çarşısı, Konak civarından Kadifekaleye kadar olan kesimde ikamet ederken, çarşının Mezarlıkbaşı bölümüyle Müslüman mahallesi arasında kalan kesimde Musevi yerleşim alanıydı. Özellikle İkiçeşmelik - Agora mevkiinde bu nüfus daha da yoğunlaşmaktaydı. Şehrin Basmane çevresinden başlayarak Müslüman ve Musevi mahallelerinden kuzeye doğru olan kesimlerinde Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Rum nüfusu ise daha kuzeyde Punto'ya doğru ilerleyen kısımda ve doğuda, deniz kenarındaysa o dönemde etnik kesimi oluşturan Levanten konutları bulunmaktaydı.

³⁰⁰ Hüseyin Rıfat, **İzmir 1914**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 65

Şu detaya da değinmek gerekirse; Türklerin ekonomik hayat içerisinde fazla faaliyete bulunmadıklarından dolayı merkezi yerlerden daha çok iç kesimlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu yüzden şehrin daha lüks ve sahil kesimlerinde gelen yabancı hatta Levanten ve Rum ağırlıklı nüfus yaşamaktaydı. Budan dolayı şehire yeni gelen biri baktığında aslında yabancı bir ülkenin içerini yerleşmiş Türk vatandaşlarını görmekteydi. Aslında Osmanlı içerisinde yerleşmiş azınlık olan halk dışarıdan ev sahibi görünen kesimdi.

Yaşam standartları açısından göçe uygun olan şehirde, artan Rum nüfusu yeni mahallelerin açılmasına sebep olmuş ve bunların yapılanması da kentin doğu ve kuzey yönünde genişlemesine yol açmıştır. Müslüman göçleri ise daha çok güney ve güneybatı alanlarında iskana açılmıştır. Osmanlı- Rus savaşının da etkisiyle artan nüfus günümüz Hatay semtinin civarlarına kadar ulaşmıştır. Kuzeyde İzmir garına doğru ilerlemişti, doğuda Basmene'yi geçerek bugünkü Hilal mevkiğine ulaşmış durumdaydı. Daha sonra şehir içi ulaşımın da gelişimiyle bu mevkilerde daha fazla nüfus artışı görülmüştür.³⁰¹ Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir-Kasaba demiryolu hattının ulaşımına açılmasıyla semt olabilme kimliğine kavuşan Karşıyaka ve civarında körfez vapurlarının çalışmaya başlamasıyla yoğun bir nüfus artışı yaşandığını da söylemek yerinde olacaktır.³⁰²

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli iki liman kentinden biri olan İzmir'e genel yapı olarak bakıldığında liman etrafında gelişen çarşı kurgusunun varlığından söz edilebilir. Dinsel ve etnik köken olarak heterojen yapıya sahip bu semtlerde mahalleler etnik kökenlere göre ayrılmıştır. Somut olarak katı sınırlar bulunmasa da istisnai durumlar dışında konut bölgelerinde farklı milletlerin bir arada yaşaması söz konusu olmamıştır. Türkler genellikle denize yakın olmayı değil, belli bir mesafede ancak çarşıyla ilişkilerinin kopmayacağı yerleşim alanları oluşturmuş, bunun tam aksi olarak Rumlar ve Levantenler ise genellikle deniz kenarına yerleşmiş, geleneksel çarşıdaki ticari etkinliklere katılmakla birlikte özellikle İzmir'deki ticari

³⁰¹ Erkan Serçe, İzmir Mahalleleri, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, Sayı 1, Nisan 2000, s. 162–175

³⁰² Engin Berber, **Kuruluşundan Cumhuriyete Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005, s. 14

etkinliklere hakim olarak çarşayı kendi mahallelerine doğru genişletmeyi başarmışlardır.³⁰³

Ermeniler ve Yahudilerin de deniz kenarı olmayan ancak bağlantısı olan çarşıyla yakın olan alanları tercih ettikleri görülmüştür. 20 yüzyıl İzmir'inin sınırları içerisinde milletlerin kendi ticari etkinliklerinden aldıkları pay oranında nüfuslarının artmasıyla yerleşim alanlarının büyürken, genişleme alanlarının izi bu büyüme sürecinin kentin coğrafi verileri ile yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.³⁰⁴

Yabancılar ülkeyi o kadar benimsemiş olacaklar ki; yazlık ve kışlık olarak farklı yerlerde evleri bulunmaktaydı. Buca, Cumaovası, Hacılar ve Bornova gibi şehrin dışındaki o zamanlar henüz yerleşime açılmamış arazilere gösterişli evler yapıp yazları buralara gelmişlerdir. Sebebi olarak ise İzmir merkezi yazları çok sıcak olmaktadır, diğer sebep ise sıcaklardan dolayı merkezde özellikle yazları çoğalan salgın hastalıklardan dolayıdır.

20. yüzyılın başlarında Yunanistan'ın adalarda zorunlu mübadeleyle gönderdiği Rum nüfusun alternatif şehir olarak İzmir'e göç etmeleri sonucu şehirdeki Rum nüfusta artış meydana gelmiştir.³⁰⁵ Merkeze yerleşim yerine Urla, Çeşme, Ayvalık gibi sayfiye bölgelerine yerleşimi tercih eden Rum nüfus şehir merkezi dışındaki yerleşimin kapılarını açarak zamanla ulaşımın da oralara gitmesine ve sahil kesimlerinin de gelişmesinde öncü olmuşlardır.

Kısaca nüfusun şehir içi yapılanmasını anlatmak gerekirse:

“Osmanlı İmparatorluğunda İzmir'in İl merkezi Aydın'dı. Ve 1914 yılına kadar nüfusu 250 binden fazlaydı. Bunun yarısını Türkler oluşturuyordu. 55 bin Rum, 21 bin Yahudi, 10 bin Ermeni Osmanlı yurttaşı ve 50 bin kadar da yabancı uyruklu kişi vardı ki, bunların çoğu da Yunan Konsoloslughuna bağlıydı. Şehir, bir Osmanlı şehri değil bir

³⁰³ Cemil Bilsel, İzmir yada Bir Akdeniz Liman Kentinin Denizle Değişen İlişkisi Üzerine, **Arredamento Mimarlık Dergisi**, sy: 250, İstanbul, 2011, s.71-83.

³⁰⁴ Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974, s.43-45

³⁰⁵ Bülent Şenocak, **Lenvantin Yıldızı... a.g.e.**, s.19

Avrupa şehri görünümündeydi. Çeşitli cemaatlerin kendi lisanlarıyla tedrisat yapan okulları, gazeteleri, dünyanın en güzel ithal mallarının satıldığı dükkanları vardı. İzmir sanki iki ayrı parça idi. Frenk mahallesi, Basmane Garı'ndan denize dik çekilen bir çizginin kuzey kısmı(Alsancak bölümü)Rumlar, Levantenler ve diğer azınlıkların yerleşim bölgesiydi. Çizginin güneyi olan Türk bölümü, Kadifekale, Eşrefpaşa'dan Konak'a kadar olan kısımdı. Bu alan Keçeciler, Mezarlıkbaşı, Kestelli Caddesini de içine alırdı. Üst kısımlarda daha fakir Müslüman Türk aileler yaşırdı. Konak'taki 1,2,3. Beyler Sokakları zengin Türklerin oturdukları yerlerdi. Bahri Baba Parkı'nın yanındaki Guraba hastanesinin, devlet hastanesi yanından başlayıp Kestelli Yokuşu'na kadar olan yer de Arap Fırını Sokağıydı. 20.yüzyılın başından itibaren Güzelyalı'ya doğru uzanan evler yapmaya başladılar.

Yunanlılar Alsancak'ın arkasında Kahramanlar'da Kıbrıs Şehitleri'nde ve Punta'da oturlardı. Frenk mahalleri sanki birer küçük devletti. Evlerde Rumca, Fransızca, İtalyanca konuşulurdu.”³⁰⁶ *ünlü yazarın sözleriyle özetleyebiliriz.*

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları dahil İzmir ve Sancaklarında hep Türk Nüfus hakim olmuştur.* Sadece, maddi güç o dönemde yabancıların elinde bulunduğundan dolayı Türk vatandaşlar toplum içerisinde fazla söz sahibi olamamışlardır. O dönemin resmi bazı kayıtları da yabancıların bu ülkedeki azınlık durumunu kanıtlamaktadır.

II.Meşrutiyet'in kabulü senelerinde Osmanlı da yapılan bir nüfus sayımı istatistiğine bakarsak;

³⁰⁶Sara Pardo, **Dünden Yarına İzmir Yahudileri**, Etki Yayınları, İzmir, 2007, s. 53-54.

Tablo 3.2. 1912 Osmanlı Kaynaklarına Göre İzmir’de Nüfus

İrk	Cinsiyet	İzmir (Kent)	İzmir (Sancak)
MÜSLÜMAN	E	53.238	193.146
	K	53.238	183.807
RUM	E	38.263	106.798
	K	38.263	106.793
ERMENİ	E	5.593	7199
	K	6.052	7592
MUSEVİ	E	12.081	14.485
	K	12.020	13.878
KATOLİK ERMENİ	E	398	398
	K	422	422
KATOLİK LATİN	E	922	922
	K	1.014	1.014
TOPLAM		216.492	654.072

Kaynak: Çınar Atay, **Tarih İçinde İzmir**, Esiad Yayınları, İzmir, 1993, s. 214.

İlerleyen yıllarda da bu oran değişmemiştir aslında mütareke yıllarına denk gelen bu süreçte tam olarak sayım yapılamamıştır, çünkü erginliğe ulaşmış erkek nüfusun neredeyse tamamı savaştaydı ve savaş döneminde nüfus sayımı eksik verilerde bu kadar hesaplanabilmiştir. Tabi buna savaş döneminde yabancı nüfusun dışlanması, hatta ülke topraklarında atılması da dahil edilirse verilerin eksik olması olağandır.

Tablo 3.3. I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Nüfus

Sene	Türk	Rum	Musevi	Ermeni	Yabancı	Toplam
1914	140000	—	20000	—	—	300000
1916	90000	140000	—	15000	—	—
1917	—	—	—	—	—	300000
1918	111468	87479	24403	12857	1936	238179

Kaynak: Sabri Sürgevil, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İBBKY., 2009, İzmir, s. 119.

Tablo üzerinde bir detay dikkat çekmektedir oda; 1916 yılında Rum nüfusu Türk nüfusundan fazla durumdadır. Sebebi ise yukarıda da değindiğimiz gibi Türk halkının vatanı müdafaa için cephelerde olması ve bu süreçte verilen kayıplardan dolayı düşmüştür. 1917 yılındaysa yine ülke içerisinde savaş döneminin etkisinden, hiçbir milletin nüfusu net olarak hesaplanamamıştır.

Diğer taraftan İzmir’in 1631 yılından 20. yüzyılın başlarına kadarki nüfusunu anlatan yabancı yazarların raporları listelendiğinde Osmanlı topraklarındaki ticaretin ve diğer alanlardaki gelişmelerin nüfus üzerindeki etkisini kolayca görebiliriz. **(Ekler, Tablo-7,s.240)**

Potansiyel nüfusu oluşturan toplumu ırklarına göre ayırarak incelersek, milletlerin karakteristik özelliklerini daha detaylı şekilde görürüz.

3.1.1. Türkler

Nüfusun şehir içindeki çoğunluğunu oluşturan kesimdir diğer bir ifadeyle yabancı milletlere karşı ev sahipliği yapan kesimdir. Yabancı kesime karşı tepkili olunsa da bu dönemde gayrimüslimlerle aynı şehiri paylaşı, şehire kozmopolit anlamını kazandıran bir millettir aslında Türkler. Toplum içerisinde her ne kadar çoğunluğu oluştursalar da şehirin daha iç kesimlerinde yaşayıp güzel yerlerine yerleşmeyi düşünmeyecek kadar mütevazı bir millet olarak nitelenebilir.

Karakteristik olarak Anadolu insanı profili her yerde aynı olmuştur. Sıcak kanlı, güler yüzlü, emekçi ve hayatlarını daha çok ticaret değil de tarımsal

faaliyetlerden kazanan bir millet olmuştur Türkler. Ondan dolayı İzmir’de de sahil kenarında oturup ticaretle uğraşmak yerine kırsal bölgelere yerleşip buralarda tarımsal üretimler yapmışlar bunları da merkeze en yakın yerde konumlandıkları Kemeraltı çarşısında satmışlardır. Ticari hayata katılımları bu kadardır denilebilir. Mütareke yıllarının başlamasıyla yabancılardan boşalan ticari sektörleri bundan dolayı idare etmekte zorlanmışlardır.

Son olarak İzmir’e bu zamanlarda gelmiş bir gezginin Türkler hakkındaki yorumu şu şekilde olmuştur;

“Türk mahallesine uğradığımızda güven içinde olduğumuzu ve adeta kendi yurdumuzda bulunduğumuzu hissediyor gibiydik. Bu insana büyük bir zevk ve güven hissi veriyordu. Türk kadınları da bizden çok hoşlanıyordu. Çok kere yolda durdurulup el sıkışıyorduk. Bizlere tatlılık ve sevgiyle hitap edilmekteydi. Çocuklar arkamızdan koşarlardı ve aramızda en çok rastlanan konuşma İngelese bono, Françese Bono Mosco no bono İngilizler iyi, Fransızlar iyi, Moskoflar ise kötü olurdu Bunu içten gelen hafifçe omuz vurmalar ve gülümsemeler ve el sıkışmalar izlerdi”³⁰⁷

3.1.2. Levantenler

Dünya üzerinde resmiyete kavuşmuş bir millet olmadığından dolayı, hangi ırka ait olduklarına dair çok fazla yomum yapılmıştır. Ancak net olarak bilinen bazı şeylerden biri de, ticaretle uğraştıkları ve İzmir’ yaşadıkları süreçte ticaretle uğraştıkları ve çok zengin olduklarıdır. Önceki konularda da bahsettiğimiz gibi İzmir’in ticari olarak gelişiminde göz ardı edilmeyecek katkıları olmuştur.

İzmir’ ticaret konusunu işlerken konu içerisinde bazılarından bahsettiğimiz; Wilkinson, Baltazzi, Missir, Paterson, Whittall, Forbes, Rees, Barff, Giraud, Van Der

³⁰⁷ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda... a.g.e.**, s. 94

Zee, Alyotti vb.³⁰⁸ aileler asla Levanten kökenlilerdir ve o zaman da bahsettiğimiz gibi İzmir’e birçok teknolojik makinayı kısacası sanayiye getiren millet onlardır. Tek bir millete ait bir ırk olmadıklarından kendi içlerinde birçok dile (Yunanca, İngilizce, İtalyanca, Türkçe, Fransızca, Almanca) hakimlerdi. Yurtdışıyla yapılan faaliyetlerde bundan dolayı da kolayca irtibat sağlayabiliyorlardı.

Toplum içerisinde her zaman kendilerini üstün ırk olarak görmüşler, toplum içerisinde fazla karışmamışlardır. Çocukların eğitim aldıkları okullardan, alışveriş yaptıkları yerlere kadar diğer milletlerden kendilerini soyutlamışlardır. Yabancı bir ülkede yaşamalarına ve o ülkenin devleti tarafından refah içerisinde yaşamalarına izin verilmesine rağmen onlar toplumdan kendilerini ayrı tutmuşlardır.

Son kez o dönemin ünlü araştırmacılarından Dr. Albrecht Wirth, Levantenler üzerine detaylı bir araştırma yapmış ve bir eserinden onlardan şu şekilde bahsetmiştir;

“Levantenler, genellikle İstanbul’da ve diğer büyük liman şehirlerinde yaşamaktadır; Levantenleri Türkiye’nin zencileri olarak kabul etmek pek yanlış olmaz. Bu insanlar bir zamanlar bu topraklarda yerleşen Venedikli ve Cenevizli soyundan gelmektedir; fakat içinde bulunduğumuz zaman dilimi içinde Levanten adı, Levant’ta Ermeni ve Rum kızlarla evlilik yapan Avrupalıların soyuna da verilmektedir. Levantenler, akıllı ve yeteneklidir; genel olarak birden fazla dil konuşurlar; genellikle derin bir eğitimden ve temel moral değerlerden yoksundurlar. Büyük burunluluk kendini beğenmişlik, bencillik, ve kendilerini her ne kadar dünyayı algılayışları tamamen Doğulu olsa da Avrupalı olarak lanse etmeleri temel özellikleridir. En son Paris modası olan giyimleriyle bilgi yoksulluklarını örtmek ister gibidirler. Herhangi bir çıkar beklentisi içinde oldukları insana her türlü dalkavukluğu

³⁰⁸Şerife Yorulmaz, **İzmir Basımında Levantenler (XIX.Yüzyılın ikinci Yarısı)**, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988, s. 9

yaparlar, fakat kendilerinden alt tabaka da olanlara burunlarından kıl aldurmazlar.

Levanten kadınlar genel olarak tutucu, miskin, cilveli ve temizlik düşkünüdür; buna karşılık çocuklarına verebileceği çok büyük sevgisi vardır. Bir İtalyan sözü olan, “ Eğer kendini mahvetmek istiyorsan bir Levanten kıızıyla evlen!” sözü tamamıyla gerçeği yansıtmaktadır. Elbette Levantenler arasında da bu değerlendirmenin dışında kalan insanlar vardır. Bu söz elbette ki 14. yüzyıla kadar bu coğrafyada yaşayan Levantenler için geçerli değildir; bu söz daha çok 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Levanten tipi için geçerlidir.

...Levantenler, akıllı ve yeteneklidir; genel olarak birden fazla dil konuşurlar; genellikle derin bir eğitimden ve temel moral değerlerden yoksundurlar. Büyük burunluluk, kendini beğenmişlik, bencillik ve kendilerini Avrupalı olarak lanse etmeleri temel özellikleridir. En son Paris modası olan giyimleriyle bilgi yoksulluklarını örtmek isterler. Herhangi bir çıkar beklentisi içinde oldukları insana her türlü dalkavukluğu yaparlar, fakat kendilerinden alt tabakada olanlara burunlarından kıl aldurmazlar”³⁰⁹

3.1.3. Ermeniler

Azınlık tabaka içerisinde Levantenlerden daha az nüfusu sahip olan Ermeniler, içinde bulundukları topluma en sağdık ve bağlı olan millettir. Türk kimlikli vatandaşlarla diyalogları olan ve genelde dini inanışları hariç bütün konularda örtüşükleri tek millettir.

³⁰⁹ İlhan Pınar, Levant, Levanten ve Levantenlik ya da Öteki’ni Tanımlama Bağlamında Kavramların Yeniden Üretimi, *Avrupalı mı Levanten mi?*, Bağlam Yay., İstanbul, 2006, s. 36

-İlhan Pınar “Levant, Levanten ve Levantenlik”, *İzmir Kent Kültür Dergisi*, İzmir, 2001, S.3, s.55

Ermeniler de o dönemde ticaretle uğraşmışlar hatta kuyum ve sarraflık mesleklerini çoğu şehirde olduğu gibi İzmir’de de onlar temsil etmekteydi. Büyük girişimleri olmasa da özellikle Kemeraltı çarşısında kendi çaplarında ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Nüfusları 19. yüzyılın sonlarına doğru artmış, bunun sebebi ise ticaretin bu zamanlardan sonra hızlanmasıdır.³¹⁰

3.1.4. Rumlar

İzmir’de gayrimüslim tabaka dendiğinde aslında ilk akla gelen onlardır. Ermenilere nazaran daha fazla bir nüfusa sahip olan Rumlar genelde ticaret odaklı bir hayat yaşamış ve daha çok eğlence ve sosyal hayata düşkünlükleriyle bilinmektedirler. Yaşadıkları köylerde bile bakkalları olmazdı ancak meyhaneleri olurdu. Temiz ve nizami yaşam tarzlarıyla da ün yapmış Rumlar kozmopolit toplum yapısı içerisinde sevilen milletlerdendir. Ünlü araştırmacı Rauf Beyru’nun eserinde o dönemlerde yaşamış Fransız yazar Gaston’un sözlerini şu şekilde aktarır;

“İzmir’de Rumlar o kadar kalabalıktır ki, bu kenti adeta kendilerinin sayarlar. Rum mahalleri ve Punta Burnundaki (Alsancak) sokaklarda yerleşik 80.000 kadar Rum her konuda kendi ülkelerindeymiş gibi davranırlar... Herhangi bir izin almadan mavi beyaz haçlı bayraklarını direklere çekerler her fırsatta, kendilerine destek olunması için patriklerine başvururlar ve çeşitli vergileri, kendilerini muaf tutan askerlik bedellerini vermekle Türklere karşı bütün borçlarını ödemiş olduklarını düşünürler. Uyanık, atak, kurnaz, ama eğlence sever bir ırk olan bu insanlar İzmir’de kabareci, bakkal ya da kayıkçı olarak çalışırlar. Bunlar, kentte daha alt düzeyde bulunan Rumların hoşlandıkları mesleklerdir. Ama daha varlıklı ve imkanlı olanların avukatlık ya da doktorluk gibi meslekleri seçtikleri görülür. Kabareci olarak yaşamları orada gün boyu hoş beşe geçer, politikadan, Türklerin kötülüğünden konuşurlar

³¹⁰Rauf Beyru, 19. Yüzyılda... a.g.e., s. 84

ve bütün yeniliklerden haberdar olurlar, coşarlar ve kendilerince “ Megalo Idea” için savaşırlar. Bakkal olarak hemen her türlü malı satar ve bir Rum için sonsuz bir mutluluk olan çeşitli alışverişlerde bulunurlar. Sandalcı olarak öteye beriye liman içinde gider gelir yeni gelen kişilerle tanışır uzaklardan gelen gezginlerden son havadisleri alır ve yine onlar için büyük bir zevk olarak bu kişilerle ücret konusunda tartışıp pazarlıklar ederler. Eğlenmeyi seven ve bazı kusurlarına rağmen yine de sempatik olan Rumlar, sabırlı, kanaatkar, biraz yapışkan ve vazgeçilmez umutlarında biraz inatçılarıdır. Bu coşku ve kurnazlıklarıyla birçok yerde Türklerin yerine geçmişlerdir”³¹¹

3.1.5. Yahudiler

İzmir içerisindeki Yahudilerin varlığı diğer gayrimüslimlere göre daha eski yıllara dayanmaktaydı. Bundan dolayı geçmişte Türklerle aynı kaderi paylaşan Yahudiler’ de 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde ticarete merak salmış ve bu sektör üzerine kendilerini geliştirmişlerdir.

Daha çok hile ve ticarete yolsuzluklarıyla bilinen Yahudiler toplum içerisinde uyumlu insanlar olsa da bu yönleriyle ün yapmışlardır.

İbadet açısından yerli vatandaşlarla ayrı düşseler de kültürel anlamda, tiyatro, opera, kulüpleriyle diğer milletlere göre daha özgür bir yaşam sürmekteydiler. 19.yüzyılın sonlarında İzmir gelmiş bir seyyah olan M.Michaud o dönemde yaşayan Yahudileri şu şekilde tasvir etmektedir;

“Gerçekte, dünyanın her yerinde tanınması güç olan ve daima kenarda kalmayı yeğleyen izole ve belirsiz bir yaşam sürdüren Yahudilerle, ilgili pek çok şey söylemek imkansız. Bir yabancının bunların içine girmesi imkansız. Musevilere görme

³¹¹ a.e., s.81-82

*fırsatını bulamadığım Sinagogların dışında ancak ticaret yapılan yerlerde rastalayabildim. Onların ilk endişesi, varlıklarını, ikincisi ise yaşamlarını yabancı gözlerden uzak tutabilmektir”.*³¹²

Yani kısaca günümüzde de olduğu gibi Yahudiler; toplum içerisinde çok fazla ön plana çıkmamışlar ancak refah içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

3.2. Mütareke Yıllarında Eğitim

İzmir’de eğitim konusu; gelişen kültürel ortamın da etkisiyle devletin destekleriyle önemli hale gelmiştir. Her türlü görüş ve inanca anlayış ortamının olduğu şehirde her türlü cemaat ve milletin kendi okulları bulunmaktaydı. Bu okullar sadece İzmir’deki değil Anadolu ve Adalardaki halkların da ilgi odağı haline gelmişti. Özellikle Rumlara ait Evangelik Okulu, 40 bin cilde yakın kitaptan oluşan kütüphanesi, elyazmaları ve 5 bine yakın antik parçadan meydana gelen müzesiyle en dikkate değer okuldu.³¹³

19. yüzyıl ortalarında İzmir Türkleri, imparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi, eğitim alanında da ihmal edilmişlerdi. Gezgin Rolleston, 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’deki Türk okullarının sayısının 18 olduğunu ve bu okullara yalnız oğlan çocukların devam edebildiğini söylüyor. Çocukların, camilere bağlı okullar dışında bir eğitim alma şansları yoktu. Bu okullarda esas olarak din, biraz da matematik öğretiliyordu. Zengin Türk aileleri özel öğretmenlerle çocuklarını eğitim aldırıyordu, bu da toplumdaki eğitim seviyesini biraz maddi olanaklara endeksliyordu. Yani parası olmayan ailenin çocukları büyüdüklerinde yine toprağa dönüyor, zengin aile çocukları ise toplumun okumuş eğitimli tabakasını oluşturuyordu. 1900 yılı İzmir şehir rehberine göre ; sekiz erkek okulunda 707 öğrenci, beş kız okulunda 436 öğrenci eğitim görüyordu.³¹⁴ İzmir, iç içe şehirler görünümündeydi. 1908 yılının İzmir’inde 53 cami, 51 mescit, 35 kilise ve 17 havra

³¹² a.e., s.88

³¹³ Stavros Th. Anestides, “Education and Culture”, **Smyrna. Metropolis of the Asia Minor Greeks**, Ephesus Publishing, Alimos, İzmir, 1943, s. 141.

³¹⁴ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri...**, a.g.e., s.128-130

vardı. Farklı inanç ve gelenekler nedeniyle, dinsel gruplara göre düzenlenmiş bir yapıda, herkes kendi mahallesinde yaşıyordu. Bazı mahallelerde duvarlar, gece karanlık basınca kapanan kapılar bile vardı. Bir kaynağa göre de, 1891 yılında İzmir'de Müslüman toplumun ilkokul sayısı 81, bu okullarda okuyan kız öğrencilerin sayısı ise sıfırdı. Diğer dinlerden ilkokula giden kız çocuk sayısı ise beş bin kadardı. 1917 yılına gelindiğinde, 11 Türk okuluna karşılık 11 ecnebi, 12 Ermeni, 19 Musevi okulu, Rum cemaatine ait 1 darülmuallimin (orta öğretim erkek okullarına erkek öğretmen yetiştiren okul), 2 darülmuallimat (ilk ve orta öğretim kız okullarına kadın öğretmen yetiştiren okul), 5 idadi (lise), 71 iptidai mektebi (ilkokul) vardı.

İzmir Amerikan Koleji ise ilk öğrencisini 1885 yılında aldı. Okulun çok az sayıda Türk öğrencisi vardı. Türkler yabancıların yönettiği okullara pek itibar etmiyordu. Bunun üzerine 1919 yılında Karataş'ta Türk kızları için özel bir şube açıldı. Okula devam eden İzmirli Türk kızları parmakla sayılırken, İzmirli Ermeni ve Musevi kızları, Türk kızlarından çok daha önce okula gitme şansı elde etmişlerdi.

20. yüzyıla gelindiğinde Amerika, Türkiye genelinde 436 ibadethane, 624 okul açmıştır. Yabancıların 1914 yılına kadar ana eğitim merkezi İstanbul'da bulunan Robert Koleji ve Amerikan Kız kolejini kurmuştur, yine aynı dönemde İzmir'de Uluslararası Koleji kurulmuştur. Meşrutiyet öncesi bu dönem yabancıların rahatça yatırım yapabildiği ve birçok alanda olduğu gibi eğitimde de tekelleşme yolunda gittiği bir dönemdi. Ancak II.Meşrutiyet sonrası başta İzmir olmak üzere Türkçülük amaçlı izlenen politikalar sebebiyle belli süre sonra yabancılar olarak adlandırılan Amerika ve Avrupalı misyonerlerin açtığı okullar belli süre sonra özelliklerini kaybetmişlerdir, Türk halkı tarafından daha az tercih edilir hale gelmiştir.³¹⁵

Toplum içerisindeki farklı ırklar arası eğitim ve bunun orantılı olduğu nüfus olarak değerlendirildiğinde Levantenler, Rumlar ve Fransızların ağırlıklı bir nüfus yapısına sahip olduklarından İzmir, “Gâvur İzmir” olarak anılırdı.

³¹⁵ Robert Mirak, **Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I**, Harvard University by Harvard University Press, America, 1983, s. 23
Jeremy Salt, **İmperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians 1878-1896**, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016, s.31

Kentin özellikle Fuar taraflarında yoğunlaşan yabancı nüfusundan dolayı Türkler Gâvur İzmir derlerdi. Bu zihniyetin yerleşmiş olmasında kaynaklı olarak da İzmir bir türlü benimsenemeyen şehir olarak kalmıştır bunun da en gerçekçi örneği Gâvur İzmir olarak anılmasıdır. Aslında bu isim sadece Osmanlı döneminde verilen bir isim değildi 1400’lü yıllarda Timur döneminde de ağırlıklı hristiyanların yaşadığı bir toplum olduğundan Gâvur İzmir adı vardı. Bazı düşünürlere göre ise 1344 yılında Hristiyanlar tarafından ele geçirilen Aşağı Kale’yi Kadife Kaleden ayırmak için kullanılmaktaydı.

Başka bir düşünce olarak ise 20. yüzyılın başlarına kadar nüfus oranı Türklerin daha fazlaydı ancak ilerleyen yıllarda ise Yunanistan İzmir üzerindeki iddiasını arttırmak amacıyla adalardan gönderdiği Rum nüfusta büyük bir artış görüldü. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise İzmir’de 15, Bergama’da 9, Tire’de 27, Kemalpaşa’da 6 medresenin bulunduğu kayıtlarda geçmektedir.³¹⁶ 19. yüzyılda açılan, Cumhuriyet yıllarında dahi hizmete devam eden Rüştîye okullarının isimleri, açılış tarihleri, ve öğrenci sayıları salname kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla aşağıda görüldüğü gibidir;

Tablo 3.4. Aydın Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre 19. Yüzyıl sonları İzmir’de mevcut okullar ve öğrenci sayıları

Rüştiyenin Adı	Açılış Tarihi	Öğrenci Sayısı
İzmir Rüştiyesi	1860	195
Çeşme Rüştiyesi	1874	40
Bergama Rüştiyesi	1880	61
Tire Rüştiyesi	1865	78
Bayındır Rüştiyesi	1887	25
Ödemiş Rüştiyesi	1874	68
Urla Rüştiyesi	1877	50
Seferihisar Rüştiyesi	1886	33

³¹⁶Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.*, s.132

Menemen Rüştüyesi	1878	28
Foça Rüştüyesi	1875	22

Kaynak: Aydın Vilayetine Mahsus Salname; 1308 Hicri 1307 Mali senesi (1891), s. 568

Ayrıca, İzmir’de 1875’de açılan Hamidiye Rüştüyesi’nin de 305 öğrencisi olduğu, aynı kitapta bilgi olarak verilmektedir.³¹⁷ Kullanılan yabancı diller ise İzmir İdadisi’nde –İzmir Lisesi- Fransızcadan başka Rumca da öğretiliyordu. Abdülhamid adalardaki yabancı nüfusunda eğitim alabilmesi için yetiştirilecek memurların bu dillere de hakim olmasını istemiştir. Bu dönemde yerel bazdaki yabancı nüfusun orandan olsa gereke İngilizce çok kullanılmıyordu, Almanca ise hiç yok denilecek kadar azdı. Daha çok Fransız ve Rum nüfusun bulunduğu adalar ve şehir merkezi ilerleyen yıllarda sanayinin de İngiltere’den getirilmesiyle, İzmir’e gelen İngiliz tüccarlar sayesinde biraz biraz İngilizce ile tanışmaya başlamıştır.³¹⁸

Tablo 3.5. İzmir’de ilkokulların ilk kuruluş tarihleri

İlkokul Adı	Açılış Tarihi	Öğrenci Sayısı
Mahmudiye İlkokulu	1883	196
Namazgah İlkokulu	1881	212
Teslihie İlkokulu	1874	212
Sahiliye İlkokulu	1880	240
Selaniklizade İlkokulu	1886	109
Selaniklizade Şubesi	1887	32

³¹⁷ Önder Küçükerman, **Batı Anadoludaki... a.g.e.**, s.53

³¹⁸ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.**, s.37 Mütareke dönemlerinde bizatihi vazifeli olan yazar askeri kesim içinde İngilizce bilen 2 kişi olduklarını belirtiyor ki bu askeri kesim için az bir rakamdı. Bütün şehirde de İngilizce bilen Türk sayısı 10 kişiden fazla değildi. Bunun sebebi ise fazla gelişmiş olamayan yabancı dil eğitim durumu ve özellikle İngiliz’lerin yabancı nüfus içerisinde pek fazla yer kaplamamasındandır. II.Meşrutiyetin ilanından itibaren değişen eğitim düzeni ve yine toplum içerisinde ikamet etmekte olan yabancı nüfusun çokluğu toplumdaki yabancı dilleri öğrenme oranını arttırmıştı. Detaylı bilgi için bkz.

Teslihiye Şubesi	1882	19
Katırzade Şubesi	1879	11
Namazgah (kız)	1875	160
Terakki (kız)	1888	67

Kaynak: Aydın Vilayetine Mahsus Salname; 1308 Hicri 1307 Mali senesi (1891), s. 568-569

İzmir İdadi Mektebi ise 1886'da açılmıştır. 167 gündüzlü, 81 yatılı öğrencisi bulunmaktaydı.³¹⁹ Mütareke öncesi dönemlerde de Rum ve Ermeni nüfusun fazla olması İzmir'de otoritelerini kurmaları açısından ve kültürel olarak da baskınlık kurmalarında etkili olmuştur.

1917 yılı resmi kayıtların göre İzmir vilayetinin dört sancağı ile okullarının detaylı rakamsal verileri aşağıdaki gibidir;³²⁰

Tablo 3.6. 1917 yılı İzmir'deki milletlere göre okul, öğretmen ve öğrenci sayısı

	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Türk	594	1560	45.025
Ermeni	136	504	10.167
Yahudi	21	61	2.682
Rum	21	103	2.989
Diğer	9	107	1.050

Kaynak: Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.129

³¹⁹ Önder Küçükerman, **Batı Anadolu'daki... a.g.e.**, s.55

³²⁰ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.** s.129

3.3. Kozmopolit Toplum İçerisinde Kültürel Hayat

O dönemin başkenti kadar olmasa da İmparatorluğun diğer şehirlerine göre oldukça gelişmiştir İzmir’de kültürel ortam. Toplum içerisindeki millet çeşitliliği çıkan gazete türlerini arttırmıştır. Mesela yabancı ve Levanten kesime hitap eden Fransızca gazete yayını yapıyordu, bunun yanında diğer halka hitap eden Rumca, Ermenice ve Musevice gazeteler basın ortamında boy gösteriyordu. İlk Türkçe gazete de Aydın adıyla yayınlanmış ve bunu Devir, İzmir, Ahenk gibi gazeteler izlemiştir.³²¹ Rumca yayınlanan Amaltheia gazetesinin verdiği bilgiye göre daha 1840’da İzmir’de, beşi Rumca, ikisi İngilizce ve üçü Fransızca basım yapabilecek on matbaa bulunuyordu.³²²

İlerleyen yıllarda İzmir, İstanbul’dan sonra gazete, matbaa, basım yayın organları olarak ikinci sıraya yerleşmiştir. Matbaa kurmanın yasaklandığı, basın yayın özgürlüklerinin kısıtlandığı II.Abdülhamit döneminde bile faaliyette olan matbaa sayısı 20’nin altına düşmemiştir.³²³

İzmir’de genel olarak kültürel yaşama bakacak olursak; 1905 yılında yapılan şehir üzerine bir tahlilde şöyle bahsedilmektedir;

“İzmir şehrinin esas süslerinden biri ve belki en birincisi, 1285 senesinde başlanıp beş senede son bulan ve 3800 metre yani 4500 arşın uzunluğu ve 18 metre yani 25 arşın genişliği olan rıhtımdır ki halk arasında Kordon diye şöhret bulmuştur.

Bu kordonun yakınına yakın bir kısmı ticarete ve bu kısmın kuzey ciheti olan ve yarısından ziyade bulunan ciheti ikamete mahsustur. Hükümet önünden başlayan birinci kısmı birçok palamut mağazalarını ve Aydın şimendifer hattına mahsus büyük antrepoyu ve büyük küçük birçok ticarethaneleri

³²¹ Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s. 70

³²² Georgios A. Giannakopoulos, **The Greek Publishing Activity in Smyrna**, Metropolis of the Asia Minor Greeks, Athens, 2001, s. 165

³²³ Erkan Serçe, **İzmir’de Kitapçılık (1839-1928)**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s. 48

ve sigorta, vapur acenteleriyle Hamidiye Vapur Şirketi idarehanesi ve tramvay ve kordon ve sair bazı şirket idarehanelerini ve borsa ve mahkeme, ticaret odası ve postahane ile birçok mağaza ve otel ve kahve ve gazinoları barındırır...

... Pasaporthane hizasından itibaren kordonun kuzey cihetinde güzel binalara daha çok tesadüf olunur. Bu cihet ileri gelenlere mahsus büyük oteller, birahaneler, kulüpler, gazinolarla en süslü hususi meskenleri barındırmaktadır...

... İzmir şehrinde kırk bine yakın muhtelif bina vardır. Bunlardan bittabi en çoğunu haneler, sonra mağaza ve dükkânlar, daha sonra hanlar, kahvehaneler teşkil eder. Altı yüze yakın olan kahvehane ve gazinolar, iki yüzden fazla bulunan fırınlar, elliye yakın hamam, 150–200 civarındaki ufak büyük fabrikalar bu adede dahildir...

... Karşıyaka'da bir Katolik, bir Rum, bir de Ermeni kilisesi, birkaç Hristiyan mektebi, beş eczane, bir kiraathane, bir misafirhane, birçok kahve ve gazino ve mağaza ve dükkân vardır...".³²⁴

Yukarıdaki betimlemeden de anlaşılacağı üzere 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir'de sosyal yaşam çok çeşitlidir. Özellikle Kordon boyu eğlence mekanlarının olduğu ve halkın gezme amaçlı geldiği yerlerdendir.

Dönemin yerli gazetesi Köylü'de çıkan bir habere göre; Basmahane'de bir konser verileceğine bunun için yer olarak da Giritli Mehmet Ağa'nın kahvehanesi seçildiği yazılıyordu.³²⁵ Mütareke öncesi dönemde bunlar daha yaygındı tabiki, dünya savaşının çıkmasıyla sosyal yaşantı çok fazlasıyla kaybolmuş, şehirde yaşayan halk da varlığını sürdürme derdine düşmüştür.

³²⁴ Cevat Sami- Hüseyin Hüsnü, **İzmir 1905**, İ.B.B.K.Yay., İzmir, 2000, s. 63- 68

³²⁵ **Köylü**, 18 Cemaziyelahir 1328, s.7

Tablo 3.7. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki kültürel yaşam ile ilgili kuruluşların sayısı

Adı	Mülkiyet Türü			
	Ticari	Hayır amaçlı dernek	Özel	Belediye
Parklar	0	0	1	1
Oyun Alanları (Genel amaçlı)	0	1	0	0
Oyun Alanları (Okul yada yetimhaneye bağlı)	0	0	0	0
Sinemalar	14	1	0	0
Kahvehaneler	495	2	16	0
Meyhaneler	226	0	0	0
Birahaneler	43	0	0	0
Deniz Banyoları	10	1	—	—
Hamamlar	—	—	—	0
Dans Salonları	1	1	6	0
Dans Okulları	6	0		0
Sosyal Kulüpler	0	0	16	0
Atletizm Kulüpleri	0	0	6	0
Atletizm Takımları	0	0	0	—

Kaynak: Sara Snell- Forsythe Margaret, **İzmir 1921 İzmir’de Eğlence**, Çev. Aykan Candemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000, s. 63

Osmanlı son döneminde sosyal yaşama önem verildiği zaten bilinen bir gerçektir ve yukarıdaki tablo da bunu özetler durumdadır. Eğlence amaçlı yapılan kuruluşlar öncelikle ticari amaçlı, hayır amaçlı, özel ve belediyelerin yaptırdığı şekilde sınıflandırılmıştır. Ticari amaçlı açılan işletmelerin diğerlerine nazaran oldukça fazla olması, ticari yaşamın gelişmişliğini aynı zamanda da halkın eğlenceye

vakit ve imkan ayırabildiğini kanıtlamaktadır. Belediyeler ise bu alanda neredeyse hiç girişimde bulunmamıştır.

Tablo 3.8. Eğlence mekanlarına halkın talebi (%)

Kurum Adı	Katılım Oranları %		
	Çocuklar	Yetişkin Erkekler	Yetişkin Kadınlar
Sinemalar	45	35	20
Kahvehaneler ve Birahaneler	0	99	1
Bira Bahçeleri	1	97	2
Meyhaneler	0	100	0
Deniz Banyoları	—	—	—
Hamamlar	—	—	—
Dans Salonları	0	55	45
Dans Okulları	0	75	25

Kaynak: Sara Snell - Forsythe Margaret, **İzmir 1921 İzmir’de Eğlence**, Çev. Aykan Candemir , İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. İzmir 2000, s. 64

Tabloyu tahlil edecek olursak; eğlence mekanları genelde yetişkin erkekler tarafından kullanılmaktadır. Çocuklar sadece sinemaları ve bira bahçesini kullanabilmiş, kadınlar ise çoğu eğlence sektörünü kullanmış fakat erkekler kadar faal olmamışlardır.

3.4. İzmir Ulaşımında Önemli Adımlar

Şehir zaten batı sınırındaki son şehir olduğundan dolayı genelde ulaşım ağı doğu yönüne doğru yapılmaktaydı. Bu dönemlerde kara bağlantıları ise başlangıç noktası İzmir olan iki büyük demir yolu ile sağlanmaktaydı. İzmir - Kasaba Hattı ve bunun devamında Manisa üzerinden Alaşehir ve Uşak tarafına ulaşılıyordu bu

yollarla. Hattın toplam uzunluğu 520 km'dir.³²⁶ Aydın İzmir hattının kolları ile de Ödemiş, Seydiköy ve Denizli'ye ulaşılır ki bu ağların toplam uzunluğu da 234 km'dir.

Ottoman Aidin Railway adıyla ilk demir yolu ulaşımı İzmir'de 1860 yılında başlamıştır.³²⁷ Bu işletme ilk kurulduğunda yeterli sermaye olamamasından dolayı ve de makinalar ilk yabancı ülkeden getirildiğinden dolayı yabancılar tarafından kurulmuş olsa da ihtilal döneminde Türklerin eline geçmiştir. Kasaba Demiryolu'nun da imtiyaz hakkı ilk olarak İngilizler tarafından 1865 de alınmıştır, daha sonra ise Fransızlara devredilmiştir.

İlerleyen zamanlarda Aydın'a yapılan demiryoluna gelen ilk katar tepki olarak halk hat boyunca yerlere serilerek protesto etmişlerdir. Irkçılık problemlerinin olduğu ve yabancı halka pek de iyi bakılmadığı bu dönemde getirilen demir yolu araçlarına da "gavur icadı" olarak bakıldığından dolayı halk yabancıların ürettiği araçları kullanmak istemiyordu. Hatta deveciler, arabacılar, kervanlar İzmir yolu boyunca işlerine engel olacağı korkusuyla "Bu gevur düzeni çoluğumuzu, çocuğumuzu açlıktan öldürecek" diye yapılan ulaşım sistemine isyan etmişlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda ulaşım daha kolay hale geldiğinde yerli halk da bunu benimsemiştir.³²⁸

Bunun gibi ayaklanmalar ilk icat edildiğinde İngiltere'de de olmuştur. Özellikle ilk buharlı makine icat edildiğinde halk bunu benimseyememiş sanayinin bir süre sonra hayatlarını esir alacağı korkusundaymışlar. Şehirdeki ticari ve toplumsal yaşamın gelişimine en önemli destek Aydın - İzmir demiryolunun kurulması olmuştur. Detaylı olarak inceleyelim.

3.4.1. İzmir - Aydın Demiryolu

1913 yılında ittifak ve terakkinin tam iktidar olduğu dönemde Aydın ili valiliğine atanan Rahmi Bey aynı zamanda İkinci meşrutiyete zemin hazırlayan ve

³²⁶ Engin Berber, **İzmir 1876... a.g.e.** s.82

³²⁷ BOA, Belge tespiti kesin bilgilerle sağlanamamıştır. Detaylı bilgi için bkz; Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.** , s.32

³²⁸ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri... a.g.e.**, s.32

aynı zamanda birçok önerinin kabul edilmesinde büyük rol oynayan önemli isimlerden biridir. Meşrutiyetin ilanından sonraki, süreçte yeni iktidar yönetimi tarafından birçok görev teklif edilse de bunları kabul etmemiştir. Ancak Balkan harbinin kaybedilmesinden sonra görevinden ayrılmak durumunda kalan Nazım Bey'den boşalan kadroya 16 Eylül 1913 de İzmir Valisi olarak atanmıştır. Göreve başlamasından itibaren birçok başarılı faaliyette bulunmuş, bunlardan birisi de ulaşım yönünde yaptığı önemli yatırım “Şimendifer Mektebi” dir. Göreve geldikten kısa süre sonra patlayan Birinci Dünya savaşı binlerce göçmenin şehire gelmesine sebep oldu. Gelen kitleleri sağlıklı şekilde istihdam edebilmek için bu okula önemli yatırım yapılmış ve faydalı bir Türk nesil yetiştirme amaçlanmıştır.

İzmir kozmopolit olarak Aydın, Afyonkarahisar ve Bandırma demiryollarının merkez noktasında bulunmaktadır. Bu dönemde Aydın İngilizler'in, diğer yolları ise Fransızlar'ın kontrolü altındaydı. Bundan dolayı çalışan işçi sayısında da Türklerin oranı çok düşüktü. Zor günlerden geçen Türk halkı ulaşım konusunda yabancıların istinadı altında kalmışlardı.

1914 yılı itibariyle Dünya savaşının başlamasıyla dengeler tamamen değişmiş ve yetkili kurumlardan Nafia Nezareti İzmir hattında işleyen şimendiferlere el koymuş ve buraların yönetimi konusunda büyük fırsat yakalamıştır. Demiryollarında Türklerin varlığının kanıtlanması için en önemli girişim olarak kabul edilen Şimendifer Mektebi'nin varlığını sürdürebilmesi için birçok milli kurum okulun masraflarını karşılamaya destek vermiştir. Bunların başında ise Milli Müdafâ Cemiyeti gelmektedir.

Tarihte mütareke döneminin en önemli girişimi olarak yerini alsa da savaş sonlandıran Mondros Anlaşması'nın imzalanmasıyla dengeler tekrar değişti ve demir yollarının yönetimi tekrar el değiştirdi ve ilk iş olarak Şimendifer Mektebi'nden mezun olup çalışmakta olan Türk işçileri uzaklaştırmak oldu. Ancak savaş dönemi süresince yetişen Türk mühendisler ülkede ileride başlayacak olan Milli Seferberlik döneminde Anadolu'daki demiryollarının idaresinde büyük önem sahibi olacaklardı.

II.Meşrutiyet sonrası dönemde ulaşım konusundaki mevcut imtiyazların yanında bazı problemler de yaşanmaktaydı. Mütareke yılları olsa da devam eden

ticari faaliyetler malların sevkiyatı problemini de doğurmuştur. Savaş dolayısıyla İzmir Limanı hizmet veremez olmuş, kara yolları henüz kullanım için uygun durumda değilken tek ulaşım aracı şimendiferler kalmıştır. Ancak askeri faaliyetlere hizmet eden vagonlar tacirler tarafından alıkonulabiliyor ve askeri faaliyetlerin aksamasına sebep oluyordu. Anadolu'daki gıda ihtiyacının sağlanması için gerekli olan vagonlar ise özellikle mütarekenin ateşli dönemlerinde Vali ile Askeri otoriteyi birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Bu duruma ticaretle ilgisi olmayanlara da vagon tahsis edildiğinin görülmesi yapılan yolsuzluğu iyice gün yüzüne çıkarmış oldu. Ancak bu süreç de mütareke döneminin sona ermesiyle sonlanmış oldu.

Demiryolu işçilerinin örgütlenmesi ve işçi grevleri de demiryolu ulaşım ağının başlamasıyla ve buralarda işçilerin istihdam edilmesiyle sınıflanma ve tabakalar arası çatışma ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bundan dolayı resmiyet kazanan demiryolu işletmeciliğinde çalıştırdığı işçilerle İngiliz idaresi arasında hak mahrumiyeti üzerine anlaşmazlık çıkmıştır. II.Meşrutiyet öncesi henüz örgütlenmeler mevcut olmadığından dolayı demiryolu işçilerinin de haklarını savunabilecekleri bir örgüt yada sosyal hakları bulunmuyordu. Aydın demiryolu çalışanları ise haklarını arama amaçlı 1908 ve 1913 yıllarında düzenledikleri grevle bazı sosyal haklar kazanmayı başarmışlardır.

3.5. İşgal Dönemi Yaşanan Hastalıklar ve Tedavileri

3.5.1. İşgal Dönemi Sağlık Hizmetleri

Sağlık her şeyin başı olarak adlandırılan, toplum ve insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak yer etmiştir hep zihinlerde. Tarihte insanlığın varoluşundan günümüze kadar her zaman hastalıklar olmuş ve bunların çözümü için çaba gösterilmiştir. Sağlık önlemlerinin alınması, hastalıklarla savaş gerek bireysel gerekse hayır kurumlarının desteğiyle sürdürülmeye çalışılmıştır. Toplumların gitgide daha oturaklı bir düzene geçmesiyle, tıp ve teknolojinin de ilerlemesiyle hastalıklarla mücadele daha kolay bir hale gelmiştir. Devletler elleriyle sağlık kurumları açmış, sağlık adına ne gerekliyse temin etmeye çalışmışlardır. Sağlıklı içme suyu temini, gerekli kanalizasyon altyapımı ve şehirlerin temizliği gibi daha bir çok alanda devletler özenle çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı'ya da bakılacak olursa sağlık alanında gelişmeler son dönemlerde hız kazanmış ve bu alanda Batı örnek alınarak ilk adımlar Tanzimat Fermanı'nın sonrasında atılmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde kurulan ilk kurum Karantina İdaresi olmuş ve ilerleyen zamanlarda Dahiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi'nin kurulmasıyla devam etmiştir. Bu dönemlerde liman kenti olmasının da etkisiyle İzmir'de salgın hastalıkları artmaya başlamıştı. Özellikle gelen gemilerle şehre taşınmış olan veba salgını şehir nüfusunda ciddi kayba sebep olacak hasarlar bırakmıştı. Tüm bunların da etkisiyle bu dönemde Batı örnek alınarak sağlık alanında idari düzenlemelere hız verilmiştir. Merkezlere bağlı taşralarda da Belediye Tabipliği, Hükümet Tabipliği ve Sıhhiye Müfettişliği sağlık alanında faaliyet gösteren kurumlardandır. Mütareke dönemi öncesi 25 Şubat 1913'de çıkarılan Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun doğrultusunda Dahiliye Nezareti'ne bağlı Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ile Etıbbı-ı Mülkiye'den oluşan Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumisi oluşturulmuştur. Vilayet düzeyinde tekrar yapılandırılan sıhhiye müdürlükleri ve sıhhiye meclisleri Cumhuriyet Dönemi'nde de varlıklarını sürdürmüşlerdir.³²⁹

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kolera ve daha önce bahsedilen veba salgınları binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Ticari faaliyetlerin yavaş yavaş hız kazandığı bu dönemde hızla artan şehir nüfusu, sağlıksız beslenme, giyim ve barınma sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Veba ve kolera salgınlarına verem, çiçek ve frengi salgınları eklenmiştir. Yabancı nüfusun da ticari veya farklı amaçlarla akın ettiği bu dönem tıbbi olanakların da çok fazla gelişmediği için kitle ölümlerini beraberinde getirmiştir. Hastalıkların ayrıntılarından ileride başlıklar altında bahsedilecektir.

Bu dönemde artan hastalıklar karşısında her millet yada etnik grup kendi hastalığına bir çözüm bulmaya çalışmış, sadece kendi vatandaşlarını tedavi ettikleri hastaneler kurmuşlardır zira millet ayrımı bu dönemlerde de mevcut idi. Yabancı ülkelerde sağlık sektörü daha gelişmiş olduğundan İzmir'de de en iyi hastahaneler

³²⁹ Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İ.B.B.K. Yay., 2008, İzmir, s.323

yine yabancılara ait idi. Türkler bu alanda kendi ülkelerinde en son adım atan milletlerden biridir.

Farklı milletlerden de olsa sağlık alanında yatırımlar her milletin kendi hastanesini inşa etmesi ve kendi doktorlarını temin etmeleri dolayısıyla İzmir şehri İstanbul'dan sonra, en fazla doktor ve hemşireye sahip şehir haline gelmiştir. Doktorların büyük çoğunluğunun yabancı kimlikli olması, Avrupa'da gördükleri eğitimleri İzmir'de icra etmeleri burada tıbbın gelişmesine de büyük ölçüde fayda sağlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde Türk doktor sayısı da belli oranda artmış ancak belli seviyeyi yine de aşamamıştır. 1905 yılında yapılan tespitlere göre İzmir'de görev yapan 95 doktordan 7'si, 1911 yılındaki sayımlara göre ise mevcut 102 doktordan sadece 6'sı Türk idi. Yabancı doktorlardan da özellikle Rum ve Musevi doktor çok fazlaydı. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar da bu çok fazla değişmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de kurulmasıyla birlikte daha çok milli iktisadi faaliyetlere önem verildiğinden dolayı Türk doktorların sayısı da bu tarihten itibaren artış göstermiştir.

İzmir'de faaliyet gösteren doktor ve eczacılar arasında mesleki birliktelik eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Doktorlar arasında dayanışmayı sağlamak amacıyla faaliyete başlayan cemiyetin kuruluş tarihi 20. yüzyıl öncesine dayanmakla birlikte 1909 senesinde yeniden yapılandırılarak varlığını devam ettirebilmiştir.

Sağlık denince akla sadece hastalıklar değil su ve kanalizasyon yapılanmalarının da geldiğinden bahsetmiştik. Salgın hastalıkların çok çabuk gelip yayılabildiği bu dönemde hastalıkların bir bulaşma sebebi de sağlıklı su kaynaklarının kullanılmamasıydı. Bunun ise 19. yüzyılın başlarında alınarak şehir şebeke suyu dağıtımı Halkapınar Su Şirketi'ne verilerek önlemi alınmaya çalışılmıştır. Diğer bir olay ise Cumhuriyet'in kuruluşundan önce, Yunanların denize dökülmesi zamanında 13 Eylül 1922 tarihinde şehirde başlayan yangın İzmir'in sadece ticari ve sosyal hayatına darbe vurmakla kalmamış, şehrin alt yapı hizmetlerini de kullanılamaz hale getirmiştir. Yangın sonrasında ise mübadeleyle değişen nüfus tekrar şehirde bir kent yapılanmasına başladığından bu durum daha da kötü etkiler yaratmaya başlamıştır. Ancak Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar

tekrar yapılan şehir bu ağır tahribatların üstesinden gelerek tekrar sağlıklı şebeke suyu ve kullanılabilir kanalizasyon alt yapısına sahip olabilmektedir.³³⁰

3.5.2. İşgal Dönemi Sağlık Hizmetleri

daha önce de bahsedildiği gibi I. Dünya savaşının yaraları yeni yeni sarılmaya başlanmıştı ki; İzmir veba ve kolera salgınlarıyla da sarsılıyordu. En çok görülen hastalıklar ise; frengi, sıtma, veba, kolera, çiçek, verem ve İspanyol nezlesiydi. Yabancı ve yerli halkın önceden millet olarak ayrıldıkları hastaneler bugün sadece bulundukları mevkilere göre beş farklı bölgeye ayrılmış ve civarında bulunan hastalara hizmet vermekte, her bölgede de birer muayenehane açılmıştı. bu muayenehaneler dönemin gazetelerinden Köylü gazetesinde haber olarak çıkmış ve şu şekildeydi;

“ İkinci Kordon’da Avcılar Kulübü arkasındaki Sıhhiye Muayenehanesi, Gureba Hastanesindeki Daire-i Mahsusa’daki Sıhhiye Muayenehanesi ve İkiçeşmelik’deki Hilal-i Ahmer Muayenehanesinde, Dahiliye ve Hariciye hastalıkları doktoru Sertabip Mustafa Enver, dahiliye hastalıkları doktoru Sıhhiye Müdürü Şükrü, Bakteriyolog Memduh, Osman Beyler, Sinir Hastalıkları doktoru Nazmi, Çocuk Hastalıkları doktoru Memduh, Cerrahi hastalıklar doktoru Operatör Esat, Cemal, Nazmi Beyler, Göz Hastalıkları doktoru Kemal Medet Beyler görevlendirilmiştir. Reşadiye Muayenehanesinde Doktor Rahmi Bey ile Ebe Fatma İkbâl Hanım, Hamidiye Muayenehanesinde Doktor Mehmet Emin Bey ile Ebe Hikmet Hanım görevlendirilmiştir.”³³¹

Yabancıların sağlık alanlarındaki yatırımları daha hızlı olduğundan dolayı Yunanlılarında sağlık alanındaki faaliyetleri daha hızlı gelişmiş ve işgalden önce başlayarak belli seviyeye gelmiştir.

³³⁰ Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın ilk... a.g.e., s.327

³³¹ Köylü, 2 Nisan 1919, s.11

3.5.3. Salgın Hastalıklar

İzmir'in tarihinde çok eski zamanlardan bu yana salgın hastalıklar sıklıkla görülmüş, şehir nüfusunda büyük kayıplara sebep olmuştur. Özellikle Osmanlının son dönemlerine doğru artan bulaşıcı hastalıklar tıbbi yöntemler keşfedilinceye kadar çok can almıştır. Örneğin: 1812 yılında 151.000 olan şehir nüfusu, bu yıllarda meydana gelen veba salgınından dolayı 106.000' gerilemiştir. Bu rakamlara bakıldığında salgın hastalıklardan dolayı şehrin 1/3'ü yaşamını yitirmiş, bu da tıbbın gelişmediği dönemlerde hastalıkların insan ölümlerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. 20.yy'ın başlarından itibaren ise tıp ve teknolojinin gelişmesiyle de alternatif çözümler artmış, hastalıklardan dolayı ölümler kontrol altına alınmış ve büyük derecede de azalmıştır. Hastalıkları azalması da tekrar yabancı sermayenin şehire gelmesinin yolunu açmış, ticaretin artmasına, emniyet ve güvenliğin artmasına, ulaşım yollarının arttırılması ve en nihayetinde şehrin nüfusunda artış gibi olumlu gelişmelere sebep olmuştur. Şimdi hangi hastalığın İzmir nüfusuna konumuz olan süreçte ne kadar etki ettiğine bakalım.

3.5.3.1. Çiçek Hastalığı

Türklerin çiçek hastalığı ile tanışmaları çok eski zamanlara dayanmaktadır. İlk zamanlarda tedavi olarak aşı bulunmuşsa da çok fazla etkili olmamıştır. Bu aşı yöntemi de çiçek hastalığı olan birinden yaranın özü alınarak henüz geçirmemiş ama kabarmış olan yaraların üzerine çizerek içine koyuluyormuş, böylece tedavi uygulanmış oluyor. Bu işlem mümkün oldukça bağışıklık kazanılması için her sene uygulanıyordu.³³²

Tıbbın ilerlemesiyle 20. yüzyılın başlarından itibaren tedaviler daha pratik ve etkili hale gelmiştir. Devlet tarafından da kanunlarla desteklenen tıbbi adımlar toplumun genel sağlık durumunu yükseltmeyi hedeflemiştir. 1907 yılında çıkarılan Aşı Nizamname-i Hümayunu ile, çiçek aşısı yaptıranlara beş yıl geçerli olacak

³³² Osman Şevki Uludağ, **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1991, s.147

tezkere verildiği ve bu tezkere olmadan hiç bir birey ne evlenebilecek, ne askere gidebilecek ne de seyahat edebilecektir.³³³

Tarihler 30 Eylül 1915 tarihine geldiğinde tekrar çıkarılan başka bir Telkihi Cederi Nizamnamesi ile çiçek aşısı yaptırmak zorunluluğu devam etmiştir. Çiçek hastalığı konusunda o kadar hassas davranılmış ki Nizamnamenin 5. Maddesinde yine ilk kez işe alınacaklardan aşı şahadetnamesi istenileceği olmayanların işe kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.³³⁴

Dönemin Ruh hastanelerindeki durumu anlatan Dr. Simeon Eustratiade'in yazdığı bir makalede; 19. yüzyılın son zamanlarında çiçek hastalığının salgın halinde olduğunu ve iki yıllık zaman zarfında 398 kişinin bu hastalıktan dolayı öldüğünü belirtmiştir. Rum hastanesinde yatan hastalara çiçek hastalığı bulaşmaması için şehre bir saatlik mesafede bulunan St.Elise (Profeti Elia) Manastırı'nda çiçek hastalığına yakalananlar için ayrı bir servis açıldığı ifade edilmektedir.³³⁵

Salgın haline gelen hastalık 1908 yılı Ekim ayında bu hastalıktan 27 kişi vefat etmiştir. Hastalık yayılarak Rum mahallelerini de esir almıştır. Dönemin gazetelerinden Ahenk'de çıkan bir habere göre Rum mahallesinde hastalığın yayılmasında Rumların Türk aşı memurlarına direnerek aşı yaptırmadıklarından dolayı kaynaklandığı söylenmiştir.³³⁶ Yine aynı gazete de verilen bir habere göre aşı memurlarına karşı gelenlerin bundan sonra polis kuvvetiyle cezalandırılacağı belirtilmiştir.³³⁷

Bulaşıcı hastalıkla mücadele için gerekli olan aşı memurları yetiştirilmiş ve taşralarda dahi salgın hastalıklarla mücadele için tıp merkezleri kurulmuştur. Aşı üretimi için 1906 yılında Tepecik'de İzmir Belediyesi tarafından Telkikhane (Aşı evi) yaptırılmıştır. Bu Telkikhane'nin kuruluşu için de planlar yapılmış ve toplam 57.352

³³³ **Ahenk**, 26 Kasım 1907, s.15

³³⁴ Telkih-i Cedri Nizamnamesi, **Sıhhiye Mecmuası**, Yıl:3, s.9, İstanbul, 1331 (1915), s.71

³³⁵ Simeon Eustratiade, **Tableau Statistique Des Varloles Pendant L'epidemie 1882 a Smyrne**, Gazete Medicale D'orient, Annee:XXVI, No:3, Constantinople,1883, s.40-41

³³⁶ **Ahenk**, 20 Mayıs 1908, s.3

³³⁷ **Ahenk**, 6 Kasım 1908, s.12

kuruş maddi desteğe ihtiyaç duyulduğu kayıtlara geçmiştir.³³⁸ Hastalığın şiddetinin devam ettiği 1908 yılının ilk aylarında görülen çiçek salgını nedeniyle 3.000 çiçek aşısı getirtilmiş, ancak bunların yeterli olmamasında dolayı her ay 500 çiçek aşısı daha gönderilmesi için vilayet makamı Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretine istekte bulunmuştur.³³⁹

1909 yılına gelindiğindeyse çiçek hastalığı salgınından dolayı 3 ayda 47 kişi hayatını yitirmiştir. Mücadele için ise haftalık bir-iki bin tüp çiçek aşısına ihtiyaç duyulduğu kayıtlara geçmiştir.³⁴⁰ Yine başka bir kayda geçen belgede ise haftada bir gönderilen 350 tüp aşının yetersiz olduğu ve aşı yapmak için tecrübeli doktorların temin edilmesi istenmiştir.³⁴¹

Dönemin İzmir Sıhhiye Müfettişi Hüsnü Bey yaptığı açıklamada her altı yedi senede bir salgınların görüldüğü ve birçok kişinin bu salgınlar nedeniyle hayatlarını kaybettiklerini belirtmiştir. 6 Ekim 1909'da toplanan Fevkalade Sıhhiye Komisyonu, Rum ve Türk doktorlardan oluşmaktaydı. Komisyon aşı yapımı için 2 amele, 1 temizlik memurundan oluşan 10 farklı takımın oluşturulması kararına varmıştır.³⁴²

3.5.3.2. Frengi Hastalığı

Osmanlı ülkesin ilk olarak nasıl geldiği bilinmeyen hastalık hakkında farklı iddialar bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre İspanya'dan sürülen Yahudilerin hastalığı getirdiği iddia edilirken diğer bir kaynağa göre ise savaşlar yolu ile hastalığın Osmanlı ülkesine geldiği savunulmaktadır. Hekimlerin maraz-ı efrenkiye, zahm-i frenk, riş-i Frenk, darül-efrenç, illet-i efrenkiye, yada Frenk uyuzu olarak

³³⁸ Ahenk, 26 Haziran 1906, s.8

³³⁹ Ahenk, 7 Nisan 1908, s.5

³⁴⁰ BOA, DH, MUİ, 15/-2/44, s.3

³⁴¹ BOA, DH, MUİ, 31/-2/3, s.16

³⁴² Ahenk, 24 Ekim 1909, s.3 Komisyonunda; Dr. Hüsnü, Dr. Ethem Bey, Petrit Efendi, Ali Nazmi Bey ve Mösyö Kolistan bulunuyordu.

adlandırdıkları hastalık 19. yüzyılın son dönemlerinden itibaren Osmanlı sınırlarında görülmeye başlamıştır.³⁴³

Limanın da etkisiyle dış ülkelerle bağlantıları sağlam olan İzmir her milletten ve dinden insanın barındığı ticaret şehirlerinin başında geliyordu. Bu dönemde Rumların işlettikleri genelevler hastalığın yayılmasında başrolü oynamaktaydı. İkinci Kordon'da Postane karşısındaki Cafe Costi'ye çıkan sokak, baştan başa genelevlerden oluşuyordu. Hastalığın yayılmasında genelev işleten yabancıların imtiyazların arkasına sığınarak, muayene ve denetimden kaçmaları etkili olmuştur. Fuhuşun denetim altına alınması bu hastalığın yayılmasını engelleyebilirdi ancak Osmanlı'nın son dönemlerindeki şehirde yabancı yönetimlerin de söz sahibi olması genelev sahiplerini de denetimden kaçmalarında avantaj sağlıyordu.³⁴⁴ 19. yüzyılın son senelerinde İzmir Valisi Halil Rıfat Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda İzmirde frengi hastalığının yayılmasında baş etkenin fuhuş ve fuhuşun kaynağı olarak da genelevler olduğunu belirtmiş, merkezde bulunan genelevlerin şehrin dışına taşınarak denetim altında tutulması yönünde tavsiyede bulunmuştur.³⁴⁵

Dönemin gazetelerinden Ahenk'de çıkan habere göre ise; bu tavsiye üzerine 1908 yılında İkinci Kordon ve civarında bulunan 7-8 adet umumhane, Belediye ve Sıhhiye Müfettişleri kararı neticesiyle şehrin dışındaki Sakızlar Mahallesi'ne taşınmıştır.³⁴⁶

Frengi hastalığını önlemek amacı için yapılan bir diğer değişikliklerden biri de I.Dünya Savaşı yıllarında Vali Rahmi Bey tarafından Kemer'de yeni bir genelev mahallesi kurularak fahişelerin burada ikamet etmeleri sağlanmıştır.³⁴⁷ Hastalığın tedavisi için özel hastaneler planlanmış ve 1907 yılında İzmir Belediyesi tarafından inşasına başlanan Frengi Hastahanesi 1908 yılında hizmete girmiştir. Hastanenin

³⁴³ Abdullah Martal, **İllet-i Efrenkiye (İzmir'de Frengi ile Mücadele)**, Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, S.1 İzmir, 2000, s.89

³⁴⁴ **Hizmet**, 21 Eylül 1908, s.12

³⁴⁵ Abdullah Martal, **İllet-i Efrenkiye... a.g.m.**, s.89

³⁴⁶ **Ahenk**, 12 Kasım 1908, s.4

³⁴⁷ Yaşar Aksoy, **Ege'de Zaman Yolcusu, (Eski İzmir'de Fuhuş ve Rum Randevu Evleri)**, TÜYAP Yay., 2012, s.43

açılmasıyla hastalığın önlenmesi için çalışmalar artmış, hastalığı taşıyanların ve özellikle fahişelerin haftada bir hastahaneye gelip kontrol olmaları zorunlu hale getirilmiştir.³⁴⁸

3.5.3.3. Kolera Hastalığı

Osmanlıda ilk olarak 1831 yılında görülen hastalığın kaynağı olarak Hindistan olarak görülmektedir. Ülkede ilk karantina bu hastalıktan dolayı uygulanmıştır. İzmir’de ise 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ilk salgın 1831 yılında görülmüş ve 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında neredeyse ard arda salgınlar görülmüştür.³⁴⁹ Dönemin padişahı II.Abdülhamid kolera salgınından dolayı İzmir’de özel kimyageri Miralay Bungovski Efendi’yi görevlendirmiştir. Dönem imkanlarıyla şehir baştan aşağıya temizlenmiş ve bu hastalığın tedavisi için Vali Abdurrahman Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. 1911 senesinde İzmir’deki kolera salgının da devlet daireleri hastalıkla mücadelede yetersiz kaldıklarından dini makamlardan da yardım isteyerek, namazlardan sonra dua edilmesi ve vaazlarda insanların hastalık hakkında uyarılmalarını sağlamışlardır.³⁵⁰

1913 yılında salgın nedeniyle deniz ve kara yoluyla şehirden çıkanlar karantina altına alınmış, şahıslara ücretle muhafaza ettirilen kordon uygulaması başlatılmış ancak Muvaffak olunamamıştır.³⁵¹ 1916 yılında da yapılan tetkiklere göre yı içerisinde İzmir vilayetinde toplam 200.000 kolera aşısı yapıldığı tespit edilmiştir.³⁵²

3.5.3.4. Grip Hastalığı

1889-1890 yıllarında Türkiye’de görülmüştür. Özellikle Anadolu’da görülen hastalığa “paçavra hastalığı” adı verilmiştir. I.Dünya Savaşı’ndan sonra salgın haline gelen hastalığın en şiddetli senesi 1918’dir. İzmir’de konumuz olan dönem içerisinde yaşanan grip hastalığı adına çok fazla veri bulunamamıştır. Ancak Cumhuriyet

³⁴⁸ Anadolu, 12 Şubat 1912, s.6

³⁴⁹ Sabri Yetkin, Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911), **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İzmir 2001, S.3, s.8

³⁵⁰ a.m., s.11

³⁵¹ BOA, DH, İD., 165/20, s.126 ; BOA, DH. İD., 50/-2/33, s.54

³⁵² Memduh Say, **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941, s.90

sonrası dönemde özellikle 1926 ve 27 senelerinde bu hastalıktan dolayı İzmir’de 81 kişi hayatını kaybetmiştir.³⁵³

3.5.3.5. Kuduz Hastalığı

Kuduz tedavi süreci uzun yıllar süren bir hastalık olarak bilinmektedir. İlk olarak 1886 yılında bulunan kuduz aşısının öğrenilmesi için 20. yüzyılın başlarında II.Abdülhamid Heyet-i Tıbbiye Mektebi Muallimi Zoeros Paşa, Muallim Miralay Hüseyin Remzi ve Veteriner Hüsnü Bey’den oluşan bir heyeti Paris’e göndermiştir.³⁵⁴

Cumhuriyet dönemine kadar mevcut hastalık adına bir kayıt bulunamamış, ancak 1925 yılından itibaren kuduz hastalığıyla mücadelede önem verilmiş İzmir dışında bazı illerde dahil olmak üzere Kuduz Tedavi Müesseseleri kurulmuştur. 1928 senesinde de İzmir Belediyesi tarafından Kuduzla Mücadele Talimatnamesi hazırlanmış ve gazeteler yoluyla halka duyurulmuştur.

3.5.3.6. Sıtma Hastalığı

Sivrisineklerle insandan insana geçen bir hastalık olup sivrisineklerin yoğun olarak yaşadıkları bataklıklar hastalığın en çok görüldüğü yerler olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde sıtmanın şiddetini arttırması nedeniyle 1910 yılında “Kinin Tedariki İçin 1332 Senesi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi Bütçesine 50.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun” ile halka ücretsiz kinin dağıtımı yapılmıştır.³⁵⁵

Hastalığın büyük tahribatlara sebep olduğu şehirlerden biri de şüphesiz İzmir’dir. Özellikle yaz aylarında hastalık dozunu arttırmakta ve daha çok ilçe ve kasabalarda görülmektedir. İzmir’de en çok Selçuk’da Cellat gölü civarında görülen

³⁵³ Anadolu, 20 Ocak 1927, s.6-7

³⁵⁴ Ömer Besim, *Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi İkinci Sene*, Alem Matbaası, İstanbul, 1316 (1900), s.140

³⁵⁵ Filiz Koçak, *Türkiye’de Sağlık Politikasının Gelişimi (1908-1950)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s.77

hastalık göl kurutuluncaya kadar büyük kayıplara sebebiyet vermiştir. Gölün kurutulmasıyla elde edilen ovaya Atatürk tarafından Sağlık Ovası adı verilmiştir.³⁵⁶

Türk-Yunan mübadelesi sırasında İzmir'e gelen mübadillerde sıtma hastalığı çok fazla görülmüş, hastalıkla mücadele için devlette kinin dağıtmıştır.³⁵⁷

Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte sıtma hastalığına dair çok fazla kayıt bulunamamış diğer hastalıklarda olduğu gibi bu alanda en çok çalışma Cumhuriyet sonrası dönemde yapılmıştır. Şehir genelinde hastalığa kapı açabilecek Cellat gölü gibi birçok göl de kurutulmuş tarıma elverişli arazi haline getirilmiştir. 1929 yılından itibaren de hastalıkla mücadele daha profesyonel hale getirilmiş, doktorların önderliğinde Şehir Mücadele Heyetleri oluşturulmuş ve bu heyetler gerek şehir merkezi, gerekse ilçe ve taşralarda gerekli önlemleri almışlardır.³⁵⁸

3.5.3.7. Veba Hastalığı

En eski ve tehlikeli hastalıklardan biri olarak bilinen veba genelde yaz ve bahar aylarında çoğalan ve kış aylarında neredeyse tamamen kaybolan bir hastalıktır. Aşısı ilk olarak 1905 yılında üretilmiştir. En çok salgınının görüldüğü şehirlerden biri de İzmir'dir.

Anadolu'nun en büyük liman şehirlerinden olan İzmir'de art arda uzun yıllar boyunca salgınlar görülmüş ve en önemli kaynağı ise fareler olarak tespit edilmiştir. 20.a gelindiğinde ilk olarak 1900 yılının Nisan ayından itibaren veba salgını görülmeye başlanmıştır. Dikili, Beldagı, Manisa ve Aydın bölgelerinde yayılan hastalık için iki farklı karantina alanı oluşturulmuştur.³⁵⁹ Başbakanlık kayıtlarında bu süreçte çalışamayan işçilerin ücret alamamalarından dolayı haklarını istediklerine dair kayıtlar da bulunmaktadır.³⁶⁰

³⁵⁶ Naci Gündem, **Günler Boyunca Hatıralar**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955, s.105 ;

Yeni Asır, 26 Ekim 1937, s.9

³⁵⁷ BCA, 272/79.72. 4.5, s.13

³⁵⁸ **Anadolu**, 17 Eylül 1929, s.5

³⁵⁹ Süheyl Ünver, **Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine**, Ahmet İhsan Basımevi, c.5, no:18, 1935, s.6

³⁶⁰ BOA, Y.PRK.SH, 34/5, s.45

İlerleyen yıllarda 1910 yılında görülen salgında hastalığın başladığı 24 Nisan 1326, 7 Mayıs 1910 tarihinden itibaren geçen 83 günlük zaman zarfında 23 kişi hastalığa yakalanmış ve bunlardan 9 kişi de vefat etmiştir.³⁶¹

Aralık 1918 de de yine bir salgın görülmüş ve 2 yıl boyunca devam etmiştir. Başbakanlık kayıtlarında görüyoruz ki İstanbul yönetimi tarafından gönderilen bildirimde; İzmir’den çıkacak olan her vatandaşın önce en yakın liman veya kontrol merkezinde kontrolünü olup öyle çıkarılması kararı yazılmaktaydı.³⁶² Yine bu süreçte veba salgınıyla mücadele için İzmir Belediyesi’ne Maliye Nezareti’nden 10.000 lira avans gönderildiği kayıtlara geçmiştir.³⁶³

Devam eden salgın nedeniyle 5 Ekim 1922 günü itibarile salgınla mücadele için İzmir’den giden ve gelenlere salgın aşısı uygulanmaya başlanmış ve tarihler 21 Kasım’ı gösterdiğindeyse hastalık tamamen bitti düşüncesiyle şehirde alınan tedbirler sona erdirilmiştir. Ancak 31 Mayıs 1923 tarihinde veba salgını İzmir’de tekrar zuhur etmiş ve gerekli önlemler tekrar alınmaya başlamıştır.³⁶⁴

3.5.3.8. Verem Hastalığı

Osmanlı’nın tarihinde çok izler olan ince hastalık olarak bilinen vereme ilk teşhis 1890 yılında bulunmuştur. Osmanlı’nın tarihinde de II. Mahmut ve Abdülmecit verem hastalığından ölmüşlerdir. Bunun üzerine ilk çalışmalar da II. Abdülhamid tarafından hastalığın tedavisini öğrenebilmek için doktorlardan oluşan bir heyeti Berlin’e göndermesiyle başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru hastalıkla alakalı birkaç rapor hazırlanmış ve padişah bunlarla bilgilendirilmiş, bunun üzerine toplu yaşam alanlarında veremli hastalar hep ayrı yerlerde tutulmaya başlanmıştır. Özellikle hastane ve hapishanelerde buna daha çok dikkat edilmiştir.³⁶⁵ Osmanlı’da salgın hastalıklarla mücadele için 13 Nisan 1914’de Dr. Reşat Rıza Bey’in gayretleri ile “Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Nizamnamenin

³⁶¹ BOA, Y.PRK.SH., 6/46, s.21

³⁶² BOA, DH. İUM. E-61/12, s.14

³⁶³ BOA, MV., 253/119, s.3

³⁶⁴ Engin Berber, **Kurtuluşundan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir**, E.Ü. Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1985, s.78

³⁶⁵ Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son 40 Yılında Türkiye’nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, c.10, S.4, İstanbul, 1979, s.275

yayınlanmasıyla hastalığın ciddiyeti anlaşılmış, hastalıkla mücadele devletin öncelikli görevleri arasına girmiştir.³⁶⁶

³⁶⁶ Kathryn Linea Kranzler, **Health Services in The Late Ottoman Empire (1827-1914)**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s.90

Tablo 3.9. İzmir’de verem hastalığından ölenlerin toplam ölümlere göre oranı

Sene	Vefat Edenler (kişi)	Veremden Ölümler (kişi)	Ölüm Nedenleri Arasında Veremin Oranı (%)
1900	3.255	695	21.35
1901	3.202	595	18.58
1902	3.598	660	18.36
1903	3.999	791	19.78
1904	3.988	729	18.25
1905	4.100	904	22.04
1906	3.824	795	20.78
1907	4.513	973	21.56
1908	4.083	872	19.89
1909	4.006	712	17.77
1910	4.442	741	16.68
1911	4.019	787	19.01
1912	3.240	578	17.83
1913	3.749	583	15.55
1914	4.978	773	15.52

Kaynak: Ferid İbrahim, **İzmir’de Verem Vefiyatı, İkinci Mıntıka Menzil Hastahanesinde İzmir Etıbbasının İkinci İçtimai 30 Haziran- 10 Temmuz 1334 (1918),** İzmir, s.50

İzmir liman şehri olması burada da etkilidir. Yabancı ülkelerden ve Anadolu’nun diğer şehirlerinden gelenler ile de kolaylıkla taşınan hastalık İzmir’de tedavi yönteminin yaygınlaşınca kadar çok can almıştır. Dışarıdan gelen iş.ilerin

daha çok ikamet ettikleri Eşrefpaşa, Basmahane civarı ve Tepecik, Keçeciler veremin en çok görüldüğü yerlerdendir.³⁶⁷

Cumhuriyet dönemi öncesi çok fazla kayıt bulunmamaktadır sadece İzmir Karantinası'nda kayıtlardan tutulan istatistikler mevcuttur. Genel istatistiklere göre 1893-1914 yılları arasında geçen süre zarfında toplam 14.710 kişi verem hastalığından ölmüştür. 1907 yılı ise verem hastalığının en çok can aldığı yıl olarak kayıtlara geçmiş, 973 kişi hayatını kaybetmiştir.³⁶⁸

3.5.4. Hastalıklarla Mücadele

İzmir'de sık sık görülen salgın hastalıkların temelinde şehrin altyapı yetersizliği, gelen giden işçi nüfusu, sağlıklı su kaynakları ve şehrin yeteri kadar temizlenememesi gelmektedir. Şehrin bir liman kenti olması da diğer nedenlerden biridir. Yine bu dönemde halkın yeteri kadar bilinçli olmaması ve karmaşık yapılı toplum yapısı hastalıklarla mücadelede işi daha çok zora sokuyordu. Bunun yanında halkta yaygın olan kadercilik anlayışı sağlık problemleriyle savaşı negatif yönde etkiliyor hatta tıbbi yöntemlere başvurma daha geri planda kalıyordu. Özellikle veba salgınları şehirde yerli nüfusun ölüm oranı daha fazlaydı sebebiyse yabancıların tıbbi yöntemlere daha çok inanması ve çözüm için alternatifler aramalarından kaynaklıdır.

3.5.4.1. Karantina İdaresi

Osmanlı devletinde ilk kez 19. yüzyılda benimsenmiştir. Karantina kelimesi ilk kez Hekimbaşı Abdülhak Molla tarafından "Tehaffuz" olarak çevrilmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönemin son üç yılı İzmir için birçok alanda gelişim gösterdiği bir süreç olmuştur. Bu da dünya ülkeleri ve yabancı kesim için ilgi odağı haline gelmiştir. Kozmopolit olarak daha gelişmiş bir hale gelen şehir içinde barındırdığı kültür ve millet olarak geniş bir yelpazeye kavuşmuştur. Farklı milletten bireyler ve bunlara paralel olarak gelişen cemaat yapılanmaları bu dönemde de etkin faaliyet göstermişlerdir. Ancak imparatorluğun çöküşünde buna altyapı hazırlayan yapıların başında da cemaatler geliyordu. Çünkü merkezdeki zihniyete koşulsuz itaat

³⁶⁷ İzmir Şehri İmar Planı Raporu, İzmir, 1939, s.10

³⁶⁸ Abdülkadir Noyan, Verem Hastalığına İstidat, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1963, s.50

etme anlayışıyla oturtulan cemaatçilik iktidara karşı olan düşüncelerini üyelerine kolaylıkla empoze edebiliyorlardı. 20. yüzyılın başlarında toplum içerisindeki parçalanmanın ve ardından yaşanan sınıf ayrımcılığının etkileri ilk olarak Balkan toplumlarında ki milliyetçi anlayışın gelişmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Dönem Osmanlısında ise durum çok farklı değildir; ermeni ve Müslümanlar arasındaki düşmanlıklar zirve noktaya ulaşmış hatta özellikle ülkenin doğu kesimleri patlama noktasındaydı.

3.6. Büyük İzmir Yangını ve Sonuçları

Tarihinin belki de en acı olayına şahit olmuştur bu olayla koca şehir. Kentin fiziki ve beşeri yapısını tamamen çökerten durum sonrası 2.600.000 metrekarelik yerleşim alanı ve bu alanda bulunan 25.000 bina tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. yangına hemen müdahaleyle kurtulabilen Türk mahalleleri hariç yaklaşık şehrin dörtte üçünün yandığı, mevcut kaynaklarla bildirilmektedir.³⁶⁹

Tam olarak kim tarafından yapıldığı bilinmese de umumi kanaate göre Büyük yangının kundakçılığını Ermenilerin yaptığı öne sürülür. İzmirli Yunanlar işgal etti, Grekler(Rumlar) mezalimi yaptı, Ermeniler de en son yangını çıkararak onlara kalmayan şehrin Türklere'de kalmasını istemediler.³⁷⁰

İzmir Yangını gavur İzmir'i arındırdığına inanılır. Yangın kordonu en iyi eğlence yerlerini çarşıları hanları, hamamları silip süpürmüştü.fakat şehirden yabancıların tamamen çıkarılmış olması yerli halkı ferahlatmıştı. Külleriyle elde kalan bir şehir tekrar yeni bir kimlikle yaratılmaya çalışılıyordu.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçilen bu süreci anlatırken;

369 Zafer Toprak, Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir, **Üç İzmir**, Y.K.Yay., İstanbul, 1992, s.235

³⁷⁰ Nail Morali, **Mütarekede İzmir Olayları... a.g.e.** s,164

“...Yangından “İzmir’i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk?”³⁷¹

sorularına yer vererek yangının Türkler tarafından çıkarıldığını savunur. Ve ayrıca ekler ki;

“... Birinci Dünya Harbinde Ermeniler tehcir olunduğu vakit, Anadolu şehir ve kasabalarının oturulabilir ne kadar mahalle ve semtleri varsa, gene bu korku ile yakmıştık. Bu kuru kuruya tahripçilik hissinden gelme birşey değildir. Bunda bir aşağılık duygusunun da etkisi vardır. Bir Avrupa parçasına benzeyen her köşe, sanki hristiyan veye yabancı olmak, mutlak bizim olamamak kaderinde idi. Bir harp daha olsa yenilmiş olsak, İzmir’i arsalar halinde bırakmış olmak, şehrin Türklüğünü korumaya kafi gelecek miydi?”³⁷²

İzmir tarihine yönelik yorumları ve aşırı kemalist bir zihniyete sahip olan Atay’ın senelerdir çıkarılan Çankaya romanları sansürlenerek yayınlanmaktadır.

Dönemin canlı şahitlerinden Nail Moralı’nın anılarını anlattığı eserinden elde ettiğimiz bilgilere göre; Ispartalılar konağı Nam Kulüp haline getirilmiş, halk istediği oyun tarzında ve eğlence programlarıyla eğlenebiliyordu artık.

Yangın konusu İzmir tarihinde açıklanmayan bir yaradır. Birçok araştırmacı bu konuya el atmak istediye de yetersiz kaynak bilgilerinden ve kulaktan dolam bilgilerle sınırlı kalan konu o dönemde yaşamış ve basın yayın organlarında görüşlerine yer verilmiş dönem vatandaşlarının yorumlarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Herkesin aklında aynı soru; İzmir’i kim yaktı?

Diplomatik kaynaklara bakıldığında maalesef ki ortak bir kanıya varılamıyor, çünkü ağır bir sorumluluk olduğundan dolayı hiç bir ülke bu makus durumu kabul

371 Fatih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984, s.325

³⁷² a.e, s.325-326

etmek istemiyor. İzmir tarihinde önemli bir araştırmacı olan Herve Georgelin³⁷³ Smyrna'nın Sonu isimli kitabında bu konuya değinirken Fransız arşivlerinde de detaylı bir araştırmada bulunmuş ve yangına ait görüş olarak şöyle bir açıklamaya yer vermiştir:

“... İzmir limanındaki Fransız filosunu komuta eden Amiral Dumesnil esasen diplomaside önemli bir rol üstlenmişti; zira Paris telgrafları onun gemisi Edgar Quinet'den gönderilmekteydi. Amiralin raporları Pelle³⁷⁴ 'ninkilerden de, Graillet'ninkilerden de farklıdır. Parise gönderdiği belgelerin başında: “Yangının sorumluları kimlerdir? ” başlıklı uzun metin gelir; burada özellikle Ermenilere yönelik eski, ırkçı argümanları kullanarak, defalarca şehri onların ateşe verdiğini söyler: “Alışkanlıkları ve karakterleri göz önüne alındığında sorumluluğun büyük kısmının onlarda olduğuna içtenlikle inanıyorum.”³⁷⁵ Graillet'in imzasını taşıyan raporlarda ise tam tersine, yangının müsebbibi olarak Türkler gösterilmiştir. “

Savaşın sona ermesiyle Levant, Batılı, Rum ,Ermeni nüfus şehirden tahliye edilirken birandan başlayan yangın zamanlama açısından açıklanamıyordu çünkü iki ihtimalde akıllarda açık kapı bırakmaya yetecek duruydu. Türkler yabancı kültürü şehirden temizleme aacıyla yakmış da olabilirdi, Ermenilerde geride miras bırakmamak için yakmış olabilirdi. Daha sonra o dönem yaşamış türk ve yabancı uyruktan vatandaşlarında yorumlarına yer verilecektir ama şimdilik tahminlere yer verilmektedir.Muhalif görüşlü ülkelerin vatandaşlarına göre İzmir'in yakılması tamamen idaresi değişen şehirde mevcut yönetimin izleri silmek için kullandığı bir yöntemdir ve bu sayede şehir sahil kesiminden başlanarak

³⁷³ Herve Georgelin, **Smyrna'nın Sonu... a.g.e.**, s.256- 257

³⁷⁴ Cumhuriyet'in doğudaki komiseri olarak bilinen ve Fransız konsolosluğu tarafından yangının sebeplerini araştırması için gönderilen generaldır.

³⁷⁵ Cumhuriyet öncesi dönemin Fransız konsolosluğu baş temsilcisi olup yangın konusunda araştırmalarıyla bilinir. Daha sonra ise görev yeri Klikya olarak değişen İzmir konsolosunun yerine getirilmiştir. İlk araştırmalarında yangın konusunda Türklerin. Bu olaya sebep olduğunu savunsa da, yazılı olamamakla birlikte diplomatik bazı mektuplardan Türklerin masum olduğu tezini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

yukarıya doğru ateşe verilmiştir. Hatta muhalif görüşe göre ateşe verilen şehirde itfaiye idaresi Türklerde olmasına karşın yangına müdahale etmek yerine mevcut yönetim askerleri tarafından savunasız insanlara ateş açılmış ve ardından ses çıkarsın diye dipçiklerle vurarak katledip sonra da boşaltılmış evleri yağmalamışlardır.³⁷⁶

Aslında sebebi araştırılan şey koskoca bir tarihin o oluşuydu, mahalleler, okullar, bankalar, ticarethaneler, dini mabedler, konsolosluklar hatta rıhtımlar herşey yok olum tarihe gömülmüştü bir kaç günde. Manevi zararın yanında maddi zarar ise dönemin ekonomisine göre milyonlarla ifade edilmekteydi. Yabancı kültürlerin mimarisine olan zarardan dolayı, şehiri yenileme yada geride eser bırakmama amacıyla iki farklı şekilde amaçla yapılmış olabilirdi yangın. Ancak resmi kaynakların yetersizliği bu konuda eli ayağı bağlamaktadır. Bundan dolayı bundan sonra o dönemde yaşamış yabancı ve türk asıllı vatandaşların konuşmalarıyla mevzuu anlamaya çalışacağız.

Bu dönemde yaşamış ve İzmir Sigortaları İtfaiyesi Kumandanı Paul Greskoviç'in raporu yangının çıkarılma iddialarını ters yöne çeviren önemli belgelerden biridir.

“ 11 Eylül akşamı itfaiye erleri yangın kulübesinde nöbet beklerken Ermeni kilisesinde ve o mahallede diğer binaların çatılarında Ermenilerin faaliyetlerini dürbünle görmüşler, bana bildirdiler... 12 Eylül gecesi Ermeni mahallesinde çıkan bir yangına giderken 215 kadar Rum'un acı acı bağırarak kaçtıklarını gördüm. Ne bağıríyorsunuz diye sordum. Bir yaşlı kadın; Biz Seyis Han'da oturuyoruz, Ermeniler bizi yaktılar diyerek hanın bitişığindeki bir Ermeni'ye ait evden, duvarda açtıkları delikten hana yanan yağlı paçavralar attıklarını ve evi de gaz dökerek yaktıklarını anlattı... 13 Eylül sabahı 10:30'da Ermeni mahallesinde yeni

³⁷⁶ AMAEF-L-T-55 (Fransız diplomatik belgeleri, Dışişleri bakanlığı Arşivi, E- Levant 1918-1940 serisi, Turquie alt serisi s.55)

yangınlar çıktığını bildirdiler. Buraya giderken Ermeni Kilisesi'ne elli metre kala yanan bir evin birinci katında şiddetli patlamalar oluyordu. Kilisenin bahçesinde bir kulübede yağlı, gaz dökülmüş eşyalar yere yığılmıştı. Ateş bunları sarmıştı ve uzaktan söndürmeye çalıştık fakat bir kısım Ermeni genci bize mani olmaya çalışıyor ve hortumları kesiyorlardı.”³⁷⁷

Ayrıca Cemal Kutay ünlü tarih kitabı Ege'nin kurtuluşu adlı eserinde Fransız gazeteci Paul Topponier'in şu sözlerine yer vermiştir;

“... Bu yangınları, şehirlerini kurtaranların çıkardıkları ibretli iftiradır: Hangi Fatih, sahibi olduğu şehri yakar? Üstelik Türkler, kendilerinin bile şaştığı süratle şehri elde etmişlerdi...”³⁷⁸

bu yorumlar da gösteriyor ki Türkler savundukları tezde yalnız değillerdir, mantıken bakıldığında sebep olanlar kesin olmamakla birlikte tahmin edilmektedir.

Yangının etkilenen devletlerden Yunanlı'lara ait Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından yayımlanan ve Rumların Anadolu'dan mecburi olarak ayrılış hikayesini konu alan Göç isimli kitap da yangın hakkında bilgi verirken şu şekilde bahsedilmiştir;

“Tabakhanede de yangın başladı. Tulumbacılar yangını söndürmek üzere koştularsa da, söndürecekleri yerde körüklediler. Etrafa petrol ve benzin sıkıyorlardı. Alevler her yanı sardı. Evlerine sığınanlar dışarı çıkmak zorunda kaldı, dosdoğru sahile yöneldiler. Herkes Kordon adıyla bilinen yerde toplandı. Yangın orayada sıçramıştı... yangında muhafızlar arasında sıkışıp kalanlar hiçbir yere kaçamıyordu. O zaman yüzme bilenler denize atladı. Türkler denizdekileri öldürdü. Fark edilmeyip kurtulanlarsa kıyıda demirli bulunan ve

³⁷⁷ Melih Gürsoy, **Gözlem Gazetesi**, 17 Ağustos 1992, İstanbul, s.7

³⁷⁸ Cemal Kutay, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s.170

Yunanlıları desteklemiş olan müttefik gemilerine yüzdü, Gemiciler denizdekilerin gemilere tırmanmasına izin veriyormuş gibi yapıyor fakat gemiye tırmanmayı başaranları denize atıyorlardı. Denize atılanların bir kısmı boğuluyor, bir kısmıysa tekrar dışarı çıkıyordu. İngilizler, Fransızlar, ve İtalyanlar kahvelerde oturup eğleniyordu.”³⁷⁹

Aslında yangının kimler tarafından çıkarıldığı hala kesinleştirilememesine rağmen, gariptir ki resmi belgelerle kanıtlı olmayan suçlamalar karşılıklı olarak devam etmektedir. Tanık olarak ise bu olayları yaşamış yada yaşadığını iddia eden şahısların ifadeleri yazıya geçirilmiş belge niteliğindedir. Taraf olarak bakıldığında Ermeni ve Yunanlar mağdur olan cephe olarak ortaya çıkıyor. Karşı olarak ise Türkler asla yangının çıkarıldığını kabul etmeyerek, aksine geride iz bırakmak istemeyen ermenilerin bütün şehri helak ettiğini savunmaktadır. Mantıken bakıldığında; bir şehri ele geçiren bir yönetimin şehri yakıp kül haline çevirmesi ve kendilerine de ait olan yazılı evrak arşivlerini yok edebilecek bir yangını çıkarması pek akıl kârı değildir. Ki biliyoruz ki devlet kurumlarına ait yazılı belgeler, yazılı tarih kitapları ve çoğu arşiv belgesi bu yangın ile küle dönmüştür.

Hâkimiyet kuran bir devletin de kendine bu zararı vermesi muhtemel gözükmemektedir. Ancak karşı taraftan bakıldığında; kendi kültürlerine göre kurulmuş mahalleler ve o zamana kadar elde ettikleri zenginlikleri geride bırakmamak için ve tekrar geri dönüşleri olmadığını bilen bir milletin bu yangını çıkarma olasılığı daha muhtemeldir. Ancak tarih bilgisi resmi belgeler ışığında hayat kazandığından dolayı ve yetersiz kanıttan dolayı bu konu senelerdir açıklanamamış her iki taraf da yazarlar ve araştırmacılar tarafından yer yer haklı olarak kabul edilmiştir. Ama tabi her türlü aklın yolu birdir. Mantıklı olana yer verilmesi konunun açıklığa kavuşturulmasında mesafe katedebilmeyi mümkün kılacaktır.

³⁷⁹ K.A.A.M., **Göç, Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.30

SONUÇ

Sonuç olarak İzmir günümüze kadar gelen kozmopolit toplum yapısını çok eski yıllardan beri sahiptir aslında. Osmanlının son dönemlerine doğru yabancı milletlerin (ermenî, rum, levanten, v.s) yerleşimine izin verilmesi ve bunun sonunda kemikleşen toplum yapısını dağıtmak kolay bir süreç olmamıştır. Özellikle mütareke dönemi ve şehir açısından da, ülke açısından da en yıpratıcı süreç olarak geçmiştir tarihi kayıtlara. Yorgun adam dorumunda olan ve asırlarca bu topraklarda hüküm sürmüş bir imparatorluğun son günleri aslında şehrin bertaraf durumunun bir raporu durumundaydı ki, son zamanlarda yaşanan büyük yangın koskoca bir tarihin küllere karışmasına sebep oldu.

Önceki konulardan İzmir'den küllerinden doğan şehir olarak bahsettik, gerçekten de böyle bir geçmişe sahip aslında koca şehir. Yangın öncesi süreçte yeni yeni yapılanan idari mercilere ait resmi kayıtların neredeyse tamamı yok olmuştur ve Cumhuriyet dönemi aslında İzmir için yeni açılan bir sayfa niteliğindedir. Bugünkü siyasi zihniyet olarak Cumhuriyet ve Kemalist anlayışa sahip şehrin ilk kimliği budur aslında. Abdülhamit döneminde İttihat ve Terakkiye karşı verilen mücadelenin önemli kalelerinden olan şehir, hasta adam döneminin zorunlu hüsrânından sonra Cumhuriyet yönetimine teslim olmuştur. Milli iktisat anlayışının başlangıcı da olan bu süreç aslında şehir açısından birçok yeniliğe kapı açmıştır. Ancak İttihat ve Terakki idaresindeki ülkenin de tekrar yapılanması kolay bir süreç olmamıştır. Konumuz dışında olduğundan dolayı çalışmada da bu konu üzerine fazla yorum yapılmamıştır. II. Meşrutîyetin sonrası da İzmir için araştırılması gereken konulardan olduğundan dolayı bu konu tercih edilmiştir.

İzmirde ekonomik ve sosyal yaşam mütareke zamanlarında bile hiç diğer şehirlere göre daha canlıdır. Sebebi ise büyük hinterlanda sahip ülkenin ikinci liman şehri olmasından kaynaklıdır. Toplumsal kimliğin çeşitli olması da şehirdeki ekonomik yaşam ve bunun yanında da sosyal yaşamı sürekli geliştirmiştir.

18. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrası Avrupa ülkelerinde özellikle de İngiltere'de meydana gelen hammadde ihtiyacı Anadolu'yu rezerv ülke haline getirmiştir. Bundan dolayı İzmir Osmanî devleti içerisinde değerli bir ülke

konumunda olmuştur. Gayrimüslim tabakanın da diğer şehirlere nazaran fazla olması ticari açıdan dış ülkelerle daha kolay bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Bu sürecin mütareke dönemine denk gelmesi yabancıları endişeye sürüklemiştir aslında. Çünkü ırk olarak savaşın İtilaf devletleri tarafındaki milletlerden olmaları, onların savaş döneminde bu topraklardan uzaklaştırılmasına hatta Cumhuriyet ile birlikte tamamen şehirden gönderilmelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı II.Meşrutiyet'in ilanı süreçlerinde bile gayri müslim halk endişe içerisindeydi çünkü kendi ülkelerine bile dönseler bu rahattı orada bulamayacaklarını biliyorlardı.

Mütareke döneminde de bulunulan süreçte aslında tarım ülkesi olarak bilinen ülke, tarım alanında dahi tam kapasite faaliyet gösterememiştir. Yetersiz teknoloji ve bunun yanında, savaş döneminin oluşturduğu dar boğaz süreci ülkeyi olduğu seviyeden daha gerilere götürmüştür. Zor imkanlara rağmen elde edilen tarımsal mahsullerin ihtiyaç fazlası yine yurtdışı ile yapılan ticaretle gelir sağlayıcı olmuştur. Ancak her ne kadar üretim yapıp ayakta durulmaya çalışılsa da herşey yine yabancı desteğiyle sağlanmaktadır. Yani tarımsal üretim yine yerli halk tarafından yapılmış ancak ticari faaliyetler de yabancı kökenli aileler tarafından yapılmaktaydı. Buda dışa bağımlı toplum yapısını kanıtlar durumdadır aslında. Özellikle Levanten olarak adlandırdığımız kesim, toplumun en ensesi kalın kısmını oluşturmuş ve Avrupa ülkeleri ile yine kendi milletlerinden vatandaşlarla en büyük ticari faaliyetleri gerçekleştirenler olmuştur. İdari yapılanmanın da çok sağlıklı olmadığı bu dönemde maddi gücü eline geçiren özellikle Rum asıllı vatandaşlar devletin resmi kurumalarında önemli yerlere gelmişler ve yerli halka hükmetmeye başlamışlardır bu açıdan hedeflenen milli devlet modeli aslında İttihat ve Terakki zihniyetinin olumlu adımlarından kabul edilebilir.

Yunan ihtilali sonrası iyice yıpranmış olan şehir tamamiyle yabancıların eline geçmiş ve Abdülhamit dönemini Osmanlı topraklarında sona getiren kalkışım olmuştur. Ancak bu günlerde çok uzun sürmemiştir. Hasta adamın ölümü olarak adlandırılan süreç Anadolu'nun diğer kıyısından başlayan mücadele ile hakim olmaya çalışan despot ve yıkıcı Yunan idaresini geldikleri yere püskürten bir ayaklanma ile takvimler 1923 yılının ilk yarısını gösterdiği tarihlerde yabancıların daha fazla yara açmasına izin verilmeyerek sonlandırılmıştır. Sahil şehri olan

İzmir'in yabancı ve Gâvur olarak adlandırılan kozmopolit toplum yapısından, Türk milliyetçiliğine bürünmesi Yunan'ın denize dökülmesi olarak geçmiştir tarihe. Bu süreç ülke açısından bir kurtuluş olarak kabul edilir ancak İzmir tarihinin en büyük yarasını bu süreçte almıştır. Araştırmanın ana konusunu da destekleyen başlık olan ve maalesef ki mevcut kayıtlar dahilinde kim tarafından ve hangi amaçla çıkarıldığı bilinmeyen 1922 yangını şehir adına asıl büyük yıkımın adı olmuştur. Yabancı kaynaklardan da araştırılan konu bazı eserlerde; o dönemde yaşamış şahısların yorumlarıyla; yabancılardan kurtulan Türk halkının şehri temizleme ve bütün yabancılardan toplu kurtulma amaçlı çıkardığını savunmuşlardır. Fakat diğer bazı yabancı milletlerden yazarların yorumlarına göre de; şehirden çıkarılan gayrimüslim halkın geride kendi mal ve eserlerini bırakmama amaçlı çıkardığını savunmaktadır ki Türk yazarlar tarafından ve konu içerisinde bahsedilen o dönem yaşamış yerli halktan vatandaşların yorumlarıyla bu sav desteklenmiştir. Her ne kadar kesinliği tartışılsa da reel açıdan bakıldığında; bir şehri zaten fethetmiş bir millet neden kendi şehrini yaksın ve resmi kayıtlarına varıncaya kadar bir şehrini ateşe teslim etsin. Bunun yanında kendi birçok vatandaşını da madur etmek istesin, olay mantiken düşünüldüğünde anlaşılmaktadır ancak yine de resmi yada farklı yollarla kanıtlanamadığından dolayı mevzu sadece mantiki olarak değerlendirilerek sonlandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile farklı bir kimliğe bürünen ülke bunun bağlamında da İzmir artık kendi yaralarını sarma mücadelesindedir. Milli ekonominin desteklendiği yeni yönetimde dışa bağımlı idareden kurtulunamamıştır. Yine tarım ülkesi olma kimliğiyle ön planda olan bunun yanında da ticari ve sanayii alanında da faaliyetlere daha açık, yeni bir yönetim rejimine teslim edilmiştir İzmir..

KAYNAKÇA

A. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- Adıyaman, Süleyman Vasfi: Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları, **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992
- Ahmad, Feroz: **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986
- Aksoy, Yaşar: **Bir kent, bir insan: İzmir'in son yüzyılı, S.Ferit Eczacıbaşı'nın yaşamı ve anıları**, Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1986
- Aksoy, Yaşar: **Ege'de Zaman Yolcusu** (Eski İzmir'de Fuhuş ve Rum Randevu Evleri), TÜYAP Yay., 2012
- Aksoy, Yaşar: **Smyrna, İzmir Efsaneden Gerçeğe**, İ.B.B.Yayınları, İzmir, 2002
- Anestides, Stavros Th.: "Education and Culture", **Smyrna Metropolis of the Asia Minor Greeks**, Ephesus Publishing, Alimos, 1943
- Arı, Kemal: Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 1/3**, İzmir, 2003
- Arı, Kemal: Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri, **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992
- Arıkan, Zeki: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1908- 1918), **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992

- Arıkan, Zeki: **Tarişbank Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İzmir, 1993
- Arıkan, Zeki: **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006
- Asım, Mehmet: **İthalat ve İhracat Bütçesi**, Vakıf Yayınları, İstanbul, 13 Eylül 1919
- Atay, Fatih Rıfkı: **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984, s.325
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931
- Başgelen, Nezi: **Eski Kartpostallarda Şehir Güzeli İzmir**, Hanry Benazus Arşivi, İzmir, 2000
- Baykara, Tuncer: **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974
- Berber, Engin: **İzmir 1876 ve 1908**, İmaj Basım Yayınevi, İzmir, 2008
- Berber, Engin: **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997
- Berber, Engin: **Kuruluşundan Cumhuriyet'e Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005
- Berber, Engin: **İzmir 1876 ve 1908** (Yunanca Rehberine Göre Meşrutiyette İzmir), İzmir, 2008
- Besim, Ömer: **Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi İkinci Sene**, Alem Matbaası, İstanbul, 1316 (1900)
- Beyru, Rauf: **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İzmir, 2011
- Bilget, Adnan: **İzmir Şehri 1849 - 1949**, Meşher Basımevi, İzmir, 1949

- Bilsel, Cemil: 2011. 'İzmir ya da Bir Akdeniz Liman Kentinin Denizle Değişen İlişkisi Üzerine, **Arredamento Mimarlık Dergisi**, İzmir, 2011
- Board of Trade Journal, vol. i, vol iii 1887, vol v 1889, vol vii 1889, vol. xvi, 1894 ; vol. xvii, 1894 ; vol.xxvi 1899 ; vol xxx, 1990 ; vol, xxxiv, 1901
- Carles, Georges: **La Turquie Economique**, Paris, 1906
- Cuinet, Vital: **La Turquie d'Asie-Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée l'Asie Mineure (Cilt 2)**, Ernest Leroux Press, Paris, 1892-1894
- Çavdar, Tevfik: **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970
- Çavdar, Tevfik: **Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970
- Çolak, Filiz: **II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret**, İzmir B.B.K.K. Yayınevi, İzmir, 2013
- Durgun, Bülent: İşgal yıllarında İzmir'in Ekonomik Durumu, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** 3. Sayı, İstanbul, 1997
- Dünder, Fuat: **Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913–1918)**, İstanbul, 2008
- Eldem, Vedat: "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 1975
- Eldem, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994

- Eldem, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarından Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994
- Erken, Hüsnü: **Milli Aydın Bankası T.A.Ş. Tarih Vakfı Yayınları**, İzmir, 1993
- Farley, J.Lewis: **The Recourse of Turkey**, Oxford University Press, London, 1863
- Frangakis - Syrett, Elena: British economic activities in İzmir in the second half of the nineteenth and in the early twentieth centuries, *New Perspectives on Turkey*, c.V-VI, 1991
- Georgelin, Herve: **Smyrna'nın Sonu**, Çev. Saadet Özen, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Georgiades, Demetrius: **Smyrne et l'Asie Mineure au Point de vue Économique et Commercial**, Imprimerie Chaix, Paris, 1885
- Giannakopoulos, Georgios A. **"The Grek Publishing Activity in Smyrna"**, Smyrna: Metropolis of the Asia Minor Greeks, Athens, 2001
- Graham, Richard: **Britain and the Onset of Modernization in Brazil 1850-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1972
- Guyot, J.Clair: İzmir Yangını 20 Eylül 1922, L'Illustr Dergisi, Kasım, 2018
- Gündem, Naci: **Günler Boyunca Hatıralar**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1995
- Güran, Tevfik: **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909-1913-1914)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003

- Hofman, R.J.S.: **Great Britain and the German Trade Rivalry**, University of Pennsylvania Press., New York, 1875-1914
- Issawi, Charles: **The Economic History of Turkey 1800-1980**, Chicago Universtiy of Chicago Press., Chicago, 1980
- K.A.A.M. (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi), **Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- Karayaman, Mehmet: **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2008
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003
- Kerimoğlu, Hasan Taner: **İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914**, Libra Yayınları, İstanbul, 2009
- Keyder, Çağlar: **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1982
- Kurdoğlu, Faik: **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938
- Kurmuş, Orhan: **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982
- Kutay, Cemal: **Yazılmamış Tarihimiz, Seçmeler - 1**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999
- Kutay, Cemal: **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981
- Küçükerman, Önder: **Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası**, Sümerbank Yayınları, Ankara, 1986

- Küçükerman, Önder: **Batı Anadoludaki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası**, Sümerbank Yayınları, İstanbul, 1990
- Kütükoğlu, Mübahat S.: İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, İzmir, 1994
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, **150. Yılında Tanzimat** , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
- Kütükoğlu, Mübahat S.: **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir B.B.K.K Yayınları, İzmir, 2000
- Maliye Tetkik Kurulu, **“Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yy Sonunda Üretim ve Dış Ticaret”**, Maliye Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1970
- Martal, Abdullah: İllet-i Efrenciye (İzmir’de Frengi ile Mücadele), **Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.1, İzmir, 2000
- Mears, E.G.: **Modern Turkey: A Politico- Economic Interpretation**, The Macmillan Company Press, New York, 1908-1923
- Michaud, J.F, j.j. Poujoulat: **İzmir’den İstanbul’a Batı Anadolu 1830**, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007
- Mirak, Robert: **Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I**, Harvard

- University by Harvard University Press, America, 1983
- Moralı, Nail: **Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976
- Moralı, Nail: **Mütarekede İzmir Olayları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973
- Müller, A.Maria: **İzmir 1726 Seyahatname**, Tepekule Kitaplığı Yayınları, İzmir, 1998
- Müderrişoğlu, Alptekin: **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1990
- Nahum, Henri: **İzmir Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Nebioğlu, Osman: **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Ankara 1986
- Noviçev, A.D.: **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Tercüme eden: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara, Ekim 1979
- Noyan, Abdülkadir: **Verem Hastalığına İstidat**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1963
- Ökçün, Gündüz: **Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Sanayi İstatistiki**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984
- Ökçün, Gündüz: **1920 – 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sevinç Matbaası, Ankara 1971

- Ökçün, Gündüz: **Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti**, 2. baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1998
- Öktem, Haydar Rüştü: **Mütareke ve İşgal Anıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- Özkaya, Yücel: **Milli Mücadele’de Ege Çevresi**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994
- Pamuk, Şevket: **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1550 - 1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820 - 1913), Ticaret, Sermaye ve Üretim İlişkileri**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984
- Pardo, Sara: **Dünden Yarına İzmir Yahudileri**, Etki Yayınları, İzmir, 2007
- Parlak, Türkmen: **İşgalden Kurtuluşa ‘1’ Yunan Ege’ye Nasıl Geldi “İlk günler”**, Kültür Yayınları, İzmir, 1982
- Pınar, İlhan: **Gezginlerin gözüyle İzmir, XX. YÜZYIL - 1907**, Akademi Kitapevi, İzmir, 1992
- Pınar, İlhan: **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Devletinde İzmir (1608 – 1918)**, İzmir B.B.K.K. Yay., İzmir, 2001

- Pınar, İlhan: **Levant, Levanten ve Levantenlik ya da Öteki’ni Tanımlama Bağlamında Kavramların Yeniden Üretimi, Avrupalı mı Levanten mi?**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Pınar, İlhan: **Levant, Levanten ve Levantenlik, İzmir Kent Kültür Dergisi**, İzmir, Mart 2001
- Ravndall, G.B.: **Turkey, A Commercial and Industrial Handbook**, Washington D.C., 1926
- Rıfat, Hüseyin: **İzmir 1914**, Akademi Yayınevi, İzmir, 1997
- Salt, Jeremy: **İmperialisim, Evangelisim and the Ottoman Armenians 1878-1896**, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016
- Sami, Cevat – Hüseyin Hüsnü: **İzmir 1905**, İ.B.B.K.Yay., İzmir, 2000
- Sayek, Sibel Zandi: **Ottoman İzmir: the rise of a cosmopolitan port, 1840-1880**, University of Minnesota Press for Architecture, 2014
- Selen, H. Sadi: **İktisadi Türkiye: Tabii, Beşeri ve Mevzii Coğrafya Tetkikleri**, Tan Matbaası, İstanbul, 1939-40
- Say, Memduh: **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941

- Serçe, Erkan: **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002
- Serçe, Erkan – Sabri Yetkin: **Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişimevi Yayınları, İzmir, 1998
- Serçe, Erkan: **İzmir’de Kitapçılık (1839-1928)**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996
- Serçe, Erkan: “İzmir Mahalleleri”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, Sayı 1, Nisan 2000
- Serçe, Erkan: “İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği, 1917”, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir, 1998
- Smith, C.L.: **The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886 – 1891**, Oxford, 1957
- .Smyrnelis, Marie-Carmen: **İzmir 1830- 1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2008
- .Sonyel, Dr.Selahi R.: **“Lozan’da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)”**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1974
- Şenocak, Bülent: **Levant’ın Yıldızı İzmir**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2008

- Tarık, Selçuk T.: **İktisadi ve Ticari Türkiye**, Teknik Kitap ve Mecmua Yayınları, İzmir, 1953
- Tezel, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Döneminde İktisadi Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994
- Toprak, Zafer: **Türkiye’de Milli iktisat 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982
- Toprak, Zafer: **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt yayınları, Ankara, 1988
- Toprak, Zafer: **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995
- Toprak, Zafer: **Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir, Üç İzmir**, Y.K.Y, İstanbul, 1992, s.235
- Toprak Zafer, **“70. Yılında İzmir İktisat Kongresi”, Görüş Dergisi**, sayı 8, 1993
- Tökin, İsmail Hüsrev: **İktisadi ve İçtimai Türkiye Rakamlarla Türkiye’de Sanayi**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1946
- Uludağ, Osman Şevki: **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1991
- Ulutan, Burhan: **Celal Bayar’ın Ekonomik Politikası ve Uygulamaları**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1982

- Umar, Bilge: **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1974
- Unat, Ekrem Kadri: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son 40 Yılında Türkiye’nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, c.10, S.4, İstanbul, 1979
- Uşaklıgil, Halid Ziya: **İzmir Hikayeleri**, Özgür Yay., İzmir, 2005
- Ülker, Necmi: **XVII.ve XVII. Yüzyıllar’da İzmir Şehri Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994
- Ünver, Süheyl: **Türkiye’de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine**, Ahmet İhsan Basımevi, c.5, no:18, 1935
- Varlı, Arzu: II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi, **ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi)**, c.9, s.20-21, İzmir, 2010
- Verem Mücadele Cemiyeti: **Sıhhat ve İktisat Mücadele Almanağı 1930 - 1931**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1940
- Von Mende, Rana: “19. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Batı Anadolu”, **Petermans Mitteilungen ve Globus Dergileri**, Yay. Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s.175
- Von Mende, Rane: “Petermanns Mitteilungen ve Globus adlı iki coğrafya dergisinde, 19. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Batı Anadolu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, İzmir, 1994

Yerasimos, Stefanos

Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem
Yayınevi, c:II, İstanbul, 1977

Yetkin, Sabri:

Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911), **İzmir
Kent Kültürü Dergisi**, S.3, İzmir, 2001

B. GAZETELER

Ahenk,

26 Haziran 1906; 26 Kasım 1907; 7 Nisan 1908;
20 Mayıs 1908; 6 Kasım 1908; 12 Kasım 1908;
24 Ekim 1909; 3 Şubat 1330 (16 Şubat 1914); 6
Teşrinisani 1335; 19 Teşrinisani 1335; 14 Şubat
1335; 18 Şubat 1335; 3 Şubat 1336; 23
Teşrinisani 1336; 7 Şubat 1338; 23 Teşrinisani
1335; 19 Şubat 1338; 9 Haziran 1338; 16 Mart
1338; “Kışlık Mezruatın Dönüm Miktarı”, 26
Şubat 1915; 19 Mayıs 1338; 24 Kasım 1918; 25
Kasım 1918; 13 Kanun-ı Sani 1926; 19 Kanun-ı
Sani 1926

Anadolu,

20 Ocak 1927; 12 Şubat 1912; 17 Eylül 1929

Eustratiade Simeon, **Tableau Statistique Des
Varioles Pendant L’epidemie 1882
Smyrne, Gazete Medicale D’orient,**
Annee:XXVI, No:3, Constantinople,1883

Gözlem,

17 Ağustos 1992

Hizmet,

21 Eylül 1908

Islahat,

15 Ocak 1919

İkdam,

6 Aralık 1918; 2 Nisan 1919

İttihad,

28 Şubat 1911, nr: 701

Köylü,

29 Mart 1919; 2 Nisan 1919; 22 Nisan 1919; 18
Cemaziyelahir 1328

Müsavat,

Hukuk-ı Beşer, 2 Mart 1919; Borsa Cetveli, 1
Nisan 1919; 8 Nisan 1919; 28 Nisan 1919’

Sabah,	“Ziraat ve Ticaretimiz”, Nisan 1914, nr: 8825
Sıhhiye Mecmuası,	Telkih-i Cedri Nizamnamesi, sayı:3, s.9, İstanbul, 1331 (1915)
Sulh ve Selamet,	“Kömür Meselesi”, Ocak 1919
Tanin,	“Ticaret ve Sanayi”, 7 Mayıs 1917
Tasvir-i Efkar,	25 Ağustos 1919, nr: 2823
Trade of Turkey,	Accounts and Papers, 1892, vol xxxiv
Türkiye İktisat Mecmuası,	4 Mayıs 1922; 6 Temmuz 1338; “Teşebbüs Sahasında Türklerin Vazifesi”, sayı 9, 31; Teşrin-i evvel/Ekim 1338/1922; “İzmir’de İktisadi ve Ticari Vaziyet”, nr: 4, Nisan 1922; “Güzel İzmir’de Vaziyet-i İktisadiye”, nr: 3, Mart 1922; İzmir Livasının Zirai İstihsalatı, 12 Temmuz 1923 “Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik” nr:5, Mayıs 1922, s.1134,
Yeni Asır,	26 Ekim 1937; Kordon’da Nal Sesleri, 13 Mayıs 2013
Ziraat Gazetesi,	5/8 Ağustos 1934:235-241; 5/9 Eylül 1934: 267-270

C. BELGELER

Accounts and Papers:	Commercial Reports, vol.1 XXXIII, 1883
Annuaire Oriental:	1909. Annuaire Oriental, The Annuaire Oriental & Printing Company, London
Aydın Vilayetine Mahsus Salname:	1307 - 1308 Hicri, (1890 - 1891)
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.):	272/79.72. 4.5

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A)

**Dahiliye Nezareti Kalem-i
Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
(DH.KMS.):**

Dosya no:34/ 20, 9 Za 1333;
Dosya no:42/36, 13 Ra 1335;
Dosya no:52-5/10, 17 s 1338;
Dosya no:57-1/49, 15.Ra. 1338

**Dahiliye Nezareti Emniyeti
Umumiye Müdüriyeti Asayiş
Kalemi Belgeleri
(DH.EUM.AYŞ.):**

Dosya no:42/19, 6 L 1338

**Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı
Umumiye İdaresi Belgeleri
(DH, MUI.):**

15/-2/44; 31/-2/3

**Dahiliye Nezareti İrade Dahiliye
Belgeleri (DH, İD.):**

165/20; 50/-2/33

**Dahiliye Nezareti İdare-i
Umumiye Belgeleri (DH. İUM.):**

E-61/12

**Meclisi Vükela Mazbataları
(MV.):**

253/119

**Yıldız Tasnifi Perakende
Sadaret Hususi Evrakı
(Y.PRK.SH.):**

34/5; 6/46

İngiliz Devlet Arşivleri (Public Record Office);

P.R.O., Annual Series:

No.1254, (c.6855), 1893;
No. 3921, (c. 3727), 1907;
No.67, (c.3673), 1886 - 1909;
No. 4598, (c. 4962) 1910

P.R.O., Foreign Office:

626/7/340, Goods Account, 1 Ocak 1862 – 31
Aralık 1864;

78/1760, no.28, 23 Mayıs 1863;
195/177, no.28, 13 Temmuz 1863;
195/771, no:28, 1 Ağustos 1863;
626/4/145, (642) Anthony v Wilkins, 1862-1863;
626/7/340 (8-143), Gout. Bankruptcy, 1866-1868;
195/797 Statement by Consul Cumberbatch on the
Bankruptcy of J. Gout, 6 Mayıs 1866; 78/1760;
195/610, C. D. Scherzer, La Province de Smyrne,
Vienna, 1873
195/1240, no.8, 10 Şubat 1879;
195/1307, no:2, 31 Haziran 1880;
195/1899, no. 45, 23 Mayıs 1895;
195/490, Anatolia, London, 1919
626/18/786, Dalziel v Bliss et. al. , 1898;
626/19/825, Radaelli v Wilkinson, 1901;
626/21/871, Tantiras et. al. V Company, 1903;
626/21/898, Keyser v Rankin, 1904;
626/25/1073, W. A. Colley Ltd. v Papps, 1912;
626/25/1075, Andreades v Company, 1912;
626/26/1144, Boscovich et. al. v Wilkinson, 1914;
626/26/1152, Dracapoli v Ottoman Oil Co. Ltd.
1914;
626/26/1131, Keyser v Smyrna Antimony Co. Ltd.,
1914;
286/706, 15 Ocak 1919;
626/26/1138, Ledgre , ff. 396-452;
84/395;
78/3070

P.R.O, B.T.:

31/19811 (113608);
31/21751 (131492);
31/2801 (15337), London Gazette, 22
Haziran1894;
31/31742 (2751);
31/9074 (67165), London Gazette, 26 Aralık 1902;
31/9274 (68930)

**İzmir Vilayeti 1339 Senesi
İstatistiği:**

İzmir İl Yıllığı, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir,
1967

**İzmir Şehri İmar Planı
Raporu:**

İzmir, 1939 Maliye Tetkik Kurulu, “**Osmanlı
İmparatorluğu’nda 19. Yüzyıl Sonunda
Üretim ve Dış Ticaret**”, sayı: 659- 660,
Ankara,1997

**Orman ve Meadin ve Ziraat
Nezareti İstatistik İdare-i
Umumiyesi:**

1325, Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği,
İstanbul, 1329r./1913 k.1

**Report on the Mining Industries
and Forestry in Turkey:**

: Account and Papers, vol.1, XXVI, 1903

Ticaret ve Nafia Nezareti

: 1324, Ticaret ve Nafia Nezareti, İstanbul, 670
1324 R (1908 M) 1 k.1

1325, Ticaret-i Nafia Nezareti, İstanbul, (1909),
Meclis-i Ayan Birinci Devre, I E 392 1325 K.1

1326, Ticaret-i Nafia Nezareti, İstanbul, (1910),
Meclis-i Ayan Birinci Devre,

1327, Ticaret ve Nafia Nezareti, İstanbul, (1911),
Meclis-i Ayan Birinci Devre, 1326 – 1327
İçtimai, nu:155

Ticaret-i Hariciye İstatistikleri:

1324, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, İstanbul:
Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.621 1326
R (1910 M) 1 k.1

1325, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Dersaadet
(İstanbul) : Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi,
382. 621 1327 R (1911 M) 1 k.1

1326, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, İstanbul:
Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021
1328 R (1912 M) 1 k.1

1327, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, İstanbul:
Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382. 6021
1329 R (1913 M) 1 k.1

1328, Ticaret-i Hariciye İstatistiği; Ankara:
Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekaleti Rüsumat
Müdüriyet-i Umumiyesi İstatistik ve Tedkik
Müdüriyeti, 382.6021 382.6021 1928 1 k.1

1329, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Dersaadet

(İstanbul): Rûsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1331 R (1915 M) 1k.1

1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Ankara: Maliye Nezareti Rûsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1340 R (1924 M) 1k.1

Ziraat İstatistikleri:

(1332) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Dersaadet (İstanbul): Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, 1332 R (1916 M) 1 k.1

D. TEZLER

Balçık Mustafa,

İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998

Baran Alim Tülay:

Balkan Harplerinin Bitimi ile Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988

Berber Engin:

Kurtuluşundan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir, E.Ü. Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1985

Durgun Bülent:

1919-1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi Durum, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir 1998

Kişi Raziye:

İkinci Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir, 1990

Koçak Filiz:

Türkiye’de Sağlık Politikasının Gelişimi (1908-1950), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995

Kranzler Kathryn Linea:

Health Services in The Late Ottoman Empire (1827-1914), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991

Sürgevil Sabri:

İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası, mamış Doktora Tezi, İzmir, 1984

Yorulmaz, Şerife:

İzmir Basınında Levantenler (XIX.Yüzyılın ikinci Yarısı), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988

EKLER

Tablo-1

Mal Gruplarına Göre İzmir Limanı'na Gerçekleşen

İthalat Kıymeti (Kuruş) (1908 - 1913)

	1908	1909	1910	1911	1913
Canlı hayvanlar	287.125	89.426	99.763	236.357	259.641
Hayvanattan elde edilen maddeler	7.812.605	6.344.614	24.240.576	15.222.550	12.436.957
Zahire, hububat ve bunlardan elde edilen maddeler	24.454.379	20.946.300	37.304.825	22.525.862	24.544.029
Meyve ve sebzeler	4.650.144	3.874.850	5.066.710	5.596.984	6.918.585

Şeker, baharat, kahve ve çay	68.495.941	69.496.445	235.751	48.157.477	40.634.922
Alkollü içecekler	8.993.921	7.399.361	9.983.369	11.464.802	10.999.018
Yakacak	4.789.548	2.513.064	7.209.059	10.006.871	10.457.513
Boya eczası ve has boya	3.153.391	2.938.729	13.601.300	11.825.043	11.223.658
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	17.000.178	17.711.122	23.332.866	20.893.867	33.290.279
Reçineler ve tutkal	281.312	415.824	521.987	756.781	1.089.700
Ecza maddeleri ve ilaçlar	2.313.779	3.764.371	4.120.604	3.947.334	4.499.338
Taş, toprak ve cam	6.421.435	7.678.132	13.440.591	14.594.650	12.684.620
Madenler ve madeni eşya	24.595.408	49.678.571	28.430.967	50.891.565	46.117.882
Kereste ve sepetçi ürünleri	13.613.457	11.347.577	16.291.597	17.913.737	26.594.650
Kağıt ve paçavra	5.923.383	5.867.079	6.277.910	8.792.128	9.091.099
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	20.319.882	20.608.776	31.974.470	29.798.239	24.258.425

Yün, ipek ve pamuklu dokuma	270.421.130	169.690.589	207.832.987	205.092.462	176.243.057
Lastik ve lastik ürünleri	654.638	1.034.191	2.454.786	2.577.998	2.494.477
Makine, aletler, araba, vagon	8.168.117	10.588.357	4.739.752	20.602.234	36.600.233
Diğer	14.403.266	24.267.906	54.648.668	23.325.353	26.711.067

Kaynak: Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.208

Tablo- 2**1923'te İzmir Limanına Yapılan İthalat Kıymeti (Kuruş)**

EŞYA	İZMİR LİMANI
Deri hayvanları	2.056.000
Hayvanattan elde edilen ürünler	13.008.119
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler	88.214.418
Meyve-Sebze	24.502.145
Şeker ve şekerlemeler	280.182.483
İçecekler	2.242.830
Nebati yağlar	1.853.863
Tönbekü ve tütün	8.452.255
Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri	171.705
Hayvanat derileri ve döküntüleri	22.105.634
Mamul deri, kösele ve kürkler	44.352.851
Gübreler	18.850
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi, kalburcu, fırçacı mamulâtı	40.191.262
Kağıt ve tatbikatı	41.703.078
Pamuk ve pamuk mamulâtı	746.271.872
Keten, kendir vesaire iplik imaline mahsus bitkiler (pamuk hariç)	62.012.850
İpek, ipek ipliği ve mensucatı	15.964.556
Yün, yün ipliği ve mensucatı	100.083.204
Hazır elbise moda eşyası	26.263.516
Lastik ve lastik mensucatı	12.499.255

Yakacak	46.792.743
Camlar, taşlar, porselen eşya	34.023.631
Maden ve mamulâtı	125.911.111
Makine ve mekanik aletler	27.204.228
Araba, vagon, gemi	16.974.337
Saatçi mamulâtı ve müzik aletleri	6.588.985
Sanayiye mahsus zift ve iç yağları	53.994.146
Patlayıcı maddeler	15.143.415
Hazır boya, kimyevi maddeler ve ecza-yı tıbbiye, ıtriyat ve reçine	71.575.614
Diğer eşya	13.655.917

Kaynak: 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Ankara: Maliye Nezareti Rüşumat
Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1340 R (1924
M) 1 k.1, s.123

Tablo-3

1864-1912 Yılları arası İngiliz Devlet Arşiv Belgelerine Göre İzmir ile Yıllara Göre Yapılan İhracat Kıymeti (sterlin)

YIL	İHRACAT (sterlin)	YIL	İHRACAT (sterlin)
1864	4.046.338	1889	4.535.975
1865	3.842.285	1890	3.708.149
1866	3.606.240	1891	3.927.182
1867	4.455.170	1892	3.647.512
1868	4.632.270	1893	3.282.761 (1)
1869	4.540.350	1894	4.323.839
1870	3.620.450	1895	4.334.097
1871	4.043.280	1896	3.734.000 (1)
1872	4.866.800	1897	3.100.000
1873	4.499.000	1898	3.294.529
1874	3.940.000	1899	3.782.781
1875	3.896.000	1900	4.157.405
1876	4.630.000	1901	4.413.370
1877	4.687.491	1902	4.275.233
1878	3.542.944	1903	4.833.931
1879	4.406.699	1904	4.754.533
1880	3.852.479	1905	4.504.162
1881	3.803.639	1906	4.973.412
1882	3.841.862	1907	4.690.107
1883	4.710.756	1908	4.452.983
1884	4.820.383	1909	5.036.000 (2)

1885	4.315.340	1910	4.500.000 (1)
1886	4.331.536	1911	4.400.000 (1)
1887	4.099.310	1912	4.000.000 (1)
1888	3.867.083		

Kaynak: PRO, FO 84/395, s.154; PRO, FO 78/3070, s.45; <**Commercial Reports,> Accounts and Papers**, 1883, vol.1 XXXIII, S.1037 – 1091; **Foreign Office Annual Series**, 1886 - 1909. (1) İngiliz konsolosluğu tarafından yapılan tahmin, (2) Kuşadası ve Çeşme'den yapılan ihracat dahil.

Tablo- 4
Mal Gruplarına Göre İzmir Limanından Gerçekleşen İhracat
Kıymeti (Kuruş)

	1908	1909	1910	1911	1913
Canlı hayvanlar	4.137.284	1.070.691	2.683.362	2.766.292	1.618.313
Hayvanattan elde edilen maddeler	7.352.543	5.461.291	5.788.710	4.919.651	7.978.658
Zahire, hububat ve bunlarda elde edilen maddeler	20.971.767	17.931.658	73.611.934	97.670.797	89.204.895
Meyve ve sebzeler	281.874.30 2	248.382.41 3	229.274.41 6	264.292.85 7	284.440.97 6
Şeker, baharat,kahve ve çay	6.972.800	152.700	5.478.455	6.246.358	6.428.045
Alkollü içecekler	746.342	557.735	174.219	306.647	3.090.677
Yakacak	1.316.530	1.389.098	8.240.587	11.912.838	4.999.637
Boya eczası ve has boya	225.454	356.748	63.329.011	44.598.933	58.829.125
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	41.012.588	38.335.230	64.169.797	51.381.538	36.966.840
Reçineler ve tutkal	2.187.263	1.542.145	3.622.662	3.068.733	576.934
Ecza maddeleri ve ilaçlar	31.512.510	25.323.308	65.470.285	43.598.933	66.554.798

Taş, toprak ve cam	125.643	39.906	10.101.643	12.487.570	4.459.101
Madenler ve madeni eşya	22.811.259	26.172.341	5.527.158	24.961.438	28.749.872
Kereste ve sepetçi ürünleri	3.623.392	4.038.615	5.127.779	5.682.375	3.421.281
Kağıt ve paçavra	479.872	193.341	33.297	201.340	335.050
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	4.130.117	4.288.077	7.329.120	5.912.951	44.983.640
Yün, ipek ve pamuklu dokuma	62.054.14	88.732.727	826.662	14.291.935	91.739.167
Lastik ve lastik ürünleri	3.088	2.810	623.658	23.722	22.344
Makine, aletler, araba, vagon	110.508	7.867	31.621	55.009	56.955
Diğer	47.962.783	89.174.559	10.553.341	8.194.223	6.599.772

Kaynak: PRO, FO 84/395, s.125; PRO, FO 78/3070, s.45; <Commercial Reports,> Accounts and Papers, 1883, vol.1 XXXIII, S.1037 – 1091; Foreign Office Annual Series, 1886 - 1909

Tablo-5

1923'te İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen İhracat Miktarları

MAL ve MAMÜL TÜRLERİ	İHRACAT KIYMETİ (kuruş)
Deri hayvanları	1.883.570
Hayvanattan elde edilen ürünler	1.278.443
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler	21.483.856
Meyve-sebze	1.542.307.393
Şeker ve şekerlemeler	1.075.593
İçecekler	753.500
Nebati yağlar	73.247.739
Tönbekü ve tütün	979.657.906
Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri	9.756.549
Hayvanat derileri ve döküntüleri	21.944.234
Mamul deri, kösele ve kürkler	5.585.670
Gübreler	167.642
Kereste, ağaçmamulatı, sepetçi, kalburcu, fırçacı mamulatı	374.750
Kağıt ve paçavra	1.375.541
Pamuk ve pamuk mamulatı	129.523.268
Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus bitkiler (pamuk hariç)	207.005
İpek, ipek ipliği ve mensucatı	869.900
Yün, yün ipliği ve mensucatı	249.389.038
Hazır elbise moda eşyası	263.800
Lastik ve lastik mamulatı	680.820

Yakacak	
Camlar, taşlar, porselen eşya	12.799.974
Maden ve mamulatı	24.030.550
Makine ve makine aletleri	1.485.000
Araba, vagon, gemi	295.000
Saatçi mamaulatı ve müzik aletleri	98.000
Sınaiye mahsus zift ve iç yağları ve patlayıcı maddeler	3.632.775
Hazır boya, kimyevi maddeler ve ecza-ı tıbbiye ve reçineler	364.312.385
Diğer eşya	27.680.459

Kaynak: 1329, Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Dersaadet (İstanbul): Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1331 R (1915 M) 1k.1, s.24

Tablo- 6

İşgal Öncesinde İzmir Sancağı'nda Mevcut Fermanlı Madenler

Madenin Yeri				
İmtiyaz (Ferman) Sahibi	Kazası	Mevkii	Cinsi	İmtiyaz Tarihi
Alber Tarika Efendi	İzmir	Ahmetbeyli	Zımpara	13 Mayıs 1919
Aleksandır Vasilidi ve Ortakları	“	Ahmetli	Zımpara	10 Mart 1917
Madam Kristin Vilson	“	Dağkızılca	Linyit	3 Şubat 1912
Mösyö Fökon Urden Barfer	“	Arapgözü	Kuvarslı altın, gümüş	12 Haziran 1910
Alber Yaşva Efendi	“	Halkapınar	Zımpara	11 Mart 1913
Mösyö Ernest Abut	“	Fetrek	Kalamit	24 Mart 1909
Mösyö Ernest Abut	“	Tahtalı Köy	Simli kurşun	18 Şubat 1908
Mösyö Emanuel Manulu Palu Varisleri	“	Azapdağı	Simli kurşun	6 Ocak 1882
Madam Kristin Vilson	Urla	Yelki	Altınla karışık civa	18 Nisan 1913
Hıfzı Paşa ve Ortağı	“	Kavacık ve Efe'nin Çukuru	Altınla karışık simli kurşun	18 Nisan 1913
Hacı Mehmed Nazif Efendi ve Ortağı	Ödemiş	Kaynakçı	Civa	23 Mart 1918 (?)
Karabet Arabian Efendi ve Ortağı	“	Halıköy	“	27 Ağustos 1911
Milli Yardımlaşma Kurulu	“	Yağcılar	“	16 Kasım 1903
Milli Yardımlaşma Kurulu	“	Güre	“	16 Kasım 1903

Mösyö Tomas Yovanzir	“	Mescitli ve Emirkırı	Antimon	27 Mart 1889
Hacı Emin Efendi ve Ortakları	Bayındır	Çiftçi Gediği	Arsenik	16 Eylül 1907
Lütfullah Efendi ve Ortağı Şarno	Tire	Çavuşköy	Zımpara	1 Eylül 1870
Mösyö Hanton	“	Dağyeniköy	“	1 Eylül 1870
Mösyö Herbert Vitel	“	Alacalı	“	1 Mart 1872
Şeyhzade Mehmet Sait Efendi Varisleri	“	Hasançavuşlar	“	1 Kasım 1878
Artin Boyacıyan Efendi	“	Dağyeniköy	“	29 Ekim 1909
Eczacı Vasilaki Efendi ve Ortağı	“	Toplak ve Dede Musalar	Civa, demir	8 Ağustos 1915
Kadri Bey ve Ortakları	Karaburun	Karareis	Civa	18 Nisan 1916
Mösyö Harter Vitel	“	Ahırlı	“	31 Ekim 1903
Mösyö Ernest Abut	Kuşadası	Arvalya Çiftliği	Zımpara	28 Kasım 1891
Mösyö Ernest Abut	“	Aziziye, Havuzlu	“	10 Mart 1909
Çerkez Mehmet Paşa	“	Çirkince	“	22 Haziran 1903
Nuri Bey ve Ortakları	Nif	İğdecik	Manganez	29 Nisan 1918

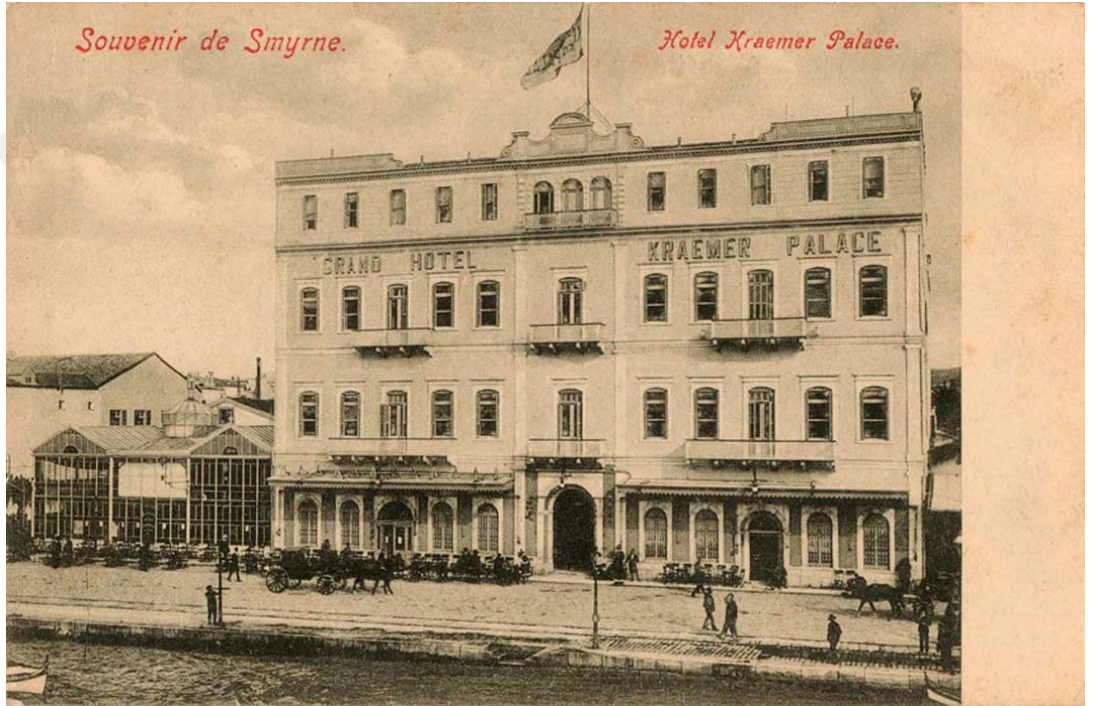
Kaynak: 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Ankara: Maliye Nezareti Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, 382.6021 1340 R (1924 M) 1k.1, s.58

Tablo-7**Son Üç Yüzyıldaki İzmir'in Nüfusu Hakkında Veriler**

Yıl	Kaynak	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Avrupalı	Toplam
1631	Tavernier	60000	15000	8000	7000	-----	90000
1675	Spon	30000	10000	-----	15000	-----	55000
1678	Le Bruyn	-----	-----	-----	-----	-----	80000
1702	Tournefort	15000	10000	200	1800	200	27200
1731	Tollot	50000	12000	7000	7000	-----	76000
1739	Pockocke	84000	8000	2000	6000	-----	100000
1776	Choiseul Couffier	65000	21000	6000	10000	200	102200
1812	Tancoigne	60000	25000	10000	5000	6000	106000
1817	Iconomos	-----	60000	-----	-----	-----	150000
1836	Ch. Texier	75000	40000	10000	15000	10000	150000
1837	İzmir Gazetesi	58000	48000	6000	800	10000	130000
1840	Joseph Bargigli	45000	55000	5000	13000	12000	130000
1854	Storari	-----	-----	-----	-----	-----	132000
1857	shepherd	85000	60000	10000	20000	5000	180000
1861	Impartial Gazetesi	42000	46500	7000	14000	14287	123787
1868	B. Slaars	40000	75000	12000	40000	20000	187000

Kaynak: İzmir İl Yıllığı, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1967, s.48

1. Kartpostallarda kalan kozmopolit İzmir fotoğrafları, işgal öncesi durumu gösteren kareler 1905 yılındaki İzmir'in en işlek caddesi olan Kordon boyundaki günlük yaşamdan izler taşımaktadır.

Kaynak: Nezih Başgelen, **Eski Kartpostallarda Şehir Güzeli İzmir**, Hanry Benazus Arşivi, 2000

2. Agios Georgios Rum Ortodoks kilisesi ve arkada Kadifekale'ye dek uzanan Türk mahalleleri. Eski İzmir farklı dinlerde vatandaşların bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehirdi. Tarih: 3 Ağustos 1906

Kaynak: Sibel Zandi - Sayek, **Ottoman İzmir: the rise of a cosmopolitan port**, 1906

3. İşgal dönemi öncesi daha çok Yahudi milletin elinde olan liman ticaretini gösteren karedir. İzmir'deki ilk ulaşım aletlerinden olan tramvay da şehiriçi ulaşımında etkilidir. Tarih: 5 Mayıs 1908

Kaynak: Marie – Carmen Smyrnelis, **İzmir 130 – 1930 Unutulmuş Bir Kent mi?**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

4. Fransız mahallesinin yangın sonrası son durumu gözler önündedir. Tamamen kullanılamaz hale gelen şehrin felaketzedeleri de şehri terk ederken son görüntüleridir. Tarih: 30.09.1922

Kaynak: J. Clair- Guyot Arşivi, İzmir yangını 20 Eylül 1922 tarihli Fransız L'illustre Dergisi, Kasım 2018

Chaloupe à vapeur emmenant des Sœurs de charité avec leurs malades et leurs orphelins.

Chaland servant de ponton, d'embarquement pour les sinistrés qui attendent les chaloupes.

Vue de la ville prise du Collège du Sacré-Cœur, en tournant le dos à la mer : au fond, le Quartier Turc sur les pentes du Mont Pagus.

SMYRNE APRÈS L'INCENDIE. — Deux rues dans le Quartier Franc.

Photographies J. Clair-Guyot.

Kaynak: J. Clair- Guyot Arşivi, İzmir yangını 20 Eylül 1922 tarihli Fransız L'illustr Dergisi, Kasım 2018

5. İşgal günüyle alakalı çok önemli bir karedir bu, fotoğrafı çeken bilinmese de, Kordon'da farklı dilden insanların "Geliyorlar" naralarıyla bağırıştığı ve Türk askerlerinin önlerinde sürdükleri Yunan askerleriyle İzmir'e girişlerini göstermektedir. Tarih:8 Eylül 1922

Kaynak: Mine Alacalı, Kordonda Nal Sesleri, **Yeni Asır Gazetesi**, 13.05.2013

6. Yunan ordusunun Türk askerleri tarafından İzmir'e sürülmesiyle arada kalan koca şehir 1922 yangınıyla, büyük bir oranda kül olmuştur. Yer: Basmahane

Kaynak: Henri Nahum, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000